

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ
(KENT VE ÇEVRE BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI**

**KIRSAL KALKINMANIN FİNANSMANI: TARIMSAL
İŞLETMELERİN FİNANSMAN SORUNLARI VE ÇÖZÜM
ÖNERİLERİ**

Doktora Tezi

Fuad ABASOV

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ
(KENT VE ÇEVRE BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI

**KIRSAL KALKINMANIN FİNANSMANI: TARIMSAL
İŞLETMELERİN FİNANSMAN SORUNLARI VE ÇÖZÜM
ÖNERİLERİ**

Doktora Tezi

Fuad ABASOV

Tez Danışmanı
Prof.Dr.Can HAMAMCI

Ankara-2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ
(KENT VE ÇEVRE BİLİMLERİ)
ANABİLİM DALI

**KIRSAL KALKINMANIN FİNANSMANI: TARIMSAL
İŞLETMELERİN FİNANSMAN SORUNLARI VE ÇÖZÜM
ÖNERİLERİ**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Prof.Dr.Can HAMAMCI

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi: 17/01/2008

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(17/01/2008)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Fuad ABASOV

İmzası

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar

GİRİŞ	1
1. TÜRKİYE’DE TARIM POLİTİKALARI	15
1.1 1980 Öncesi Tarım Politikaları	15
1.1.1 Cumhuriyetin İlk Yılları (1923-1950)	15
1.1.2 Çok Partili Yıllar (1950-1960)	36
1.1.3 1980 Öncesi Planlı Dönem (1960-1980)	45
1.2 1980 Sonrası Tarım Politikaları	55
1.2.1 1980 Sonrası Küresel Ekonomik Gelişmeler	55
1.2.2 Türkiye’de 1980 Sonrası Ekonomik Gelişmeler ve Tarım	61
1.2.2.1 Finansal Liberalleşme Sürecinin Tarıma Etkileri	69
1.2.2.2 Ticari Liberalleşme Sürecinin Tarıma Etkileri	75
1.2.2.3 Tarımsal KİT’lerin Özelleştirilmesi	82
1.2.2.4 Yeni Dönem Tarım Politikası Aracı Olarak Doğrudan Gelir Desteği	88
2. ULUSLARARASI DÜZLEMDE TARIMIN FİNANSMANI: DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ, IMF, DÜNYA BANKASI AVRUPA BİRLİĞİ ve TÜRKİYE	92
2.1 Dünya Ticaret Örgütü ve Türk Tarımı	94
2.1.1 Tarım Anlaşması	103
2.1.2 Türkiye’nin Tarım Anlaşması Kapsamındaki Taahhütleri	111
2.1.3 İleri Tarım Müzakereleri ve DTÖ Kapsamındaki Son Durum	116
2.2 IMF ve Türk Tarımı	119
2.3 Dünya Bankası ve Türk Tarımı	135
2.4 AB Ortak Tarım Politikası ve Türk Tarımı	160
2.4.1 OTP Reformları Doğrultusunda Mali Yardım Şekilleri	163
2.4.1.1 Pazar Politikası Kapsamında Mali Yardım Şekilleri	164
2.4.1.2 Yapısal Politikalar Kapsamında Mali Yardım Şekilleri	166
2.4.2 OTP’nın Finansmanı	173
2.4.3 Türk Tarımının OTP’na Uyum Sorunu	176
3. TARIM SEKTÖRÜNE YÖNELİK ALTERNATİF FİNANSMAN MODELİ ÖNERİSİ	186
3.1 Tarımsal Kredilendirme Sisteminin Özellikleri	188
3.1.1 Tarımsal Kredi Sisteminin Mevcut Organizasyon Yapısı	192
3.1.1.1 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş	193
3.1.1.2 Tarım Kredi Kooperatifleri	194
3.1.1.3 Özel Bankalar	199
3.2 Tarımsal Girdi ve Ürün Arz Zinciri	212

3.2.1	Tarımda Ölçek Ekonomisi ve Tarımsal Karın Azamileşmesi	214
3.2.2	Tarımsal Sigorta	221
3.3	Alternatif Finansman Modeli Olarak Kooperatif Bankacılığı	232
3.3.1	Kooperatif Bankacılığının Dünyadaki Uygulama Modelleri	232
3.3.2	Türkiye’de Kooperatifler Bankasının Kuruluşu	238
3.3.3	Kooperatifler Bankasının Çalışması	241
3.3.3.1	Ucuz Fon Temini	242
3.3.3.2	Üretim Sürecinin Kontrolü ve Bankanın Ölçek Ekonomisine Ulaşmada Katkısı	257
3.3.3.3	Ürün Arz Zincirinin Kontrolü	262
3.3.4	Kooperatif Bankacılığı Modelinin Bankacılık Sektöründeki Güncel Eğilimler Doğrultusunda Değerlendirilmesi	271
	SONUÇ	291
	EKLER	301
	KAYNAKÇA	326
	TÜRKÇE ÖZET	337
	İNGİLİZCE ÖZET	339

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AMB	Avrupa Merkez Bankası
AT	Avrupa Topluluğu
ATGYF	Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu
BM	Birleşmiş Milletler
BYKP	Beş Yıllık Kalkınma Planı
DB	Dünya Bankası
DÇM	Dövizle Çevrilebilir Mevduat
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DGD	Doğrudan Gelir Desteği
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EFTA	European Free Trade Area (Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi)
GATT	General Agreement on Trade and Tariffs (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
GB	Gümrük Birliği
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GÜ	Gelişmiş Ülkeler
IMF	International Monetary Found (Uluslararası Para Fonu)
IPARD	An Instrument for Rural Development
ITO	Uluslar arası Ticaret Örgütü
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KOB	Katılım Ortaklığı Belgesi
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
OTP	Ortak Tarım Politikası
PHARE	Poland and Hungary Aid Reconstruction for the Economy
SAPARD	Special Accession Programme for Agricultural and Rural Development
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TRUP	Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP:Agricultural Reform Implementation Project)
TSKB	Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri
TKK	Tarım Kredi Kooperatifleri
TÜSİAD	Türk Sanayici ve İşadamları Derneği
TZOB	Türkiye Ziraat Odalar Birliği

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1 - Yıllar İtibariyle Türkiye İhracat-İthalat Hacimleri	78
Tablo 2 – Türkiye'nin AB ile Tarım Ticaretinin Gelişimi	80
Tablo 3 – Gelişme İle Birlikte Ekonomik Yapıda Gözlenen Normal Değişme	81
Tablo 4 – 2005 Yılı Türkiye Temel Göstergeleri	81
Tablo 5 – Tarımsal KİT'lerin Özelleştirilmesi	85
Tablo 6 – Tarımsal Destekler	88
Tablo 7 – Dünya Ekonomik Yapısında Ülke Payları	97
Tablo 8 – DTÖ Tarım Antlaşmasının Yapısı	106
Tablo 9 – AB Bütçesinin 2000-2006 Arasındaki Gider Kalemleri	174
Tablo 10 – AB Uyum Programı Kapsamında Tarım Alanında Belirlenen Öncelikler	180
Tablo 11 – Tüketici Prefinansman Modeli	252
Tablo 12 – Kooperatifler Bankası Modeli	255

GİRİŞ

20. yüzyıl boyunca milliyetçilik hareketleriyle uluslaşma ve ulus devlet oluşturma konusundaki öncülüğünü sürdürmüş bulunan Batı, şimdi tam tersine bir kırılma ile “ulus devletler dönemi bitti, başta ekonomik olmak üzere sosyal, kültürel, siyasal ve hukuksal bakımlardan küresel sisteme entegre olmak, ulusal egemenliği uluslar arası ve uluslar üstü kurum ve kuruluşlarla paylaşmak ayakta kalmanın ön koşuludur” biçimindeki tezler ile tüm dünyayı değiştirme ve dönüştürme gayreti içindedir. Küreselleşme adı altında bu değişim ve dönüşüm süreci yaşanırken, özellikle uluslar arası kuruluşların yaygınlık ve etkinlik kazanması ile birlikte bu kuruluşların ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlarda ulus devletlerin egemenlik alanlarını kemirmekte oldukları göze çarpmaktadır.

Ulus devlete olan yaklaşımın bu denli değişmesinin ardında nelerin yattığı irdelendiğinde, ulus devletin anlam ve işlevlerinin değiştirilmesi için baskıların kapitalizmin 1970’li yıllardan itibaren biçim değiştirmesiyle başladığı söylenebilir. Fordizmden esnek birikime geçiş şeklinde özetlenen kapitalizmin politik-ekonomik dönüşümünde devletin işlev ve yapılanmasındaki değişiklikleri Erik Swyngedouw şöyle özetliyordu:¹

Devlet:

Fordist Üretim

-Düzenleme

-Katılık

Just-in-time üretim (Esnek Birikim)

Deregülasyon/yeniden düzenleme

Esneklik

¹ David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, çev. Sungur Savran, İstanbul, Metis Yayınları, 1997, s.205.

-Refahın toplumsallaşması	Kolektif ihtiyaçların ve sosyal güvenliğin özelleştirilmesi
-Merkezileşme	Ademi merkezileşme ; bölgeler ve kentler arasında keskinleşen rekabet
-Sübvansiyon devleti	Girişimci devlet
-Ülke çapında belirlenmiş	Alana bağlı bölgesel politikalar bölgesel politikalar

David Harvey, Swyngedouw'un yukarıdaki tespitlerini Marx'ın analizinden yola çıkarak doğrulamakta ve esnek birikime geçişin zaman-mekan sıkışmasını çözülmesi gereken sorun olarak kapitalizmin önüne çıkardığını vurgulamaktadır. Marx'a göre herhangi bir kapitalist üretim tarzının üç ana özelliği/koşulu, 1- kapitalizmin yüzünün büyümeye dönük olması, 2-gerçek değerlerde artışın emeğin üretimde sömürülmesine dayanması ve 3- kapitalizmin, teknolojik ve organizasyonel bakımdan zorunlu olarak dinamik olması birbirleriyle tutarsız ve çelişiktir. Dolayısıyla kapitalizmin dinamiği zorunlu olarak krize eğilimlidir. Marx'ın tahliline göre bu üç zorunlu koşul hiçbir biçimde düzenli ve sorunsuz bir büyümeyi sağlayacak bir bileşim içinde bir araya gelemez. Kapitalizmin kriz eğilimleri somut gerçeklikte dönemsel olarak aşırı birikim evrelerinin ortaya çıkmasına yol açar. Aşırı birikim, atıl sermaye ile atıl emeğin yan yana varolduğu, ama bu atıl kaynakların toplumsal bakımdan yararlı işler yapma amacıyla hiçbir biçimde bir araya getirilemediği bir durum olarak tanımlanır. Harvey'e göre Marxist iddia, aşırı birikim eğiliminin kapitalizm altında hiçbir zaman ortadan kaldırılamayacağıdır. Her tür kapitalist üretim tarzı için bu, hiç sona ermeyecek ebedi bir sorundur. Dolayısıyla tek

sorun şudur: aşırı birikim eğilimi, kapitalist toplumsal düzeni tehdit etmemesi için ifadesini nasıl bulmalı, nasıl denetim altına alınmalı, massedilmeli ya da yönetilmelidir? David Harvey'e göre, zamansal ve mekansal kaydırma yoluyla aşırı birikimin emilmesi, aşırı birikim sorununun kontrol altına alınmaya çalışılması bakımından en makul ve uzun soluklu bir çözüm yolu olarak görülmektedir. En basit anlamıyla, mekansal kaydırma sermaye ve emek fazlasının coğrafi yayılma içinde emilmesi anlamına gelir. Aşırı birikim sorununa karşı geliştirilen bu mekansal çözüm, kapitalist üretimin içinde gelişebileceği yeni mekanların üretimini, ticaretin ve doğrudan yatırımların büyümesi için yeni olanakların araştırılmasını gerektirir.² İşte bu noktada klasik anlamıyla ulus devletin yapılanması ve işlevleri uluslar arası sermayenin önünde engel oluşturmaktadır. Şöyle ki, mekan sıkışmasını giderebilmek için mekansal kaydırma yoluyla sermayenin yönlenebileceği daha fazla mekan üretebilmek için ulus devletin, örneğin tarım sektöründeki korumacılığı, katılığı, fonksiyonları ve en nihayetinde egemenliği gevşetilmelidir. Bu, ulus devletin içeride ademi merkezileşmesi, dışarıda ise egemenliğinden uluslar üstü ve/veya uluslar arası kuruluşlar lehine kısmen taviz vermesini gerektirmektedir. Her ne kadar böylesi bir durum ulus devlet tarafından ilk bakışta kabul edilemez bir görüntü arz etse de, günümüzde, özellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından karşı çıkılması gereken bir gelişme olarak değerlendirilmemektedir. Nitekim, çoğu borç baskısı altında bulunan söz konusu devletler, uluslar arası sermayeyi ülkelere çekebilmek için birbirleriyle adeta yarış halindedir.³ Türkiye de bu açıdan bakıldığında bir istisna oluşturmamaktadır. Dolayısıyla, yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için küresel sermayenin politikalarına yansımış olan küresel ve ulus üstü bölgesel kuruluşların

² **Ibid.**, s.206.

³ Christopher Pierson, **Modern Devlet**, çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul, Çivi yazıları, 2000, s.175.

politikalarıyla uyumlu bir devlet politikası izlemektedir. Bu çerçevede tarımda liberalleşme politikaları devlet politikası haline getirilerek tarımsal desteklemelerin azaltılması, koruma önlemlerinin ve sübvansiyonlarının kaldırılması ısrarla hedeflenmektedir. Açıktır ki, bu durum sübvansiyon ve devlet korumacılığıyla ayakta durmaya çalışan tarım sektöründeki küçük ve orta boy işletmelerin aleyhine bir ortam oluşturarak küresel tarım kartellerine potansiyel ve verimli bir pazarın kapılarını açacaktır.

Bir ülkenin dengeli ve topyekun kalkınabilmesi için kırsal alan kalkınmasını sağlamak zorunda olması su götürmez bir gerçekliktir. Bu anlamda kırsal kalkınma politikaları sağlıklı ve dengeli gelişmenin en önemli saç ayağını oluşturmaktadır. Kırsal kalkınmanın, ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutları bulunan bir süreç olması itibariyle, taşıdığı sosyo-ekonomik rol ve gelişme gizilgücü bakımından başlangıç noktasını tarıma dayandırmak bir zorunluluktur. Kuşkusuz bu açıdan bakıldığında tarım politikası ve tarımsal faaliyetler kırsal kalkınmanın en önemli dayanağıdır. Ama bir kavram kargaşasına yol vermemek ve çalışmanın kavramsal çerçevesini belirlemek adına çalışmayı daha sağlam temele dayandırmak için bir çatı kavram olarak “kırsal kalkınma” kavramını irdelememiz gerekir kanaatindeyiz. Çünkü, çeşitli tarihlerde, çoğu zaman aynı veya benzer amaçlara vurgu yapmak için, “kırsal kalkınma”, “toplum kalkınması”, “tarımsal kalkınma”, “köy kalkınması” gibi kavramların eş anlamlı olarak birbirlerinin yerine kullanıldığı bilinmektedir. Her ne kadar başta birçok ülke olmak üzere konunun muhatapları tarafından kabul edilen ve üzerinde durulan bir kavram olsa da genel kabul gören ve tek bir tanım üzerinde uzlaşma sağlanan “kırsal kalkınma” tanımı yoktur. Bunun bir nedeni, gelişmişlik

düzeyleri farklı ülkelerce konunun algılanış biçimindeki farklılıklar, diğer bir nedeni de “kırsal kalkınma” kavramını oluşturan bileşenlerin çeşitliliği ve her bir bileşen üzerindeki yaklaşımların çeşitliliğidir.

Örneğin, “kırsal nüfus”, ilk bakışta üzerinde uzlaşma sağlanma olasılığı yüksek bir bileşen olsa da, nüfus miktarı, nüfus yoğunluğu, nüfusun istihdam ve sosyal yapısı gibi kriterler tek bir sınıflandırma yapılmasını engellemektedir. Diğer taraftan en sade yaklaşımla “kentsel alanların dışındaki alan” olarak tanımlanan kırsal alan tanımlaması üzerinde de bir uzlaşma bulunmamaktadır. Şöyle ki, nüfus miktarını ölçüt alıp kırsal alan ayrımı yapan metinler kadar, ağırlıklı olarak kırsal yaşamda görünen bir takım nesnel özelliklere atıfta bulunarak kırsal alan ayrımı yapmaya çalışan metinler de bulunmaktadır. Örneğin, Köy Kanunu, Belediye Kanunu, Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, Hanehalkı İşgücü Anketleri gibi resmi metinlerde kırsal alan tanımı nüfus kriterine dayandırılmaktadır. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda ise “kırsal alan” “tarımsal alan” ve “kırsal kalkınma” ile “tarımsal kalkınma” kavramlarını özdeş ya da aynı anlamda saymamak gerektiği ifade edildikten sonra “kırsal alan”, aşağıdaki nesnel özelliklere dayanarak tanımlanması mümkün olan bir mekan olarak belirtilmektedir:

- Kırsal alanda yaşam ortamı ve ekonomik aktiviteler, önemli ölçüde doğal üretim kaynaklarının kullanım ve değerlendirilmesine bağlıdır.
- Ekonomik- toplumsal- kültürel gelişme süreci, görece olarak yavaş işlemektedir.
- Teknolojik gelişmenin yaşama ve üretime yansımalarının, görece olarak gecikmeli olduğu bir alan söz konusudur.

- Gelenek ve törelerin, yaşam biçimini ve kurallarını etkileme gücü fazladır.
- Yaşam biçimi ve tüketim kalıbı, görece gelenekseldir.
- İnsan ilişkilerinde yüz yüzelik yaygındır.

“Kırsal alan” tanımı konusunda arayışlar diğer ülke ve topluluklarda da sürmektedir.

“Kırsal Kalkınma” kavramının temel bileşenini oluşturan “kalkınma” kavramına burada kısaca değineceğiz. En temel belirtileri itibariyle, “kalkınma” – bir ekonomide milli hasıla ve kişi başına düşen milli geliri artırmanın ötesinde sayısal olarak ölçülemeyen, siyasal, toplumsal ve kültürel yapının da dönüşümünü içeren bir kavramdır. Bu yönüyle “kalkınma”, ekonomik anlamdaki “büyüme” kavramından farklılaşmaktadır. Kalkınma ve büyüme kavramlarını biraz daha açarsak, kişi başına düşen ulusal gelirin artması anlamında ekonomik genişlemeyi anlatan “büyüme” kavramından “kalkınma” kavramı bu noktadan sonra ayrılmaktadır. Başka bir deyimle, kalkınmanın ön koşulu büyümenin sağlanmasıdır. Kalkınma, ancak büyümeden sonraki aşamada uygulanacak yapısal politikalarla, bu politikaların siyasal, kültürel, toplumsal yapıları bireylerin refah düzeylerini yükseltecek şekilde dönüştürmesiyle, sağlanabilir. Doğal olarak “kalkınma” kavramı bu kadar basit bir anlatımla ayrıştırılamaz. Burada, sadece “kırsal kalkınma” kavram bileşeni olarak “kalkınma” olgusunun 19. yüzyıldan itibaren kuramsal düzlemde tartışıldığını ve hakkında çok sayıda kuramsal çalışma olduğunu belirtmekle yetinelim. Ancak günümüzde, klasik kalkınma kuramları, kalkınmanın çevresel boyutunu ihmal ettikleri için bu yönüyle eksik kalmaktadırlar. Çevresel faktörlerin ve tehlikelerin kendini giderek daha fazla hissettirmesiyle uluslararası kamuoyu kalkınmanın sürdürülebilirlik boyutunda büyük ölçüde uzlaşmaya varmıştır. Bugün artık, uzun

dönemde çevresel kaliteyi de dikkate alan tek kalkınma modelinin, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama haklarını ellerinden almadan bugünkü ihtiyaçları karşılamayı amaçlayan sürdürülebilir kalkınma modeli olduğu kabul edilmekte, sürdürülebilir kalkınmanın da çevre ve ekonomi arasında uyumdan ziyade, siyasal, toplumsal ve kültürel süreçleri içeren çok boyutlu bir kavram olduğu teyit edilmektedir. (Brundlant raporu)

Görüldüğü gibi, kavram bileşenlerinin bu denli çeşitliliği ve her bir bileşenle ilgili bakış açılarındaki farklılıklar “kırsal kalkınma” kavramı üzerinde ortak bir tanıma varmayı zorlaştırmaktadır. Bu farklılıklar nedeniyledir ki, en basit anlatımla, uygulama mekanı olarak kırsal alanı hedef seçen, sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda bu alanda yaşayan nüfusun refah düzeyini yükseltmek için siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik yapıların dönüşümünü içeren “kırsal kalkınma” kavramı, geçmişten günümüze Türkiye’de, çoğu zaman benzer dönüşümleri hedefleyen “köy kalkınması”, “tarımsal kalkınma”, “toplum kalkınması” kavramlarıyla karıştırılmıştır. Bu kavramların da birbirleri yerine kullanıldığı resmi yazına bile yansımıştır.

Örneğin 1.BYKP’da ilgili bölümün başlığında “toplum kalkınması” ifadesinin yanında parantez içerisinde “köy kalkınması” sözcüğüne de yer verilmesi bu iki kavramın aynı anlam ifade ettiği gibi bir izlenim uyandırmıştır. Dönemin gelişmelerine bakıldığında, bir taraftan, 1960’lı yılların başlarında, kırsal nüfusun toplam nüfus içerisinde önemli paya sahip olması ve en temel kırsal yerleşme olarak köyün ön plana çıkması, “köy kalkınması”** yaklaşımı altında köy ve köylü

sorunlarını çözmeye yönelik kuramsal ve uygulamalı etkinliklerin yoğunlaşmasına (örnek köy, merkez köy tarım kentleri gibi kuramsal yaklaşımlar) neden olmuş, diğer taraftan Birleşmiş Milletler'in tüm gelişmekte olan ülkeler için önerdiği, yerel toplulukların ekonomik, toplumsal, kültürel sorunlarının farkına varması, bunları çözmek için girişkenliği alarak örgütlenmesi, yerel güçlerini harekete geçirmesi, en uygun çözüm yolu konusunda dışarıdan kişilerin değil kendisinin karar vermesi, bu kararları yaşama geçirmek için kamunun desteğini sağlama konusunda ağırlılığını koyma süreçlerini içeren bir kalkınma yöntemi olarak "toplum kalkınması" kavramı geniş kabul görmüştür. Belirtilen 1.BYKP'da Türkiye'nin kalkınma hamlesiyle, tarımda çalışan büyük halk kitlelerine "toplum kalkınması" yöntemiyle ulaşılabacağı ifade edilmesi, nüfusun yaklaşık %70'nin kırsal alanda yaşıyor olması nedeniyle kavramın yaygın bir şekilde "köy kalkınması" olarak algılanması durumlarına da neden olmuştur. Oysa, toplum kalkınması sadece kırsal alandaki topluluklara yönelik değil, tüm yerel toplulukları kapsayan, sosyo-kültürel, ekonomik sorunlarının farkına vararak bunları çözmek için kamunun bu yöndeki çabalarıyla eşgüdümlü davranma yönündeki süreçlerin tümünü anlatmaktadır.⁴ Bu anlamda pek çok ülkede kentsel toplum kalkınması çalışmaları yapılmıştır.

Çoğu zaman, tarımsal faaliyetlerin kırsal alandaki ağırlığı da kavram kargaşasına sebebiyet vererek "kırsal kalkınma" olgusu "tarımsal kalkınma" kavramıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Kuşkusuz, tarım sektörü kırsal alanın en önemli ekonomik faaliyetidir. Ama kavramsal düzeyde, kırsal kalkınmanın salt ekonomik aktivitelerden ibaret olmayıp toplumsal, kültürel, siyasal boyutları bulunan bir süreç

⁴ Cevat Geray, "İşlendirme Açısından Kırsal Gelişme Yöneltilerimiz", **SBF Dergisi**, 54-2, s.62-100.

olması, kırsal ekonomik faaliyetler arasında ise başat rol oynamakla birlikte tarımsal faaliyetlerin yanı sıra, hayvancılık, ormancılık, kırsal sanayi, madencilik, turizm ve başka faaliyet konularının bulunması kırsal kalkınma ile tarımsal kalkınma kavramlarını ayırtırmayı gerektirmektedir.

Görüldüğü gibi, çok boyutlu ve çok bileşenli bir süreç olması itibariyle “kırsal kalkınma”, üzerinde ayrıca durulması gereken oldukça kapsamlı bir konudur. Kırsal alana yönelik çözümler kavramsal düzeyde farklı yaklaşımları ön plana çıkarırsalar da, ortak paydanın – kırsal toplulukların refah düzeyini yükseltmek olduğu yadsınmaz. Bu amaca ulaşmak için kırsal alana yönelik her bir kalkınma yaklaşımının diğer benzer yaklaşımlarla yöntemsel olarak kesişme alanları aşağıdaki dört ortak noktada buluşmaktadır:

- 1) Farkındalık – kırsal nüfusun ve kamunun kırsal alanın dönüşümünü engelleyen gerçek sorunların farkına varması. (eğitim düzeyinin yükselmesiyle doğrudan ilgili)
- 2) Katılım – planlama ve eylem aşamasında kırsal nüfusun aktif iştiraki
- 3) Örgütlenme – kırsal nüfusun sorunlarını dile getirmek ve çözmek için, kamunun ise belirlenen sorunlara eğilmek ve çözmek için örgütlenmesi
- 4) İşbirliği – kırsal topluluğun sorunlarını çözme yönündeki çabalarıyla kamunun çabalarının aynı yönde olması

Başka bir ifadeyle, başarılı bir “kırsal kalkınma”, “köy kalkınması”, “toplum kalkınması” veya “tarımsal kalkınma” çalışmasının temel şartı yukarıdaki 4 hususta

başarıyı yakalamış olmasına bağlıdır. Çalışma boyunca tarım politikalarını irdelerken çeşitli dönemlerde bu 4 öge açısından politikalara değer verilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın düzlemini somut bir şekilde ortaya koymak için “kırsal kalkınma” etrafındaki kavramsal çözümlerden sonra tarım sektörüne yoğunlaşabiliriz. Yukarıda da belirtildiği gibi, tarımsal kalkınmayı kırsal kalkınmayla özdeş tutmamakla birlikte, tarım sektörünün kırsal alanın ana ekonomik faaliyeti olduğu en başta istatistiklerden anlaşılmaktadır. Çalışma düzlemi olarak tarım sektörünü seçmemizdeki neden, kırsal kalkınma çabalarının başarısını büyük ölçüde belirleyebilecek olması yanında, bir takım özgün finansal çözümler gerektirdiğidir. Şöyle ki, sektör, yapısı itibariyle diğer kırsal aktivitelerden ve genel olarak ekonominin diğer sektörlerinden farklı olarak, tek bir ekonomik aktiviteye bağlı çok sayıda çalışanı barındırması, mevsimsel farklılıklar, risk unsurunun fazla olması, doğrudan ve dolaylı olarak birçok ekonomik sektördeki gelişmeleri belirleme gücüne sahip olması açılarından ayrı bir önem arz etmektedir.

Tarım sektörü, barındırdığı nüfus, ülkenin ekonomik gelişmesine ve bölgeler arasındaki dengeli kalkınmaya olan katkısı ve diğer başka nedenlerle bir ülkenin en önemli varoluş kaynaklarından birisidir. Bu sebeptendir ki, tarım, sahip olduğu özellikler nedeniyle, en başta gelişmiş ülkeler olmak üzere bütün dünyada çeşitli yöntemlerle desteklenmektedir. Tarım politikasını sağlıklı temellere oturtamamış bir ülkenin, kaynaklarını etkin kullanamama, mali kaynakların ülke geneline orantısız dağılımı, bölgeler arası dengesizlik, ülke içi göç, sağlıksız kentleşme, işsizlik gibi sorunlarla karşı karşıya kalması kaçınılmazdır.

Türkiye açısından durum değerlendirilmesi yapıldığında 1980 sonrasında uygulanmaya başlayan neo-liberal politikaların kaçınılmaz sonucu olarak sosyal devlet anlayışının yerini düzenleyici devlete bırakmasıyla merkezi otoritenin eskiden aktif olarak müdahalede bulunduğu birçok alandan çekildiği görülmektedir. Kırsal kesim de bu süreçte istisna edilmemektedir. Özellikle, nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan kırsal kesimde yaşayanlar ve geçimini tarım sektöründen sağlayanlar bu gelişmelerden olumsuz etkilenmektedir. Ülkenin iç dinamiklerinin çalışan kesimlerin sorunlarını çözmede yetersiz kalması başta tarım sektörü olmak üzere birçok sektörde boşluklar doğurmakta, bu da başını küresel aktörlerin çektiği ülke dışı dinamiklerin bu sektörlerle doğrudan müdahalesine yol açmaktadır. Sermayenin sınırsız hareketliliği için ulus devletlerin gücünün azaltılması, bu amaçla uluslar arası alanda yapılan çeşitli antlaşmalar bir takım çok uluslu şirketin iştahını kabartmaktadır. Bu şirketlerin ve arkalarındaki devletlerin etkin olduğu Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların, içinde buldukları kriz ortamını kendi potansiyelleriyle aşamayan ülkelere uygulattıkları yapısal reformlar, öngördükleri reçeteler çok uluslu şirketlerin ülke içine doğrudan müdahalesine zemin hazırlamaktadır. Kırsal kesimin başlıca geçim kaynağı olan tarım sektöründe yaşanan gelişmelere göz atılırsa yukarıda tespit edilen durum bütün açıklığıyla ortaya çıkar. Uluslar arası düzlemde tarımın liberalleştirilmesi yönündeki baskılar DTÖ'nün Uruguay ve Katar zirvelerinde gerekli hükümlere bağlandıktan sonra Türkiye'nin IMF ile imzaladığı stand by anlaşmasında Türkiye açısından da bir takım bağlayıcı hükümlerin kabul edilmesine yol açmıştır. Görünen o ki, krizler ve uluslar arası antlaşmalardan doğan taahhütler, sübvansiyonların kısıtlanması, koruyucu önlemlerin kaldırılması, tarımsal kuruluşların tasfiyesi ve başka diğer

önlemlerle devletin tarım alanındaki rolünü tehlikeli biçimde kısıtlamaktadır. İç siyasette de durumun meşrulaştırılması için tarım politikaları çok sık tartışılmakta, tarıma karşı baskı politikaları uygulanmaktadır. Mali kaynakların israfı neredeyse tek başına tarım sektörüne yıkılmakta ve tarımsal destekler yapıcı olmayacak şekilde sorgulanmaktadır. Diğer taraftan Avrupa Birliği ile girilen uyum sürecinde tarım sektörünün en sıkıntılı sektör olarak görüşmelerin seyrinde önemli sorunlar doğuracağı şimdiden belli olmaya başlamıştır.

Açıktır ki, yukarıda kısaca özetlemeye çalışılan tarım alanındaki sorunlar, en başta kırsal kesim nüfusunu, özellikle finansman sorunlarını kendi başlarına çözmeleri pek olası görünmeyen küçük ve orta boy tarımsal işletmeleri derinden etkileyebilir.

Tezin sorunsalı da bu noktada yapısal sorunlarının çözüme kavuşturulamadığı tarım sektörüne neoliberal politikaların transfer edilerek tarımsal desteklemelerin azaltıldığı, koruma önlemlerinin ve sübvansiyonların kaldırıldığı bir ortamda kaynak ihtiyacı sorununun tarımsal nüfusun çıkarları doğrultusunda çözümü için sektör içi dinamiklerin harekete geçirilebilirliğini sorgulamak, mevcut yurtiçi/yurtdışı siyasal ve ekonomik konjunktürde temel sorun olarak beliren finansman sorununun çözülerek sektörün yapısal dönüşümünün sağlanması ve nihai amaç olarak kırsal kalkınmanın hayata geçirilmesi için nasıl bir finansal örgütlenme modeli oluşturulması gerektiğini çok yönlü olarak analiz etmektir. Bu bağlamda tez, üç ana bölümden oluşmaktadır.

“**Türkiye’de Tarım Politikaları**” başlıklı birinci bölümde Cumhuriyetin ilk yıllarından başlamak itibariyle ülkede uygulanan tarım politikaları, neoliberal dönüşümün kırılma noktası olarak kabul edilen 1980 öncesi ve sonrası dönemler altında irdelenerek tarım sektöründeki uygulamalar, yapısal dönüşümler ve kurumsal yapı sorgulanacaktır. Bu çerçevede, ülkenin şartlarından ve ihtiyaçlarından doğan iç dinamikler üzerinde durularak tarihsel süreç içerisinde Türkiye’de tarımın seyri tahlil edilerek konuyu oluşturan finansman politikaları, bu politikaların sonuçları tartışılacaktır.

Piyasa ekonomisinin hakim olduğu küreselleşen dünyada hükümetler, uygulanacak politikalar açısından üyesi olunan uluslararası organizasyonların yaptığı anlaşmalar, öneri ve yönlendirmeler doğrultusunda davranma eğilimindedirler. Piyasa ekonomisinin küresel yasa koyucuları gibi hareket eden ve bu bağlamda ülke tarımına yön veren dış dinamikler “**Uluslararası Düzlemde Tarımın Finansmanı:Dünya Ticaret Örgütü, IMF, Dünya Bankası, Avrupa Birliği ve Türkiye**” başlıklı ikinci bölümde irdelenecektir. Bu bölümde uluslararası ticaretin serbestleştirilmesini hedefleyen DTÖ çatısı altında kabul edilen Tarım Antlaşması’nın hükümleri kapsamlı bir şekilde irdelenerek Türkiye açısından tarım sektöründe ne gibi bağlayıcı unsurlar içerdiği sektörün finansman ihtiyacı açısından çözümlenmeye çalışılacaktır. Ayrıca IMF ve Dünya Bankası’nın Türk tarım sektörüne yönelik politikaları ve bu kapsamda üstlenilen taahhütlerin sektörün mali yapısında nasıl etki doğuracağı üzerinde de durulacaktır. Son olarak AB üyelik süreci çerçevesinde tarım sektörünün, değişken dinamikler üzerine inşa edilen AB Ortak Tarım Politikası ile uyum konusu ayrıntılı bir şekilde irdelenerek sektörün mali

yapılanmasındaki kısıtlar sektöre etki eden dış dinamikler açısından ortaya konmaya çalışılacaktır. Böylece, çalışmanın ilk iki bölümünde tarım sektörünün tarihsel gelişimi ışığında sektörün finansman yapısındaki içsel ve dışsal kısıtlamalar ortaya konduktan sonra oluşturulacak yeni finansman modelinin hangi düzlemde geliştirilmesi gerektiği belirmiş olacaktır.

Üçüncü bölüm, “**Tarım Sektörüne Yönelik Alternatif Finansman Modeli Önerisi**” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde mevcut siyasal ve ekonomik konjunktur düzleminde tarım sektöründe yönelik finansman modeli geliştirilmesine çalışılacaktır. Model ortaya konmadan önce tarım sektöründe faaliyet gösteren ve mevcut kredi organizasyonu içerisinde yer alan kuruluşlar ve bunların kredi politikaları ayrıntılı bir şekilde irdelenecek olup, sektörün ihtiyaçlarını ne ölçüde karşıladıklarının çözümlenmesine çalışılacaktır. Tespit edilen eksikliklere vurgu yapılarak sektörün bir takım özgün yaklaşımlar gerektirdiği düşüncesiyle modelin altyapısının oluşturulmasına çalışılacaktır. Bölümün sonunda tarım sektörüne yönelik finansman modelinin çalışma prensipleri ve örgütlenme yapısı ayrıntılı bir şekilde ortaya konacak olup, güncel finansal eğilimler doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1 - TÜRKİYE'DE TARIM POLİTİKALARI

1.1 - 1980 ÖNCESİ TARIM POLİTİKALARI

Bu bölümde, Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan itibaren, birçok alanda olduğu gibi tarım politikaları konusunda da kırılma noktası olarak kabul edilen 1980 yılına kadarki tarımsal politikalar ve tarımdaki kurumsallaşma anlatılacaktır. Bu şekilde, 1980'de başlayan ve günümüzde giderek radikalleşen, tarım sektöründeki dönüşüm hamlelerini karşılaştırmalı olarak daha sağlam bir düzlemde çözümleme olanağı olur.

1980 öncesi tarım politikaları irdelendiği zaman, yaklaşık 50 yıldan fazla bir zaman dilimini kapsayan süreçte tarım politikalarının yeknesaklık göstermediği görülmektedir. Bu nedenle, belirtilen zaman aralığını başlıca üç aşamada incelememiz her dönemin çözümlemesinin sağlıklı yapılabilmesi için daha uygun olur. Bu dönemleri;

-Cumhuriyetin ilk yılları (1923-1950)

-Çok partili yıllar (1950-1960)

-1980 öncesi planlı dönem (1960-1980)

olarak sınıflandırabiliriz.

1.1.1- CUMHURİYETİN İLK YILLARI

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımsal yapıda gerçekleştirilen dönüşümü anlayabilmek için Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ülkedeki tarım sektörünün durumuna göz

atmakta fayda vardır. Bu, Atatürk önderliğinde yeni kurulan Cumhuriyetin ne gibi zorluklarla karşılaştığı ve tarımda dönüşüm hamlelerini gerçekleştirirken hangi zorlukları bertaraf ettiğini anlayabilmek için önemlidir.

Ülkenin tarımsal durumunu ortaya çıkarmak için İlk tarım sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Bu sayıma göre, tarımda ortalama olarak 25 dönüm büyüklüğünde 1,751,239 aile işletmesi bulunmaktaydı. Çalışan nüfusun %78'i tarımla uğraşmaktaydı. Uzun yıllar süren yıpratıcı savaşların önemli bir yükünü çeken bu işletmeler, artı değer üretebilen ekonomik işletme görünümünden uzak geçimlik aile işletmeleriydi. İşletmelerin çoğu asgari geçim seviyesinin altındaydı. Köylünün %85'i 3-6 hektar dolayında bir toprak parçasına sahip olup, büyük ölçüde kendi ihtiyaçlarına yönelik üretime yönelmişlerdi. Üretim ve verimliliğin düşük olması sebebiyle, bunların pazarlayabilecekleri ürün miktarı da sınırlı seviyedeydi. Zaten ulaşım olanakları da buna müsaade etmiyordu. Küçük aile işletmeleriyle birlikte varlıklarını sürdüren büyük toprak sahipleri ise bu dönemde toplam toprakların %65'ni ellerinde bulunduruyordu. Tarım sayımına göre 43,637,727 dönüm olarak saptanan ekili alanlar ülke yüzölçümünün %4,86'nı oluşturuyordu. Tarıma elverişli ekilebilir araziler ise ülke topraklarının %32'si civarındaydı. Başka bir ifadeyle ekilebilir arazinin ancak 1/7 kısmında tarım yapılmaktaydı.

Osmanlı'dan böyle bir tarımsal yapı devralan Cumhuriyetin tarım politikası büyük ölçüde Atatürk'ün düşünce ve görüşleri yönünde gelişmeci öğelerle biçimlenmiştir.

Daha Cumhuriyet ilan edilmeden, 1 Mart 1922 tarihinde Meclisin Birinci Dönem Üçüncü Toplanma açış konuşmasında, Atatürk, Meclisin izlemesi gereken yolun, ülkenin gerçek sahipleri olan üretici köylülerin refah düzeylerinin yükseltilmesi yönünde olması gerektiğini belirterek, kalkınmaya yönelik çabalarda başlangıç noktasının tarıma dayandırılacağını ifade etmiştir. Bunun için çiftçilerin yararlı tüm bilgilerle donatılması ve çiftçilerin emeklerinin sonuçlarından yüksek düzeyde yararlanması için gerekli ekonomik önlemlerin alınması gereği üzerinde durmuştur.

1923 yılında ise Atatürk, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı sıfatı ile yayınladığı beyannamede aşağıdaki maddelerle tarıma yer verilmiştir

- Aşar usulünde halkın şikayetçi olduğu ve mağdur kaldığı hususlar ıslah edilecektir.
- Tütün tarımı ve ticareti, milletin en yüksek faydayı temin edeceği şekilde düzenlenecektir.
- Maliye çiftçilere, sanayicilere, ticaret ile uğraşanlara kolaylıkla borç verebilecek şekilde ıslah edilecektir.
- Ziraat Bankasının sermayesi artırılacak ve çiftçilere daha kolay ve daha fazla yardım edebilmesi temin olunacaktır.
- Ülke çiftçileri ile büyük ölçüde tarım makineleri ithal edilecek ve çiftçilerimizin tarım alet ve makinelerinden kolaylıkla yararlanmaları sağlanacaktır.
- Ormanlarımızdan fenni gelişmeye uygun bir şekilde istifadeyi, hayvanlarımızın ıslahını sayılarını artırıcı tedbirlerin alınmasını düzenleyen esaslar ortaya konacaktır.

Belirtilen konuşmalarda ve diğer başka toplantılarda Atatürk, köylülüğü yücelterek tarımın önemini vurgulamış, kalkınma çabalarını bu temele inşa edeceğinin mesajını vermiştir. Atatürk'ün yaptığı konuşmalar, kırsal alana yönelik faaliyetlerin çerçevesini belirleyerek çalışmalara yön vermiştir.

Günümüzde, Atatürk'ün, tarıma ve köylüye böylesine önem veren düşünceleri ve genç Cumhuriyet'in bu yöndeki uygulamaları bir takım eleştirilere neden olmaktadır. Bu eleştirilere göre, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yönetim, benimsediği ekonomi politikasında sanayiden çok tarıma önem vererek ülkenin kalkınma hızını zayıflatmıştır. Diğer taraftan tarımın ön planda olması ve köylülüğün yüceltilmesi köycülük temelli muhafazakar düşünceleri kuvvetlendirmiş, Türk köylüsünün köylülükten çiftçiliğe terfi edemeyerek, geçimlik aile işletmelerinden optimum büyüklükte ekonomik tarımsal işletme olamamasına neden olmuştur.

Kuşkusuz, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kırsal nüfusun toplam ülke nüfusunun %80'ini oluşturması ve %90'nın da tarım ile uğraşması tarıma önem verilmesini gerektirmekteydi. Ancak aynı zamanda sanayi hamlelerine de önem verilerek tarım ve sanayinin eşzamanlı olarak gelişmesi yönünde çaba sarf edilmiştir. Bu dönemde ulusal sanayinin gelişmesi yönünde gümrük tarifelerinin koruyucu oranlara getirilmesi, sanayi yatırımlarına kaynak sağlayacak ulusal bir bankanın kurulması, devamında sanayiye teşvik kanununun çıkarılması buna örnektir. Özellikle ilk etapta tarıma bağlı sanayinin geliştirilmesi ile tarımsal kalkınmanın sanayi yatırımlarını tetiklemesi, tarımsal sanayi ürünlerinin yerli imalatıyla dış ticaret dengelerinin lehe değişerek yurtdışına bağılılığın azalması ve kaynakların ülke ekonomisine

yönelmesine, tarıma dayalı sanayi yatırımlarının ülke geneline dengeli yayılarak kalkınma hamlesinden ülkenin dengeli pay almasına çalışılmıştır. Tüm bu yapılar ışığında ekonomik kalkınma çabalarında tarım ve sanayi sektörlerinin birbirlerinin tamamlayıcısı olarak algılandığını, nihai olarak kesinlikle bir tarım ülkesinin hedeflenmediğini söyleyebiliriz.

Ülke kalkınmasının sadece tek bir sektör temelli olmayacağı, ekonominin içinde bulunan tüm kesimlerin işbirliği ile ulusal kalkınmanın başarılacağı mesajı, hiçbir yoruma yer bırakılmayarak somut bir şekilde İzmir İktisat Kongresi'nde verilmiştir. Kongre'nin zamanlamasında, toplanma şeklinde, katılımcılarında, müzakereler ve alınan kararlarda bu niyet açıkça görülmektedir.

İzmir İktisat Kongresi Lozan Görüşmelerine ara verildiği sırada 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında 1135 delegenin katılımıyla gerçekleşmiştir. Kongreye, ekonominin içinde bulunan temel gruplar; çiftçi, tüccar, işçi ve sanayicilerin temsilcileri katılmıştır. Kongre, yönetimin düşüncelerinin tek taraflı olarak aktarıldığı bir toplantıdan farklı olarak grupların sorunlarını rahatlıkla gündeme getirdikleri, tartıştıkları ve uzlaşma sağladıkları bir platform oluşturmuştur. Atatürk'ün açış konuşması Kongre'nin en önemli belgelerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır. Atatürk bu konuşmasında ekonominin gücü ve ekonomik bağımsızlık üzerinde önemle durarak hem dışarıya karşı Cumhuriyet'in tutumunu, hem de ekonominin bütüncül bir gelişme yönünü ortaya koymuştur.⁵ Kongre sonucunda

⁵ Ülkemiz tarım ülkesidir. Bu itibarla, halkımızın çoğunluğu çiftçidir., çobandır. Bundan dolayı en büyük gücü, kudreti bu sahada gösterebiliriz ve bu sahada önemli yarışma alanlarına atılabiliriz. Fakat aynı zamanda sanayimizi de güçlendirmek ve genişletmek zorundayız. Eğer sanat konusunda yine müsamahakar olursak, o durumda sanayi ürünlerinde yine dışarının haraç vericisi oluruz, ürünler ve yapılmışların değişimi ve servete çevrilmesi için ticarete gereksinimimiz vardır. Ticaretimizin yabancılar elinde kalması ülkemizin servetinden gereği kadar istifade edememeğe neden olur. Fakat

ekonominin tüm kesimlerini ilgilendiren ve sektörel gelişmelere yön verecek kararlar alınmıştır. Kongre sonucunda çiftçi kesimiyle ilgili varılan önemli kararları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

-Aşarın kaldırılması,

-Reji (tekeli) idare ve sisteminin kaldırılarak tütün ekiminde sınırlamadan vazgeçilmesi ve ticaretinin serbest olması,

-Tarımsal kredi sisteminin geliştirilmesi

-Tarım bölgelerini başlıca ihracat limanlarına bağlayacak demir ve kara yollarının yapılması

-Tarım makineleri ithalatında gümrük vergilerinin kaldırılması. Aynı zamanda tarım araç ve makineleri üretecek bir fabrikanın açılması ve bu araçları onaracak elemanlar yetiştirilmesi

tüm bunlar söylendiği denli basit ve kolay olmayan şeylerdir. Bunda başarılı olabilmek için gerçekten ülkenin ve ulusun gereksinimine mutabık esaslı program üzerinde tüm ulusun birleşmiş ve uyum içinde olarak çalışması gereklidir. Yüce kurulunuz bu temellerin en değerlilerini inşallah bulup ortaya koyacaksınız. “Arkadaşlar bence yeni devletimizin , yeni hükümetimizin tüm esasları, tüm programları iktisat programından çıkmalıdır. Çünkü demin dediğim gibi her şey bunun içinde sarılıdır. Bundan böyle çocuklarımızı o suretle öğretmeli ve eğitmeliyiz, onlara bu suretle bilim ve irfan vermeliyiz ki, tarım ve sanayide tüm bunların etkinlik alanlarında verimli olsunlar, etkili olsunlar, eylemli bir öge olsunlar.” Bundan dolayı eğitim programımız gerek ilk öğretimde, gerek orta öğretimde verilecek tüm şeyler bu bakış açısına göre olmalıdır Eğitim programlarımız gibi devlet şubeleri için düşünülecek programlar da iktisat programına dayanmaktan kendini kurtaramazlar. Temelli bir program saptamak, program üzerine tüm ulusu uyum içinde çalıştırmak gerekir. Bizim halkımızın çıkarı bir diğerinden ayrılır sınıf biçiminde değil özellikle varlıkları ve çalışma sonucu yek diğerine gereken sınıflardan ibarettir. Bu dakikada dinleyenler çiftçilerdir, sanatkarlardır, tüccarlardır ve işçidir. Bunların hangisi diğerinin karşısı olabilir. Çiftçinin sanatkara; sanatkarın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların tümüne, bir diğerine ve işçiye muhtaç olduğunu kim inkar edebilir? Bugün varolan fabrikalarımızda ve daha çok olmasını dilediğimiz kendi işimiz çalışmalıdır. Müreffeh ve memnun olarak çalışmalıdır. Ve tüm bu saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır. Ve yaşamın gerçek lezzetini tada bilmelidir ki, çalışmak için kudret ve kuvvet bulabilsin. Bundan dolayı programdan bahsedildiği zaman adeta diyebiliriz ki, tüm halk için bir çalışma ulusal andı içeriğinde olan program çevresinde toplanmakta oluşacak olan siyasi biçim ise gelişi güzel bir parti biçiminde tasavvur edilmemek gerekir ve barıştan sonra oluşabilecek böyle bir siyasi şeklin şimdide dek olduğu gibi ulusun azim ve imanıyla birlik ve dayanışmasının birbirine yardımcı olmasıyla başarılı olacağı hakkında kanı güçlüdür ve tamdır...

- Köylülere ziraatin çeşitli konularını uygulamalı olarak öğretecek yayınların bastırılıp dağıtılması
- Okullarda genel konuların yanında ziraatin uygulamalı olarak gösterilmesi, bunun için örnek çiftlik mahiyetinde ilk okulların açılması
- Silah altındakilere uygulamalı ziraat eğitiminin yapılması
- Ormanların korunarak ormancılığın geliştirilmesi.

İster İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar, ister çeşitli toplantılarda dile getirilen düşünceler dikkate alındığında Cumhuriyet yönetiminin, sanayi sektörüyle eşgüdümlü olarak ulusal kalkınma hamlesini tarımsal kalkınma temelli programlara dayandırdığı görülmektedir. Diğer taraftan Türk köylüsünü zenginleştirme arzusunda olan Atatürk,* tarımdaki sermaye birikiminin sanayi yatırımlarını tetikleyeceğinin farkındaydı. Bu doğrultuda, tarımda geleneksel ilişkilerin çözülerek Türk köylüsünün kapitalistleşme sürecine girmesine bizzat devlet, alınan kararlar ve uygulamalarla teşvik etmiştir. Dolayısıyla, yukarıda dile getirilen, köylülüğün yüceltilerek kısır döngünün içerisine sürüklenmesi yönünde eleştiri, Cumhuriyetin ilk yılları için yapılan çalışmaların özülle uyuşmamaktadır. Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için, köylülük, ulusal kalkınma amacıyla ve ekonominin temeli olması nedeniyle gelişmeci bir perspektiften yüceltilerek tarımda üretimin artırılmasına ve sermaye birikiminin yaratılmasına çalışılmıştır. Yoksa, ileriki dönemlerde, hatta günümüzde bile sıklıkla karşılaşıldığı gibi siyasal hesaplarla, her hangi bir uzun soluklu programdan yoksun bir şekilde köylülük yüceltilmemiştir. Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden dönemde çıkarılan yasalar ve yapılan çalışmalarda bunu açıkça görebiliriz. Bu dönemde yönetim, bir taraftan tarımı geliştirmek ve üretimi artırmak

için belirli bir plan çerçevesinde yeni oluşumları hayata geçirerek, diğer taraftan tarımın gelişmesini engelleyen Osmanlı'dan devralınan çağdışı kurumları tasfiye ederek siyasal iradesini uygulamaya yansıtmıştır.

Bu çerçevede, tarımda makineleşmenin sağlanması için 1923 yılında çıkarılan 329 sayılı yasayla zirai makinelerin Ziraat Bankası aracılığıyla ithali ve çiftçilere gümrüksüz olarak dağıtılması hükme bağlanmıştır. 1926 yılında tarımda makineleşmeyi özendirmek amacıyla 752 sayılı “Ziraat Makinelerinde ve Ziraatte Kullanılan Mevadı Müştaiik ve Muharrike ile Müstahzeratı Kimyeviyeinin Rüsümü Hakkında Kanun” çıkarılarak tarımsal araçların kullandığı yakıt, gübre ve zirai ilaçlar gibi kimyasalların gümrük ve istihlak vergilerinden muaf tutulması öngörülmüştür. Ancak ülkenin ithal olanakları çok geniş olmadığı için bu kararlar, o yıllarda tarımda hızlı bir makineleşme sağlamamıştır.⁶

Cumhuriyet yönetimi, tarımsal kredilere de ağırlık vererek bu alanda yeniden yapılanmaya gitmiştir. Bu amaçla, yasayla 1924 yılında Ziraat Bankası anonim şirket yapılarak sermayesi yükseltilmiştir. Bunun dışında, yönetim, tarımsal kredileri daha yaygın bir şekilde örgütlemek için 1924 yılında “İtibarı Zirai Birliğı” adıyla yeni bir kurum oluşturmuştur. Bu kurum 1935 yılında kurulan Tarım Kredi Kooperatiflerinin öncüsü olmuştur.

Tarım sektöründe yapılan bu reform çalışmaları eski oluşumların tasfiyesiyle desteklenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, dönemin en radikal kararlarından birisi

⁶ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s. 80.

aşar vergisinin kaldırılmasıdır. Çünkü Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulusal gelirin büyük bölümü tarımdan sağlandığı için aşardan elde edilen gelir tüm vergisel gelirlerin yarısı kadardı. Kuşkusuz bu karar, Türk köylüsüne soluk aldırarak tarımda sermaye birikim sürecini olumlu etkilemiştir.

Diğer taraftan miri toprak rejimi⁷ 1926 yılında Medeni Kanun'un kabulüyle tasfiye edilerek toprak üzerinde özel mülkiyetin sınırlandırılmasına neden olan uygulamanın kaldırılması için önemli bir adım atılmış oldu. Şöyle ki, Medeni Kanun'un 639. maddesi, olağanüstü zamanaşımı ile kazanmayı hükme bağlarken "tapu sicilinde kayıtlı olmayan veya kayıtlı olmakla beraber malikinin kim olduğu anlaşılmayan veya yirmi yıl evvel ölmüş yahutta gaipliğine karar verilmiş bir kimse adına kayıtlı bulunan bir gayrimenkulü çekişmesiz ve aralıksız yirmi yıl süreyle ve malik sıfatıyla zilyetliğinde bulundurmuş olan kimse, o gayrimenkulün kendi mülkü olarak tescilini talep edebilir" ibaresini getirmiştir. Bu madde toprak üzerinde özel mülkiyet ilişkilerinin gelişmesine neden olduysa da diğer taraftan yerel güç sahibi kişilerin kamu topraklarının önemli bir kısmını kendi mülkiyetine geçirmesini mümkün kılarak, bugün de devam eden "toprak ağalığı" fiili durumunu pekiştirmiştir.⁸ İleride görüleceği gibi bu konu çok defa toprak reformu çalışmalarının gündeminde olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomide girişilen kalkınma reformları 1929 ekonomik bunalımı sonucunda oluşan konjunktürden olumsuz etkilenmiştir. Amerika'da

⁷ **Miri** topraklar (arazi-i miriye): Mülkiyeti devlete, kullanım hakkı da fertlere ait olan arazidir. Bu arazinin çıplak mülkiyeti devletindir. Yalnız, devlet, araziden istifade hakkını tefviz adı verilen bir işlem ile devretmektedir.

⁸ Gülten Kazgan, **Tarım ve Gelişme**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 378.

başlayan ve liberal ekonomi düşüncesinin iddia ettiğinin aksine görünmez bir elin piyasayı dengede tutamaması sonucunda toplam üretimi karşılayabilecek bir talep yetersizliğinden doğan 1929 krizi, dünya ticaret piyasası içerisinde yer alan Türkiye'nin gelişme hızını yavaşlatarak politika değişikliğine gitmeye zorlamıştır. Özellikle tarım sektörü, uluslararası ticaretteki dengeler nedeniyle krizden en çok etkilenen sektördü. Şöyle ki, Cumhuriyet Türkiye'sine yabancı sermaye girmediğinden uluslararası ticaret sistemine bağlılık daha çok dış ticaret kanalıyla gerçekleşmiş, bu nedenle kriz, etkisini dış ticarete göstermiştir. Ülkenin dış ticareti ağırlıklı olarak tarım ürünleri ihracına ve sanayi ürünleri ithaline dayandığı için tarımsal ürünlerdeki büyük fiyat düşüşleri dış ticaret hacmini büyük ölçüde daraltmıştır.⁹

Tarıma dayalı ihracat politikasındaki sıkıntılar kuşkusuz ulusal kalkınma hızını yavaşlatmıştır. Ülkedeki genel sermaye yetersizliğinin 1929 ekonomik bunalımının yarattığı olumsuz koşullarla birleşmesi ve bunalımın aşılması için devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği yönünde bilimsel tezlerin liberal ekonomi modeline alternatif olarak dünya genelinde yaygın kabul görmesi, Türkiye'de de "devletçilik ilkesi"nin benimsenmesine zemin hazırlamıştır. Bir taraftan dış ticaretin düzenlenmesi ve fiyat kontrollerine dayanan devlet müdahaleciliği, diğer taraftan devlet işletmeciliği ve tekelcilik yöntemleriyle ekonomik politikaya yansıyan devletçilik siyaseti kapitalizme bir alternatif değildi. Devletçilik politikası doğrultusunda, 1929 ekonomik bunalımı ve bu bunalımın özellikle tarımsal ürün fiyatlarında çöküşe yol açması nedeniyle korumacı politikaların önem kazanmasıyla,

⁹ Timur, **op.cit.**, s.121.

örgütlenmiş kurumsal bir yapı oluşturmak için Cumhuriyet yönetimi, sistemli bir çalışma içine girdi. Bu doğrultuda, tarımsal gelişmeyi sağlayacak, tarım kredileri, tarımsal ürün işleme ve pazarlama, ürün destekleme yönünde politikalar üretilerek kurumsal yapı oluşturulması için düğmeye basıldı.

İlk olarak buğdayda iç piyasada fiyatların düzeyini korumak amacıyla 03.07.1932 yılında 2056 sayılı yasa ile Ziraat Bankası buğday alımları ile görevlendirildi. Daha sonra 1938 yılında KİT statüsünde Toprak Mahsulleri Ofis'inin kurulmasıyla tahıl ve hububat ürünlerinde desteklemeler bu kurum kanalıyla yapılmaya başlandı. 1935 yılında tarımsal kooperatiflerin geliştirilmesi amacıyla 2834 sayılı yasayla Tarım Satış Kooperatifleri, 2836 sayılı yasayla Tarım Kredi Kooperatifleri kuruldu. Bu tarihten sonra tarım ürünleri desteklemelerinde aracı kurumlar olarak kooperatifler ön plana çıkmaya başladı. Kooperatifler aracılığıyla bir taraftan çiftçilere hem nakdi, hem de aynı kredi verildi, diğer taraftan destekleme alımları ile ürün satışları organize edildi. Üreticilerin yaklaşık %40'ı kredi kooperatiflerine üye oldu. Tarım Kredi Kooperatifleri gibi Tarım Satış Kooperatifleri de ülke geneline yayılarak geniş bir altyapı oluşturdular. Şöyle ki, 1980'e gelindiğinde Tarım Satış Kooperatiflerinin sayısı 703'e, üye sayısı 418,000'e, Tarım Kredi Kooperatiflerinin sayısı 2,500'e, üye sayısı 1.500.000'e ulaşmıştı. 524 TSK, üst kuruluş niteliğinde 33 birlik içinde toplanmış bulunuyordu.¹⁰ Ne var ki, böylesine sayısal bir üstünlüğü Türk Kooperatifçiliği niteliksel bir üstünlüğe dönüştüremeyerek, zaman içerisinde spekülasyon saikleriyle davranan iktidarların yönlendirmelerine açık olmuştur.

¹⁰ Ziya Gökalp Mülayim, **Kooperatifçilik**, Ankara, Yetkin Yayınları, 1999, s.505.

Diğer taraftan Cumhuriyet yönetimi stratejik öneme sahip ürünlerde yurtdışına bağımlılığı ortadan kaldırmak için daha spesifik örgütlenme yapısı benimsedi. Bu çerçevede, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Ortaklığı, Tekel Genel Müdürlüğü, Çay-Kur, Et-Balık Kurumu, Süt Endüstrisi Kurumu gibi KİT'lerin temelleri atıldı. 1926'ya kadar, tüketilen şeker ithal edildiği için, Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Ortaklığı, pancar üretim kooperatifleri ile dikey tamlama içinde üretim ve işleme işlevini yürütmeyi üstlendi. Şeker Fabrikaları A.Ş. bağlı kooperatiflerin üretimini düzenlemenin yanı sıra finansmanını da yapıyordu. 1980 yılına kadar pancar satın alma, şeker üretme ve ambalajlama alanında sahip olduğu tekel konumu, bu yılda kaldırıldı.

Tekel Genel Müdürlüğü, tütün piyasasını düzenleme yanında sigara üretirken, monopolü 1980'li yıllarda kaldırıldı. Aynı şekilde, Çay-Kur yaş çay yaprağı satın alma ve işleme tekeli ile pazarlama işlevini yerine getirirken, bu alandaki tekel de 1980'de sona erdirildi. Bunların yanında, et ürünlerinin pazarlama işlevini yürüten Et-Balık Kurumu ile süt ürünlerinin pazarlama işlevini yürüten Süt Endüstrisi Kurumu gibi KİT'ler kurularak, ülke çapında yaygın biçimde, özellikle en az gelişmiş yörelerde yoğunlaşmak üzere örgütlenmişlerdi. Bu kuruluşlar pazarlama işlevlerinin yanında ürün işlemeyi de gerçekleştiriyorlardı. Böylece, üretici ve tüketici arasındaki pazarlama paylarını düşük tutarak, devlet desteği olarak her iki kesime de destek olarak pazar fiyatını dengeliyorlardı. Bilindiği üzere 1980'de başlayan sürecin devamında adı geçen kurumlar tasfiye edildi.

Cumhuriyet yönetimi ister ilk kuruluş yıllarında olsun, isterse de devletçilik politikasının uygulandığı yıllarda olsun, tarım sektöründe sermaye birikim sürecini sadece yukarıda özetlenmeye çalışılan yapısal reformlarla değil, aynı zamanda sistemli eğitim programıyla da sağlamaya çalışmıştır. (Atatürk ve tarımsal eğitim 1 mart 1922 meclis açılış konuşması) Fikrimizce, çiftçileri, tarımsal faaliyetin her aşamasında bilgilendirmeyi amaçlayan bu husus, Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan tarım politikasının ileriki yıllardaki uygulamalara göre en başat özelliğidir. Örneğin, 1924 yılında kabul edilen “Silah Altına Alma Yasası”yla askere alınan köylülere, askerlik hizmeti sırasında tarım makinelerinin ve yeni yöntemlerin öğretilmesi öngörülmüştür. 3 Mart 1924’de tarım yöntem ve makinelerinin daha etkili öğretimi için Tarım Bakanlığı yeniden düzenlenmiştir. Bu doğrultuda Tarım Bakanlığı, köylüleri araç gereç kullanımı ve yeni tarım yöntemleri konusunda eğitmek üzere uzmanlar getirtmiştir. Bakanlık ayrıca, fındık, limon, çay, sebze, patates gibi ürünlerin yetiştirilmesi için Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsünü kurmuştur.¹¹ Genel olarak Türk tarımını modernleştirmek, sorunlarını bilimsel açıdan

¹¹ Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü açılmadan önce uzun bir hazırlık dönemi geçirilmiş, 1923 yılından başlayarak Halkalı Ziraat Mektebi mezunlarından birçok genç ziraatçı gruplar halinde özellikle Almanya'ya gönderilmiş, kendilerine ileri bir öğretim yapma ve modern araştırma yöntemlerini tanıma olanağı sağlanmıştır. Bunlardan takriben 25 kadarı daha sonra Yüksek Ziraat Enstitüsünde görev almışlardır. Diğer taraftan 1927 yılında ülke tarımını inceleyerek bir rapor hazırlamak üzere Almanya'dan bir heyet Türkiye'ye davet edilmiştir. Bu heyete, başkanının ismine atfen Oldenburg Heyeti denilmiştir. Heyetin raporunda yer alan önemli önerilerden biri, modern bir Ziraat Yüksek Öğretim Kurumu'nun açılması olmuştur. Bu rapor sonucu, 05.07.1927 tarih ve 1109 sayılı "Ziraat ve Baytar Enstitüleri ile Ali Mekteplerin Tesisine ve Ziraat Tedrisatının Islahına Ait Kanun" çıkarılmıştır. Kanunda Ankara da Ziraat ve Veteriner Yüksek Öğretim kurumlarının açılması, gerekli donanımlarının temin edilmesi, gerekli tarımsal araştırmaların yapılması ve gerekirse dışardan bilim adamlarının getirilmesi öngörülmüştür. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün açılışında İsmet İnönü'nün yaptığı konuşma şöyledir: "Şimdi Yüksek Ziraat Enstitüsünü resmen açıyorum. Türkiye Cumhuriyeti bu enstitüyü vücuda getirmek için senelerden beri emek sarfetti. Bu enstitüyü, fakülteleriyle birlikte memleketi ziraatte, ve baytarlıkta yüksek mühendisler yetiştirecek bir üniversite olarak tanıyoruz. Bu enstitü, memleketi gerek baytari sahada, gerek ziraat sahasında tetkik ve islah edecek tam manasıyla bir enstitü mecmuasıdır.

Efendiler, Enstitüyü hükümetin aynı zamanda daima emniyetle istişare edeceği büyük bir Ziraat Erkanıharbiyesi tanıyoruz. Bütün ümit, bu enstitüde çalışacak ve yetişecek adamların iyi öğrenmek ve memleketi hizmet etmek için sarsılmaz bir aşkla mücehhez olmalarındadır. Bu beklediğimiz bir ümit, bir temenni değil kendilerinin burada tahsil ederken yapmağa mecbur oldukları bir vazifedir. Bu

görmek ve çözmek, Türk tarımına hizmet edecek Ziraat Yüksek Mühendisleri yetiştirmek ve bu alanda eğitim-öğretim ve araştırma yapmak amacıyla kurulan Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün bünyesinde, Ziraat, Orman, Veteriner, Tabii İlimler ve Ziraat Sanatları Fakülteleri yer almıştır.

Tarımsal eğitim ile ilgili olarak tarım teknolojisi alanında da çağdaş tarım teknoloji ve tekniklerinin uygulaması amacıyla 1920'li yıllardan itibaren örgütlenmeye gidildi. Bu çerçevede, bitkisel tohum ve hayvan ıslahına dönük tohum ıslah istasyonları (1925), sulama ve toprak ıslahına dönük Devlet Su İşleri ve Toprak-Su Genel Müdürlüğü, çağdaş tarım girdilerinin üreticiye ulaşmasına yönelik Türkiye Zirai Donatım Kurumu, Devlet Üreme Çiftliklerinin temelleri atıldı. Tarımda teknolojinin ilerlemesine dönük sabit sermaye yatırımlarının yarısından çoğunun kamu tarafından yapıldığı bu dönem de 1980'den sonra sona erdi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım sektörünü ilgilendiren eğitim çalışmalarından bahsederken kuşkusuz bir toplumsal kalkınma projesi olan "Köy Enstitüleri"ne de değinmek gerekir. Köylere yönelik bir eğitim seferberliği çerçevesinde oluşturulan ve ülke geneline dengeli bir şekilde yayılması sağlanan köy enstitülerinin kuruluş

vazifeyi ifa etmek, onlar için ne kadar büyük bir zevk olacaksa, bu vazifenin yapıldığını görmek de memleket için o kadar büyük bir teminat olacaktır. Burada yetişeceklerin bundan beş on sene sonra memleketin mukadderatı üzerinde fikirleriyle, bilgileriyle müessir olacak büyük mütehasşis olduklarını görmek, bütün çekilen emeklerin, zahmetlerin karşılığı olacaktır.

Yüksek Enstitünün büyük bayram gününde açılması, manasındaki yüksekliği ve genişliği anlatmaya vesile oldu. Ankara'nın bütün yüksek şahsiyetleri bu cemiyete şeref veriyorlar. Bütün beynelmilel yüksek temsil heyetleri ve diplomatik heyetlerin burada hazır bulunmasından dolayı teşekkür ederiz. Bilhassa dost ve çok yüksek Sovyet Heyetinin huzuru ile açılması bizim için bir memnuniyet ve şereftir.

Bu enstitüde hoca olarak çalışacaklara candan muvaffakiyetler dilerim. Bu müessesede talebe olarak çalışacaklara şahsen gıpta ediyorum. Şimdi enstitüyü dolaştığınız zaman müessesenin tertibatından ve kıymetinden zevk duyacağınıza eminim".

amacı daha spesifik bir şekilde ifade edilirse, köy çocuklarının söz konusu eğitim birimlerinde eğitilerek, bir köyün temel ihtiyaçları olan tarım, sağlık, iş, sanat ve d. konularda bir öğretmen yeterliliğine ulaşarak köyelerine dönmesi ve bu köylerde hizmet etmesine zemin hazırlamak olmuştur.¹² Kuşkusuz bu kuruluşların amaçları sadece belirtilen konularla sınırlı kalmayarak projenin uygulanabildiği yıllarda köy enstitülerinin, köylerden başlayarak sadece eğitim yönüyle değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve ekonomik boyutlarıyla kırsal kalkınma hamlesini yurt çapına yaydığı gözlemlenmiştir. Genel bir ifadeyle, enstitüler, faaliyet gösterdikleri çevrenin ekonomik ve kültürel hayatını etkileyen kalkınma merkezleri durumuna gelmişlerdir. “Köy Enstitüleri” konusu, bugün bile süre giden; kuruluşu, faaliyeti ve kapatılmaları sırasındaki siyasal tartışmalar, iş içerisinde eğitim ilkesine dayanan çağdaş eğitim modeli, kırsal kalkınma çalışmalarına olan katkısı ve diğer özgün yönleriyle ayrı bir çalışma konusudur. Burada, sadece, köy enstitülerinin, sadece bir yönüyle, Cumhuriyet yönetiminin tarım eğitimi konusundaki çalışmaları içerisinde en özgün projelerinden birisi olduğunu vurgulamakla yetinelim.

Buraya kadar, Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki tarım politikasını Atatürk’ün düşünceleri ve yapılan çalışmalar ışığında özetlemeye çalıştık. Çok partili hayata geçene kadar dönemin konjonktürü düşünüldüğünde, kronolojik olarak, iki dünya savaşı, bu savaşlar arasında yapılan kurtuluş mücadelesinin ve 1929 küresel

¹² Köy Enstitülerinin kuruluşu 17/04/1940 tarihinde çıkarılan yasayla gerçekleşmiştir. Yasanın kabulünden sonra 4 köy öğretmen okulu Köy Enstitüsü adını almıştır. Bunlar, Eskişehir-Çifteler, İzmir-Kızılcıullu, Kırklareli-Keperitepe ve Kastamonu-Gölköy’dür. Diğer Enstitülerin açılış tarih ve yerleri şöyledir: 1940 yılında, Antalya-Aksu, Isparta-Gönen, Kocaeli-Arifiye, Kayseri-Pazarören, Malatya-Akçadağ, Adana-Düziçi, Samsun-Akpınar, Trabzon-Beşikdüzü, Kars-Cılavuz, Balıkesir-Savaştepe, 1941’de Ankara-Hasanoğlan, Sivas-Pamukpınar, 1942’de Konya-İvriz, 1943 yılında Erzurum-Pulur, 1944 yılında Diyarbakır-Dicle ve Aydın-Ortaklar, 1947 yılında Van-Erciş. 27 Ocak 1964 tarihinde çıkan 6234 sayılı yasayla köy enstitüleri öğretmen okullarına dönüştürülerek uygulamaya son verilmiştir.

ekonomik bunalımının yaşandığı oldukça zor bir döneme sıkışmış Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tarım politikasını, dönemin zorlukları göz önünde bulundurulduğunda, ülkeye ve sektöre kazandırdıklarıyla, oldukça başarılı dönüşüm hamlesi olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle, çok partili hayata geçilmesinden günümüze kadarki dönemde tarım sektörüne yönelik politikalarla kıyaslandığında, ilk yıllardaki tarım politikasının derinliği ve felsefesi açısından farklı olduğu kolaylıkla görülebilir.

Çalışmanın giriş kısmında, başarılı bir tarımsal kalkınmanın öğeleri üzerinde durulurken, bu alandaki politikaların başarısının farkındalık, katılım, örgütlenme ve işbirliğinin ne derecede sağlanmasıyla ölçülebileceği konusunda görüş bildirmiştik. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tarım politikası, bu öğeler açısından değerlendirildiğinde şu sonuca varabiliriz:

-Genel eğitim politikası ve tarımsal eğitim alanındaki çalışmalar, yönetimin, sorunların ve onları doğuran sebeplerin bilincinde olması ve bunları tüm yalınlığıyla ifade ederek çözüm yolları üretmesi ülkenin büyük çoğunluğunu oluşturan tarımsal nüfusun sorunların farkına varmasında büyük ölçüde başarılı olmuştur.

-İzmir İktisat Kongresinden başlayarak, tarımsal sorunların bizzat uygulayıcılarla müzakere edilerek, taleplerin dinlenmesi ve eyleme geçildiğinde bu ve diğer platformlarda dile getirilen görüşlere önem verilmesi dönemin şartlarında sorunların çözümü için muhatapların katılımının sağlanmasına önem verildiğini göstermektedir.

-Tarımsal sorunların çözümü için olağanüstü zor koşullarda kamunun yukarıda özetlenen örgüt yapısını oluşturması, yönetimin, bu yönde akılcı düşünme eğiliminin bir göstergesidir. Ayrıca, ilk defa Atatürk tarafından bir sektör olarak tanımlanan

kooperatifçiliğin özendirilerek köylülerin örgütlenmeye teşvik edilmesi, bu konudaki dikkate değer gelişmelerdendi.

-Cumhuriyetin ilk yıllarında yönetim, henüz yeni oluşmaya başlayan kamusal örgütlenmenin tek başına sorunların üstesinden gelmesinin zor olduğunu, bunun için girişilen çalışmalarda kırsal nüfus ile işbirliğinin başarıyı getireceğinin bilincindeydi.

Yukarıda kısaca değindiğimiz, “köy enstitüleri” bile tek başına bünyesinde farkındalık, katılım, örgütlenme ve işbirliği ilkelerinin başarıyla harmanlandığı bir kalkınma projesiydi.

Cumhuriyetin kuruluşunu takip eden yıllarda hayata geçirilen çok sayıda proje, bir sektör olarak adlandırılmayacak kadar birikimden yoksun olan tarımın çehresini tamamen değiştirmiş, ulusal ekonominin can damarı haline getirmişti. Belli bir eylem planı doğrultusunda elde edilen bu kadar başarıya rağmen Atatürk, tarımsal kalkınmanın sağlanması için sağlam, tutarlı, ana ilkeleri açık ve yol haritası belirlenmiş bir tarım politikası ve tarım rejiminin olması gerektiğini ifade ediyordu. Bu konudaki düşüncelerini Atatürk, 1 Kasım 1937 yılında Millet Meclisi’nin 5.Dönem 3.Toplantı Yılında açılışında ifade ederek yapılması gerekenleri ana başlıklar halinde şöyle özetliyordu:¹³

¹³ ...Milli ekonominin temeli tarımdır. İşte bu nedenle tarımda kalkınmaya önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar bu amaca erişmeyi kolaylaştıracaktır. Fakat bu önemli isteği uygun bir biçimde amacına ulaştırabilmek için ilk önce ciddi çalışmalara dayalı bir tarım politikası belirlemek ve onun için de, her köylünün ve bütün vatandaşların kolayca kavrayabileceği ve severek uygulayabileceği bir tarım rejimi kurmak gereklidir. Bu politika ve rejimde, önemle yer alabilecek noktaların başlıcaları şunlar olabilir. Bir kez, ülkede topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olan ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen

-çiftçilerin topraklandırılması,

-toprakların hiçbir şekilde bölünemez nitelik alması,

-çiftliklerin optimum işletme büyüklükleriyle sınırlandırılması,

-çiftçilerin gerekli makine ve ekipmanla temin edilmesi ve sürekliliğinin sağlanması,

-ülkenin tarım bölgelerine ayrılarak örnek tarım merkezlerinin oluşturulması,

-tüketim ve ulusal sanayi için gerekli ürünlerde kendine yeterliliğin sağlanarak dış ticarete rekabet edebilecek kalite ve maliyette ürün yetiştirilmesi.

toprağın, hiçbir nedenle ve hiçbir şekilde bölünemez bir nitelik almasıdır. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğinin, arazinin bulunduğu bölgelerin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim derecesine göre sınırlanması gereklidir. Küçük büyük bütün çiftçilerin iş araçları artırılmalı, yenileştirilmeli ve bakım önlemleri zaman geçirilmeden alınmalıdır. Herhalde, en küçük bir çiftçi ailesi, bir çift hayvan sahibi olmalıdır, bunda ideal olan öküz değil, at olmalıdır. Öküz, ancak bazı şartların henüz sağlanamadığı bölgelerde hoş görülebilir. Köylüler için, genellikle pulluğu pratik ve faydalı bulurum. Traktörü büyük çiftçilere öneririm. Köyde ve yakın köylerde, ortaklaşa harman makineleri kullanmak köylülerin vazgeçemeyeceği bir gelenek haline getirilmelidir. Ülkeyi iklim, su ve toprak verimi bakımından tarım bölgelerine ayırmak gerekir. Bu bölgelerin her birinde, köylülerin gözleriyle görebilecekleri, çalışmalarını için örnek tutacakları verimli, modern, pratik tarım merkezleri kurulması gereklidir. Bu gün devlet yönetiminde bulunan çiftliklerdeki ve bunların yönetimi içindeki diğer tarımsal sanayi kuruluşlarındaki bazı kişiler, tarımsal çalışmaların bütün alanlarında her türlü teknik ve modern deneylerini tamamlamış olarak bulunduğu bölgelerde en faydalı tarım usul ve sanatlarını yaymaya hazır bulunmaktadır. Bu, bakanlık için büyük kolaylıklar sağlayacaktır. Ancak, gerek var olan gerek bütün ulusal tarım bölgeleri için yeniden kurulacak olan tarım merkezlerinin kesintiye uğramadan tam verimli çalışmalarını; şimdiye kadar olduğu gibi, devlet bütçesine ağırlık vermeksizin, kendi gelirleriyle kendi varlıklarını yönetmek ve gelişmelerini sağlayabilmek için bütün bu kurumlar birleştirilerek geniş bir işletme kurmalarını öneririm. Bir de, başta buğday olmak üzere, bütün gıda ihtiyaçlarımızla endüstrimizin dayandığı çeşitli ham maddeleri sağlamak ve dış ticaretimizin temelini oluşturan çeşitli ürünlerimizin ayrı ayrı her birinin üretimini artırmak, kalitesini yükseltmek, üretim masraflarını azaltmak, hastalık ve zararlı böcekler ile uğraşmak için gereken teknik ve kanuni bütün önlemler zaman geçirilmeden alınmalıdır.

Aradan geçen 70 yılda, doğruluğu kabul edilmesine rağmen bu önerilerin önemli bir kısmının hayata geçirilememiş olması sonucundadır ki, bugün tarım sektöründeki sorunlar çözüme kavuşturulamamaktadır. Diğer taraftan, bugün gelişmekte olan ülkeler kategorisine giren hiçbir ülkede 70 yıl önce bu denli kapsamlı bir çözümleme yapılmadığı dikkate alınırsa Türkiye'nin ne kadar zaman kaybettiği açıkça görülür.

Örneğin, toprak reformu yönündeki çalışmalar Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sürekli gündeme getirilmesine rağmen bir türlü hayata geçirilememiştir. Atatürk, yukarıdaki tespitleri yaparken, sağlıklı ve uzun soluklu bir tarım politikasının ancak kapsamlı bir toprak reformuyla desteklendiği takdirde başarılı sonuçlar alınacağına farkındaydı. Dönemin hükümeti tarafından bu yaklaşım doğrultusunda çalışma başlatılarak, 1937 yılında Anayasada değişiklikler yapılmış, taşınmaz malların ancak kamu yararı için ve rayiç değerleri sahiplerine peşin ödenmek şartıyla kamulaştırılabileceğini düzenleyen 74.maddesine eklenen bir fıkra ile, çiftçileri toprak sahibi yapmak amacıyla da arazi kamulaştırılabileceğini ve bu arazilerin bedellerinin tespiti ve bedelinin ödemesi usullerinin özel kanunlarla tayin edilebileceği öngörülmüştür. Böylece topraksız çiftçilerin toprak sahibi yapılmasının bir kamu yararı içerdiği, dolayısıyla bu amaçla kamulaştırma yapılabileceği ilkesi kabul edilmiştir.¹⁴ İkinci Dünya Savaşından hemen sonra bu doğrultuda 1945 yılında 4753 sayılı “Çiftçiyi Topraklandırma Yasası” çıkarılmıştır. Yasanın amacı; toprağı olmayan veya yetmeyen çiftçi aileleri ile Yasanın topraklandırılmalarını kabul ettiği diğer kişileri aileleriyle birlikte geçimlerini sağlayacak ve emeklerini değerlendirecek toprağına sahip kılmak, yeter toprağı olsa da sermaye ve donanımları

¹⁴ Muzaffer Bakırcı, **Türkiye’de Kırsal Kalkınma Kavramlar-Politikalar-Uygulamalar** , Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s.91.

eksik olanlara kuruluş-onarma-çevirme kredisi ve canlı-cansız demirbaş vermek, yurt topraklarının sürekli işlenmesini sağlamak olarak ifade edilmiştir.¹⁵ Bu amaç doğrultusunda Yasanın 17.maddesi 50 dekarın üstündeki toprakların topraksız ya da az topraklı köylülere dağıtılabileceğini öngörüyordu. Ancak yasa, uygulamada büyük toprak sahiplerinin etkili direnişiyle karşılaşmış, 1945’lerde Demokrat Parti’nin güçlenmesi için hızlandırıcı etken olmuştur.¹⁶ Çiftçiyi Topraklandırma Yasasının yürürlükte kaldığı 1947-1972 yılları arasında ekili alanlar 10 milyon hektar genişlerken, sadece 2,2 milyon hektar arazi topraksız ya da az topraklı köylülere dağıtıldı. Genişleyen ekilişler 50 dekar ve daha büyük araziye sahip işletmeler tarafından kullanıldı. Bu dönemde dağıtılan toprakların ancak, %0,2’si (54 bin dekar) şahıslardan kamulaştırılan arazilerdir olup, geri kalan bölümü esas olarak Hazine adına kayıtlı topraklardır. Bu nedenle yasanın özel toprakların kamulaştırılarak yeniden dağıtımını gibi bir uygulamaya yol açtığı söylenemez.¹⁷ Diğer taraftan

¹⁵ Prof.Dr.Taner Timur, ilgili yasayla üretimi artıracak şekilde toprak üzerindeki mülkiyet ilişkilerinin yeniden düzenlenmesiyle, büyük toprak sahiplerinin siyasal gücünün kırılacağına da amaçlandığını ifade etmiştir. Çünkü yönetim, büyük toprak sahiplerinin direnişini her reform çalışmasında hissetmekteydi.

¹⁶ Büyük toprak sahipleri CHP içerisinde etkin direniş göstererek hem yasanın görüşüldüğü sırada, hem de yasanın uygulanma safhasında büyük ölçüde taleplerini kabul ettirdiler. Onlara göre, sorun toprak dağılımındaki dengesizlikten ziyade, toprağın işlenmesinin önünde bulunan engellerden kaynaklanıyordu. Bu da dönemin iktidarının sıkı uygulamalarından kaynaklanıyordu. Örneğin, Adnan Menderes, “toprak darlığından ziyade toprağı kıymetlendirecek sermaye, teçhizat, emek ve bilgi yoksulluğundan sıkıntı çekmekteyiz. Bu itibarla dava bizde politik ve sosyal olmaktan ziyade ekonomiktir” demiştir. Bu karşı duruş ve üretilen strateji DP’nin tarım politikasının temelini oluşturmuştur... Bkz. Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s. 189-206.

¹⁷ Nitekim, İsmet İnönü Cumhuriyetin 50.yılında Cumhuriyetin tarım ile ilgili hayata geçirdiklerini anlattığı bir konuşmasında toprak reformu konusunda başarısız oldukları özeleştirisini getirmiştir. İnönü’nün söyledikleri şöyleydi: "...Ziraatte mühim bir şeyi yapmadık. Toprak Reformundan söz edeceğim. Toprak Reformu yapmadık. Nihayet özel şeylere, menfaatlere dokunan bir şeydir. Büyük ölçüde siyaset müessir olmuştur. Hususiyle çok partili hayata geçtikten sonra büyük bir sarsıntı olmuştur. Toprak reformuna karşı mukavemet görülmüştür. Derler ki, bize toprak reformu değil, tarım reformu lazımdır. Ve toprak reformunu dile almamak için nerede bahsedilirse resmi dilde tarım reformundan bahsedilir. Tarım reformunda bahsedilen tedbirlerin, ihtiyaçların hepsi toprak reformunda elbette vardır. Toprak reformu dediğimiz zaman tarım reformundan bahsolunur. Reformlar ve ıslahat yapılmayacak demek değildir. Asıl o zaman yapılacak... Toprak reformu büyük çiftliğin karşısında olan bir reformdur. Muhtelif arazi verimine göre vatandaşa, çiftçiye, kendi toprağını işletme imkanı vermek demektir. Çiftçi işlediği toprağın sahibi olacaktır. Cumhuriyet devri de göstermiştir. Çiftlik apartman gibi kiraya verilerek varidat temin etmez. Çiftlikte mal sahibinin

dağıtılan arazi, işleyebilecek yeterli araç, gereç ve sermayeden yoksun olan küçük çiftçilerin elinden çıkararak yeniden büyük topraklara katılmıştır. Küçük çiftçiler ise yoğun bir şekilde büyük kentlere göçerek gecekondu olayını başlatmıştır. Aynı konuyla ilgili 1973 yılında çıkarılan “Toprak ve Tarım Reformu Kanunu” ise sadece 5 yıl yürürlükte kaldı ve 1218 aileye 231 bin dekar dağıtılmasıyla sonuçlandı. Temelde yapısal bir değişiklik içermeyen bu reformun amacı, Güneydoğudaki feodal ögeleri batıdaki bölgelere benzer bir kapitalistleşme süreci içinde eriterek iç pazarı genişletmekti. Reform üretimin ve gelirin en düşük, feodal kalıntıların en yoğun olduğu yerlerden biri olan Şanlıurfa’dan başlayacak ve sonuç olarak doğudaki 18 ilin dışına taşmayacaktı. Reformun bu amacından sapmaması için de bırakılan toprak büyük tutulmuştu. Buna karşın kanuna toprak ağalarının tepkisi yine büyük olmuş, sonuçta reform adına yapılan uygulamalar büyük toprak sahiplerinin daha da güçlenmelerine yol açmıştır. Yasanın uygulanması sonucunda Şanlıurfa ilinde Kasım 1976 tarihine kadar yaklaşık 1,8 milyon dekar toprak kamulaştırılmıştır. Buna Hazineye ait 1,2 milyon dekar arazi de eklenirse dağıtılması gereken arazi yaklaşık 3 milyon dekarı bulmaktaydı. Yasanın iptal edildiği 10 Mayıs 1977 tarihine kadar yukarıda belirtildiği sadece 47 köyde 1218 aileye 231 bin dekar toprak dağıtılmış olup, Hazinesinin elinde kalarak dağıtılmayan topraklar ya eski sahiplerine ya da

kadını erkeği o araziye ipek işler gibi işlemesiyle ziraat gelişebilir... Bitkisi böyle yetişir, hayvanı böyle yetişir. Ot ve hayvan, ot ve buzağı insan sıhhati gibi dikkat ile yakından takip ve ilgi görmeye muhtaçtır. Hiç ahırda hayvan yetiştirmeyi, hayvan ıslah etmeyi düşünmeyeceksin, yalnız mer’a da bedava otlayarak hayvan ıslah edeceksin. Olmaz, böyle şey yok dünyada. Hayvana fenni sıhhi ahırlarda, kapalı yerlerde asıl bakımı yapacaksın. Asıl bakım orada yapılacak. Bunu sokamadık. Niçin sokamadık? Niçin sokamıyoruz? Çünkü büyük toprak sahibi onun hepsini ahırda yetiştirecek kudrette değildir. Büyük toprak sahibinin, toprağın bütün verimini inceleyerek koruyacak ve işletecek kudreti yoktur. En zengin, en imkanlı insanlar 100,000 dönüm toprağın verimini alamazlar, alamıyorlar...” (İsmet İnönü’nün 22 Ekim 1973 günü A.Ü. Ziraat Fakültesi’nde yapılan “Cumhuriyet’in 50.Yılında Tarımsal Eğitim” toplantısındaki konuşma metni.) Bkz. **Atatürk ve Tarım**, Ankara, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, 1981,s.29-33.

tüccarlara kiraya verilmiştir. Kendisi çiftçilik yapmayan tüccarlar ise söz konusu toprakları yeniden topraksız çiftçilere kiralamıştır.

Sonuç olarak reform çalışmaları sonucunda kamulaştırılan toprakların büyük çoğunluğu eski sahiplerine geri dönmüş, reform çalışmalarının yapıldığı yörelerdeki toprak dağılımı daha da dengesiz hale gelmiştir.¹⁸

Görüldüğü gibi, Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım sektöründe elde edilen kazanımlar, bu kazanımların daha da anlam kazanabilmesi ve bugün sıklıkla yokluğu vurgulanan sağlam temellere oturmuş uzun soluklu ulusal tarım politikasının oluşması için ileriki yıllardaki uygulamalarla desteklenmedi. Çok partili hayata geçilmesiyle, uzun soluklu planlı politikalarından uzaklaşıldığı görüldü.

1.1.2– ÇOK PARTİLİ YILLAR

1950’li yıllar, Türkiye’nin siyasal tarihinde, Cumhuriyetin kuruluşunu izleyen yıllarda uygulanan tek partili siyasal rejimden çok partili siyasal hayata geçilmesinin yaşandığı yıllar olmuştur. 1950 yılında yapılan parlamento seçimleriyle ilk defa Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle ülkenin siyasal ve ekonomik yaşamında farklı düşünce ve yaklaşımlar ortaya çıkarak resmi uygulama zemini bulmuştur. Bu doğrultuda, Demokrat Parti’yle birlikte 1933 yılından itibaren uygulanmakta olan devletçilik anlayışı yerine liberal politikalara

¹⁸ Necdet Oral, “Türkiye’de Toprak Dağılımındaki Eşitsizliğe Tarihsel Bir Bakış”, **TES-İŞ**, Ankara, 2003-1, s.37-43.

ağırlık verilmiştir.¹⁹ Demokrat Parti, öngördüğü politika çerçevesinde, kamu müdahalesini asgariye indirerek serbest girişimin önünü açmayı, yabancı sermayeden geniş ölçüde faydalanmayı, mevcut sermayenin üretime kanalize etmeyi savunmuştur.²⁰ Ekonomide liberal politikaların üstünlüğünü savunan Demokrat Parti

¹⁹ Bir önceki bölümde toprak reformu çalışmaları anlatılırken reformun etkisinin azalması ve varılmak istenen nihai amaçtan uzaklaşılmasını sağlayan savunmalarda ileride uygulanacak liberal ekonomi politikalarının izleri görülmektedir.

Bu liberal politikalar, sınıfsal temelini büyük ölçüde ikinci dünya savaşı yıllarında ürünlerini ikincil piyasada değerlendiren toprak zengini köylü ve bu köylüye aracılık yaparak zenginleşen tüccar kesimlerine dayandırmıştır. Karaborsa sayesinde zenginleşen köylü ile yine aynı yolla zenginleşen tüccar savaş biter bitmez siyaset sahnesine çıkarak liberal politikaların savunuculuğunu yapmıştır. Buna, savaş yıllarında uygulanan katı ekonomik politikalarla bunalan küçük ve orta boy çiftçilerin desteği de eklenince liberal politikaların yükselişi kaçınılmaz olmuştur. Bu konuda bkz. Bilsay Kuruç, **75.Yılda Çarklardan Chiplere**, bu kitapta çıkan makalesi, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1999.

²⁰iktisâdi ve mali düşüncelerimize göre hükümetimizce takip edilecek yolu şu dört esasta ifade etmek mümkün olacaktır :

1. Bütün devlet hizmetlerinin görülmesinde azami tasarruf zihniyetiyle hareket ederek devlet masraf ve külfetlerini asgariye indirmek ve devlet bütçelerini iktisadi bünyemizin takatiyle mütenâsip ve hakiki manâsıyla muvazeneli bir hale getirmek. Ancak bu suretledir ki iktisâdi bünye ferahlığa kavuşturulmuş ve yarının iktisâdi refahı ve mali istikrarı teminât altına alınmış olacaktır.

2. İktisâdi cihazlanmamızı süratlendirmek, Bu maksatla;

A) Bütçede envestisman mahiyetinde olan kısmı, mümkün olduğu kadar genişletmek ve bunun dışındaki bütün imkânlarımızı da yalnız ve yalnız istihsâle matuf mevkilere tevcih etmek;

B) Hususi teşebbüsün kendini hukuki ve fiili emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün tedbirleri almak ve onun süratle gelişmesine yardım etmek,

C) Memlekette mevcut sermayenin istihsâle akmasını kolaylaştırmak,

Ç) Yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek.

3. İktisâdi cihazlarımız için devlet bütçesinden envestisman mahiyetinde ayrılacak tahsisatı memleketimizin tabii şartları gözönünde bulundurularak vücuda getirilecek bir plana bağlamak.

4. İstihsâl hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarmak.

Yukarıda dört madde içinde toplamaya çalıştığımız esasların bütün hükümet şubelerine taalluk eden çok mühim ve çok çeşitli tedbirlere ihtiyaç göstereceği şüphesizdir.

Kanâatimizce ancak bu yollardan yürünmek suretiyledir ki, memlekette hayat pahalılığını önlemek, maliyetleri dünya seviyelerine yaklaştırmak; istihsâli hayat pahalılığının ve yüksek maliyetlerin baskısından kurtarmak, iş ve istihsâl hacmini genişletmek kabil olabilecektir.

ilk iktidar döneminde tarım sektörünü ön plana çıkarmıştır. 1. Menderes Hükümeti Programında, nüfusun %80'nin tarımla uğraştığı ülkede tarım sektörünün ekonominin temelini oluşturduğu ifade edilerek ulusal kalkınmanın tarıma dayandırılacağı beyan edilmiştir.²¹

İktisâdi bünyemizi ferahlığa kavuşturmanın ve iktisâdi cihazlanmamızı süratlendirmenin yolu da budur. Böyle müspet bir politikanın neticesi olarak memlekette hayat standardının yükseldiği, geniş çiftçi ve işçi kütlelerinin nisbi refaha kavuştuğu ve memlekette içtimai sefaletin derece derece azaldığı görülecektir.

Şimdiye kadar verdiğimiz izahattan anlaşılmalı olacaktır ki, iktisâdi ve mali görüşlerimizin esas bir taraftan devlet müdahalelerini asgariye indirmek diğer taraftan iktisâdi sahada devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltmak ve buna emniyet vermek suretiyle hususi teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek diye ifade olunabilir. Bu esasların takibinden doğacak ilk neticelerden biri devlet tesis ve işletmeciliğini tabiatı ve mahiyeti icabı olarak yalnız ve yalnız hususi teşebbüs ve sermayenin hiçbir suretle ele alamayacağı işlere ve bir de aynı zamanda amme hizmeti mahiyetinde olan iktisâdi işlere hasretmek olacaktır. Çünkü bize göre hususi mülkiyet ve şahsi hürriyete dayanan bir iktisat rejiminde, iktisâdi sahanın asıl olarak ferde veya şirket halinde hususi teşebbüse ait olması lazımdır.

²¹ ...Yeni iktidarı Halk Partisinden ayıran mühim bir görüş farkı da, zirâat işlerimizin ele alınışında tecelli edecektir.

Nüfusumuzun yüzde sekseni zirâatle meşgul bulunmakta, Türkiye'de zirâat milli ekonominin ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir. Bunun içindir ki milli gelirin artması ve her sahada kalkınmanın ana şartı bu temelin kuvvetlenmesi suretiyle mümkün olabilecektir.

Zirâatın iktisâdi bünyemizin temelini teşkil ettiğini hiç bir zaman gözden uzak tutmayacağız. Eski iktidarın yaptığı gibi gösterişçi ve pahalıya mal olan bir devlet müessesesinin, karasaban ve kağının mahkûmu olan geri bir zirai bünye üzerine kurulamayacağı, kurulmak istendiği takdirde ise milli ekonomiyi takatsız düşüreceği hakikatı daima hesap olunmak lazımdır. Bugüne kadar takip olunan yol şayet şu kısaca ifade ettiğimiz görüşe mutabık olsaydı, yalnız zirâatimiz inkişaf etmekle kalmaz diğer bütün istihsâl ve iktisâdi faaliyet şubelerinde de çok feyizli gelişmelere şahit olmak mümkün olurdu.

Zirâati ön plana alan böyle bir görüşle hareket ederek zirai kredi davasını zirâat alet ve vasıtaları meselelerini hastalık ve haşerelerle mücadele, iyi tohum ve tohumlar; ıslah mevzularını zirâat tekniğini ilerletme çarelerini ehemmiyetle yeni baştan gözden geçireceğiz.

Küçük ve büyük sulama işlerine hız vermenin, verimi süratle artıran ve yeni yeni teşebbüslere geçmek imkânını veren bir mevzu olduğuna kaniiz. Topraklandırma işini daha emniyetli, pratik ve süratli usullere bağlamak niyetindeyiz.

Unutulmamak icabeder ki, daha düne kadar milyarı geçen devlet bütçesi içinde zirâat vekâletine tahsis olunan miktar otuz milyon lira civarında idi. Ve bu nisbet hiçbir zaman bütçenin yüzde üçünü geçmemiştir.

Çok uzun yıllar içinde Zirâat Bankasının tediyeye edilmiş sermayesinde esaslı bir fark görülmemiştir. Rakam olarak görülen farkların hakikatta para işira kuvvetindeki düşüklüğün yarattığı farka bile tekabül etmediği basit bir hesapla ortaya çıkacak hakikatlardandır.

Burada bir parantez açıp, 1950'den itibaren liberal politikaların benimsenmesinde yurtdışı kaynaklı telkin ve yönlendirmelere değinmek gerekir.²² Özellikle ABD merkezli düşüncelerin ekonominin yönetiminde etkili olduğu görülmüştür. Gerek ABD ve ABD'nin etkili olduğu uluslar arası kuruluşlar devletçiliğin terk edilerek özel sermayenin ve yabancı yatırımın teşvik edilmesini, devletin ağır sanayi yatırımlarından kaçınarak tarım, hafif sanayi, bayındırlık ve altyapı işlerine ağırlık vermesini öğütlemişler.²³ Savaş sonrasında yapılan Marshall yardımları büyük ölçüde bu önerilere dayandırılarak, söz konusu öneriler ülke ekonomisiyle ilgili yabancılar tarafından hazırlanan raporlarla desteklenmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan raporlardan, Thornburg raporu olarak bilinen metin doğrudan Amerikan sermayesine yol göstermek ve Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye yapılacak yardımları yönlendirmek için kaleme alınmıştır. Özel girişimin üstünlüklerinin anlatıldığı ve devletçiliğin şiddetle eleştirildiği raporda, devletçiliğin Türkiye'de ortaya çıkması ülke yöneticilerinin hızlı sanayileşme hususundaki sabırsızlığına bağlanmaktadır. Atatürk'ün başlattığı ağır sanayi hamlesini eleştiren raporda, Türkiye'de sanayinin özel teşebbüsün önderliğinde küçük atölyelerden başlayıp küçük imalathane ve daha

Bu sebeplerle evvela bütçenin diğer yeyici kısımlarından tasarruf edeceğimiz miktarlarla zirâat bütçesini takviye etmek ve zirâatimizin ana davalarını teşkil eden yukarıda ifade ettiğimiz mevzuları memleket çapında olarak ele almak azmindeyiz.

Sulama işleri gibi yol ve tarife meselelerini de zirâatimizle doğrudan doğruya alakalı mevzular addetmekteyiz. Hatta vergiler ve gümrük tarifeleri sistemleriyle zirâatimizi kuvvetlendirmenin çarelerini arayacağız.

Hulasa devletin bütün fâaliyet şubelerinde bu ana kaynağın inkişaf ettirilmesini temin edecek bütün tedbirleri almak kararındayız. Bu arada Zirâat Bankasının sermayesini sözde değil hakikatte arttırmak lüzumuna kani bulunuyoruz. Bunun ne miktara kadar yapılması kabil olduğunu esaslı tetkiklerden sonra tespit edeceğiz. Yine kredi mevzuunda kooperatiflere daha fazla ehemmiyet vereceğiz.

²² Günümüzde ülke içinde uygulanan politikaların, mali gücü ve küresel ekonomiyi yönlendirme kudretini elinde bulunduran yurtdışı kaynaklı ekonomi ve siyaset odaklarından etkilenmesinin 1950'ki durumla paralellik oluşturduğu dikkate değer bir olgudur.

²³ A. Başer Kafaoğlu, **Türkiye Ekonomisi Yakın Tarih – 1**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2004, s.80.

sonra büyük fabrikalara taşınması gerekirken doğrudan devlet eliyle Batıdan transfer edilmesinin Türk halkı için anlaşılması zor, gereksiz yatırımlar olduğu ifade edilmektedir.²⁴ Bu doğrultuda yapay gübre, uçak, motor, makine, lokomotif ve buna benzer ağır sanayi ve kimya sanayine yapılacak yatırımların ülke gerçekleriyle bağdaşmadığı ve Amerikan sermayesinin bu iş kollarına çekilemeyeceği bildirilmektedir.²⁵ Raporda, ağır sanayinin Türkiye'deki mihenk taşı Karabük çelik sanayi de unutulmamakta ve tasfiyesi öngörülmektedir. Genel olarak, raporda, tarım, hafif sanayi ön plana çıkarılmakta, devlete altyapı hizmetleri yüklenmektedir. Bunları hayata geçirmek ve Amerikan sermayesini Türkiye'ye çekebilmek için Thornburg'a göre Türk hükümeti yabancı sermayeye de yerli sermayeyle eşit haklar tanıyan bir yabancı sermayeyi teşvik kanunu çıkarmalıdır.

Türk hükümetinin ekonomi politikasını tespit ederken yardımını isteyerek çağırdığı, Baker raporu olarak bilinen Dünya Bankası Heyetinin hazırladığı rapor da Thornburg raporuyla aynı doğrultuda, Türkiye'nin uygulaması gereken kalkınma stratejisinin ağır sanayiden kaçınarak, gıda, tarım ürünleri, basit el aletleri, inşaat malzemeleri gibi hafif sanayi dallarına ve altyapı yatırımlarına öncelik verilmesi yönünde olması

²⁴ ...Türkiye'de sanayi inkılabı Garp dünyasından bir buçuk asır sonra başlamıştır. Türkiye sanayi inkılabını Garp dünyasından almış fakat bu inkılabın devrelerini almayıp doğrudan doğruya son safhalarını kopya ettiği için asla gerçek bir sinai inkılap geçirmemiştir. Gerek İstanbul'da ve gerekse diğer şehirlerde minarelerle cumbalı köşkler arasında sülün bacalarından duman tüten modern fabrikalar "**Atatürk Minareleri**" mevcut bulunmaktadır. Bu fabrikalar Türk halkının çoğunluğunu oluşturan köylüler, esnaf ve hatta sanat erbabı için adeta esrarengiz şeylerdir. Bunlar Avrupalı uzmanlar tarafından kurulmuş ve yerli mühendis ve yüksek mühendisler tarafından işletilmektedir. Garp dünyası sanayinin bugünkü seviyesinin mamüllerini yapmak üzere kurulmuş bulunan bu fabrikaların nikel kaplamalı ve selofan kağıdı ambalajlı mamülleri bir çok hallerde Türk halkının hayatına ve en ilkel ihtiyaçlarına cevap vermekten, bacaları Süleymaniye camiine minare olmaktan ne kadar uzak ise o kadar uzaktır...Bkz. Max Weston Thornburg, **Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi**, Ankara, 1950, s.47.

²⁵ ...Uçak ve diesel motörleriyle sair girift makineler imali için Ankara'da bir fabrika tesis etmek tasavvuru da aynı sınıfa dahil edilebilir. Lokomotif imaline ve bu sayfalarda zikrettiğimiz sair imalata ait tasavvurları da aynı şekilde telakki etmemiz lazımdır. Bu gibi tasavvurları hazırlayan veya mütalaa eden kimselere Amerikalılar iyi mesai arkadaşı nazarıyla bakamayacakları gibi, memleketin mali kaynaklarını böyle projelere tahsis eden bir Hükümetin de yabancı sermayedarlara itimat telkin ettiği iddia olunamaz.... **Ibid.**,s.137.

gerektiğini salık vermiştir.²⁶ Hedefe varmanın en kestirme yolunun tarımsal gelişmeye önem vermek olduğu belirtilen Baker raporunda önerilen reçete kısaca şöyledir: “Kapsamlı bir planlamaya gidilerek kalkınmada ağırlık, tarıma ve hammadde üretimine verilmelidir. Devletçilik tasfiye edilmeli, özel teşebbüse her alan açılmalı, yabancı sermayeyi engelleyen mevzuat değiştirilerek yabancı sermaye getirilmelidir. Enflasyon ve dış ödeme güçlüğü tehlikeleri düşünülerek, kalkınma hızı yüksek tutulmamalıdır.”²⁷

1950’li yıllardaki uygulamalara bakıldığında, ABD’nin, bu görüşleri, yapılan yardımlar yoluyla büyük ölçüde empoze edebildiği görülmektedir.

Tekrar, 1950’li yıllarda uygulanan tarım politikasına dönecek olursak, hükümet programında belirtildiği gibi tarım sektörü ön planda tutularak, ilk başlarda hızlı bir gelişme sağlanmıştır. 1953 yılına kadar yeni toprakların tarıma açılmasıyla ekili alanlar %60 oranında genişleyerek tarımsal üretim %69 oranında artmış, traktör, biçerdöver gibi modern tarım makineleri ithal edilerek tarımda makineleşme büyük ölçüde sağlanmış, tarımsal krediler önemli ölçüde artmış, yeni yolların yapımıyla ürünlerin pazara açılması temin edilmiştir. Tarımın geliştirilmesinde Marshall Planı kapsamında Türkiye’ye yapılan yardımların kuşkusuz katkısı olmuştur. Özellikle tarımda makineleşmeyi sağlayan başta traktör olmak üzere tarımsal donanım ithalatında Marshall Planı belirleyici olmuştur.²⁸ Belirtilen tarihlerde, hava

²⁶ Günal Kansu, **Planlı Yıllar (anımlarla DPT’nin öyküsü)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s.38.

²⁷ Kafaoğlu, **op.cit.**, s. 83.

²⁸ Özellikle Marshall planı sayesinde yapılan yardımların traktör ithalatına yönlendirilerek Amerika’da savaş sonrasında tank sanayinin traktör imalatına geçişi ve bunların ihracatının sağlanması Türkiye örneğinde çarpıcı bir biçimde yaşanmıştır. Türkiye’ye traktör ihraç edilebilmesi

koşullarının olumlu olması ve uluslar arası tarım ürünleri piyasasındaki lehe oluşan durum da tarımsal gelişmeyi tetiklemiştir.²⁹ Artan tarımsal üretim sayesinde tahıl ihracatına da geçilerek 1953 yılında 949 bin ton ihracat gerçekleştirilmiştir.³⁰

Fakat tarımda sağlanan bu gelişmenin temeline bakıldığında, özellikle Atatürk Türkiye'sinde tarım sektöründe yapılanlarla kıyaslandığında derin farklılıkların bulunduğu ve bu farklılıkların tarımsal kalkınmanın yönünü tamamen değiştirdiği görülmektedir. İki dönem arasında tarımsal politikalar açısından temel farklılıkları şöyle özetleyebiliriz:

1) Her iki dönemde de ulusal kalkınma tarıma dayandırılarak tarımsal kalkınmanın gerçekleşmesi doğrultusunda ulusal kalkınmanın sağlanacağı savunulmuştur. Fakat, Atatürk döneminde denk bütçe ilkesi doğrultusunda ülkenin öz kaynaklarıyla büyümesi tercih edilmiştir. Makineleşme teşvik edilmişse de ithalat olanakları, döviz durumu, işlenen toprak büyüklükleri gibi faktörler dikkate alınarak ölçülü ve planlı davranılmıştır. Kooperatifçilik ön plana çıkarılarak tarımda çiftçiler arasında işbirliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Demokrat Parti iktidarı ise genel olarak uzun vadeli her hangi bir plandan yoksun olarak hızlı büyüme yolunu seçmiştir. Bunun neticesinde, denk bütçeden uzaklaşmış, dış borçlanmaya sıcak bakılarak bütçe kaynakları ve yurtdışı

için uzun süre Türkiye'de traktör imalatı çeşitli gerekçelerle engellenmiştir. Konuyla ilgili yabancı bir uzmanın 1950 yılındaki raporunda:"...traktör fabrikası kurmak, bir düğme bulduk diye, ona uygun elbise dikmeye benzer..." ifadeleri yer almaktadır.

Bkz. Şükrü Er, "Anılarla Endüstrimiz:Politika Kurbanı Adana Traktör Fabrikası", **TİSK-İşveren Derisi**, Ankara, Mart 2007.

²⁹ Kore savaşı nedeniyle, ABD buğday stoklaması yönünde politika izlediğinden Uluslararası piyasada buğday açığı bulunması Türkiye'nin ihracat olanaklarını genişletmiştir.

³⁰ Kafaoglu, **op.cit.**, s. 69.

yardımlarla ithalat genişlemiş, bu da yukarıda belirtilen yurtdışı kaynaklı ama ülke gerçekleriyle bağdaşmayan görüş ve telkinlerin nüfuzuna yol açmıştır.

2) Her iki dönemde de tarımda kapitalistleşmenin sağlanarak sermaye birikiminin oluşturulmasının hedeflenmesine rağmen, Atatürk Türkiye'sinde, bir önceki bölümde belirtildiği gibi, kırsal nüfusun çoğunluğunu oluşturan küçük ve orta boy köylülerin yapılacak toprak reformu ve kamu desteği ile güçlenerek toprağa bağlanmasını ve sermaye birikiminin bu düzlemde gerçekleşmesi öngörülmektedir. Bu politikayla tarımda sermaye birikiminin adaletli gelir dağılımına neden olacağı hedeflenmektedir.

Demokrat Parti iktidarıysa adaletsiz toprak dağılımını sorun olarak görmediği için, (Menderes'e göre, toprak değil tarım reformu gerekliydi.) dayandığı toplumsal tabandan dolayı, hızla entansif tarıma yönelmiştir. Temelde toprak reformu yapılmadan üzerine hızlı tarımsal gelişmenin sağlanması büyük çiftçilerin daha çok faydalanmasını sağlayarak gelir dağılımını daha da bozmuş ve şehirlere göç dalgası başlamıştır.

Gerçekten de, Demokrat Parti'nin ülke olanaklarını zorlayan tarım politikasının, döviz kıtlığı nedeniyle ithalat olanaklarının kısılması, ekilebilecek alanların sınırlarına dayanması, Kore savaşının bitmesiyle ABD ve Kanada'nın tekrar buğday ihracına başlamasıyla uluslararası piyasalarda yaşanan fiyat düşüşleri nedeniyle uzun soluklu sürdürülebilir bir politika olmaktan uzak olduğu anlaşıldı. Nitekim, 1954'de hava koşulları da iyi gitmeyince hektar başına verim buğdayda 1248 kg'dan

765 kg'a düştü. Bu arada nüfus artışı ve nüfus başına tüketim artışı da araya girince, buğday ihracatçısı olan ülke buğday ithal etmeye başladı.³¹

Çalışmanın giriş kısmında “kırsal kalkınma” kavramının bileşenleri tartışılırken “büyüme” ve “kalkınma” arasındaki ilişki üzerinde durulmuştu. Demokrat Partinin tarım politikası bu ilişki düzleminde değerlendirildiğinde DP dönemindeki tarımsal kalkınmanın yönü hakkında daha sağlam fikir sahibi olunabilir kanaatindeyiz. Giriş kısmında büyümenin ulusal gelirin artarak ekonominin büyümesini simgeleyen bir gösterge olduğu, kalkınmanın ise bu noktadan sonra büyümeden ayrılarak ekonomik gelişmenin üzerine yapısal dönüşümün de eklenmesiyle ulaşılabilecek bir olgu olduğu vurgulanmıştı.³² Bu açıdan bakıldığında, 1950 sonrasında uygulanan genişlemeci politikayla tarım sektöründe kümülatif gelir artışının yaşandığı inkar edilemez. Özellikle çok sayıda traktör ithali, tarımsal kredilerin artırılması, ürünlerin destekleme fiyatının yüksek tutulması gibi etkenler sektörün büyümesini sağlamıştır. Fakat sektörün büyümesi yapısal reformlarla desteklenmediği için oluşan gelir dağılımı büyük oranda “toprak ağaları” olarak adlandırılan büyük toprak sahiplerinin lehine olmuştur. Konuyla ilgili Türkiye’de çalışmış Dünya Bankası uzmanı William H. Nicholls aşağıdaki tespitinde fikrimizce doğru teşhisi koymuştur:

“...Türkiye’nin tarımı makineleştirme programından doğrudan doğruya sadece 25,000-27,500 kadar çiftçi ailesi faydalanmıştır ki, bu yüzde 1’den biraz daha yüksek

³¹ Kafaoğlu, **op.cit.**, s.69- 85.

³² Prof.Paul A.Baran’a göre, “...kalkınma, her zaman olmasa bile çok zaman gözden kaçırılan, kaba fakat önemli bir gerçeği içermektedir; ekonomik kalkınma, tarih boyunca, toplumun, etkileri zaman içinde uzayıp derinleşen, toplumsal, ekonomik ve siyasal yapılarında bir dönüşüm anlamına gelmiştir, toplumda egemen olan üretim ve tüketim örgütlenmesinin köklü değişimi olarak anlaşılmıştır. Ekonomik kalkınma, her zaman, yeni bir ekonomik ve toplumsal düzende çıkarları olan sınıfların ve gurupların omuz verdikleri bir olgudur ve her zaman da, kurulu düzenin (*status quo*’nun) korunmasında çıkarları olanlarca karşı çıkılıp kösteklenmiş bir olgu olarak dikkati çekmiştir...” Bkz. Paul A.Baran, **Büyümenin Ekonomi Politikası**, çev. Ergin Günçe, İstanbul, May Yayınları, 1974, s.72.

bir oranı gösterir Sözü geçen ailelerin yıllık ortalama geliri, 15,000 dolardan fazla olup devletin resmi kredilerinin yüzde 25’ni kullanmışlardır. Traktörün gelişinden büyük bir kısmı karasaban kullanan, sayıları 2,3 milyonu bulan küçük çiftçiler doğrudan doğruya yararlanmamıştır. Türkiye, geniş halk yığınları aleyhine ufak bir üretici grubunu son derece koruyarak pek azın katıldığı bir ilerlemenin simgesi olmuştur. Oysa bir yoksulluk denizi içinde birkaç imtiyazlı adaya ekonomik kalkınma denemez.”³³

Görüldüğü gibi, yukarıda da vurgulandığı üzere, çok partili siyasal yaşama geçilmesiyle, Atatürk döneminde temelleri atılan kendine yeterli, köylülüğü ekonomik olarak kalkındırıp kırsal alanda gelir dağılımını dengelemeyi amaçlayan uzun soluklu tarım politikasından uzaklaşmıştır. Başarılı bir tarımsal kalkınma hamlesinden söz edilebilmesi için, belirlediğimiz değerlendirme kriterleri açısından bakıldığında da, (farkındalık, katılım, örgütlenme, işbirliği) 1950-1960 arası dönemin olumlu sonuçlara yol açtığını söylemek oldukça zordur.

1.1.3– 1980 ÖNCESİ PLANLI DÖNEM (1960-1980)

1960 yılından itibaren ülke gerçekleri ve sanayileşmiş ülkelerde bile uygulanan başarılı deneyimler göz önünde bulundurularak toplumsal ve ekonomik kalkınmanın etkin ve akılcı bir şekilde hayata geçirilmesi için planlı kalkınma ilkesi benimsenmiştir. 1961 Anayasa’sının 129.maddesinde yer alan planlı kalkınma

³³ William H.Nicholls, “Investment in Agriculture in Undeveloped Countries”, **The American Economic Review**, Vol.45, No.2, Mayıs 1955, s.58-73.

ilkesiyle ulusal kalkınmanın kamu kesimi açısından emredici, özel kesim açısından yol gösterici nitelikte hazırlanan beş yıllık kalkınma planları ve bunların uygulanmasına yönelik olarak hazırlanan yıllık program ve yatırım programları doğrultusunda sağlanması öngörülmüştür. Planların hazırlanması, uygulanması ve gerekli eşgüdümün sağlanması amacıyla da 30 Eylül 1960 tarih ve 91 sayılı yasayla Devlet Planlama Teşkilatı oluşturulmuştur. Planlı dönem fiilen 1963 yılında başlamıştır.

1963-1967 yıllarını kapsayan birinci beş yıllık kalkınma planı çıkış noktasını tarım ve sanayi sektörlerinin dengeli gelişmesine dayandırmıştır. Birinci Planda ülkenin uzun süreli gelişmesinin sanayileşme yönünde olacağı, ancak sanayi sektörünün gelişebilmesi için de tarımda belirli ve ileri hedeflere ulaşılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Böylece sanayi ve tarım sektörlerinin birbirlerinin alternatifi değil, tamamlayıcısı olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu doğrultuda uygulanacak tarım politikasının amaçları olarak; planın toplumsal hedeflerinin gerçekleştirilmesi, tüketimdeki artışı gelir farklılığının giderilmesi amacına hizmet edecek şekilde düzenlemek, işsizliğin giderilmesine yardım etmek, tarım dışı kesimlerin iş yaratma olanaklarını araştırmak, köyden şehre işçi akınının yarattığı düzensiz şehirleşmeye engel olmak, genel olarak tarım ve toplum kalkınması hamlelerini geliştirmek olarak belirlenmiştir. Karşılıklı bir şekilde “köy kalkınması” ile eşdeğer tutulan “toplum kalkınması” yöntemiyle tarımda çalışan geniş kitlelere ulaşılarak hayat standartlarının iyileştirilmesi yönünde çalışma yapılacağı planda karara bağlanmıştır. Görüldüğü gibi, birinci beş yıllık kalkınma planında belirlenen hedeflere ulaşılması için öngörülen tarım politikasının toplum kalkınması düzleminde hayata geçirilmesi

amaçlanmıştır. Başka bir deyimle, toplum kalkınması yönteminin başarılı bir şekilde uygulanması saptanan tarım politikasının hedeflerine ulaşmasını sağlayacaktı. Resmi yazına ilk defa birinci kalkınma planıyla giren “toplum kalkınması” kavramı, çerçevesi Birleşmiş Milletler tarafından gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına yardımcı olmak amacıyla geliştirilen bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, yalnız ekonomik, toplumsal ve kültürel koşulların devlet ya da topluluğun dışında bulunan güçler tarafından sağlanacak yardım ve yapılacak katkılarla değil, aynı zamanda zihniyetin değiştirilmesi, halk ile devlet arasında sürekli ve güçlü bir anlayış havası yaratılması belli başlı amaçlar olarak yer almıştır. Köy topluluklarını ulusal bütünlüğün ayrılmaz bir parçası haline getirmek ve ulusal ölçüdeki kalkınmaya yardımcı olacak bir düzeye yükseltmek de temel amaçlar arasında sayılmıştır.³⁴

Birinci beş yıllık planın toplum kalkınması yaklaşımını benimsemesi doğrultusunda deneme amaçlı olarak 1967 yılı sonuna kadar her ilden bir ilçenin, 1977 yılı sonuna kadar ise tüm köylerin toplum kalkınması kapsamına alınması bir hedef olarak belirlendi. Bu çalışmalar tarım, sağlık, sulama, iletişim, ulaştırma, köy konutları, el sanatları gibi konuları kapsayacak, il ve ilçelerde var olan kuruluşlarca ve kendi ödenekleri ile yürütülecekti. Deneme bölgelerinde girişilen çalışmaların ana amacı, toplum kalkınması yönteminin yurt çapında uygulanma olanaklarını araştırmak, karşılaşılan güçlükleri ve tikanlıkları saptamak, bu deneylerden yararlanarak gelecekteki çalışmaları daha etkili biçimde düzenlemektir. Deneme çalışmaları 1969 yılı başlarında durduruldu. Toplum kalkınması deneme çalışmalarının değerlendirilmesi esnasında köye götürülen hizmetlerin, yürütülen çalışmaların

³⁴ Fehmi Yavuz, **Memleketimizde Toplum Kalkınması (Köy Kalkınması)**, Ankara, TODAİE Yayını, 1969, s. 10.

yeterli ölçüde etkin ve verimli olmadığı anlaşılmış, köylüye sunulan hizmetler, köyde ve köylüde beklenen değişmeyi, gelişmeyi sağlamaktan uzak kalmış, çalışmalar arasında kopukluklar, boşluklar, tekrarlar görülmüş, belirgin bir dağınıklık göze çarpmıştır. İlgili kuruluşlar arasında, hatta aynı bakanlığın bağlı kuruluşları arasında bile eşgüdüm ve işbirliği sağlanamamış, tek yönlü gerçekleştirilen bu faaliyetler sonucunda köylerde beklenen gelişme gerçekleşmemiştir.³⁵

1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında sanayinin ekonominin sürükleyici sektörü olmasının temin edileceği, hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirebilmek için sanayileşmenin şart olduğu ifade edilerek sanayi kalkınmasına öncelik verildiği görülmüştür. Bunun yanında sanayinin tarımdaki verimliliği artıracığı yönde geliştirileceği, tarım ürünlerinin değerlendirilmesini sağlayıcı yönde gerçekleştirileceği, böylece tarım sektörünün de sağlam bir yapıya kavuşmuş olacağı belirtilmiştir. Tarımsal faaliyetlerin ve tarım sektörünün ikinci plana atıldığı izlenimini uyandıran bu yaklaşımın yanında, tarımsal kalkınmanın dayanacağı düzlem olan kırsal kalkınma açısından, birinci kalkınma planında öncelik olarak yer alan toplum kalkınması yaklaşımına ikinci plan döneminde fazla yer verilmediği görülmüştür. Birinci plan'ın toplum kalkınması ile köy kalkınmasını eş anlamlı gören yaklaşımı, kentsel alanları kapsam dışında bırakması ve yönetsel sorunları nedeniyle bazı eksiklikler taşımakta olduğu kabul edilmekle birlikte ikinci planda toplum kalkınması yaklaşımının bu eksikliği düzeltmek için köy ve köylü sorunlarından ayrıştırılarak alanı oldukça daraltılmıştır. Bu çerçevede, İkinci Plan'da "Köy ve Köylü Sorunları" adıyla bir başlık açılmış, buna karşılık "toplum

³⁵ Cevat Geray, **Kırsal Türkiye'de Toplum Kalkınması ve Kooperatifçilik**, Tuna Yayıncılık, Ankara, 1981, s.48-50.

kalkınması” “Küçük Toplum Birimlerinde Teşebbüs Gücünün Geliştirilmesi” kapsamında düzenlenmiştir. Bu değişiklik, kırsal kesimin sorunlarının çözümünde toplum kalkınması yönteminin terk edilerek işbirliği ve katılımı içeren aşağıdan yukarıya bir yaklaşım yerine yukarıdan aşağıya bir iş akışı izleneceği izlenimi uyandırmıştır. Nitekim uygulamaya bakıldığında bunun büyük ölçüde böyle olduğu görülmüştür. Dış kaynaklarla finanse edilen kırsal kalkınma projelerinde bile aynı yaklaşım terk edilmemiştir. Örneğin, Dünya Bankası'nın finansmanını sağladığı Çorum-Çankırı kırsal kalkınma projesinde yerel halkın karar sürecinden uzak tutularak merkeziyetçi bir tutum sergilenmiştir.³⁶ Üç buçuk yıl gecikmeyle biten proje çalışmaları sonucunda, nadasa bırakılan toprakların azaltılması, baklagillerin ve yem bitkilerinin ekilen alanlarının genişletilmesi, buğdayın veriminin artırılması gibi tarımsal üretimde olumlu sonuçlar alınmışsa da, bu sonuçlar, projenin uygulanmasında özekçiliğin ağır basması, halkın karar süreçlerine katılmaması, beklenti ve gereksinimlerine yanıt vermeyen projeye karşı yerel halkın güven beslememesi, siyasal yeğlemeye göre yer seçiminin ve önceliklerin belirlenmesi, amaç dışı harcamalarla kaynak savurganlığı yapılması, ürünlerin nasıl işleneceği ve pazarlanacağı konularının önceden düşünülmemesi, yayım çalışmalarının yetersiz

³⁶ Çorum - Çankırı kkp. si Türkiye'de uygulanan dış finansmana dayanan ilk entegre kkp.si olup başlangıçta yalnızca tarımsal üretimi ve çiftçilerin sosyo-ekonomik durumlarını geliştiren bir yatırım ve hizmet planlaması değil, aynı zamanda kırsal altyapıyı oluşturan yol, elektrik, içme suyu vb. gibi yatırımları da hedefleyen bir proje olarak planlanmıştır. 1974 yılında hazırlıkları tamamlanan proje, değerlendirmelerden sonra 22 Ocak 1976'dan itibaren yürürlüğe girmiştir. Normal olarak 1976-1981 yılları arasında uygulanması gereken proje,3.5 yıllık bir gecikme ile 1984 yılı ortalarında tamamlanabilmiştir.Türk Hükümeti ile Dünya Bankası arasında yapılan anlaşmaya göre, projenin toplam maliyeti, Ocak 1975 fiyatlarıyla olası maliyet artışları dahil, 161.6 milyon ABD Dolarıdır. Dünya Bankası toplam proje maliyetinin % 46'sını finanse etmiştir. **Projenin başlıca amaçları**, her iki ilde yaşayan yaklaşık 80.000 çiftçi ailesinin bitkisel ve hayvansal üretimlerdeki verimliliğini arttırmak ve geliştirmek suretiyle gelir ve yaşam düzeylerini yükseltmek, aktif işgücünün kente göçünü durdurmak, nadas alanlarını daraltmak, yeni üretim alanları açmak, sosyal ve ekonomik yaşamlarını önemli ölçüde etkileyen altyapı hizmetlerinin (yol yapımı, onarımı, içme ve sulama suyu tesisleri, elektrifikasyon, sosyal tesisler gibi) gerçekleştirilmesi biçiminde özetlenebilir.

olması, ilgili kuruluşlar arasında eşgüdüm sağlanamaması gibi etkenlerin yanında gölgede kalmıştır.³⁷

Birinci ve İkinci Planlardan farklı olarak 1980 öncesi son plan çalışması olan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977) toplum kalkınması doğrudan ele alınmayarak bu yaklaşımdan uzaklaşıldığı görülmüştür. Buna karşılık ikinci planda da yer alan “Köy ve Köylü Sorunları” bölümüne yer verilmiştir. Ayrıca “Merkez Köy” kavramına ilk defa bu planda değinilmiştir. Tarımla geçinen nüfusun ekonomik, toplumsal, kültürel ihtiyaçlarını bütününe yayarak karşılamak, köye götürülen hizmetlerin yer, personel ve zaman yönünden eşgüdüme sokulmasını, programlanmasını sağlayarak köy yatırım ödeneklerini rasyonel bir şekilde kullanmak, teknolojik yeniklerin köye ulaştırılmasını ve teknik bilgi becerinin öğretilmesini sağlamak, toplumsal değişmeyi hızlandıracak ortamı hazırlamak, tarımla geçinen nüfusun çalışma imkanlarını geliştirmek ve tarım alanlarının ekonomiye ve köylü nüfusunun toplum yaşamına katkısını artırmak gibi amaçlara ulaşmayı hedefleyen Merkez Köy uygulaması da benzer nedenlerle pek başarılı olamadı. Şöyle ki, Merkez Köy uygulaması süresince kırsal alana belirli ölçüde hizmet götürülmüşse de yaklaşımın, üretim, örgütlenme, sanayileşme, insan-toprak ilişkilerinin düzenlenmesi yönleri eksik kaldığından ilgili uygulama sadece hizmet götürme boyutuyla sınırlı kalmıştır. Ayrıca katılımın kısıtlı kalması, uygulamaların ülke ve yöre şartlarına uymaması ve yerel ihtiyaçlara cevap vermemesi, önceliklerin doğru bir şekilde belirlenememesi, eşgüdüm, işbirliği gibi etkenler de uygulamanın başarısının oldukça sınırlı olmasını etkilemişler.

³⁷ Cevat Geray, “İşlendirme Açısından Kırsal Gelişme Yöneltilerimiz”, **SBF Dergisi**, 54-2, s.62-100.

Görüldüğü gibi, 1980 öncesi planlı dönemde uygulanan tarım politikaları uzun soluklu bir kırsal kalkınma ve tarımsal kalkınma vizyonundan yoksun olarak, değişken bir düzlem üzerinde hayata geçirilmiştir.

Örneğin tarım politikasının yoğun olarak uygulamaya yansıdığı destekleme alımları açısından bakıldığında da aynı yaklaşımın izlerini görmek mümkün. Şöyle ki, 1980 öncesi kalkınma planlarında tarım politikası amaçlarının çok çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. 1. BYKP'ı döneminde girdi verimliliği, fiyat istikrarı, enflasyonu önleme, görelî fiyatları koruma, kooperatifleri destekleme ve pazarlama hizmetlerini geliştirme amaçları belirlenmiştir. Bu doğrultuda 1965 yılında fındık, 1966'da zeytinyağı, pamuk, tiftik destekleme kapsamına girdi. 2. BYKP döneminde ise, 1. planda belirtilen amaçlardan kooperatifleri geliştirme ve pazarlama hizmetlerini geliştirme amaçlarının terk edildiği, kendine yeterlilik ve ihracat artışı hedefinin gündeme geldiği görülmektedir. Bu dönemde, antepfıstığı (1968 yılında) için destekleme alımlarına başlandı. 1980 öncesi son plan dönemi olan 3. BYKP döneminde amaçların daha fazla çeşitlilik gösterdiği, ama desteklenen ürün sayısının azaltılmasının hedeflendiği öngörüldü. Bu dönemde girdi verimliliği, fiyat istikrarı sağlama, enflasyonu önleme, görelî fiyatları koruma, kalite artışı, taban fiyatlarının erken açıklanması, bazı ürünlerde üretimi azaltma, dünya fiyatlarını dikkate alma ve yayım hizmetlerini geliştirme amaçlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu plan döneminde her ne kadar desteklenen ürün sayısının azaltılması öngörüldüyse de 1975

yılında destekleme alımlarının kapsamı genişletilerek desteklenen ürün sayısı 19'a yükseltildi.³⁸

Genel olarak söylenirse, 1980 öncesinde her yıl destekleme olmasa da sayı olarak ürün kapsamı arttığı gibi, destekleme fonlarının tarım gelirine oranı da yükseldi. Şöyle ki, 1970'li yılların başında destekleme alımları için ödenen fonların tarım katma değerine oranı %11,5 iken, 1975-1977 arasında %21,8 yükseldi. 1978-1980 arasında ise bu oran %17,2 kadardı. Daha sonra göreceğimiz gibi, 1980'li yıllarda ürün kapsamı daraltıldığı gibi ödenen fonların katma değere oranı %7-8 arasında kaldı.³⁹

Tarımsal destekleme politikaları, tarım sektöründe faaliyet gösteren çok sayıda aile işletmesi, küçük ve orta ölçekli çiftçilerin gelir düzeylerini belirli seviyelerde tuttuysa da, uzun soluklu kalkınma stratejisine dayanmayan uygulama yöntemlerindeki yanlışlıklar günümüzde yaşanan sıkıntıların temelini de atmış oldu.

Her şeyden önce, tarımsal destekleme politikaları yoğun siyasal etkilere maruz kalmıştır. Bu durum, destekleme politikalarının en çok eleştirilen yönüdür. Destekleme politikalarında karar mercilerinin siyasal karar merkezlerinde toplanmış olması politikaların siyasallaşmasını kaçınılmaz kılıyordu. Şöyle ki, destekleme politikasını yürüten kamu kuruluşları her ürün için bölgelere göre maliyet saptar ve fiyatı hükümete teklif eder, fakat ilan edilen fiyatların yetkisini taşımazdı. Bu yetki, pancar, şeker ve hububat fiyatlarında Bakanlar Kuruluna, diğer ürünlerde ise ilgili

³⁸ Erol Çakmak ve Haluk Kasnakoğlu, **Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye**, Ankara, TÜSİAD Yayın No:TÜSİAD-T/99-12/275, 1999, s. 33.

³⁹ Kazgan, **op.cit.**, s. 381.

Bakanlıklara aitti. Bu nedenle özellikle seçimlerin sıklaştığı 1970'li yıllarda destekleme politikalarında seçim dönemlerinden önce siyasal tercihlerin yansımaları net olarak görünmekteydi. Doğal olarak bu durum sadece 1980 öncesine özgü olmayıp bütün destekleme faaliyetlerine yansımaktadır. Destekleme alımlarının siyasiler açısından cazip olmasının nedeni yatırım ve kamu hizmetlerinin etkilerinin daha uzun bir sürede ortaya çıkmasına karşı, destekleme alımlarının çok hızlı ve gözle görülür bir şekilde gelir artışı doğurmalarıdır. Bu nedenle politikacılar özellikle seçim dönemlerinde destekleme alımlarına ilgi göstermektedirler.⁴⁰ Bu yollarla çiftçi kitleleri elde tutulabilmiştir. Bu durum diğer taraftan devletin desteğini sürekli hisseden çiftçileri kooperatifleşme benzeri özgüvene dayalı örgütlenmelerden soğutmuştur. Türkiye'de kooperatifçiliğin niteliksel olarak gelişmemesinin en önemli nedenlerinden birisi budur.

Destekleme politikasındaki yanlış tercihler sık sık, destekleme faaliyetiyle sorumlu kuruluşların temin ettikleri krediler nedeniyle zarar etmelerine de neden oluyordu. Şöyle ki, iç ve dış piyasalardaki arz talep dengeleri önceden iyi hesaplanmadığı durumlarda, satın alma fiyatının altında satış yapma veya satın alma fiyatında alınan tüm ürünün satılamaması dolayısıyla oluşan stok birikimi, kurumun pazarlama marjını karşılamaması, dünya pazarında ani değişiklikler gibi nedenlerle, kurumlar aldıkları kredinin bir kısmını geri ödeyemiyordu. Bu doğrultuda satılamayan ürünlerin oluşturduğu stokların finansmanı ilgili kuruluşlara ciddi boyutlarda faiz yükü getiriyordu. Özellikle piyasa faizlerinin yüksek olduğu dönemlerde oluşan bu finansman maliyeti çoğu zaman tarıma aktarılan net fonlardan daha çok maliyete

⁴⁰ Oğuz Oyan et al., **Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları Dünü-Bugünü-Geleceği**, Ankara, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Yayın no:208, 2001, s. 10.

neden oluyordu. Bu nedenle gerçekte, popülist siyasal tercihlerin sonucu olarak pazarlama işlevini yerine getiren örgütlerin etkinlik eksikliği ya da biriken stokların yüksek reel faizlerle yapılan finansmanın getirdiği mali yükü tarım sektörüne yapılmış sübvansiyonlar olarak görmek doğru değildir.⁴¹ Çünkü, oluşan zararın kaynağı özünde, fiilen tarım çalışanlarına aktarılan fonlardan değil, yanlış tercihler sonucu yüksek maliyetle elde kalan stokların maliyetinden kaynaklanıyordu. Özellikle 2000’li yıllarda tarım sübvansiyonlarının başta Ziraat Bankası olmak üzere ilgili kuruluşlarda görev zararlarına neden olduğu ve adeta Hazineye kara delik oluşturduğu savları bu değerlendirme göz önünde tutulduğunda geçerliliğini kaybetmektedir.

Diğer taraftan destekleme politikasının kredi genişlemesi ile finanse edilmesinin ve zararların emisyon artışına neden olarak enflasyon artışına yol açması, bu politikanın ayrılmaz bir parçası olmadığı bir gerçektir. Bu durum daha çok 1950’li ve 1970’li yıllarda söz konusuydu ki, bu yıllarda siyasi hareketliliğin üst düzeyde olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

1980 öncesi dönemle ilgili belirtilecek son bir nokta da, destekleme politikalarının yanı sıra ülkede uygulanan genel ekonomik politikaların tarımı koruyup geliştirmeye katkıda bulunmasıdır. Şöyle ki, 1980 sonrası dönemden, özellikle 2000’li yıllardaki uygulamalardan farklı olarak, 1980’e kadar olan dönemde Türkiye’nin denetimli döviz rejiminin rakip ithalat ile iç pazarı paylaşmaya yer bırakmaması, gerçekte, belki fiyat destekleme politikasından daha etkin biçimde tarımı korudu. Tarım

⁴¹ Kazgan, *op.cit.*, s.383.

ürünleri tüketim açığına göre ithalat yapıldı, ithal ürünlerin iç piyasada yerli üretimle rekabeti söz konusu olmadı. İç piyasada fiyatlar, dış fiyatlardan etkilense de, buna tam bağlı olmadı.

Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan 1980'lere kadar olan dönem içerisinde tarım sektöründe uygulanan politikaları yukarıdaki bilgiler ışığında özetlersek, genel olarak tarım sektörünün gelişmekte olan ülkenin yapısına uygun olarak desteklendiğini, sektörün gereklerine yanıt verebilecek sektörün her kesimini kapsayan kurumsal yapılanma oluşturulduğunu ama zaman zaman uygulanan popülist ve yanlış politikalar sonucunda sağlıklı ve uzun vadeli tarımsal politikaların üretilmediğini söyleyebiliriz. Fikrimizce uzun vadeli sağlıklı politikaların oluşturulamamış olması ülke tarımını başta IMF ve Dünya Bankası olmak üzere dış etkenlerin müdahalelerine davetiye çıkararak, ülke menfaatleriyle çelişen dayatmalara karşı savunmasız bırakmıştır. Bir sonraki kısımda göreceğimiz gibi 1980'den sonra başlayan süreçte tarımı çökertme politikaları adım adım uygulanarak günümüzdeki tablo ortaya çıkmıştır.

1.2 - 1980 SONRASI TARIM POLİTİKALARI

1.2.1 - 1980 SONRASI KÜRESEL EKONOMİK GELİŞMELER

1980 sonrası Türkiye'de uygulanan tarım politikalarını irdelemeden önce ülkede yaşanan ekonomik dönüşümleri küresel gelişmeler ışığında gözden geçirmek konuyu sağlam düzlemde inceleme için son derece önemlidir.

İkinci Dünya Savaşının ardından 1970'lere kadar olan dönem ekonomi bakımından seri üretime, seri tüketime ve kitlesel, yarı vasıflı işgücünün hakimiyetine dayanan eşi görülmedik bir büyüme dönemiydi. Bu dönem kitle üretim sistemi olarak Fordizm'in, düşünsel anlamda ilerleme ve akılcılık temelinde şekillenen modernizmin ve ekonomi politikaları anlamında, salt serbest piyasa kurallarının yetersizliğinden yola çıkarak, devletlerin özellikle maliye politikaları yoluyla ekonomiye müdahale etmesini, piyasayı canlandırmak üzere talep açığını açık bütçe uygulamalarıyla telafi etmesini öneren⁴² Keynesci politikaların temelinde şekillenmişti. Bu dönemde, bugün ideolojik bir coşkuyla serbest piyasanın üstünlüğünü savunan IMF bile piyasalar çoğu zaman kendiliğinden kötü işlediğinden, ülkelere ekonomiyi canlandırmak için harcamaları artırmak, vergileri azaltmak ya da faiz oranlarını düşürmek gibi genişlemeci ekonomi politikaları izlemeleri için uluslararası bir baskı uygulamak gerektiği inancına dayanarak kurulmuştu.⁴³

Yukarıda kısaca özetlenen hakim eğilimleri benimseyen devletlerdeki düzen ise, talebi sürdürmek, tam istihdamı güvencelemek ve ekonomik büyümeyi teşvik etmek amacıyla Keynesci ekonomi politikaları,

- piyasa ekonomisinden kaynaklanan bozukluklarla ilgilenen, asgari ücret saptayan, kitlesel tüketim normlarını genelleştiren, sermaye ve tüketim malları sektörlerini koordine eden, yönlendiren refah devleti anlayışı,

⁴² **Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**, Dünya Yayınları, 6.B., İstanbul, s.207

⁴³ Joseph Stiglitz, **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**, çev. Arzu Taşçıoğlu, İstanbul, Plan B Yayınları, 2002, s.34.

- sol ve saç, sermaye ve emek arasında, bu temel sosyal kurumlar üzerinde geniş tabanlı bir mutabakat ve seçkin düzey pazarlıklarla çatışan çıkarlarının meşru biçimde uzlaştırılması çevresinde şekillenmekteydi.⁴⁴

İkinci Dünya Savaşının ardından yaşanan müthiş büyüme, Fordizm ve Keynesci refah devleti anlayışının bunalımıyla duraksama dönemine girdi. Fordizmin bünyesinde ciddi sorunlar olduğuna ilişkin ilkin işaretler 1960'lı yılların ortalarında ortaya çıktı. Bu tarihlere gelindiğinde, Avrupa ve Japon ekonomilerinin toparlanması tamamlanmış, i pazarları doygunluğa ulaşmıştı ve ürün fazlaları için ihracat pazarları yaratma çabası başlamak zorundaydı. ABD'de ise özel sektörde üretkenliğin ve karlılığın gerilemesi mali sorunların doğmasına neden oldu. Bu sorun enflasyonun hızlanmasına neden olarak uluslar arası rezerv para olarak doların gücünü zayıflattı. Böylece savaş sonrası uzun canlılık döneminin sabit döviz kurlarının yerini dalgalı döviz kurları almaya başladı. Yine de savaş sonrası büyüme hızı bu olumsuzluklara rağmen 1969-1973 döneminde ABD ve İngiltere'nin izlediği olağanüstü gevşek para politikasıyla sürdürülmeye çalışıldıysa da yatırım alanları azalmakta olduğundan aşırı likidite sorununa engel olunamıyor ve enflasyon giderek yükseliyordu. 1973 yılında yükselen enflasyonu frenleme yolundaki girişim Batı ekonomilerinde epey bir aşırı kapasitenin varlığını gözler önüne serdi. Bu girişim önce dünya çapında emlak piyasasında bir çöküntüye ve finans kuruluşları açısından ağır sorunlara yol açtı. Buna OPEC'in petrol fiyatlarını yükseltme kararının ve 1973 Arap-İsrail savaşı dolayısıyla Arapların Batı'ya petrol ambargosu uygulama kararının etkileri eklendi. Bu durum enerji girdilerinin fiyatlarını çarpıcı biçimde değiştirerek, ekonominin bütün kesimlerini teknoloji ve örgütlenme

⁴⁴ Pierson, **op.cit.**, s.192.

alanlarında değişim yapıp enerji tasarrufu arayışına girmeye itti ve birikim fazlası petro-dolarların yeniden dolaşıma sokulmasına ilişkin bir soruna yol açtı. Bu sorun ise zaten alttan alta kaynaşmakta olan dünya finans piyasalarındaki istikrarsızlığı daha da ağırlaştırdı. 1973-1975 yıllarında yaşanan güçlü deflasyon, ayrıca, devlet maliyelerinin kaynaklara oranla aşırı genişlemiş olduğu ortaya çıkardı. Bu ise derin bir mali krize ve buradan kaynaklanan bir meşruiyet krizine yol açıyordu. Aynı zamanda, özel sektör kendini, yoğunlaşan rekabet koşulları altında büyük ölçekte aşırı kapasiteyle baş başa buluyordu. Bu, şirketler için akılcılığın, yeniden yapılanmanın ve emek üzerinde denetimin yoğunlaştırılmasının öne geçtiği bir dönemin açılması demektir. Ekonominin genelinde hüküm süren deflasyon koşullarında varolabilme savaşında, teknolojik değişim, otomasyon, yeni ürünler ve alt-piyasalar arayışı, emek üzerinde denetimin daha kolay olduğu bölgelere doğru coğrafi kayma, birleşmeler, sermayenin devir süresini hızlandırma çabaları şirketlerin stratejisinde önceliği aldı.⁴⁵

Yine bu dönemde birçok gelişmekte olan ülkede ithal ikameci politikalar, çok uluslu şirketlerin başta Güneydoğu Asya olmak üzere çevre ülkelerde imalat sanayisine yönelişinin ilk büyük dalgası ile birleşince, işçi sınıfıyla toplumsal sözleşmenin ya zayıf uygulandığı ya da hiç olmadığı yeni bölgeler ön plana çıktı.

Küresel ekonomideki bu ciddi değişimlerin sonucu olarak ulus devletlerin kapasitelerinin azalması, devletlerin ekonomiye müdahale etme yollarının da değişmesine neden oldu. Bu doğrultuda Philip Cerny “refah devletinden rekabet devletine” gidişini şöyle özetler:

⁴⁵ Harvey, **op.cit.**, s.164

Çağdaş dünyada, devletlerin ve ekonomilerin etkileşim yollarında kökten değişimler olmuştur. Özellikle uluslararası etkenler aşağıdaki üç temel değişimi zorlamıştır:

1) Makro ekonomik müdahalecilikten mikro ekonomik müdahaleciliğe bir kayma, paradoksal olarak hem yasal sınırların dışına çıkılmasında, hem de sanayi politikasında kendini gösterir,

2) Bu müdahaleciğin odağının kalkınmadan ve genel görece üstünlüğü elinde tutma amaçlı bir dizi stratejik ve temel ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesinden farklılaşmış ve hızla evrilen uluslararası piyasalardaki rekabetçi koşullara esnek tepki vermeye, yani “rekabet üstünlüğünü sağlamaya kayması”,

3) Parti ve hükümet politikalarının odak noktasının, ülke içinde refahın genel maksimizasyonundan, hem özel sektörde hem kamu sektöründe girişimin, yenilenmenin ve karlılığın teşvikine kayması...⁴⁶

Kısacası, 1970’li yıllara gelindiğinde, Keynes’in talebi canlandırma yönünde maliye ve harcama politikalarına ve devlet müdahalelerine verdiği önem ve cesaret, bütün büyük ekonomilerde aşırı talep büyümelerine yol açarak bu ekonomileri “stagflasyon” denilen ve daha önceden de öngörülmeven durgunluk içinde bir enflasyona sürükledi. Bu sürüklenişin faturası da Keynes’e çıkmış ve 70’li yıllardan sonra artan enflasyonist gelişmenin suçlusu olarak Keynes ve Keynezyen ekonomi politikaları gösterildi.

⁴⁶ Philip Cerny, “Deregülasyonun Sınırları:Uluslararası Karşılıklı Sızma ve Politika Değişimi”, **European Journal of Political Research**, Londra, 1991/19, s.173-196.

Dolayısıyla, Marks'ın, kapitalizmin dinamiğinin zorunlu olarak krize eğilimli olması yönündeki çözümlenmesi 1980'li yıllara gelindiğinde bir kez daha doğruluğunu kanıtlamaktaydı. Bu dönemde ABD'de Reagan, İngiltere'de Thatcher tarafından uygulamaya konan politikalar meşruiyet zeminini neo-klasik kuramlara dayandırdı.⁴⁷ Geçmişin liberal ekonomi modelinden esinlenerek tanımlanan bu politikalar, teorik kuruluşu bakımından daha eskilere gitse de yaygın biçimde ABD'li iktisatçı Milton Friedman'a bağlanır. Bu kuramlar kısmen klasik yaklaşımlara geri dönüş özelliği göstermekle birlikte, klasik teorinin eleştirilen yönlerini de revize ederek yeni yorumlar getirmektedirler. Neo-klasizm diyebileceğimiz bu yaklaşımlar başta Milton Friedman'ın başını çektiği Monetarizm olmak üzere, belli bir dönem Amerikan Başkanı Ronald Reagan tarafından uygulanması nedeniyle Reaganomics olarak da adlandırılan Arz-Yönlü İktisat, Rasyonel Beklentiler Okulu, Anayasal İktisat ve Freidrich Agust Von Hayek'in teorilerini esas alan liberal bakışlar olarak sıralanmaktadır. Tüm bu teoriler getirdikleri yeni yaklaşımlarla yeni bir liberalizm önermekte ve devletin ekonomiye müdahalesini asgari ölçülere çekmeyi hedeflemekteydiler.

Yaşanan krizlerin ve eşitsizliklerin kaynağı olarak yanlış devlet müdahalelerini hedef gösteren Friedman çözüm olarak "serbest piyasa"yı tekrar gündeme getirdi. Ekonomik etkinliğin örgütlenmesinin devletin kontrolünden alındığında piyasanın bu baskı gücünün kaynağını ortadan kaldıracağını iddia eden Firedman aslında Reagan'ın vahşi kapitalizmi tarif eden "devlet çözüm değil, sorundur" tanımlamasının bir benzerini yapmaktaydı.

⁴⁷ Noam Chomsky, **Halkın Sirtından Kazanç**, çev. Deniz Hakyemez, İstanbul, Om Yayınevi, 2000, s.7.

Sonuç olarak, 1980'li yıllara gelindiğinde neo-liberal düşünceler gelişmiş ekonomilerde kapitalizmin içine düştüğü krizden çıkmak için uygulanan politikaların temelini oluşturdu. İlerleyen dönemlerde yükselen sermayenin talepleri doğrultusunda küreselleşme söylemiyle neo liberal politikaların gelişmekte olan ülkelere ihracına tanık olundu. Türkiye de bu kapsamda istisna teşkil etmemektedir. Konumuz açısından Türkiye'deki tarım sektörü bu politikalardan oldukça etkilenecek dönüşüme uğradı. Bir sonraki kısımda göreceğimiz gibi, Türkiye'de bu politikalar 24 Ocak 1980 kararlarıyla uygulamaya kondu.

1.2.2. - TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI EKONOMİK GELİŞMELER ve TARIM

Bir önceki bölümde anlatılan küresel çaptaki ekonomik ve siyasal gelişmelerin Türkiye'ye yansımaları gecikmedi. 1973-74 petrol şokları ve batıda yaşanan enflasyon, ülke ekonomisinde dış ticaret hadlerinin ve dengesinin bozulmasına ve cari işlemler dengesi açıklarının artmasına yol açtı. Bu çerçevede, uygulanan kur politikalarıyla TL'nin aşırı değerlenmesinin önüne geçilemedi. Dengelerin sağlanmasına yönelik olarak, ithalat gerekli araçlar yardımıyla baskı altına alınmış, döviz kontrolleri artırılmıştı. 1980 yılına kadar, görece olarak dışa kapalı bir ekonomik model uygulanmış, ancak yine de dış konjonktürün yarattığı krizlerden ya da durgunluktan uzak kalınamamıştır. Bu nedenle AT ile entegrasyonu gerektiren gümrük indirimleri ve mevzuat uyumları gecikmiş, çoğu zaman döviz darboğazları yüzünden ara ve yatırım malları ithalatı sektöre uğramış, üretim düşmüş, işsizlik artmıştır. Tüm bu olumsuzlukların yoğunlaştığı 70'li yılları takiben, 24 Ocak 1980 tarihinde "**24 Ocak Kararları**" olarak ekonomik literatüre geçen ve yapısal

dönüşümleri içeren bir program uygulamaya konuldu. Bu tarihten sonra Türkiye ekonomisi, dışa dönük sanayileşme ve liberalleşme politikalarıyla yönlendirilmeye başlandı. 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan dışa açılma sürecinden beklenen şey, ülkenin gelişmişlik düzeyi açısından daha ileri aşamalara hızlı bir şekilde geçmesini sağlayabilmektir. Böyle bir sanayileşme stratejisi sayesinde, ülkenin ihracat gelirleri artacak ve bu artış sayesinde elde edilen gelirler, ülkenin sanayileşmesini, dolayısıyla gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerine ulaşmayı sağlayacaktı.

24 Ocak 1980 tarihinde uygulamaya konan Programın ana hatları şu şekilde özetlenebilir:⁴⁸

%32,7 oranında devalüasyon yapılarak günlük kur ilanı uygulamasına gidilmiş, devletin ekonomideki payını küçülten önlemler alınmış, KİT'lerdeki uygulamaya paralel olarak tarım ürünleri destekleme alımları sınırlandırılmış, gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonlar kaldırılmış, dış ticaret serbestleştirilmiş, yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiş, kar transferlerine kolaylık sağlanmış, yurtdışı müteahhitlik hizmetleri desteklenmiştir. İthalat kademeli olarak serbestleştirilmiş, ihracat; vergi iadesi, düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara ithal girdide gümrük muafiyeti, sektörler göre farklılaşan teşvik sistemi ile teşvik edilmiştir. Dövizle Çevrilebilir Mevduat (DÇM) uygulamasına son verilmiş, döviz alım satımı serbest bırakılmış, döviz piyasası üzerindeki kontroller kaldırılmış, faiz oranları serbestleştirilmiş ve reel faiz politikası izlenmiş ve en önemlisi fiyat kontrol ve sınırlamaları kaldırılarak piyasa kurallarının geçerliliği hedef alınmıştır. İzlenen politikaların temel amaçları, Türkiye ekonomisini değişen dünya şartlarına göre

⁴⁸ www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/KonjokturIzlemeDb/1980so.doc

yeniden yapılandırmak, dışa açmak ve dünya ekonomisi ile entegre ederek küreselleşme eğilimlerinin dışına Türkiye'yi çıkarmamaktı. Bu politikalara bağlı olarak 1980 yılından itibaren ekonominin dışa açılması sonucunda dış ticaret hacminin milli gelir içindeki payı hızla artmıştır.

24 Ocak 1980 ekonomik istikrar kararları ve daha sonra alınan önlemler yapısal değişiklikler içermesi bakımından önceki istikrar programlarından farklıdır. Kısa dönemde alınan sonuçlara değinmek gerekirse, 24 Ocak Kararları ile, dış rekabete açık ekonomi modeli kurulmuş, karşılaştırmalı üstünlükler gözden geçirilmiş, ihracat artmış, ihracatta sanayi mallarının payı yükselmiş, yabancı sermaye, işçi dövizleri ve turizm gelirleri artmış, artan ithalat talebine bağlı olarak ticaret açığı büyümüş, kapasite kullanım oranlarında dikkat çekici artışlar sağlanmış, reel faiz politikası çerçevesinde mevduatlar yükselmiş, tekstil, inşaat ve hafif sanayi ihracatın lokomotif sektörleri olarak, tarım geri plana düşmüştür. Altın ve döviz üzerindeki kontrollerin kaldırılmasıyla, para piyasasının bütün araçları ekonomi içindeki yerini almış, borsa gelişmiş, enflasyon gerileme sürecine girmiştir.

1980'de yurt dışında inşaat, tesisat ve montaj işleri ile teknik hizmetler yapacak girişimcilerin bu işleri ile ilgili olarak yurtdışına gerekli mal ve malzeme ihraç şekilleri belirlenmiş, bedeli Türkiye'de peşin dövizle ödenmiş malların ve kesin satışı yapıp da yurt dışında az veya çok işçilik gördükten sonra veya ambalajlandıktan sonra alıcısına teslim edilecek malların ihracına izin verilmiştir. Sınır ticareti ve reeksporta ilişkin uygulama esasları, ihracı sınırlamaya tabi mallar listesi, ilk defa 1984 yılı İhracat Rejiminde bir bütün olarak yer almıştır.

Yine 1983 yılında ilk defa belirli kurallara uymayan, alıcılarına karşı taahhütlerini haksız yere yerine getirmeyen, doğru beyanda bulunmayan ihracatçılara maddi ve manevi cezaların uygulanması karar altına alınmıştır. 1984 ve 1985 yılları İhracat Rejimlerinde genel olarak formaliteler azaltılmış, daha önce Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığının sorumluluğunda olan pek çok yetki, çeşitli illerdeki İhracatçı Birliklerine aktarılmıştır.

Türkiye'de ihracatı teşvik politikası kapsamında 1980'den sonra uygulanan başlıca teşvik araçları; ucuz maliyetli ihracat kredisi, vergi iade sistemi, destekleme fiyat istikrar fonundan yapılan ödemeler, ihracat karşılığı gümrük muafiyetli mal ithalatı imkanı, katma değer vergisi muafiyeti, döviz tahsisi, döviz kuru politikası, kurumlar vergisi muafiyeti, kaynak kullanımı destekleme fonu, ihracat karşılığı dövizlerden mahsup, vergi, resim ve harç istisnası ve geçici kabul rejimi ile ithalat olarak sıralanabilir.

Ocak 1981'de yürürlüğe giren İthalat Rejimi Kararı ile kotalar azaltılmış ve II sayılı Liberasyon Listesinde yer alan birçok mal I Sayılı Listeye aktarılmıştır (II sayılı listede yer alan malların ithali için bakanlık izni gerekirken, I sayılı liste için izne gerek yoktu). 1984 yılında yürürlüğe giren İthalat Rejimi ile kota listeleri tamamen kaldırılmıştır. Önceki yıllarda uygulamaya konulan liberal ithalat politikalarının hiçbiri, 1984 yılı İthalat Rejimi kadar bir yapısal değişikliği beraberinde getirememiştir. 1984 Rejimi ile yürürlüğe konulan ithalat politikasının dayandığı temel ilkeler; iç fiyatların yükselmesini önleyebilmek ve tüketiciyi korumak amacıyla aşırı derecede korunan sanayinin rekabete açılması, dış ticaretin mümkün olduğu kadar serbestleştirilmesi, fon ödemek suretiyle ithal edilecek madde sayısının

artırılması ve bu suretle yeteri kadar üretilmeyen veya dağıtımında aksaklıklar görülen maddelerin fiyatlarında gözlenen aşırı yükselmenin ve böylece kaçakçılığın ve dolayısıyla haksız kazançların önlenmesi, bazı sektörlerde nispi bir koruma sağlanması ve konut sorununun çözümü için sağlıklı bir kaynak yaratılması olarak özetlenebilir.

İthalat politikasının dayandığı bu temel hedeflere ulaşabilmesi için, yasak ve izne tabi maddeler listeleri yayınlanarak bunlar dışında kalan malların ithali serbest bırakılmış, diğer bir deyişle ithal edilebilecek maddeler değil, tersine yasak mallar istisna haline getirilmiştir. Silah, cephane, uyuşturucu maddeler ithali yasak mallar listesine konulmuştur. Böylece, daha önceki yıllarda hangi malların hangi yollarla ithal edilebileceğini belirten ve geriye kalan maddelerin ithalatını yasaklayan bir rejimden, ithali yasak malları tek tek belirleyen ve diğer maddelerin ithalini serbest bırakan bir rejime geçilmiştir.

Bu arada, 11.8.1989 tarihli Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren ***Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar*** ile döviz rejiminde geniş ölçüde serbesti getirilmiş, bu suretle Türk parasının konvertibiliteye geçmesi için gerekli olan yasal çerçeve büyük ölçüde sağlanmıştır.

32 sayılı Karar çerçevesinde döviz rejiminde yapılan serbestleştirme ve iyileştirmeler ile Rejimin esasları; Türk parasının ithalinin tamamen serbest bırakılması, ihracının ise Bakanlık iznine bağlanması, Türkiye'de yerleşik kişilerin beraberinde döviz bulundurmaları, bankalar, yetkili müesseseler ve özel finans kurumlarından 3.000 dolara kadar döviz satın almaları, yurtdışına döviz transfer ettirmeleri ve bankalar nezdinde döviz tevdiat hesabı açmaları konularında getirilen serbestiler, döviz

kullanımının serbest tasarrufa terk edilmesi, yurtdışına sermaye çıkışına (belli kısıtlar ve izinler dahilinde) ve yurtdışından aynı, nakdi ve gayrimenkul kredi teminine olanak sağlanması, ihracat rejimi esaslarına uygun olarak altın ve menkul kıymet ihracının serbest bırakılması, yurtdışına döviz üzerinden garanti ve kefalet verilebilmesinin temini, mücbir sebep hallerinde verilecek ek süreler içinde getirilen ihracat bedellerinin alışında cari kur uygulanması olarak özetlenebilir.

13.8.1989 ve 20251 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 8932/1 No.'lu Türk Parasını Koruma Hakkında 32 sayılı Karara ilişkin tebliğ ile 22 Mart 1990 tarihinde Türk Lirasının konvertibilitesi ilan edilmiştir.

Türkiye ekonomisinde temel yapısal değişiklikler yaratan 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar önlemlerinden sonra, özellikle 1990 yılından itibaren kamu kesimi açıklarının hızla artması, vergi gelirlerinin iç borç servisine bile yetmemesi, devletin nakit açığını iç borçlanma ile finanse eder duruma düşmesi, bu açığı kapatmak için dış borca ve Merkez Bankası kaynaklarına yönelmesi ile döviz rezervlerinin hızla erimesi, yeni bir istikrar programının yürürlüğe konulmasını zorunlu kılmıştır. Kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG)/GSMH oranı, 1990 sonrasında %10'ları geçmiştir. Açık, özellikle kamu cari ve transfer harcamalarından kaynaklanmış, finansman amacıyla iç ve dış borçlanmaya gidilmiştir. Toplam borç stokunun yükselmesi yıllık ana para ve faiz ödemelerini artırmıştır. Kamu açıklarındaki hızlı büyüme, özellikle iç borçlanmanın ve bu arada faiz oranlarının hızla artmasına yol açmıştır.

1990 yılında Körfez Krizinin çıkması ve 1991 yılında erken genel seçimlerin yapılması, para politikalarının gevşemesine yol açmış, özellikle Körfez Krizi ihracatı olumsuz yönde etkilemiş bulunmaktadır.

Türkiye ekonomisi, 1994 yılında önemli bir iç borç baskısı altında kalmıştır. Faiz oranlarındaki hızlı yükseliş bu defa yurtdışından kısa süreli sıcak paranın spekülâtif amaçlarla ülkeye akmasına sebep olmuştur. Türk Lirasının yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazanması ihracatı kısıtlarken, ithalatı kolaylaştırmıştır. Bunun doğal sonucu olarak 1993 yılında dış ticaret açığı 14 milyar dolara, cari işlemler açığı ise 6,4 milyar dolara yükselmiş, TCMB'nin piyasaya döviz sürerek döviz kurlarında denge sağlamaya yönelik faaliyetleri ise başarıya ulaşamamış, döviz ve mali piyasalarda belirsizlik ve dalgalanmalar baş göstermiştir. Bu ortamda, enflasyonu düşürmeye ve ekonomide istikrar sağlamaya yönelik olarak 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır. Bu programla, bir taraftan ekonominin hızla istikrara kavuşturulması, diğer taraftan da istikrarı sürekli kılacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

Bu kararlar çerçevesinde uygulamaya konulan başlıca önlemler, Türk Lirasının %39 oranında devalüe edilmesi, Hazine Bonosu, tahvil ve repo gelirlerinden alınan %5'lik verginin kaldırılması, münzam karşılıkların sıfırlanması, VDMK ve döviz hesaplarına %22 dispoñibilite zorunluluğunun getirilmesi, net aktif ve ekonomik denge vergilerinin bir defaya mahsus olarak toplanması, döviz kurlarının serbest bırakılması, kurların on banka verilerine göre belirlenmeye başlaması, TL cinsinden tasarruf mevduatına ve Döviz Tevdiat Hesaplarına sigorta kapsamında sınırsız güvence getirilmesi, 10 yıllık aradan sonra IMF ile stand-by anlaşmasına gidilmesi, Hazinesinin Merkez Bankasından alacağı avansa sınır getirilmesi, KİT ve Tekel ürünlerinin pahalılaştırılması, akaryakıtla ilişkin kesintilerin artırılması, ana başlıkları altında özetlenebilir.

Kalkınma Planları ve Yıllık Programlardaki toplumsal ve ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesi, bölgeler arası farklılıklardan kaynaklanan ekonomik ve sosyal dezavantajların ortadan kaldırılması, yeni eğitim olanakları sağlanarak istihdamın güçlendirilmesi, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine ağırlık verilmesi, aynı üretim dalında faaliyette bulunan finansman gücü yetersiz işletmelerin örgütlenmesi, çevre sorunlarının önlenmesi için sanayiın yeniden yapılanması, tarım ürünlerinin GATT taahhütleri çerçevesinde desteklenmesi, ülke ürünlerinin dış piyasalarda tanıtımı ve pazarlanması amacıyla 1995 yılı başından itibaren ihracata yönelik devlet yardımları programları yürürlüğe konulmuştur.

Türkiye ekonomisinde 1999 yılı itibariyle geline nokta birçok yönden tıkanmanın varlığını ortaya koymuştur. Ülkenin durumu özetlenecek olursa; iç ve dış borç sarmalına girilmiş, 104 milyar dolar dış borç ve 43 milyar dolar iç borç ile karşı karşıya kalınmıştır. İç ve dış borç miktarının milli gelire oranı yaklaşık yüzde 75'e ulaşırken, her geçen yıl ödenen dış borç anapara ve faiz toplamı giderek yükselmiş ve yeni dış borç sağlamanın maliyeti artmıştır. Kamu bütçesindeki açık vergi yerine borçlanmayla kapatılmaya çalışılmış, yükselen faizler bütçedeki faiz ödemelerine ayrılan payı genişletirken kamu hizmetleri gerilemiştir. Yaşanan enflasyon ise yüzde 70'ler düzeyinde sürgit özelliği kazanmıştır. Ekonomi yatırım yapamaz duruma gelmiş, sağlıksız finansman sektörü ve devletin borçlanma sisteminde yarattığı ranttan yararlanmak için çok sayıda bankanın kurulduğu ve bir çok işadınının kendi bankasını kurma hevesine kapıldığı bir yapı oluşmuştur. Bu ortamda ahlak sistemi erozyona uğramış, yolsuzluk ve usulsüzlük artmıştır. Bu yapı içerisinde gelir dağılımı iyice bozulmuş ve toplum yoksullaşmıştır.

Türkiye 2000'li yıllara ağır sorunlarla girmiş ve IMF öncülüğünde hazırlanan programla ekonomik krizi çözmeye çalışmıştır.

1.2.2.1- FİNANSAL LİBERALLEŞME SÜRECİNİN TARIMA ETKİLERİ

Çalışmanın bu kısmında önceki bölümde özetlenen ekonomik gelişmeler ışığında Türkiye tarımındaki gelişmeler uygulanan politikalar doğrultusunda irdelenmeye çalışılacaktır.

Neo-liberal politikaların uygulanmasıyla 1980 sonrasında başlayan süreç ticarete ve finansal piyasalarda liberalleşme ve özelleştirme üçgeninde uygulanmaya konmuştur. Bu üç alandaki uygulamalar Türkiye tarımında önemli değişikliklere neden oldu.

İlkin olarak, finansal liberalleşme süreci, faiz oranları üzerinde devlet denetiminin kaldırılmasıyla başladı. Bu, devletin denetimindeki negatif faiz hadlerinden serbest piyasada oluşan reel faiz hadlerine geçişi gerektirdi ki, bir önceki bölümde özetlendiği gibi bu durum yüksek faiz uygulamasını beraberinde getirdi. Bu politikayla tasarruflara enflasyonun üzerinde bir getiri sağlamayı hedef alan yüksek faiz politikaları ile temelde tasarrufları artırmak suretiyle kullanılabilir fonları yükseltmek ve dolayısıyla ile ekonomik büyümenin hızlandırılması, ödemeler dengesinin iyileştirilmesi, gelir dağılımının düzeltilmesi gibi uzun vadeli amaçlar ile enflasyon hızının makul düzeylere indirilmesi gibi kısa vadeli amaçlar

güdülmüştür.⁴⁹ Günümüzde de uygulanmaya devam edilen bu politikanın başarılı olduğunu söylemek güçtür.

1980 sonrasında reel faiz oranlarının yükseltilmesi tarımsal yatırımları ve üretimi olumsuz yönde etkileyen unsurların başında gelmektedir. Şöyle ki, bu uygulama sonucunda 1980'e kadar negatif reel faiz hadleriyle devlet tarafından desteklenen tarım sektöründe faaliyet gösteren KİT'ler üzerindeki faiz baskısı artarak bu kuruluşların açık vermesine neden oldu. Diğer taraftan yüksek faiz oranları sektördeki sermaye devir hızının düşüklüğü ve kar marjlarının nisbeten aşağı olması nedeniyle özel kesim tarafından yapılan tarımsal yatırımları da olumsuz etkiledi. Buna rağmen, tarım, azalan oranlarda da olsa, reel negatif faizlerden yararlanmayı 1997'ye kadar sürdürdü. Şöyle ki, 1999 Aralık ayında imzalanan IMF anlaşmasına kadar devlet bütçesinden tarım sektörüne 1 milyar dolara yakın faiz desteği yapılmıştır.⁵⁰ Gerçi, bu tutarın içeriği incelendiğinde önemli bölümünün doğrudan tarıma değil de özel bankalara ödenen borçlanma faizleri olduğu görülmektedir.

Tarımsal alanda faaliyet gösteren KİT'lerin görev zararlarının büyüyerek tedricen tasfiyesine de neden olan yüksek faizlerle borçlanmayı gerektiren politikalar 5. BYKP'dan itibaren resmi metinlerde ifade edilmektedir. Şöyle ki, 5. BYKP'da destekleme alımlarının finansmanında ekonomide enflasyonist baskı yaratılmaması ve destekleme ile görevli kuruluşların öz kaynak katkısının artırılmasının esas olduğu vurgulanması özkaynakları kısıtlı olan, sermaye açıklarını piyasa faiz hadlerinden borçlanarak karşılayan KİT'lerin sürekli görev zararlarının yükselmesine neden

⁴⁹ **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2002, s.10.

⁵⁰ Kazgan, **op.cit.**, s.396.

olmuştur.⁵¹ Bu durum hemen hemen tüm hükümet programlarında da ifade edilerek tarım sektörünü destekleyen KİT'lerin sektörde yarattığı katma değer görmezden gelinmiş ve bu kuruluşlar yüksek reel faiz hadlerinin geçerli olduğu serbest piyasada görevlerini yerine getirmek için adeta bilinçli olarak tasfiye sürecine itilmişler. Örneğin 1991-1993 yılları arasında görev yapan Demirel Hükümetinin programında KİT'lerle ilgili aşağıdaki gibi ifadeler yer almaktadır:⁵²

Tarım ve diğer kesimlere verilecek sübvansiyonların bütçe içinde gösterilmesi sağlanacaktır.

Uygulanacak programın en önemli noktalarından birisi KİT reformu oluşturmaktadır. İlk aşamada, KİT reformunun başarısı, uygulanacak bu programın başarısı içinde belirleyici olacaktır.

Ancak, KİT reformu sadece enflasyonu düşürme hedefine yönelik değildir. Kamu kesiminin küçültülerek daha rasyonel ve etkin hale getirilmesi, ekonomide verimin ve rekabetin artırılması, sermayenin tabana yayılması ve ekonomide demokrasinin sağlanması KİT reformunun önde gelen diğer hedefleri arasındadır. Kısaca KİT reformu Türkiye' nin dünya ile bütünleşmesinin temel koşuludur.

*Yakın bir geçmişe kadar KİT' ler faaliyetleri sonucu net kaynak yaratmışlardır. **KİT' lerin kaynak açıkları büyük ölçüde yatırım programları ile yüksek maliyeti iç ve dış borçlanmalarından kaynaklanmaktadır.***

⁵¹ <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf> (1985-1989)

⁵² <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/hp49.htm> (1991)

Öte yandan, KİT' lere her aşamada yapılan politik müdahaleler keyfi olmuştur. 500 büyük firma kapsamına giren KİT' lerin satış karlılığı 1985 yılında yüzde 10.8 iken, 1990 yılında yüzde 1 düzeyine düşmüştür. 1991' de bu durum daha da kötüye gitmektedir.

KİT' lerin en önemli sorunu ve zararlarının en önemli nedeni mali büyümelerin bozukluğudur. Bu kuruluşlar büyük bir borç yükü altındadırlar. Zarar etmelerinin diğer önemli nedenleri ise istihdam fazlalığı ve verimlilikteki düşüklüktür.

Önümüzdeki dönemde Türkiye' de piyasa ekonomisinin yerleştirilmesi, rekabet koşullarının güçlendirilmesi, kalkınmanın yurt sathına dengeli bir şekilde yayılması, yeni bir sanayi atılım sürecinin başlatılması ve sanayinin mülkiyetinin halka yayılması konularındaki KİT' lere önemli görevler düşecektir.

KİT' lerin görev olarak verilen yatırımları dışındaki kaynak gereksinimlerinin mali piyasalardan sağlanması esas olacaktır. KİT' lerin bütçeye ve hazineye yük olmaları önleneyecektir.

KİT' lerden bazı işleri zararına yapmaları isteğinde, bunların karşılıkları piyasa mekanizmasına uygun yöntemlerle görev tazminatı olarak bütçeden ödenecektir. Devlet tarafından sosyal ve ekonomik amaçlı görev olarak verilen yatırımların karşılığı, o yılın bütçesine koyularak kuruluşlara görev tazminatı olarak verilecektir.

KİT'lerin kaynak gereksinimleri mali piyasalardan sağlamaları ve faaliyet amaçlarına uygun olarak bu kuruluşlara verilen görev tazminatlarının oluşturduğu yekun tutar tarım sektörünün ekonomide kara delik oluşturduğu ithamlarını da

beraberinde getirerek bugün tüm hızıyla uygulanan 1999 yılında IMF ile yapılan Stand By anlaşmasının en can alıcı noktalarını oluşturmuştur.

IMF Stand By anlaşmasının tarımla ilgili bölümü özetle şu konuları içermektedir:⁵³

1. Uygulanmakta olan mevcut destekleme politikalarından vazgeçilerek yerine küçük üreticiyi hedef alan araziye dayalı Doğrudan Gelir Desteği sistemine geçilmesi, *(bir sonraki bölümde DGD ayrıntılı bir şekilde irdelenecektir.)*

2. Hububat, tütün ve şekerpancarı fiyatlarının dünya fiyatları ile uyumlu olması ve zaman içerisinde destekleme alımlarının kaldırılması, *(5 Nisan 1994 Ekonomik Önlemler ve Uygulama Planında tarım sektörüne ilişkin öngörülen düzenlemeler çerçevesinde, ekonomiden tarımsal ürünlere ayrılan kaynağın üç ürün grubu ile sınırlı kalacağı açıklanmış, buna göre hububat, şeker pancarı ve tütün gibi stratejik e sosyal açıdan önemi olan ve büyük üretici kitlelerini kapsayan ürünlerde destekleme alımı yapılmasına karar verilmişti)*

3. Hükümet adına bazı tarımsal ürünlerde destekleme alımı yapan Tarım Satış Kooperatif ve Birliklerinin özerk yapıya kavuşturulması doğrultusunda yasa çıkartılması,

4. Hükümetin çiftçilere verdiği sübvansiyonun aşamalı olarak ortadan kaldırılması,

5. Gübre ve diğer sübvansiyonlarının 2000 ve 2001 de nominal olarak sabit tutulması ve daha sonra tamamen kaldırılması.

⁵³ Rahim Yeni, **Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri**, Ankara, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, 2002, s.13.

Kısacası, 1980 sonrası dönemde başlayan finansal liberalleşme süreci kapsamında uygulanan yüksek faizler, tarımsal KİT'lerin görevlerini yerine getirirken yüksek maliyetlere katlanarak zarar etmelerini kaçınılmaz kılmıştır. 1980 öncesinde zaman-zaman olduğu gibi, özellikle, 1990'da sıkça yapılan seçimler öncesi uygulanan popülist politikalar da ilgili KİT'lerin zararlarını daha da artırarak bunları hedef tahtası haline getirmiştir. Örneğin, 1990 yılında 10 ürüne kadar daraltılan destekleme alımları seçim yılı olan 1991 yılında, daha önceki daralmanın mimarı olan iktidar partisi tarafından tam ters bir politika izlenerek genişletilmiş, desteklenen ürün sayısı arttırılmıştır. Aynı politika izleyen koalisyon hükümetince de korunmuş ve 1992 yılında desteklenen ürün sayısı 26'ya ulaşılmıştır. 1993 yılında da bu politika büyük ölçüde korunmuş, ayrıca 1993/94 kampanya yılında pamukta yeni bir uygulamaya, prim sistemine geçilmiştir.⁵⁴

Doğaldır ki, hükümet programlarında ve kalkınma planlarında belirtildiği üzere mali piyasalardan yüksek faizlerle borçlanmaya itilen ve bu nedenle faaliyetlerini yüksek görev zararlarıyla sürdürmeye mahkum olan KİT'lerin bu kadar ağır bir yükü kaldırmaları söz konusu olamazdı. Sonuç olarak, bu durum 1980 sonrası uygulamaya konan istikrar politikalarının saç ayaklarından birisi olan özelleştirme uygulamalarında tarım alanında faaliyet gösteren KİT'leri ilk sıralara çıkarmıştır.

Tarım sektöründeki özelleştirmeleri anlatmadan önce istikrar programlarının diğer bir saç ayağı olan ticari liberalleşme sürecinin tarım sektöründe ne gibi sonuçlara yol açtığını görmek konunun tüm bileşenlerini bir araya getirmek için önemlidir.

⁵⁴ Oyan, **op.cit.**, s.13.

1.2.2.2. - TİCARİ LİBERALLEŞME SÜRECİNİN TARIMA ETKİLERİ

Bir önceki bölümde anlatıldığı gibi, 1980 yılında uygulanmaya konan istikrar programı ve devamında yapılan düzenlemeler ihracat ve ithalat rejiminde önceki dönemden farklı olarak tam serbestleşmeyi hedef almıştır.

Kısaca özetlersek, ihracat teşviklerinin ve sübvansiyonların genişletilmesi politikaları çerçevesinde, ihracata dayalı büyümenin teşvik edilmesi için Türkiye'nin ihracatta rekabet gücünü artırabilmek amacıyla ihracat sübvansiyonları sağlanmış ve Türk lirasının reel olarak değer yitirmesine izin verilmiş, ithalatta liberalizasyon politikaları çerçevesinde, dış ticarete korumacılık siyaseti gevşetilerek, ithalatı açıkça yasaklanmamış her türlü malın ithalatına müsaade edilmiştir. İthal ürünlerdeki miktar kısıtlamalarının azaltılmasının yanı sıra gümrük tarifelerinde de indirimler gerçekleştirilmiştir. 1989 ve 1990 yıllarında yapılan değişikliklerle ithalat rejimi daha da basitleştirilmiştir. Şöyle ki, dış ticaretin liberalizasyonu alanındaki bu uygulamalar sonucunda Türkiye, 1991 yılında Dünya Bankası tarafından yoğun düzenlemeler yapan ülkelerden biri olarak sınıflandırılmıştır.

Diğer taraftan GATT üyeliği ve AB sürecinin hızlanması da dış ticaret rejiminde önemli esneklikler yaratmıştır. Bu konular bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde irdelenecektir. Konumuz açısından burada kısaca Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği antlaşmasının altını çizmekte yarar vardır. Şöyle ki, 1963'te imzalanan Ankara Antlaşması uyarınca 1 Ocak 1996 tarihinde AB ile Gümrük Birliği'ne gidilmiştir. Böylece Türkiye, AB ve EFTA ülkeleri menşeli mallardan alınan tüm vergiler ve Toplu Konut Fonu ücretleriyle miktar kısıtlamalarını iptal etmeyi ve üçüncü ülkelere ortak gümrük tarifelerini uygulamayı kabul etmiştir. Sonuç olarak, 1 Ocak 1996

tarihinden itibaren AB ve EFTA ülke menşeli malların ağırlıklı koruma oranı yüzde 5,9'dan yüzde sıfıra düşürülmüş oldu. Ayrıca AB ile olan gümrük anlaşmasının şimdilik sadece işlenmiş tarım ürünlerini kapsadığı göz ardı edilmemelidir. Açıktır ki, AB standartlarının hakim olduğu ticaret ortamında bu kriter Türkiye için aleyhte bir durum oluşturmaktadır.

Görüldüğü gibi, ithalat serbestleşmesi 1980'den itibaren sürekli ilerleyerek, 1989 yılında Türk Lirasının konvertibilitesi, 1995 yılında GATT anlaşması ve 1996 yılında Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle giderek artmıştır. 1980 öncesinde tarım ürünleri ithalatı sadece üretimin tüketimi karşılamadığı durumlarda temel ürünleri kapsamaktaydı. Bu politika iç pazarın ithal ürünlerle paylaşılmamasını sağlıyordu. Kısıtlı ithalat böylece tarım gelirine koruma sağlıyordu.

1980'li yıllar sonrasında yüksek mali destekle üretilip satılan AB ve ABD kaynaklı tarım ürünleri, zaten dünyada tarım dışı ticaret hadlerini aleyhe döndürmüş, 1980 öncesi dönemin olumlu fiyatları kalmamıştı. Türkiye ise bu süreçte tarıma mali destekleri giderek kısıtlayıp, anti-dumping vergileri uygulayamayarak iç pazarını bu sürece karşı koruyamadı. Buna, GATT-UR anlaşmasının aşamalı ithalat serbestleşmesi ve Gümrük Birliğinin getirdikleri 1990'lı yıllarda eklendi. Diğer taraftan 1999 yılında IMF ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalar, buğday gibi temel ürün fiyatlarında dünya borsa fiyatlarının esas alınmasını getirdi. Tahıllar üzerindeki gümrük vergisi %45'den 2002 ve sonrasında %5'e indi. Bu gelişmelerin sonucu olarak, 1980'li yıllara oranla 1990'ların ilk yarısında tarım lehine giden ticaret hadleri, sürekli aleyhe gelişmeye başladı. Ticaret hadlerindeki aleyhe gidişin oluşturduğu kaybın bir nedeni ithalat liberasyonu ile mali destekli ürünlerin iç

piyasayı istilası, diğer bir nedeni ise gübre, yakıt gibi girdi desteği olan ürünleri üreticilerin artık piyasa fiyatlarıyla almak durumunda kalmasıdır. Bütün bu olumsuz gelişmelere 1998 yılında dünyada başlayan ve 1999'u izleyerek Türkiye'de yoğunlaşan ekonomik krizin ve artan dünya petrol fiyatlarının etkileri de eklenmelidir. Sonuç olarak 1980 sonrası ticarete serbestleşme sürecinin Türkiye tarım ithalatı ve ihracatı üzerine olumsuz etkileri her yıl giderek çoğalmakta, ihracatın ithalatı karşılama oranı giderek düşmektedir. Şöyle ki, dış ticaretin serbestleşmesiyle birlikte tarım ürünleri ihracatının yaklaşık 1.5 kat artmasına karşılık, ithalat 26 kat artmıştır. İthalat özellikle hayvansal ürünler ve meyve ile bunların işlenmişlerinde yoğunlaşmıştır. Aşağıdaki tablolardan bu durum daha net bir şekilde görülmektedir:

Tablo 1. Türkiye Yıllık İhracat Rakamları (ABD\$ bin)

	2001	2002	2003	2004	2005	%
Genel Toplam	31.334.216	36.059.089	47.252.836	63.167.153	73.122.150	100
Tarım ve Ormancılık	2.234.219	2.037.528	2.462.681	2.541.777	3.289.500	4,5
Balıkçılık	29.745	51.419	80.746	103.118	133.812	0,2
Madencilik Taşocaklığı	348.928	387.436	469.376	649.237	801.177	23,4
İmalat	28.695.424	33.548.781	43.982.816	59.579.116	68.514.980	93,7

Türkiye Yıllık İthalat Rakamları (ABD \$ bin)

Genel Toplam	41.399.083	51.553.797	69.339.692	97.539.766	116.048.269	100,0
Tarım ve Ormancılık	1.412.285	1.705.724	2.540.391	2.757.392	2.767.346	2,4
Balıkçılık	879	1.199	2.428	7.868	24.112	0,0
Madencilik Taşocaklığı	6.582.560	719.469	9.032.610	10.980.937	16.300.549	14,0
İmalat	33.220.133	42.234.923	55.222.494	80.447.302	93.576.995	80,6
Diğer	183.226	412.483	2.541.769	3.346.267	3.379.266	2,9

Kaynak:Dış Ticaret Müsteşarlığı verileri

Görüldüğü gibi, 2001 yılında tarım ürünleri ithalatı ihracatın %62'ni oluştururken bu oran 2005 yılı sonunda %85 olmuştur. Önümüzdeki yıllarda mevcut politikaların devamı neticesinde aynı trend korunması Türkiye'nin tarım ürünleri dış ticaretinde net ithalatçı konumuna gelmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu da doğal olarak tarım sektöründeki çözümü hızlandırabilir.

Avrupa Birliği ile uygulanan Gümrük Birliğinin de Türkiye'nin tarımsal ürün ticareti üzerindeki etkileri de incelenmeye değer olup, yukarıdaki savımızı desteklemektedir. Şöyle ki, tarım ürünleri ihracatının toplam AB'ye ihracat içerisindeki payı 1996 yılına kadar % 19-20'lerde iken, 1996 yılından itibaren düşüşe geçerek %16 sonra %14 ve 2003 sonunda da % 8'lere kadar gerilemiştir. İthalatta ise, 1993'te %2.4 , 1995'te 4.7 olan pay 2003 sonunda %1,8'lere gerilemiştir: (tablo:2) GB

Anlaşmasında Türkiye'nin ekolojik koşullarının kendisine belli bir üstünlük sağladığı başta domates-salça konservesi olmak üzere meyve-sebze-su konserveleri kapsam dışında bırakılırken, AB'nin ortak tarım fonlarının yüzde 40'ından fazlasının ayrıldığı bünyesinde şeker, hububat ve süt bulunduran işlenmiş tarım ürünler (çikolata, şekerleme, bisküvi, pasta, makarna, dondurma gibi) anlaşma kapsamına alınmıştır.

Tablo 2: Türkiye'nin AB ile Tarım Ticaretinin Gelişimi

<u>İHRACAT</u>		
YIL	PAY (%)	DEĞİŞİM (%)
1993	19.2	-
1994	20.1	19.2
1995	17.7	13.1
1996	16.1	-5.6
1997	16.6	9.9
1998	14.4	-4.7
1999	13.2	-2.1
2000	10.6	-19.1
2001	10.4	8.9
2002	8.8	-2.5
2003	8.2	22.5

İTHALAT

YIL	PAY (%)	DEĞİŞİM (%)
1993	2.4	-
1994	2.1	-32.6
1995	4.7	245.1
1996	2.9	-14.5
1997	2.1	-24.1
1998	2.0	-6.8
1999	2.3	2.5
2000	1.8	-2.0
2001	1.7	-36.7
2002	1.9	42.3
2003	1.8	30.6

Kaynak:Avrupa Birliği Genel Sekreterliği

Diğer taraftan GSMH içerisinde sektörel paylara bakıldığında tarımdaki gerilemenin iddia edildiği gibi sanayideki gelişmeden kaynaklandığı ve sanayi sektörünün tarımı ikame edici özelliği nedeniyle uygulanan politikalar sonucunda tarımda oluşacak atıl kapasitenin sanayi sektörü tarafından içselleştireceği savları da geçersiz olmaktadır.

Aşağıdaki tabloda sağlıklı bir ekonomik gelişme eşiğinde oluşması gereken yapı değişimleri gösterilmiştir. Tabloda, ülkelerin elde edecekleri kişi başına gelir miktarına karşılık, üretim sektörlerinin GSMH içindeki paylarının hangi değerleri alması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁵ Türkiye'nin hem nüfus (on milyonun üzerinde) hem

⁵⁵ Chenery and Syrquin, **Patterns of Development**, 1975, s.20'den aktaran Z. Hatiboğlu, **Gelişme ve Türkiye İktisadı**, İstanbul, 1993, s.59.

de kişi başına gelir (1000 \$'ın üzerinde) açısından son satırdaki ülkeler grubuna dahil olduğunu düşünürsek, 3. tablodaki verileri tablo 4'le kıyaslayabiliriz:

Tablo 3: Gelişme İle Birlikte Ekonomik Yapıda Gözlenen Normal Değişme (Nüfusu 10 milyondan fazla olan ülkeler) –(% - olarak)

Kişi başına gelir (\$)	Tarım	Sanayi	Hizmetler
100	52.2	21.0	33.9
200	32.7	28.7	38.5
300	26.6	33.0	40.3
500	20.2	38.3	41.5
1000	13.8	44.9	41.3
1000+	12.7	48.8	38.6

Kaynak:Chenery and Syrquin, Patterns of Development

Tablo 4: 2005 Yılı Türkiye Temel Göstergeleri

Yzlm (km2)	774 815
Nüfus (milyon)	64.4
GSMH (milyar ABD \$)	361
Kişi Başına Gelir (ABD \$)	5 008
GSMH Büyüme Hızı (%)	7,6
GSYİH Sektörel Dağılım (%) (cari fiyatlarla)	
Tarım	10,3
Sanayi	25,4
Hizmetler	64,3

Kaynak:Devlet İstatistik Enstitüsü

Tablo 3'teki verileri gözönüne aldığımızda, Türkiye'nin sağlıklı bir ekonomik gelişmeye sahip olabilmesi için tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSMH içindeki payları, sırasıyla; % 12, % 48 ve % 38 dolaylarında olmalıydı. Fakat Tablo 2'yi incelediğimizde durumun böyle olmadığını görüyoruz. 1980'den 2005'e kadar olan dönemde, her 3 sektörün de GSMH içindeki paylarının sağlıklı bir gelişmede olması gerekenden çok farklı olduğunu gözlemliyoruz. 2005 yılında sanayi sektörünün payı % 48 civarında olması gerekirken % 25 dolayında seyretmekte, hizmetlerinki ise % 38 civarında olması lazımken % 65 dolaylarında seyretmektedir.

Yukarıdaki istatistik verilerden görüldüğü gibi, 1980 sonrasında uygulanan serbestleşme politikaları ülkenin tarım sektörü aleyhine sürekli negatif bir gelişme süreci ortaya koymuştur. Tarım sektöründe uygulanan serbestleşme politikaları diğer taraftan özelleştirme siyasetiyle desteklenince sektörün bugün içerisinde bulunan duruma gerilemesi kaçınılmaz oldu.

1.2.2.3.- TARIMSAL KİTLERİN ÖZELLEŞTİRİLMESİ

Bir önceki bölümde ana hatlarını çizmeye çalıştığımız ticari serbestleşme süreci tekel konumunda etkinlik gösteren tarımsal KİT'lerin bazılarının varlık nedenini ortadan kaldırdı, bazılarının ise etkinliğini ve piyasa paylarını hızla küçülterek giderek işlevsizleştirdi. Finansal liberalleşme süreci ise faaliyetlerini sürdürmeye çalışan KİT'leri yoğun piyasa baskısıyla karşı karşıya bırakarak her istikrar politikasının hedefi haline getirdi. Bu da bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi

Dünya Bankası ve IMF ile yapılan hemen-hemen her görüşmede KİT'lerin özelleştirilmesi ile ilgili belli bir takım taahhütleri beraberinde getirdi.

Konuyu irdelemeye geçmeden önce konunun bütünlüğü açısından ülkede faaliyet göstermiş veya gösteren tarımsal KİT'leri sınıflandırmakta yarar vardır. Türkiye'de özelleştirilen ve özelleştirme sürecinde bulunan tarımsal KİT'ler aşağıdaki gibi gruplandırılabilir:

1) Hayvancılık alt sektöründe faaliyet gösterenler:

-Et Balık Kurumu

-Et ve Balık Ürünleri A.Ş. (EBAŞ)

-Gönen Gıda Sanayi A.Ş.

-Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu (SEK)

-Yem Sanayi (YEMSAN)

2)Girdi üretimi ve dağıtım alanında faaliyet gösterenler:

-Türkiye Ziraat Donatım Kurumu (TZDK)

-Türkiye Gübre Sanayi A.Ş. (TÜGSAŞ)

-İstanbul Gübre Sanayi A.Ş. (İGSAŞ)

-T.C. Ziraat Bankası A.Ş.

-Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM)

3) Tarım ticareti alanında faaliyet gösterenler:

-Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TŞFAŞ)

-Tütün, Tütün Mamülleri Tuz ve Alkol İşleri Genel Müdürlüğü (TEKEL)

-ÇAYKUR

-Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü (TMO)

-Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (TSKB)

Bu listeyi aşağıdaki tabloda ilgili tarihlerle beraber şöyle de verebiliriz (tablo 5):

Tablo 5 .Tarımsal KİT'lerin Özelleştirilmesi

Tarımsal KİT'lerin Özelleştirilmesi		
Tarımsal KİT	Etkinlik Alanı	Özelleştirme Tarihi
SEK	Süt üretimi	1993–1998
YEM SANAYİ	Yem üretimi	1993–1995
EBK	Et üretimi	1995–2000
ORÜS	Orman ürünleri	1996–2000
TZDK	Tarımsal girdi	1998–2000
TMO	Hububat alımı	2001–02'de küçültüldü
TŞFAŞ	Pancar şekeri üretimi	2002 (1)
TİGEM	Tohum ve damızlık üretimi	2003–04 (2)
İGSAŞ	Kimyasal gübre	2004
TÜGSAŞ	Kimyasal gübre	2004–05 (3)
TEKEL	Alkollü içecekler	2004
TEKEL	Tütün alımı ve sigara üretimi	Kapsamda
ZİRAAT BANKASI	Tarımsal kredi	Kapsamda

1 TŞFAŞ'nin Kütahya ve Amasya Fabrikaları özelleştirilmiştir.
2 TİGEM'e ait 1 işletme 2003; 7 işletme ise 2004'te özel sektöre

kiralanmıştır.
3 Gemlik 2004, Kütahya ve Samsun tesisleri ise 2005 yılında
özelleştirilmiştir.

Kaynak:Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, **Turkey's Contribution to the 2001 Progress Report, Annex:6 Privatization**, Ankara, 2001 Tablo:E)

SEK, EBK, Yem Sanayii gibi hayvancılığa destek veren KİT'ler, 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren adım adım özelleştirilmeye geçmişti. Hayvancılık zaten 1980'li yılların ilk yarısında ithalatın çeşitli hayvansal ürün kalemlerinde, serbestleştirilmesiyle darbe yemiş, ve hayvan stokunun üçte bire yakın oranı kesime gitmişti. Böyle bir gelişme akabinde hayvancılığa hem girdi, hem fiyat, hem de işleme ve pazarlama desteği veren bu KİT'lerin özelleştirilmesi bu sektörü içinden çıkılmaz duruma itti. Özelleştirme üretime genelde şu olumsuzlukları getirdi: KİT'lerin tesislerinin buldukları geniş mekanlar, kentler genişlerken kent içinde kalmış ve çok değerlendirildiğinden bu tesisler farklı amaçlarla kar elde etmek için satın alındı. Özel kesimin satın aldıktan sonra tesileri işletebildiği durumlarda ise üretici ve tüketici aleyhine fiyat değişmesi ortaya çıktı. Et ve süt için üreticiye ödenen fiyat görece düşerken, tüketicinin ödediği fiyat görece yükseldi. Bugün gelinen noktada bu dönüşümün yerli üretim ve dış ticaret hadleri için doğurduğu olumsuz sonuçlar rakamlara yansımış durumdadır. Şöyle ki, 1984'de 9,4, 1987'de 9,8 milyon ton olan süt üretimi 2000'de 9,7 milyona gerilerken yaklaşık 20 yıllık sürede artan talep ithalatla karşılanmaya çalışılmıştır. Et üretimi de 1984-2000 yılları arasında 400-500

bin tonda sabit kalmıştır. Sonuç olarak Türkiye sürekli süt tozu ve et/canlı hayvan ithal eder oldu.⁵⁶

TÜGSAŞ, İGSAŞ kimyasal gübre, TZDK tarımsal makine ve teçhizat, TİGEM üreticiye damızlık, tohumluk, fidan sağlamak yoluyla tarım teknolojisini, girdi fiyatlarını piyasa fiyatının altında tutarak desteklemek amacıyla kurulmuşlardı. Bu kuruluşlar 2002 sonu itibariyle yukarıda özetlenen politikalar sonucunda bu işlevlerini artık yapamayacaklarından hepsi özelleştirilmektedir.

TEKEL'in sigara, TŞFAŞ'ın şeker üretimindeki gücü, 1980'li yıllarda zaten törpülenmişti. Bir yandan piyasa, virjinya tütünlu yabancı sigaralara alıştırılırken, yabancı tütün ithalatı giderek artmış, 2000'li yıllara gelindiğinde toplam tütün tüketiminde payı %40'a varmış, yabancı sigara tekellerinin yerli ortaklarla ürettikleri sigaralar iç pazarı tutmuştu.

Çay tüketiminde dünyanın 5. büyük pazarı olan Türkiye'de 1984'te özel sektöre yaş çay satın alma, işleme ve paketleme tesisleri kurma hakkı tanındı. Sektördeki kamu kuruluşu ÇAYKUR'a yeni yatırım olanağı verilmezken, özel sektöre yatırım yapması için büyük teşvikler sağlandı.

Çaya özel sektörün girmesiyle, bu kesimin teknolojik yeniliklere öncülük edeceği görüşünün gerçek dışı olduğu ortaya çıktı. Teknik ve hijyenik olmayan koşullarda üretilen kuru çay, ancak ÇAYKUR'un ambalajları taklit edilerek pazarlanabildi.

Özel sektör ihracat yapmadı, aksine ithalat yaptı. Öte yandan günlük çay işleme

⁵⁶ Kazgan, **op.cit.**, s.400.

kapasitesinin ancak yüzde 32'sini kullanabildi. Üreticiden satın aldığı çay bedellerini büyük gecikmelerle ödedi, kimi zaman da hiç ödemeyerek üreticileri güç durumda bıraktı.

Diğer taraftan TSKB da yasayla özerk bir yapıya kavuşturularak faaliyetlerini sürdürmek için devlet desteğinden yoksun bırakılmıştır. Ziraat Bankasıyla beraber tarım sektörünün kredi ihtiyacını karşılayan bu kuruluşun da özelleştirilmesi beklenmektedir.

Sonuç olarak bugün gelinen noktada uygulanan politikalar sonucunda tarımsal KİT'lerin piyasada boşalttığı yerin tarımsal katma değerini ülke GSMH'na oranla gerilemesiyle ya doldurulamadığını ya da ağırlıklı olarak yabancı sermaye tarafından doldurulduğu görülmektedir. Bu bağlamda süt sektöründe DANONE-Sabancı, NESTLE, Gübre sektöründe TEKFEN, şeker sektöründe CARGILL, tütün sektöründe PHILLISA, R.J. RAYNOLDS, BAT-KOÇ, çay sektöründe UNILEVER ve TEEKANE, hububat sektöründe CARGILL, GLENCORE, LUI DREYFUS gibi uluslararası karteller hızla Pazar paylarını artırmış ve faaliyet gösterdikleri piyasada tekel konumuna gelmişlerdir. Bu güçlerin kurguladığı yeni üretim yapısında tarım çalışanına sözleşmeli üreticilik ilişkileri çerçevesinde kendi toprağında bağımlı işçi rolü biçilmektedir. Açıktır ki, bu durumun konumuz açısından küçük ve orta ölçekli tarımsal üreticinin gelirlerine olumlu yansıtacağını söylemek güçtür.

1.2.2.4.-YENİ DÖNEM TARIM POLİTİKASI ARACI OLARAK DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ

Önceki bölümlerde anlatılan tarım sektöründeki politika değişimi doğrultusunda bugün gelinen noktada daha önce etkin olarak uygulanan destekleme fiyatı ve destekleme alımları yoluyla sağlanan pazar fiyatı desteği ve gübre,zirai ilaç, tohumluk,yakıt gibi üreticilerin kullandığı girdi fiyatlarında sübvansiyondan oluşan tarım politikası araçlarının terk edildiği, 1999 yılında IMF ile imzalanan stand by anlaşması gereği tarımsal destek uygulaması olarak “Doğrudan Gelir Desteği” sistemine geçilmiş bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda (tablo:6) DGD uygulamasına geçişe karar verilen 1999 yılı ve 2002 yılları arasında devlet tarafından tarımsal destek uygulamaları için ayrılan fon tutarları karşılaştırmalı olarak verilmektedir:

Tablo 6. Tarımsal Destekler

Destek Kalemler	1999 (milyon \$)	2002 (milyon \$)
Kredi Desteği	956	0
Gübre Desteği	183	0
KİT'lere Bütçeden Aktarılan	26	138
KİT Açıklarını Karşılama	2213	355
Pamuk ve Yağlı Tohum Prim.	205	58
TSKB'ye Destek	450	0
DGD Ödemeleri	0	628
Toplam	4268	1179

Kaynak:T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı

Görüldüğü gibi KİT'lerin tasfiye sürecine girilmesi ve kredi/sübvansiyon ödemelerinin kısılmasıyla tek destekleme aracı olarak DGD sisteminin uygulanması hedeflenmektedir.

Doğrudan gelir desteği, ürün ve girdi fiyatlarına dolayısıyla piyasa işleyişine doğrudan bir müdahale olmaksızın, tarımsal üreticilere yönelik olarak yapılan geri dönüşsüz gelir transfer, olarak tanımlanmaktadır. (Oyan,2000) Dar tanımıyla “saf” doğrudan gelir ödemeleri ve geniş tanımıyla “gelir dağılımını bozucu etkisi düşük” doğrudan gelir ödemeleri literatürde yer almıştır. Dar tanım kapsamında olan ödemeler üretimden bağımsız ve her hangi bir koşula dayanmayan girdi kullanımı veya gelir düzeyi ile ilişkilendirilmeyen ödemelerdir. Geniş kapsamlı ödemeler ise uygun yada seçilen hedef gruplarda bazı şartlara bağlı olarak yapılan telafi edici ödemeler veya fark ödemelerini içermektedir. Bu ödemeler üretimle belirli derecede ilişkilendirilmiş ödemelerdir. Türkiye’de üretimden bağımsız ödeme sistemi uygulanmaktadır, ürünler açısından her hangi bir ayırım gözetilmemektedir. Oysa doğrudan gelir desteğinin gelişmiş ülkelerdeki uygulamasına bakıldığında bu sistemin akılcı bir şekilde aşırı üretim sorunu olan alanlarda uygulandığı görülmektedir. Şöyle ki, ABD ile AB’nin DGD uyguladığı alanlar (Türkiye’deki gibi tütün, fındık, çay gibi), aşırı üretim dolayısıyla stok/pazarlama sorunları yaratan kesimdir. Dolayısıyla ekim alanı sınırlamasına tabi tutulan çiftçilerin uğradıkları gelir kaybını telafi amaçlıdır. Nitekim bu ülkelerde DGD sistemi tarımsal destek uygulamalarında tek başına uygulanan bir destekleme sistemi değildir. Tarımsal sektöre yapılan toplam destek ödemeleri içerisinde DGD’nin payı ABD’de %10, pazar fiyatı desteği %50, girdi desteği %10’dur. AB’de ise DGD ödemeleri %30,

pazar fiyat destekleme ödemeleri %55, sübvansiyon ödemeleri %8 civarındadır. Örnek vermek gerekirse serbest rekabet yanlısı ABD hükümeti, DGD kapsamında olmayan ABD pamuğuna 2001 yılında 4 milyar dolar mali destek yapmıştır.

Mevcut destekleme modelinin çok kısa bir zaman dilimi içinde yerini bütünüyle doğrudan gelir desteği (DGD) modeline bırakmasını öngören 2000/267 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı 14 Mart 2000 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Doğrudan Gelir Desteği'ne geçilmesiyle Türkiye'de kısa dönemde aşağıdaki hususların gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır:

1) Ülke genelinde üreticilerin ve beraberinde tarımsal politikalar oluşturulmasının temeli olan tarımsal varlıklar (tarım arazileri, bitkisel ve hayvansal varlıklar, tarımsal mekanizasyona dair unsurlar, sulama, su kaynak ve varlığı, tarımsal girdiler, tarımsal faaliyetler, tarım işletmeleri gelir bilgileri, tarım işletmeleri ticari ve ekonomik faaliyet verileri, tarım arazileri ve çiftçi özlük/kimlik verileri gibi) envanterlerinin gerçek kayıtlarının yapılmasının sağlanması. Elde edilen çiftçi ve tarımsal varlık kayıtlarının her sene güncelleştirilerek sağlıklı tarım politikalarının oluşturulması ve özellikle Avrupa Birliği'ne giriş için gerekli zeminin hazırlanması;

Açıktır ki, böyle bir gerekçe DGD sistemine geçişi meşrulaştırmaktan başka bir anlam ifade etmemektedir. Şöyle ki, tarımsal varlıkların sağlıklı envanterinin çıkarılması için DGD sistemine geçilmesiyle bir ilgisi olmadan yıllardır yapılmaya

çalışılan kadastro işlemlerinin tamamlanması, kayıt sisteminin yeterli hale getirilmesi gerekmektedir.

2) Küçük üreticilere parasal destek sağlayarak, toplumsal dengenin kurulması;

Her hangi bir üretim kıstası olmadan doğrudan ödeme yapılmasıyla bu hedefe ulaşılması fikrimizce imkansızdır. Şöyle ki, DGD sistemiyle dekar başına 5 dolar ödeme yapılacağından daha çok toprağa sahip olan çiftçi daha fazla ödeme alacaktır. Diğer taraftan DGD'nin uygulama kıstası, tapulu olmak kaydı ile 1-200 dekara kadar olan tarım topraklarıdır. Daha büyük toprakların da 200 dekara kadar olan kısmı sisteme dahildir. Tek kıstas tapulu topraklar olunca kiralama, ortakçılık/yarıcılık esasına göre toprak işleyenler DGD alamayacaktır. Bu sisteme geçiş, çok parçalı ve çok çocuklu tarımsal aile işletmelerinin herbirinin ayrı ayrı DGD talep etmesine götürecektir; kısa sürede aile işletmesi sayısı daha da artacak; 200 dönümün üzerinde olan işletmelerin kapitalist gelişmenin rasyoneliyle dahi çelişerek bölünmesine götürecektir, tapusu olduğu halde tarım yapmayan ve belki de kentte yerleşik olanların uygulamadan yararlanabilmesi imkanı getirilirken, ortakçı ve kiracılar sistem dışına itilmiş olacak, hisseli arazilerde yeni hukuki ihtilaflara zemin hazırlanacaktır. Nitekim, pilot uygulama bölgelerindeki başvuruların - Polatlı örneğinde görüldüğü gibi- beklenenin üç katına çıkmış olması, köylülükle ilgisi bulunmayan tapu sahiplerinin –arazi spekülörleri, yapı konut kooperatifleri, kuyumcu, avukat, doktor, tüccar, otelci, un fabrikatörü serbest meslek sahipleri veya ticaret erbabının, vb.'nin- gelir desteği talep etmeleri bu tehlikenin ciddiyetini göstermektedir. Tarım dışı amaçlarla tarımsal arazi edinenlerin veya miras yoluyla edindikleri arazileri kiracı /ortakçı aracılığıyla işleten veya boş bırakanların sistemden yararlanması

mümkün olduğu gibi, yoksul çiftçi lehine getirildiği iddia edilen sistemde verimlilik farkları 10 katına kadar açılabilen Orta veya Doğu Anadolu köylüsü ile Ege-Çukurova çiftçisinin miktar bazında aynı destekten yararlanması söz konusu olmaktadır. Diğer yandan hiç arazi kullanmadan veya az kullanarak, mer'aya dayalı hayvancılık yapanlar bu uygulamadan hiç bir şekilde yararlanamamaktadırlar. Hayvancılık yapan üreticilerin bitkisel üretim yapanlardan birçok bölgelerde daha düşük gelirlerle yetindikleri bilindiğinde doğrudan gelir sisteminin küçük üreticiyi koruyor savları havada kalmaktadır. Bu akıldışı politikalar, toplulaştırma çabalarının, modern büyük işletmeler kurulmasının, tarımın rekabetçi düzeyinin yükseltilmesinin, kısaca köylülükten çiftçiliğe geçişin de önünün iyice tıkanması anlamına gelecektir.

3) Bu sistemle çiftçiler aracısız doğrudan destekleneceği için destek maliyetleri düşecek, tarıma ayrılan kaynaklar da başka alanlara değil doğrudan çiftçiye ve tarıma ulaştırılmış olacak, stoka ve stoklama maliyetlerinin oluşmasına yol açan üretim şeklinin önüne geçilecektir.

2. ULUSLARARASI DÜZLEMDE TARIMIN FİNANSMANI:

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ, IMF, AVRUPA BİRLİĞİ ve TÜRKİYE

Tarımsal politikalarının gelişim sürecinde, buna paralel olarak da tarımın finansmanı konusunda bugüne kadar etkili olmuş ve bugünden sonra da etkili olacak ve olması muhtemel dinamikleri iki başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin üyesi olduğu ve/veya bir şekilde ilişkilerinin bulunduğu uluslararası organizasyonlar, ülke toplulukları ve ülkelerden dolayı bir takım yükümlülük ve

sorumluluklardır ki, bunlar dış dinamiklerdir. İkincisi ise, ülkenin şartlarından ve ihtiyaçlarından doğan iç dinamiklerdir.

Birinci bölümde iç dinamikler üzerinde durularak tarihsel süreç içerisinde Türkiye’de tarımın seyri tahlil edilerek ağırlıklı olarak geçmişte uygulanan ve kısmen de günümüzde uygulanmakta olan finansman politikaları, bu politikaların sonuçları tartışılmıştı. Günümüzde uygulanan politikaları, bunların sonuçlarını ve konumuz açısından tarımsal alandaki finansman sorunsalını anlamak ve çözüm önerileri getirmek için ülke içi tarım politikalarına, en yumuşak anlatımla, yön veren dış dinamikleri de çözümlenmek gerekmektedir.

Şöyle ki, genel kabul gören ve yaygınlaşan bir sistem olarak piyasa ekonomisinin hakim olduğu küreselleşen dünyada hükümetler, tarımsal destekleme politikalarını belirlerken üyesi olunan uluslararası organizasyonların yaptığı anlaşmaları, önerileri ve hatta yaptırımları da dikkate almak durumunda kalmaktadırlar. **Söz konusu uluslar arası organizasyonlar ise piyasa ekonomisinin küresel yasa koyucuları gibi hareket etmektedirler.**

Ülke tarımına yön veren dış dinamikleri kategorize edersek başlıca olarak aşağıdaki küresel aktörler ön plana çıkmaktadır:

Dünya Ticaret Örgütü: Uluslararası ticareti serbestleştirme amacından hareket eden DTÖ, ticaret politikalarını doğrudan, ülke içerisindeki destekleme politikalarını da

dolaylı yoldan yönlendirmektedir. DTÖ, uygulanacak destekleme politikalarının, piyasa mekanizmasına en az düzeyde etkileyecek yapıda olması yönünde faaliyet göstermektedir.

Avrupa Birliği: Türkiye'nin üyesi olmak için çaba göstermekte olduğu ve üyelik için uyum çalışmaları yaptığı AB'nin "destekleme politikaları", yönlendirici olmaktadır.

IMF ve Dünya Bankası: Makroekonomik dengelerin sağlanması, girilen ekonomik darboğazlardan çıkılması amacıyla IMF ve Dünya Bankası, ekonominin yapılandırılması ve finansman kaynağı sağlama konusunda ülkelere "yardımcı" olmaktadır. Bu uluslararası kurumlar ile yapılan anlaşmalar ve bunlara sunulan niyet mektupları çerçevesinde desteklerin yönlendirilmesi söz konusu olmaktadır.

2.1.DTÖ ve TÜRK TARIMI

Savaş sonrası ekonomisinin IMF ve Dünya Bankası'ndan sonra üçüncü ayağını teşkil etmesi düşünülen Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) Anlaşması, Mart 1948 de Küba'nın Havana şehrinde "Havana Charter" adı ile 56 ülke tarafından imzalanmasına rağmen, ilgili ülke hükümetlerince benimsenmemesi sonucu henüz başlangıçta ölü olarak doğmuştur. ITO'nun faaliyete geçmesine kadar olan dönemde geçici bir süre için çalışması kabul edilen GATT, ITO'nun işlememesi sonucu, günümüze kadar işlevlerini sürdürmüştür.

Ekim 1947’de kurulan ve Ocak 1948’de yürürlüğe giren GATT’ın faaliyetleri, dış ticaretin serbestleştirilmesini sağlamaya yönelik olmuştur. Serbest bir dış ticaret sisteminin oluşmasında engel gördüğü gümrük vergilerinin (tarifelerin) düşürülmesi, tarife dışı engellerin kaldırılması veya tarifeye dönüştürülmesi, ayrıca olabilecek diğer engellemelerin ve farklı muamelelerin kaldırılması gibi hususlar GATT’ın temel hedeflerindedir. Bunun temelinde, dış ticarete rekabet sonucu mal kalitesinin artacağı, fiyatların düşeceği, dış ticaret hacminin artacağı ve aynı zamanda bu durumun üretim artışına da etki edeceği ve dolayısıyla ülkelerin refahını artıracığı düşüncesi bulunmaktaydı.

GATT anlaşması dünya ticaretinin serbestleşmesini öngördüğünden ve 2.Dünya savaşı sonrasında tarım ticaretindeki serbestleşmenin toplumsal, ekonomik ve siyasal olarak olanaksızlığı tarım kesimini GATT şemsiyesi dışında tuttu. Şöyle ki, savaş sonrasında dünyanın büyük bölümünün açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalması, diğer taraftan da uygulanan sağlık politikaları nedeniyle ölüm sayısındaki azalma nedeniyle yaşanan hızlı nüfus artışı tarımsal üretimi hızlı bir şekilde artırmayı gerektiriyordu.⁵⁷ Bu süreçte tarım sektöründe başını ABD’nin çektiği teknolojik devrim, kendine yeterlilik için gelişmiş ülkelerin tarım alanında uyguladıkları korumacı politikalarla birleşince dünya tarım üretimi savaş sonrası açlık tehlikesinin gerektirdiği üretim hacimlerini çok çok aşarak ileride küresel ticari çekişmelere neden olacak alan haline geldi.

⁵⁷ **Ibid.**, s.337.

1970'li yılların sonuna gelindiğinde, kimyasal gübre ve sulamaya duyarlı tohumculuğun gelişmesi ve uyguladığı piyasa fiyatlarına büyük müdahaleler, mali destekler ve ithalatı yasaklayıcı politikalarla, gelişmiş Batı ülkeleri tarım üretiminde büyük üretim artışı sağlayabilmişti. Çin, Hindistan gibi sık sık açlıktan kitlesel ölümler yaşayan ülkeler de tarım alanında hızla kendine yeterli duruma gelmekteydiler. Bu arada gelişmiş ülkelerde demografik dönüşüm nüfus artışında duraklama yaratmıştı, oysa gelişmekte olan ülkelerde artış hala aynı hızla sürmekteydi. Bu süreç 1970'li yılların sonlarından itibaren dönemin Avrupa Topluluğu, Japonya ve ABD arasında tarımsal pazar savaşını başlattı. ABD büyük üretim gücüyle dünya pazarlarını elinde tutmak istiyor, fakat bir taraftan gelişmiş ülke pazarlarına uygulanan korumacı politikalar nedeniyle nüfus edemiyor, diğer taraftan da üçüncü pazarlarda AT'nın büyük mali desteklerle ihraç ettiği tarım ürünleriyle rekabet etmek, rekabette geri kalmamak için kendisi de büyük mali destek yapmak zorunda kalıyordu. Bir yandan petrol krizini (1974-1981) izleyen dünya pazarlarındaki daralma, bir yandan gelişmiş Batı ülkelerinin dünya pazarlarına sübvansiyon sağlayarak ihraç ettiği tarım ürünleri, tarım fiyatlarının dünya pazarlarında şiddetle çöküşüne yol açarak ABD açısından dış ticaret hadlerinin hızla tarım aleyhine dönmesine neden oldu.⁵⁸ ABD, sadece tarımda değil, sanayide de rakiplerin çoğalmasıyla dış ticaret hadlerindeki aleyhe gidişten gelir kaybediyordu. Aşağıdaki tabloda bu, açık şekilde görülmektedir:

⁵⁸ **Ibid.**, s.339.

Tablo 7. Dünya Ekonomik Yapısında Ülke Payları 1950 – 1994 (% olarak)

	1950	1980	1994
I ABD	16.1	11.2	11.9
Kanada	4.9	3.4	3.8
II AB	15.1	33.0	35.3
III Japonya	1.3	6.5	9.2
Hong Kong	1.1	1.0	3.5
Singapur	1.6	1.0	2.2
Kore	0.1	0.9	2.2
Tayland	0.5	0.3	1.1
Endonezya	1.3	1.1	0.9
Malezya	1.6	0.7	1.4
Çin	0.9	0.9	2.8
IV OECD	53.6	62.7	67.4

Kaynak:OECD Yıllık Rapor 1994

Tabloya bakıldığında, 2. Dünya savaşından sonra ABD'nin hemen hemen bütün rakiplerinin pazar paylarını artırdıkları görülmektedir. Doğal olarak tarım, bu süreçte istisna teşkil etmemiştir.

ABD, yukarıda kısaca özetlenen etkiler sonunda küresel çapta ticareti düzenleyici tedbirlerin alınması ve liberal piyasa kuralları işleyişi dışında kalan başta tarım

olmak üzere diğerk sektörlerin de aynı kurallara tabi olması için GATT üyelerini 1986 yılında Uruguay’da toplantıya davet etti. Uruguay müzakerelerinin sonucunda 1947 yılından beri geçici statü ile çalışan GATT’ın yerine, Bretton Woods kurumlarının Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası ile birlikte üçüncü ayağını oluşturacak olan Dünya Ticaret Örgütü’nün kurulması gerçekleştirilmiştir. 1.1.1995 tarihinden itibaren GATT’ın yerine geçen Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), GATT’tan daha kapsamlıdır.

Eski ismi ile GATT’ın, yeni ismi ile DTÖ’nün amacı, “üye ülkelerin ticaret ve ekonomi alanındaki ilişkilerini geliştirmek, hayat standartlarını yükseltmek, tam istihdamı gerçekleştirmek, reel gelir ile gerçek talep hacmindeki istikrarlı artışı sağlamak, mal ve hizmet üretim ve ticaretini geliştirmek, aynı zamanda da dünya kaynaklarının sürdürülebilir kalkınma hedefine en uygun bir şekilde kullanımına imkan vermek ve gerek çevreyi korumak, gerekse farklı ekonomik düzeydeki ülkelerin ihtiyaç ve endişelerine cevap verecek şekilde mevcut kaynaklarını geliştirmek” olarak lanse edilmiştir.⁵⁹

Bu amacına ulaşabilmesi için, üye ülkelerin, karşılıklı yarar esası üzerinden hareketle, uluslararası ticarete; ticareti daraltan “Her Türlü Engeli” ve “Farklı Muameleleri” kaldırmaları, öngörülmektedir. Ticareti daraltan her türlü engelin kaldırılmasından kasıt, ithalat ve ihracatta uygulanan her türlü vergi dışı engeli önce vergi (tarife)ye dönüştürmek ve daha sonra da bu tarifeleri kaldırmaktır. Uluslararası ticarete farklı muamelenin kaldırılması için iki önemli kural geliştirilmiştir.

⁵⁹ www.wto.org (01.01.1995)

Birincisi, “En Çok Kayrılan Ülke” kuralıdır. Bu kurala göre, bir ülkeye sağlanan kolaylık ya da verilen taviz, ayırım yapılmadan bütün diğer üye ülkelere de aynen geçerli kılınmalıdır (Preferanslar, dumpingli ve sübvansiyonlu mallara uygulanan mukabil tedbirler ile kurallara uygun gümrük birliği ve serbest ticaret bölgesi anlaşmaları bu kuralın istisnalarıdır). İkinci kural ise, “Milli Muamele” kuralıdır. Bundan maksat, yurt içinde uygulanan vergi ve muamelelerde yerli mal (hizmet) ve yabancı mal (hizmet) ayırımı yapılmaması ve hepsine eşit muamele yapılmasıdır. Netice olarak, ticaretteki bütün bu engellerin ve ayırımcılığın kaldırılması ile uluslararası ticarete serbestleşme (liberalleşme) sağlanacak ve böylece bütün ülkelerin yararına olarak ticaret hacmi de artmış olacaktır.⁶⁰

Yukarıda belirtildiği gibi GATT anlaşmasına göre oldukça kapsamlı olan DTÖ çatısı altında dünya ticaretine yeni hükümler getirilmiştir. Nitekim GATT 47 kapsamında olmayan Tarım Ürünleri, Hizmetler, Fikri Mülkiyet Hakları, Ticaretle İlgili Yatırım Tedbirleri ve Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması DTÖ kapsamına alınmıştır. Keza daha önce anlaşma kapsamında olmayan ve Tokyo Round sonunda kabul edilen ve uyulması ihtiyari olan Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Vergiler (tedbirler), Ticaretle Teknik Engeller, İthal Lisansları Prosedürü, Devlet Alımları, Gümrük Değerleme ve Anti - Damping kodları (anlaşmaları) DTÖ kapsamına dahil edilmiş ve aynı zamanda uyma zorunluluğu getirilmiştir. DTÖ Anlaşması tekstil ile ilgili yeni düzenlemeler getirmiş ve tekstil ticareti DTÖ Anlaşmasının kapsamına girerek Anlaşmanın kurallarına tabi olmuştur. Daha önce GATT 47 kapsamında olmakla birlikte etkisiz kalan Anlaşmazlıkların Çözümü Mekanizması, Anlaşma

⁶⁰ <http://ekutup.dpt.gov.tr> (Mart 1997)

(Nihai Senet) kapsamında yer alan konulardaki anlaşmazlıkların çözümü ile ilgilenecek bir “Anlaşmazlıkların Halli Organı” (Dispute Settlement Body-DSB-) ve “Temyiz Kurumu” oluşturularak, kuvvetlendirilmiştir.

Aynı şekilde tarife dışı engellerin tarifeye çevrilmesi de DTÖ kapsamındadır. DTÖ anlaşması ile, öncekilerden farklı olarak, sübvansiyonlara (mali yardımlar) bir tanım getirilmiş ve ayrıca “Özel” Sübvansiyon (“Specific” Subsidy) kavramı ortaya konulmuştur. Buna göre eğer bir sübvansiyon, sadece bir firmaya, bir sanayi dalına veya bir firma veya sanayi grubuna uygulanıyorsa bu tür sübvansiyonlara “özel” sübvansiyon denilmektedir. Anlaşma sübvansiyonları üç kategori altında toplamaktadır. Bunlar; “Yasaklanmış”(Prohibited) Sübvansiyonlar, “Dava Edilebilir” (Actionable) Sübvansiyonlar ve “Dava Konusu Edilemeyen” (Non- actionable) Sübvansiyonlar’dır. Esasen Anlaşmaya göre hiç bir üye ülkenin sübvansiyonlar yoluyla diğer üye ülkenin menfaatine zarar vermemesi gerekmektedir. Sübvansiyonların, hukuken veya fiilen “ihracat performansına” veya “yerli girdi (malı) kullanımı” şartına bağlanması, yasaklanmış sübvansiyonları oluşturmaktadır. Bir üye ülkenin uyguladığı sübvansiyonlar başka bir üye ülkenin menfaatlerini ters yönde etkiliyorsa veya yerli sanayiye zarar veriyorsa veya haksız yere “ciddi bir zarar verme” söz konusu ise, bu tür sübvansiyonlar dava edilebilir (karşı tedbir alınabilir) sübvansiyonlardır. Bir ürüne verilen sübvansiyonlar toplamı, o ürün değerinin yüzde 5’ini geçiyorsa “ciddi zarara uğrama”nın mevcut olduğu kabul edilmektedir. “Yeşil Işık Sübvansiyonu” olarak da ifade edilen geri kalmış bölgelere yapılan yardımlar, araştırma-geliştirme ve çevre koruma amaçlı sübvansiyonlar, dava konusu edilemeyen (karşı tedbir almayı gerektirmeyen) sübvansiyonlardır.

DTÖ Anlaşması, dört ek ve eklerin alt başlıklarından meydana gelmektedir. Ek 1, Mal ve Hizmet Ticareti ile Fikri Mülkiyet Hakları ve Sahte Mallar Ticareti hakkındadır. Ek 2, Anlaşmazlıkların Hallinin Usul ve Kuralları'nı kapsamaktadır. Ek 3, Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması'na dairdir. Ek 4; Sivil Uçaklar Ticareti Anlaşması, Devlet Alımları Anlaşması, Uluslararası Süt Ürünleri Düzenlemesi ve Sığır Etine Dair Düzenlemeleri kapsamaktadır. Anlaşmayı imzalayan ülke otomatik olarak ek 1, 2 ve 3'ü de imzalamış olmaktadır. Ek 4'ü ise, isteyen ülkenin ayrıca imzalaması gerekmektedir.

1951 yılında imzalanan Torquay Protokolü ile GATT'a taraf olan Türkiye, Uruguay Round sonunda GATT'ın Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) dönüşmesiyle birlikte, Gelişme Yolundaki Ülke statüsü ile DTÖ'nün de kurucu üyeleri arasında yer almıştır.

DTÖ çatısı altında “dünya çapında üzerinde mutabık kalınmış prensipler üzerine inşa edilmiş olan çok taraflı ticaret sisteminin, karşılıklılık, adalet, karşılıklı anlayış ve ayırmacı olmama ilkelerine dayanması gerektiği inancı” içerisinde Türkiye, ticaretin mümkün olduğunca serbestleştirilmesi, ticari engellerin kaldırılması, uluslar arası ticaretin kural ve disiplinlere oturtulması yönünde DTÖ mükellefiyetlerini yerine getirmektedir.

DTÖ Kurucu Anlaşması ekinde Türkiye aşağıdaki anlaşmalara taraf olmuştur.⁶¹

- Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması 1994,
- **Tarım Anlaşması,**
- Bitki ve Hayvan Sağlığı Önlemleri Uygulama Anlaşması,
- Tekstil ve Giyim Anlaşması,
- Ticaretle Teknik Engeller Anlaşması,
- Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması,
- GATT 1994'ün VI. Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma,
- GATT 1994'ün VII. Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma,
- Sevk Öncesi İnceleme Anlaşması,
- Menşe Kuralları Anlaşması,
- İthalat Lisansları Anlaşması,
- Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması,
- Korunma Önlemleri Anlaşması,
- Hizmet Ticareti Genel Anlaşması,
- Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması,
- Anlaşmazlıkların Halli Kural ve Yöntemleri Hakkındaki Mutabakat Metni,
- Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması.

⁶¹ www.foreigntrade.gov.tr (19/07/2006)

2.1.1.-TARIM ANLAŞMASI

Tarım Anlaşması'da genel amaç "hakça ve piyasa sistemine duyarlı bir tarım ticaret sistemi oluşturmak" olarak tanımlanmıştır.⁶²

21 madde ve 5 ekten oluşan Anlaşmanın önemli maddeleri sırasıyla aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

-1. Maddede anlaşmada kullanılan terimler tanımlanmış olup listelenmiştir. Bunlar;

*Toplu Destek Ölçümü – temel tarımsal ürünlerde üreticilere sağlanan yıllık parasal destek düzeyini tespit etmekte kullanılacak ölçüttür.

*Temel Tarımsal Ürün – üye ülkelerin, iç destek taahhütleri bulunan ve ilgili ülkelerin ağırlıklı satış hacmini oluşturan ürün veya ürünlerdir.

*Bütçe Giderleri

*Eşdeğer Destek Ölçümü – iç destek indirimine temel teşkil edecek, "Toplu Destek Ölçümü"nin hesaplamada yetersiz kalacağı durumlar için öngörülmüştür.

*İhracat Sübvansiyonu

*Uygulama Süresi

⁶² Erol H.Çakmak, Halis Akder, **Dünya Ticaret Örgütü-Tarım Anlaşması'nın Yeni Görüşme Dönemi ve Türkiye:Olanaklar, Kısıtlar ve Stratejiler**, Ankara, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, 1999, s.6.

*Pazara Giriş İmtiyazı

*Kümüle Toplu Destek Ölçümü – iç pazardaki tüm ürünlerde üreticilere sağlanan Toplu Destek Ölçümlerinin toplamından oluşur.

- 2. Maddede tarım ürünlerinin kapsamı tanımlanmış ve anlaşma kapsamındaki bütün ürünler Ek 1’de belirtilmiştir.

- 3. Madde, indirim taahhütleri içeren eklerin anlaşmanın parçası olduğunu belirtmektedir.

- 4. ve 5. Maddeler ve Ek 5, Pazara giriş olarak tanımlanan, ithalat konuları üzerinedir.

- 6. ve 7. Maddeler ve Ek 2,3,4 ülke içinde uygulanan ve taahhüt dışı kalıp, indirime tabi olmayan tarımsal desteklerle ilgilidir. Bunlar kamu hizmet programları olarak da adlandırılmaktadır.

- 8, 9, 10, 11 ve 12. Maddeler, ihracat rejimleriyle ilgili olup, miktar ve harcama olarak ihracat sübvansiyonlarını ve ihracatta rekabeti düzenlemektedir.

-13. Madde, Tarım Anlaşması sonucu ortaya çıkan yaptırımların önceki GATT anlaşmalarıyla tutarlılık ve uyumu sağlamaya çalışmaktadır. Bu madde “sulh hükmü” olarak bilinmektedir. Özelliği ve önemi, Anlaşma içinde yer alan istisnaların

GATT anlaşmasının diğer hükümlerine göre şikayet edilemeyeceğini hükme bağlamış olmasıdır.

-14. Madde, “Sağlık ve Bitki Sağlığı Anlaşmasını” Tarım Anlaşması ile ilişkilendirmektedir.

-15 ve 16. Maddeler GOÜ (Gelişmekte Olan Ülkeler) ve en az gelişmiş ülkelere farklı uygulama yapılacağını karara bağlamaktadır.

-17-21 arası Maddeler taahhütlerin izlenmesi ve uyuşmazlıkların çözümü ile ilgili düzenlemelere yer vererek, tarım sektöründe Uruguay Turu ile başlayan ve pazara giriş imkanlarının artırılması, ihracat sübvansiyonları ve iç destek kullanımının süreç içinde azaltılması yönündeki reform programının devamlılığını hükme bağlamıştır.⁶³

İçlerinde Türkiye'nin de bulunduğu GOÜ açısından Tarım Anlaşmasındaki genel hükümlerin özeti aşağıdaki tabloda sunulmaktadır:

⁶³ www.wto.org (1999)

Tablo 8. DTÖ- Tarım Anlaşmasının Yapısı

Yaptırım Alanları	Kurallar	Liberalleşme	Teminat ve Garantiler
İthalat	Tarife dışı engelleri tarife haline dönüştür Tarife kotaları oluştur Tüm tarifelere üst sınır koy	Üst sınır tarifeleri on yıllık süre içinde ortalama %24 oranında indir. Her bir tarife kalemini en az % 10 indir	Tarife kotalarıyla ihracatçılara pazara ulaşabilme garantisi İthalatçılar için özel teminat
İhracat	Mevcut ihracat sübvansiyonlarının miktar ve harcamalarına sınır koy Taahhütlerde yer almayan mallara ihracat sübvansiyonu verilmeyecek	Sübvansiyonlu ihracat miktarını 10 yıl içinde %24 azalt	Gıda yardımı kurallarına uymak İhracat kredileri ile ilgili müzakerelerin ileri alınması
Üretim	İzin verilen iç destekler için tanımlanan “yeşil kutu”	Fiyata doğrudan etki yapan ve dış ticareti saptıran desteklerin on yıllık süre içinde %13,3 azaltılması	GOÜ'lere sübvansiyon istisnaları Üretimi kısıtlayan programların istisna tutulması

Kaynak: Çakmak ve Akder 1999

Tablodaki indirim oranları GOÜ'lerin uygulamak zorunda olduğu asgari oranlar olup, bu oranlar gelişmiş ülkelerin üçte ikisi oranındadır ve uygulama süreleri de bu ülkelerin iki mislidir.

Tarım Anlaşmasının özeti niteliğindeki tabloya bakıldığında müzakerelerin üzerinde yoğunlaştığı üç alanın öne çıktığını görürüz.

a) Pazara Giriş:

Anlaşmanın pazara giriş konusunda temel önceliği, üye ülkelerin tarife dışı tüm engellerini tarifelere dönüştürmeleridir. Buna tarifelenme denilmektedir. Pazara giriş hükümlerinde, Anlaşma hükümleri uyarınca 1986-88 baz döneminde geçerli tarife oranları üzerinden tüm üyeler, su ürünleri hariç olmak üzere, tarım ürünlerinin tamamını DTÖ'ye konsolide etmiş, yani üst limit sabit olmak şartıyla ürünleri için belli tarife oranları belirlemişlerdir. DTÖ'ye konsolide edilen oranlar üzerinden Gelişmiş Ülkeler (GÜ) 6 yıllık bir takvimle, her ürün için en az % 15 ve ortalama % 36 oranında indirim taahhüdünde bulunmuştur. Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) ise her üründe % 10'dan az olmamak kaydıyla 10 yıllık bir süre içinde toplam % 24 oranında tarife indirimi yapmak durumundadır.

Anlaşma çerçevesinde, tarifelenirilmiş ürünlerde artan tarife oranlarının fiili ithalatı engellememesi için, temel alınan 1986-1988 yıllarında gerçekleştirilen ithalat,

- toplam iç tüketimin %3'ünden az ise, %3 oranında -minimum-(2000 yılında bu oran %5 olmuştur.)
- toplam iç tüketimin %3'ünden fazla ise bu oran kadar-fiili-

pazara giriş imkanının tarife kotaları yoluyla sağlanması hükme bağlanmaktadır.

Diğer taraftan tarım anlaşmasının 5. Maddesi "Özel Koruma Hükümü"nü içermektedir. Yıl içinde ithalatçı ülkenin ithalat hacmi iç tüketimin belli bir yüzdesi ile hesaplanan "Başlatma Seviyesi"ni (trigger level), iç tüketimin dikkate alınmadığı durumlarda "Baz Başlatma Seviyesi"ni (base trigger level) aşarsa (özetle bu durum ithalatın birden aşırı derecede arttığı durum olarak tanımlanabilir) veya ithalat yapan

ülkeye giren ürünün CİF olarak tespit edilen ve ulusal para birimi cinsinden ifade edilen fiyatı o ürünün 1986-1988 arası ortalama dünya referans fiyatına eşit olan "Başlatma Fiyatı"nın (trigger price) altına düşerse ithalatçı ülke özel koruma hükümleri çerçevesinde ilave gümrük vergileri uygulayabilecektir. Pazara giriş ile ilgili olarak tarım anlaşması ek 5'de ayrıntıları açıklanan "Özel Muamele" (special treatment) uygulaması da temel tarımsal ürünlerde ve seçilmiş olarak adlandırılan işlenmiş ya da önceden hazırlanmış ürünlerde tarife dışı engellerin devamına olanak sağlamaktadır.⁶⁴

b) İç Destekler:

İç destek taahhütleri, Tarım Anlaşması 6. Maddesinde ele alınmıştır. Ülkelerin tarım ürünlerine yönelik olarak uyguladığı iç desteklerin azaltılmasını içermektedir. Uygulanan desteklerin standart olarak belirlenmesi için de "Toplu Destek Ölçümü" (Aggregate Measurement of Support) (AMS) kavramı gündeme gelmiştir. Bunun yetersiz kaldığı durumlarda "Eşdeğer Destek Ölçümü"ne (Equivalent Measurement of Support) başvulacağı da belirtilmektedir. Toplu destek ölçümü her bir ürün için tüm destekleri kapsayacak şekilde hesaplanmakta ve parasal olarak ifade edilmektedir. Ürünlere ilişkin hesaplanan toplu destek ölçümü toplamlarından "Kümüle Toplu Destek Ölçümü" (Total Aggregate Measurement of Support) kavramına ulaşılmaktadır. İç destekler konusunda 6 yıllık bir süre için GÜ'lerde %20, GOÜ'lerde ise 10 yılda %13.33 oranında indirim öngörülmüştür. DTÖ Tarım Anlaşması temelde 3 tip iç destek tanımlamaktadır: Ticareti bozucu etkileri olduğu kabul gören Amber kutu (Kırmızı Kutu) önlemleri, ticaret ve üretim üzerindeki etkisi

⁶⁴ Oyan, *op.cit.*, s.5.

ihmal edilebilir düzeyde olan Yeşil Kutu önlemleri ve istisnaları oluşturan mavi kutu önlemleri.⁶⁵

Amber Kutu önlemleri kapsamına giren önlemlerin kullanılması yasaklanmıştır. Amber Kutu önlemlere örnek olarak iç fiyatların, müdahale fiyatı uygulanarak desteklenmesi verilebilir.

Amber Kutu önlemleri olarak belirlenen ve indirim tabi tutulan desteklerden;

- GOÜ'lerde % 10'luk, GÜ'lerde %5'lik "de minimis" oranının altında olanlar,
- GOÜ'lere yönelik olarak tarımsal ve kırsal kalkınmayı desteklemek amacıyla yatırım sübvansiyonları, düşük gelirli üreticilere yönelik önlemler, uyuşturucu madde elde edilen bitkilerin ikamesini teşvik edici iç destekler,
- Üretimin kısıtlanması amacıyla doğrudan ödeme şeklindeki önlemler,

indirim tabi olmaksızın uygulanmasına izin verilen; istisnaları teşkil etmektedir. Bu önlemlerden sonuncusunu oluşturan üretimi kısıtlayan doğrudan ödeme şeklindeki önlemler "Mavi Kutu önlemler" olarak adlandırılmaktadır.

Mavi Kutu önlemleri kapsamına giren üretimi kısıtlayıcı programlar kapsamındaki doğrudan ödemeler,

- sabit alana ve verime göre yapılıyorsa; veya
- temel üretim seviyesinin % 85 veya daha azı üzerinden yapılıyorsa; veya
- canlı hayvan ödemeleri söz konusu olduğunda, sabit sayıda baş üzerinden yapılıyorsa;

⁶⁵ www.dtm.gov.tr (19/07/2006)

iç destek indirim taahhüdü dışında tutulmuştur.

Anlaşmanın Ek:2'sinde açıklanan kriterleri karşılamak şartıyla **Yeşil Kutu** önlemleri indirimden muaf tutulmuştur. Bu önlemler aşağıdakilerden oluşmaktadır;

1. Genel hizmetler başlığı altında sayılan zararlı ve hastalık kontrolü,
2. Pazarlama ve promosyon hizmetleri ve alt yapı hizmetleri gibi bazı amaçlar için kullanılan destekler,
3. Gıda güvenliği amaçlı kamu stokları,
4. İç gıda yardımı programları,
5. Çevre programlarıyla ve belli ürünlere bağlantılı olan araştırma programları,
6. Tarımsal eğitim hizmetleri ve danışmanlık hizmetleri,
7. Denetim hizmetleri, değerlendirme ve standardizasyon,
8. Elektrik üretimi, yol ve diğer ulaştırma hizmetlerini, pazar ve liman hizmetlerini kapsamaktadır. Bu desteklerin çoğu zaten hükümetler tarafından finanse edilmektedir.

c) İhracat Sübvansiyonları:

İhracat sübvansiyonları kısmında ise DTÖ Tarım Anlaşmasının 9.Maddesi uyarınca;

- İhracat performansına bağlı olarak firmalara, endüstri koluna, üreticilere, kooperatiflere, aynı ödemeler de dahil olmak üzere hükümetler veya kuruluşlarınca doğrudan sağlanan sübvansiyonlar,
- Ticari olmayan tarımsal ürün stoklarının iç piyasa fiyatlarının altında kamu tarafından ihracı,

- Kamu hesabına yük getirsın veya getirmesın, kamu gücüyle finanse edilen bir tarımsal ürünün ihracatı için yapılan ödemeler,
- Alım-satım, kalite iyileştirmesi, diğer işleme masrafları ve uluslararası nakliye masraflarını azaltmak için uygulanan sübvansiyonlar,
- Navlun teşvikleri ve
- Tarımsal ürünlerdeki sübvansiyonların ihraç ürünlerine yansıyan payı

ihracat sübvansiyonları kapsamında değerlendirilmiştir. 1986-90 dönemi baz alınarak, ihracat sübvansiyonları da miktar ve değer üzerinden GÜ'lerde 6 yıl içinde ürün bazında %21, bütçe sarfiyatı bazında ise %36, GOÜ'lerde 10 yıl içinde ürün bazında %24, bütçe sarfiyatı bazında ise %14 indirim tabi tutulmuştur.

2.1.2.TÜRKİYE’Nİ TARIM ANLAŞMASI KAPSAMINDAKİ TAAHHÜTLERİ

a)PAZARA GİRİŞ:

DTÖ Tarım Anlaşmasının pazara giriş şartları karşısında Türkiye, Gelişmiş Ülkelerin aksine tarife dışı engeli bulunmadığı için tarifelenme yapmamıştır. Nedeni ise 1986’da tanımlanmış yeni mal sınıflarının ortaya çıkmış olması, diğer bir neden ise ilk bölümde anlatılan dış ticarete liberalleşme eğilimidir. (Bu konuya bir sonraki bölümde IMF ve Dünya Bankası’nın etkilerini anlatırken de değinilecektir.) Bunun yanı sıra Türkiye, tarifelenme yapmadığı için özel korunma önlemlerine de

başvurma imkanını bulamamıştır.⁶⁶ Konsolidasyon konusunda ise, Türkiye de dahil olmak üzere pek çok ülke, daha önce üst sınır koymadıkları mallar için 1986-1988 baz yılını esas almıştır. Bu aşamada Türkiye, konsolidasyon yaparken, sadece seçtiği bazı ürünler için için tavan konsolidasyonuna gitmiştir. Burada asıl olan, yurtiçi üretimde önemi olan ürünlerde öncelikle üreticinin korunması için taahhütlerin en yüksek düzeyde tutulmasıdır. Bunu takiben, ithalatı fazla olan ürünlerde ise yüksek konsolidasyon yapılarak indirim oranları kabul edilmiştir. Bu durumda Türkiye'nin, tıpkı diğer GOÜ'ler gibi hassas ürünlerini koruma eğiliminde olduğu söylenebilir. Örneğin Türkiye'de en fazla üretilen ürünlerden biri olan tütün mamullerinde temel yıl oranı %150'dir. Aynı durum %113 ile şeker, %161 ile tahıllarda da mevcuttur. Bu ürünler için anlaşmanın bitiş tarihinde, aynı kalemler üzerinden hareket edilirse tahıllar için %145, tütün mamülleri için %110, şeker mamüllerinde %90.7 ile yüksektir. Bu durumda söylenebilir ki, Türkiye tüm ürünler için DTÖ'ne tabi iken kendi iç piyasasını belirli ithal mallarından korumak için tavan konsolidasyonuna gitmiş fakat bunu genel tarım politikalarının bütünlüğü içinde yapmıştır. Diğer tarife dışı engellerin kaldırılması ve iç piyasanın korunmasında sadece ad valorem vergilerin geçerli olması bazen bu yüksek gümrük vergilerinin bile yabancı ürünlerin iç piyasaya girmesini engelleyememektedir. Örneğin sığır eti ve şekerde dünya fiyatlarındaki düşüşle uygulanan yüksek iç fiyat politikaları mega tarifelerin sağladığı korumanın bile yetersiz kalmasına neden olmuştur.⁶⁷

Pazara giriş çerçevesinde, Türkiye'nin bazı ürünlerde net dış alımcı konumunda olduğu için anlaşmada belirtilen minimum giriş kuralına uyum şartını otomatik olarak gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu bir örnekle açıklanırsa, 1986-96 yılları

⁶⁶ www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/dto.doc (2006)

⁶⁷ Erol H.Çakmak, Halis Akder, **op.cit.**, s.9.

arasında, Türkiye'nin mısır tüketimi toplam 2,7 milyon ton olmuştur. Buna karşılık, üretim 2 milyon tonda kalmıştır. Aradaki fark, ithalatla karşılanmış ve örneğin ABD'nin 1991-96 yılları Türkiye'ye yaptığı mısır ihracatı 525.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Bu ithalatın toplam değeri 86 milyon dolar, toplam mısır ithalatındaki payı ise %79 olmuştur. Aynı şekilde, et ve süt ürünlerinde GATT'ın istediği asgari dışalım düzeyinin çok üzerinde yabancı ürün tüketen Türkiye, tahıl ürünleri konusunda da herhangi ek bir dışalım yükümlülüğü ile karşılaşmamıştır. Çünkü Türkiye GATT'ın zorunlu kıldığı ve 1999 yılı itibari ile 600-700 bin ton tahıla eşdeğer alım miktarını zaten her yıl gerek iç pazarlardaki açığı, gerekse de sanayinin makarnada olduğu gibi özgün hammadde ihtiyacını karşılamak için ithal etmektedir. Bu durum DTÖ görüşmelerinde her ne kadar bir avantaj teşkil etmekteyse de Türkiye'nin artık tahıl gibi stratejik bir üründe ithalata giderek daha fazla bağlandığı gerçeğini bir daha göstermektedir.

b) İç Destekler:

İç destekler konusunda Türkiye, ağırlıklı olarak doğrudan gelir desteğine geçerek IMF ve Dünya Bankası telkinleriyle iç piyasa müdahalelerini asgari seviyeye indirdiğinden DTÖ taahhütlerine uyum sağlamakta zorlanmamaktadır. Türkiye için DTÖ taahhütleri açısından sorun yaratabilecek Tarım Satış Kooperatifleri veya ağırlıklı olarak Ziraat bankası tarafından doğrudan üreticilere verilen kredilerdeki faiz desteği de gerekli düzenlemelerle "sorun olmaktan" çıkarılmıştır. Bu çerçevede Ziraat Bankası tarım kredilerindeki faiz oranlarını büyük ölçüde reel faizlere yaklaştırmıştır. Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri (TSKB) ise 2000 yılında

çıkarılan yasayla “özerk” bir yapıya kavuşturularak Hazineyle ilişiği kesilmiştir.⁶⁸ Devlet tarafından mali kaynağı kesilen TSKB’nin bundan sonra tarım üreticilerine kendi sınırlı öz kaynaklarıyla destekleyici faaliyette bulunması olanaksızdır.

c) İhracat Sübvansiyonları:

Türkiye, anlaşma dahilinde taahhüt listesinde bulunan 44 adet ürün kalemine ihracat sübvansiyonu verebilmektedir. Sübvansiyon verilen ürün miktarları ve kalemleri DTÖ’ye her yıl düzenli olarak bildirilmektedir. 1996 yılından beri verilmekte olan bu listelere göre ihracat sübvansiyonlarında miktar ve değer olarak DTÖ taahhütlerinde kalınmaktadır. Şöyle ki, 44 ürün kaleminde kısıtlı ihracat sübvansiyonu sağlayabilmesine rağmen Türkiye’nin ihracat sübvansiyonu sağladığı ürün sayısı anlaşma tarihinden sonra 20’yi geçmemiştir ve bu sayı her yıl giderek düşmektedir. Diğer bir ifadeyle, 1996 yılından beri ne ürün kalemlerinde ne de verilen sübvansiyon miktarında çok fazla bir değişiklik olmuş ve daha önce de belirtildiği gibi bağlayıcı taahhüt miktarları dahilinde kalınmıştır. Bu durumda ihracat sübvansiyonu taahhütlerinin tarım ürünleri dış ticaretinde negatif veya pozitif yönden fazla bir etkisi olmamıştır. Bu durumda, taahhüt listesindeki ürünlerin 1995 yılında yasallaşmasını dikkate aldığımızda ikinci bir düzenlemeye kadar ürün listesinde fazla bir değişiklik olmayacağı varsayılabilir. Buna ek olarak, gelecekte de Türkiye taahhütleri çerçevesinde kalması beklendiği için, ihracat sübvansiyonlarında da sadece Dünya tarım piyasalarında doğacak bir dalgalanmanın etkisi olacaktır.

Fakat bazı GÜ’lerin, amacına uygun kullanılmayan yüksek sübvansiyon oranları yüzünden Dünya piyasalarında meydana gelecek aşırı fiyat düşmeleri, taahhütleri

⁶⁸ **RG.** Tarih: 01.06.2000, Sayı:4572.

çerçevesinde kalan Türkiye için zor bir durum yaratmıştır. Bu durum daha önce de GOÜ'lerin yansıttığı eleştirilerin bir parçası olarak belirtilmiştir. Örneğin AB, 1995-98 yılları arasında ortalama 6.09 milyar dolar'lık yüksek bir ihracat sübvansiyonu kullanım miktarına ulaşmıştır. Zaten AB'nin OTP prensiplerine bağlı olarak kullandığı bu sübvansiyonlar üreticilerine sağladıkları fonların gelir arttırıcı etkisi yanında, ihracat potansiyellerinin artmasına da yardımcı olmaktadır. Bunun yanında, Türkiye gibi doğal koşulların elverişliliği, coğrafi konum ve tarımın geleneksel sektör olmasından kaynaklanan avantajları nedeniyle dışsatım olanağı olan ülkeler GÜ'ler karşısında bu olanaklarını kullanmamışlardır. GÜ'ler zaten teknoloji ve finans kullanımının etkinliği sayesinde çok daha verimli ve düşük maliyetli bir tarımsal üretim gerçekleştirmişlerdir. Buna ilave olarak bir de bu ürünlerin dışsatımına sübvansiyon verilmesi, zaten başlangıçta eşit olmayan güçlerin mücadelesi şeklinde süren ilişkiyi, daha da adil olmayan bir zemine çekmiştir. Buna göre, ilk olarak Türk ürünleri tıpkı diğer GOÜ'ler gibi bir "sübvansiyon seti"ne çarparak Dünya piyasalarındaki düşük fiyatlı ürünler arasındaki pazarlık payını kaybedecektir. Bu durumda söylenebilir ki ihracat sübvansiyonları taahhütlerinin GÜ'ler üzerindeki etkisi Türkiye üzerinde olan etkisinden daha pozitif olacaktır.⁶⁹

İyimser bir tahminle, ileri tarım müzakereleri, her ne kadar kısır döngü içine girmişse de, GÜ'in ihracat sübvansiyonlarını anlaşma sınırları içerisine çekse de bu sürecin belli bir zaman alacağı ve bu süre zarfında DTÖ kapsamında taahhütlerine sadık kalan Türkiye'nin ihracattaki rekabet şansı düşük olmaya devam edecektir. Yine iyimser bir tahminle şartlar eşitlendiğinde doğaldır ki, bu süre, birçok yerli üreticiyi

⁶⁹ www.dtm.gov.tr (2006)

sektörden koparmış olacak. Tabii bu baskıya ülke içinde serbestleşen bir piyasada faaliyet gösteren uluslar arası firmalarla olan rekabet de eklenecektir.

2.1.3.-İLERİ TARIM MÜZAKERELERİ VE DTÖ KAPSAMINDAKİ SON DURUM

DTÖ Tarım Anlaşmasının 20. Maddesi, tarım sektöründe Uruguay Turu ile başlayan ve pazara giriş imkanlarının artırılması, ihracat sübvansiyonları ve iç destek kullanımının süreç içinde azaltılması yönündeki reform programının devamını hükme bağlamaktadır. İleri Tarım Müzakereleri olarak adlandırılan bu sürecin en son halkası Hong Kong'ta yaşandı.

13-18 Aralık 2005 tarihleri arasında Hong Kong'da gerçekleştirilen Dünya Ticaret Örgütü VI. Bakanlar Konferansında, daha önceki gelişmeler ve oluşan beklentilerin aksine Doha Kalkınma Müzakerelerine ilişkin yol haritası oluşturularak, müzakerelerin son aşamasına geçildi.

DTÖ'ye üye ülkeler Hong Kong Bakanlar Konferansı'nda tarımda, "sayısal ve takvime bağlı gümrük indirimleri listesi" olarak isimlendirilebilecek modalitelerin 30 Nisan 2006'ya kadar bildirilmesi, yeni taahhüt listelerinin ise 31 Temmuz 2006'ya kadar oluşturulması konusunda mutabakata vardılar. Tarımda iç destekler konusunda, nihai bağlı (bounded) toplam destek ölçümünde (Aggregate Measurement of Support - AMS) ve ticareti bozucu iç desteklerde yapılacak toplam indirimlerin üç bant üzerinden gerçekleştirilmesi karara bağlandı. Deklarasyon Metninde her iki indirimde de en üst bantta en fazla destek veren ülkenin (AB), orta bantta ikinci ve üçüncü en yüksek desteğe sahip ülkelerin (ABD ve Japonya), son

banтта GOÜ'ler de dahil diğer ülkelerin yer alacağı belirtildi. İndirim oranlarının ise müzakerelerde belirlenmesine karar verildi.

Deklarasyonda ayrıca, Ağustos Kararlarında üyelerin indirim kapsamı dışında tutacakları destek miktarını belirleyen “de minimis” oranının da indirime tabi tutulacağı ifade edilmiş olmasına rağmen, uygulamalarını “de minimis” ile sınırlı tutan, ya da başka bir deyişle indirim taahhüdü bulunmayan GOÜ'lerin, halihazırda %10 olan de minimis'te indirime gitmeyecekleri ifadesi yer aldı. Dış Ticaret Müsteşarlığı, Çerçeve metinden farklılık gösteren bu hususun Türkiye tarımı açısından önem taşımakta olduğu ve iç destek politikaları çerçevesinde önümüzdeki dönem Türkiye'deki uygulamalar açısından ülkeyi rahatlatacak bir unsur olduğu değerlendirilmesini yaptı (DTM[2], 2006).

Toplantıda, ihracat sübvansiyonları ve benzer etkiye sahip uygulamaların aşamalı ve paralel bir yaklaşımla 2013 yılına kadar bitirilmesine karar verildi. Ayrıca, indirimlerin büyük kısmının, uygulama döneminin ilk yarısında tamamlanması da karara bağlandı. İktisadi devlet teşekkülleri ile ilgili olarak getirilen disiplinde ise ihracatçı devlet teşekküllerinin tekel konumları dikkate alınarak hükümet kanalıyla yapılan finansman ve bazı uygulamaların zarar kaydedilmesi şeklindeki uygulamalar ile sübvansiyon taahhütlerinin aşılmasının önüne geçilmektedir. Bu kararlar üzerine genel bir değerlendirme yapılacak olursa, tarımda destekleyici nitelikteki devlet müdahalelerinin önümüzdeki dönemde daha da kısıtlanacağı öngörülebilir.⁷⁰

⁷⁰ Gaye Yılmaz, “Çok taraflı Ticaret Sistemi Yoğun Bakım Ünitesine mi Bağlandı?,” **Mülkiye Dergisi**, 250.sayı, (Haziran 2006).

Hong Kong toplantısında, ihracat sübvansiyonları etkisi yaratan uygulamaların ortadan kaldırılmasına yönelik disiplinlerin belirleneceği tarih de 30 Nisan 2006 olarak metne eklenmiştir. İhracat sübvansiyonlarının kaldırılacağı nihai bir tarih belirlenmesi tarım ürünleri açısından adil bir piyasa düzeni yaratılması anlamında önemli bir adım olarak telakki edilmekle birlikte dünya tarım ticareti ve üretimindeki mevcut eşitsiz gelişmenin tek başına ihracat desteklemelerine bağlanabilmesi de mümkün görünmemektedir. Diğer taraftan, ihracat sübvansiyonlarına ilişkin mevcut Tarım Anlaşması Madde 9.4 kapsamındaki esnekliğin uygulama süresi de ihracat sübvansiyonlarının kaldırıldığı tarihten itibaren 5 yıl süre ile sınırlandırılmıştır.⁷¹ Böylece başlangıçta avantaj gibi görülen pek çok istisna ve esneklik belli bir takvim içerisinde ortadan kaldırılmakta, tarım sektörü tümüyle piyasanın ellerine terk edilmektedir.

Toplantılarda, tarımda, pazara giriş konusunda tarife indirimlerinin dört bant içinde gerçekleştirilmesi de karara bağlanmıştır. Önümüzdeki dönemde ise GOÜ'ler de dahil bantların hangi eşik değerler arasında olacağı ve indirimin hangi usulle yapılacağı kararlaştırılacaktır. Türkiye tarafından önemsenen “özel ürünler” ve “özel korunma önlemleri mekanizması” konuları da Deklarasyon Metninde yer almış; kırsal kalkınma, gelir idamesi ve gıda güvenliği kriterlerine dayalı olarak hazırlanacak göstergeler çerçevesinde her bir GOÜ'nün, belirli sayıda özel ürününü bu kapsamda belirleyebileceği kaydedilmiştir. Her ne kadar Türkiye müzakerecileri önümüzdeki Müzakerelerde kapsamın geniş tutulmasına çalışılacaklarını ifade etseler de (DTM[2], 2006) ürün sayısı hâlihazırda belirli olmadığı için tanınmış gibi görünen bu serbestiye bel bağlamanın mümkün olmadığı açıktır.

⁷¹ <http://www.dtm.gov.tr/anl/DTO/HONGKONGTURKIYEDEGER.htm>

Görüldüğü gibi, diğer sektörlerde olduğu gibi tarım sektöründe dış ticaretin liberalleşmesini amaçlayan DTÖ süreci, zaman zaman tıkansa da, amacına doğru emin adımlarla ilerlemektedir. Türk tarımında bu sürecin etkileri IMF ve Dünya Bankası'nın baskılarıyla daha çarpıcı bir şekilde hissedilmektedir.

2.2.-IMF VE TÜRK TARIMI

Ülke tarımına yön veren dış dinamiklerin başında IMF ve bu kuruluşla yapılan sözleşmeler kapsamında temin edilen parasal fonların kullanımı için üstlenilen taahhütler bulunmaktadır. Bu konuyu ve IMF ile olan ilişkileri irdelenmeden önce IMF'nin kuruluş amacına, kuruluşundan itibaren geçirdiği yapısal değişikliklere ve uluslararası düzlemde uyguladığı politikalara ve bunların sonuçlarına kısaca değinmekte yarar vardır. Şöyle ki, bu hususların irdelenmesi IMF politikaları paralelindeki bir tarım politikasının ne gibi sonuçlara yol açabileceği konusunda yeterli bir fikir elde edilmesine yardımcı olur.

IMF, Bretton Woods Konferansı'nda kabul edilen esaslar üzerine 45 ülke (Avustralya, Belçika, Bolivya, Brezilya, Kanada, Şili, Çin, Kolombiya, Kosta Rika, Küba, Çekoslovakya, Danimarka, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, El Salvador, Mısır, Habeşistan, Fransa, Yunanistan, Guatemala, Haiti, Honduras, İzlanda, Hindistan, İran, Irak, Liberya, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Nikaragua, Norveç, Panama, Paraguay, Peru, Filipinler, Polonya, Güney Afrika, SSCB, İngiltere, ABD, Uruguay, Venezuela, Yugoslavya) arasında 29'u sözleşmeyi

imzaladıkları 27 Aralık 1945’de kurulmuş ve 1 Mart 1947’de finansal operasyonlarına başlamıştır.

IMF’nin kuruluş amacı Anasözleşmede şöyle belirlenmektedir: “Uluslararası parasal işbirliğinin geliştirilmesini sağlamak; uluslararası ticaretin dengeli bir şekilde gelişmesine yardımcı olmak; çok taraflı ödemeler sisteminin kurulmasına destek olmak; ödemeler dengesi sıkıntısı çeken üye ülkelere gerekli geri dönüş önlemlerini almak kaydıyla yeteri kadar maddi destekte bulunmak; üye ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarının derecesini ve süresini düşürmek.”⁷² Büyük ölçüde İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes’in eseri olan IMF, kurulduğunda, piyasaların çoğu zaman pek iyi çalışmadığı, muazzam işsizliklere yol açabildiği ve ülkelerin kendi ekonomilerini düzeltmelerine yardımcı olacak fonları sağlamayı beceremeyebileceği bilincine dayanıyordu. IMF, ekonomik istikrarı sağlamak için küresel düzeyde bir kolektif faaliyete ihtiyaç olduğu inancına dayanarak kurulmuştu; tıpkı Birleşmiş Milletler’in politik istikrarı sağlamak için küresel düzeyde bir kolektif faaliyete ihtiyaç olduğu inancına dayanarak kurulması gibi.⁷³ Kuruluş amacı ve düşünsel temeli bu şekilde belirlenen IMF, küresel bir bunalımın bir daha çıkmasını engellemekle görevlendirildi. Bu görevi, küresel toplam talebi korumak için üstüne düşeni yapmayan ve kendi ekonomilerinin çökmesine engel olmayan ülkelere uluslararası baskı uygulayarak yerine getirecekti. Gerektiğinde, ekonomik çöküşle karşı karşıya kalan ve toplam talebi kendi kaynaklarıyla canlandıramayan ülkelere likidite de sağlayacaktı.

⁷² www.imf.org

⁷³ Stiglitz, **op.cit.**, s.33.

Çalışmanın birinci bölümünde 1980 sonrası küresel ekonomik gelişmeler irdelenirken neo liberal düşüncelerin kapitalizmin 1970’li yılların sonunda içine düştüğü krizden çıkmak için uygulanan politikaların temelini oluşturduğu ifade edilmişti. Neoliberal düşünsel temelde oluşturulan politikaların küresel çapta uygulayıcıları IMF ve Dünya Bankasından başkası olamazdı. Başlangıçta piyasaların çoğu zaman kendiliğinden pek iyi çalışmadığı, krizlere eğilimli olduğu ve devlet destekli kalkınma programlarını savunan IMF, 1980’in başından itibaren neoliberal düşünsel temelli yapısal uyum programlarına başvurmaya başlayarak piyasaların üstünlüğünü savunmaya başladı. 1980’li yılların başlarından itibaren yapısal uyum programları ile IMF ve Dünya Bankası tarafından üyelerine uygulattırılan politikalar demeti, “Washington Uzlaşması” olarak adlandırılmaktadır. (Bu kavramı ilk kez 1989 yılında John Williamson kullanmıştır) Williamson, Washington Uzlaşması’nın iki temel bileşeni olduğunu söylemiştir. ABD Kongresi ile Beyaz Saray’ın oluşturduğu “**politik yapı**” ile IMF, Dünya Bankası, ABD Maliye Bakanlığı ve araştırma merkezlerinin (think- tank) oluşturduğu “**teknokratik yapı**”.⁷⁴ John Williamson, çok büyük ölçüde resmi Washington’un görüşlerini yansıtan “Washington Uzlaşması”nın öngördüğü politik reformları on başlık altında toplayarak aşağıdaki gibi sıralamıştır:

- Mali disiplin: Bütçe açıklarının azaltılması
- Kamu harcamalarının öncelik gerektiren alanlara göre yeniden düzenlenmesi (ekonomik getirisi düşük olan sübvansiyon, idari, askeri

⁷⁴ Serdar Öztürk, “Washington Uzlaşmasından Beijing Uzlaşmasına,” **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, cilt 7, sayı 1, (2006), s.64.

vb. gibi harcamaların azaltılması; Sağlık, eğitim ve altyapı gibi ekonomik getirisi yüksek ve gelir dağılımını iyileştiren harcamaların artırılması)

- Vergi reformu: Marjinal vergi oranlarının düşürülmesiyle birlikte (eşanlı olarak) vergi tabanının genişletilmesi
- Faiz oranlarının liberalizasyonu (finansal liberalizasyon)
- Rekabetçi döviz kuru
- Ticaret liberalizasyonu: Miktar kısıtlamalarından tarifelere geçilmesi ve tarifelerin giderek düşürülmesi
- İçsel doğrudan yabancı yatırımların teşviki: Yabancı firmaların giriş engellerinin kaldırılması ve yabancı firmalara yerli firmalarla eşit koşullarda rekabet yapabilmesinin sağlanması
- Özelleştirme: KİT'lerin özelleştirilmesi
- Deregülasyon: Piyasaya yeni girişleri engelleyen düzenlemelerin kaldırılması, rekabeti engelleyen düzenlemelerin kaldırılması, çevrenin korunması ve finansal kurumların gözetimine yönelik düzenlemelerin yapılması

- Mülkiyet haklarının korunması: Ekonomide mülkiyet haklarını koruyan yasal bir sistemin oluşturulması

Kuramsal bazda bu politikaları içeren Neoliberal Washington Uzlaşmasını, Noam Chomsky, “ABD hükümeti ile büyük oranda belirlediği uluslararası finans kuruluşları tarafından tasarlanan ve gene bunlar tarafından çeşitli yollarla saldırıya daha açık toplumlarda, zora dayalı yapısal uyum programlarıyla yürürlüğe konan piyasa merkezli ilkelerin bir araya getirilmesi” olarak tarif etmekte ve bu yaklaşımın kurallarını, sonuçları her ne olursa olsun kısaca,

- ticaretin ve finansın serbestleştirilmesi,
 - piyasanın fiyatları belirlemesine izin verilmesi,
 - enflasyonun sona erdirilerek makroekonomik istikrarın sağlanması ve
 - özelleştirme
- olarak ortaya koymaktadır.⁷⁵

Kuşkusuz adı geçen uluslar arası finans kuruluşlarının başında Dünya Bankası ile beraber IMF gelmektedir. IMF ve Dünya Bankası arasındaki görev paylaşımına göre, Dünya Bankası ekonomik reformları, IMF ise yapısal reformları desteklemeyi üstlenmiştir. "Gerekli" ekonomik reformlar Dünya Bankası tarafından yapısal uyum kredileri ve sektörel uyum kredileri ile "desteklenir".

⁷⁵ Chomsky, **op.cit.**, s.22.

Dünya Bankası'na çalışmanın bir sonraki kısmında değinileceğinden burada sadece IMF'nin çalışma yöntemlerini ele alırsak, IMF'nin üye ülkelerin karşılaştığı sıkıntıları gidermekte kullandığı kredi politikaları ve finansman şekli aşağıdaki gibidir:

(a) Stand by düzenlemesi (SBA): Üye ülkedeki kısa süreli ödemeler dengesi sorunlarının çözümü için öngörülen bir destektir. 1 - 2 yıl arasında ve genellikle 3 ayda bir taksitler halinde verilerek kullanılır. Her bir taksit serbest bırakılmadan önce düzenlemede öngörülen performans kriterlerinin yerine getirilip getirilmediği incelenir. Geri ödemeler en çok 5 yıl içinde yapılır. SBA'nın maksimum limiti üye ülke kotasının yüzde 100'üdür. Bununla birlikte olağanüstü hallerde bu limit aşılabilmektedir. Bu desteğin faizi IMF'nin sürekli revize edilen basit faiz oranı ve kullanım miktarının kotasının belli bir yüzdesini aşması halinde bunun üzerine uygulanan ek faizdir. Ek faiz, kotanın yüzde 200'ünü aşan kısım için 200 bp^[2] ve kotanın yüzde 300'ünü aşan kısım için 300 bp'dir.

(b) Genişletilmiş fon kolaylığı (EFF): Makroekonomik ya da yapısal sorunlardan kaynaklanan ve daha uzun süreli ödemeler dengesi sorunlarının çözümü için hazırlanan orta vadeli programları desteklemek için biçimlendirilmiş üç yıllık bir imkandır. Stand- by düzenlemesinde olduğu gibi bunda da performans kriterlerine bağlı taksitlendirme söz konusudur. Geri ödemeler 4 ½ - 7 yıl içinde yapılır. Bu kolaylığın geri ödemesinin 10 yıla kadar uzatılması söz konusu olabilir. EFF'in maksimum miktarı üye ülke kotasının yüzde 300'üdür. Bununla birlikte SBA'da olduğu gibi EFF'de de olağanüstü koşullar için istisnai oranlar uygulanabilmektedir. Bu desteğe uygulanan faiz SBA ile aynıdır.

(c) Ek rezerv imkanı (SRF): Piyasalarda ortaya çıkan ani bir güven kaybının yarattığı geniş kapsamlı ve kısa dönemli dış finansman sorunlarının neden olabileceği ödemeler dengesi sorunlarını önlükemekte kullanılan bir imkandır. Bu imkan Asya krizinden sonra yaratılmıştır. Maksimum geri ödeme süresi 2.5 yıldır. Bu destek türü yüzde 3 - 5 arasında bir ek faiz yükü taşır. SRF'in faizi, IMF'nin basit faiz oranı üzerine ilk yıl için 300 bp, yıl sonunda geri ödenmemişse 12. aydan başlanarak her altı ay için eklenen 50 bp'den oluşur. Bu biçimde eklemeler sonucunda uygulanacak ek faiz tutarı 500 bp'yi geçemez.

(d) Kredi hattı (CCL): SRF, krize maruz kalmış üye ülkeler için kullanılacak bir imkandır. CCL ise krize henüz maruz kalmadığı halde piyasalardaki güven bunalımı nedeniyle her an krize maruz kalabilecek üye ülkeler için geliştirilmiştir. CCL'in maksimum tutarı üye ülke kotasının yüzde 300 - 500'ü arasındadır. SRF gibi ek bir faiz yükü taşımakla birlikte bu yük 150 bp'den başlayarak SRF'deki gibi artışlarla en çok 350 bp'ye ulaşır.

(e) Telafi Edici Finansman Kolaylığı (CFF): Dünya piyasalarında ortaya çıkan fiyat değişimleri nedeniyle ihracat gelirlerinde ani düşüşler yaşayan ya da ithal maliyetleri aniden yükselen ülkelere destek olmak için uygulanan bir kolaylıktır. CFF'in maksimum limiti, bir ihraç ürünü söz konusuysa yüzde 45, birden fazla ihraç ürünü söz konusuysa yüzde 55'tir. Bu kolaylık için IMF basit faizi uygulanır, ek faiz söz konusu değildir.

Rezerv dilimi politikası çerçevesinde sağlanan Ek Rezerv İmkanı (c) dışında IMF imkanlarının kullanımını öncelikle ilgili üye ülke hükümetinin IMF'ye vereceği niyet mektubu ve bunun üzerine yapılacak düzenlemeye bağlıdır. Eğer programın

başlangıcında bir takım **ön koşullar** ve **kriterler** söz konusuysa ilk taksidin verilmesi için bunların yerine getirilip getirilmediğine bakılır. İmkanların kullanımında ilk taksitten sonraki taksitler için de programda belli dönemler itibariyle öngörülen performans kriterlerinin yerine getirilip getirilmediği gözetilir. IMF misyonlarının yapacağı gözetimler, bu koşulların yerine getirilip getirilmediğinin saptanması biçiminde yapılır. Eğer koşullar yerine getirilmişse misyon yazacağı raporda bu durumu belirtir ve İcra Direktörleri Kurulu söz konusu taksitin de serbest bırakılmasını kararlaştırır. Koşullar yerine getirilmemişse o zaman misyonun raporunda bu durum yer alır ve IMF Başkanı koşullar yerine getirilinceye kadar o ülke hakkındaki İcra Direktörleri toplantısını askıya alır. Koşulların yerine getirilmesi mümkün görülüyorsa IMF Başkanı, İcra Direktörleri Kurulu'ndan kalan taksitlerin askıya alınmasını isteyebilir.⁷⁶

Görüldüğü gibi IMF'nin çalışma şekli ve finansman modeli her hangi bir finans kuruluşunun uygulama yöntemlerinden oldukça farklı olup, kredi temini için çok çeşitli şartlar öne sürülebilmektedir. Uygulamada bu şartların çoğu zaman mali sınırların dışında olduğu da görülmektedir ki, Chomsky'nin ifadesiyle saldırıya açık toplumlarda kredi temini için çoğu zaman bu şartlar kabul edilmekte, başta kamu kesimi olmak üzere tarım, enerji, haberleşme ve diğer kritik sektörlerde reform taahhütleri altına girilmektedir.

Konumuz açısından tarım sektöründeki IMF politikaları irdelendiğinde, her ülkenin kendine özgü bir takım şartları olduğu gerçeği üzerinde hiç durulmadan hemen hemen IMF ile anlaşma imzalayan her ülkede özetle şu hususlar dayatılmıştır:

⁷⁶ www.imf.org

- tarım ürünleri ticaretin serbestleştirilmesi,
- tahıl piyasalarının kuralıılaştırılması,
- destekleme alımlarının kaldırılması,
- tarım girdilerine uygulanan sübvansiyonların yok edilmesi,
- tarıma yönelik düşük faizli kredilere son verilmesi,

- ülkenin geleneksel üretim deseninin gıda üretiminden ihracata dönük ticari tarım ürünlerine yönlendirilmesi,

- tarım hizmetlerinin özelleştirilmesi,
- kamu arazilerinin özelleştirilmesi.

Hemen belirtelim ki, DTÖ bünyesinde imzalanan ve Türkiye'nin taraf olduğu, bir önceki bölümde irdelenen Tarım Anlaşması ve Dünya Bankası tarafından sağlanan yapısal uyum kredileri ve sektörel uyum kredileri de aynı hususları içermektedir.

Kısaca özetlenen bu tarım politikaları çerçevesinde IMF programlarını uygulayan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, iç piyasalarını dünya ekonomisine yani gıda malları ithalatına ve tarım alanlarını yabancı yatırıma açtı. Böylece sermayenin tarım alanlarında da uluslararasılaşması hızlandı ve yeni bir uluslararası işbölümü şekillenmeye başladı. Gelişmiş ülkelerde verimliliği yüksek ve devlet tarafından desteklenen hayvancılık ve tahıl ürünlerinin az gelişmiş ülkelerin piyasalarına, ithalat serbestisi ile girmesi tam bir damping etkisi yaptı, hatta yeni tüketim normları yerleştirdi. Yerli üretici bu rekabete dayanamayarak yok olmaya başladı. Bu gelişmeye paralel, çokuluslu şirketler, küresel stratejilerinin bir parçası olarak düşük ücret alanlarına kayarken tarım sektöründe, az gelişmiş ülkelerde yaptıkları yatırımlar, ihracatı teşvik tedbirleri ile birleşerek tarımsal üretimin şeklini

değiştirmeye başladı. Sonuçta, bu ülkeler kendi kendilerini beslemekten aciz bir duruma gelerek net gıda maddeleri ithalatçısı olmaya başladılar. Bu sırada tarım, temel gıda ürünleri üreticiliğinden ve ulusal bir politika konusu olmaktan çıkıp küresel sanayiye tarımsal girdi üretir hale geldi. Böylelikle ulusal beslenme sorunu, yerel iradelerin elinden alınarak dünya ekonomisinin fiyat dalgalanmalarının ve çokuluslu şirketlerin sermaye birikim stratejilerinin insafına terk edildi.

Özetlenen bu tablonun, Türkiye’de kabul edilen ve uygulanan yeni dönem tarım politikalarının dünyanın diğer ülkelerindeki uygulama sonuçlarını oldukça somut bir şekilde ifade ettiğini düşünmekteyiz. Diğer ülkelerdeki bu tecrübenin Türkiye’de de yaşanması ihtimali göz önünde “bulundurulmadan” IMF’e gönderilen niyet mektuplarında tarım politikası ile ilgili yukarıda özetlenen benzer taahhütler altına girildiği görülmektedir:

“24/11/2005 TARİHLİ IMF NİYET MEKTUBU”⁷⁷

16. Söz konusu vergi reformlarını desteklemek amacıyla ve program hedefleri ile uyumlu olarak, hedeflenmiş teşvikler ve sektörel bazda vergi indirimi uygulamalarından kaçınılacaktır. Özellikle, katma değer vergisinin yapısının muhafaza edilmesine ve istisna getirilmesinden kaçınılmasına devam edilecektir. Ancak, maddi durumu görece iyi olmayan (kayıtlı) çiftçileri desteklemek amacıyla, net olarak tarım harcamalarında GSMH’nin % 0,1’inden daha az bir oranda bir artışa neden olan, mazot, gübre ve tahıl ürünleri sübvansiyonları uygulamaya konulmuştur.

⁷⁷ www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/IMFniyet.html (01/05/2007)

Tarımsal sübvansiyonların, bir bütün olarak, genel çerçevesi içinde sıkı bir şekilde kontrol edilmesi uygulamasına bağlı kalınacaktır.”

Görüldüğü gibi tarımsal sübvansiyonların en asgari düzeyde tutulacağı taahhüt edilmekte, GSMH'nin %0,1'den daha az oranda yapılan bir sübvansiyonun bile olumsuz karşılanacağı endişesi hissedilmektedir.

“25/07/2003 TARİHLİ IMF NİYET MEKTUBU

25. Dünya Bankası ile birlikte yürütülen çalışmalar doğrultusunda kamu bankaları reformunda ilerleme kaydedilmeye devam edilmektedir. Kamu bankalarının sadece ticari bankacılık ilkeleri doğrultusunda kredi açmalarını temin etmek üzere yeni güvence mekanizmaları oluşturulmuştur. Ziraat Bankası, tarımsal kredilerinin yeniden yapılandırılmasına ilişkin planlar uygulamaya koymuştur. Ayrıca, Vakıflar Bankası ile birlikte Ziraat ve Halk Bankası'nın özelleştirmeye hazırlanmasına ilişkin planlarımızda ilerleme sağlanmıştır.

• Hükümet **kamu bankalarının ticari kararlarına müdahale etmekten kaçınmaya** devam edecektir. BDDK Bankalar Yeminli Murakıpları, kamu bankalarının üçer aylık dönemler itibariyle gerçekleştirilecek ilk tescil sürecini 2003 yılı Ağustos ayında tamamlayacak olup, sözkonusu çalışma 2003 yılının ilk altı ayını kapsayacaktır. Daha sonraki tescil işlemleri üçer aylık dönemler itibariyle yapılacak ve en geç ilgili üç aylık dönemi takip eden iki ay içerisinde tamamlanacaktır.

• **Ziraat Bankası** tahsili gecikmiş alacak sınıflandırmasına giren ve tümüyle karşılık ayrılan tarımsal kredilerini 5 Nisan 2003 tarihli Niyet Mektubu'ndaki taahhütler doğrultusunda yeniden yapılandırmaktadır. Yeniden yapılandırmaya ilişkin yasal düzenleme 6 Haziran'da kabul edilmiş olup, yeniden yapılandırma süreci planlandığı şekilde ilerlemektedir. Yeniden yapılandırma işlemi 31 Ocak 2002 tarihinden önce açılmış ve tümüyle kullanılmış krediler için geçerlidir. Boçlulara, 11 Haziran 2003 tarihi itibarıyla, ödenmemiş borcun kanunun yürürlüğe girmesini müteakip 60 gün içerisinde, (i) %10'unu peşin, kalanını her yıl Ekim ayında olmak üzere üç eşit taksitte, veya (ii) borcun tümünü %30 indirimle, ödeme seçenekleri sunulmaktadır. Plan kapsamına giren borçlular, yeniden yapılandırılmış borçlarının tümünü ödeyene kadar Ziraat Bankası'ndan yeni kredi kullanamayacaklardır.”

“22/06/2000 TARİHLİ IMF NİYET MEKTUBU

Tarım Politikaları

22. Bu alanda program kapsamında bazı önemli yapısal değişiklikler halihazırda gerçekleştirilmiş olup, bu değişikliklerden en önemlisi devlet bankalarınca sağlanan kredi sübvansiyonlarının kaldırılmış olmasıdır. Sübvansiyonların kaldırılmış olmasının etkileri, makroekonomik koşullardaki iyileşmenin yol açtığı kredi - tarımsal krediler de dahil olmak üzere - faiz oranlarındaki keskin düşüş ile hafifletilmiştir.

23. Destekleme fiyatları yaklaşık olarak hedeflenen enflasyon oranı kadar yükseltilmiştir. Buğday destekleme fiyatı 9 Aralık tarihli Niyet Mektubu'nda tarif edilen mekanizmaya uygun olarak artırılmıştır (uluslararası fiyat üzerine %35'lik pay ile). Bu da hedeflenen enflasyon oranına yakın bir artış ile sonuçlanmıştır (% 27.5).

Tarımsal kooperatifler ve birliklere özerklik sağlayan bir kanunun 1 Haziran tarihinde Meclisçe onaylanması ile (yapısal kriter) büyük bir reform gerçekleştirilmiştir. Bu kooperatiflerin yeniden yapılandırılmalarını kolaylaştıracak bir geçiş düzenlemesi olarak anılan kanun, kooperatiflere verilecek desteğe ilişkin bütçe tahsisatının bir kısmının bu sene endüstriyel tarım ürünü destek alımlarının finansmanı amacıyla kullanılmasına olanak tanımaktadır. Ancak, bu geçiş düzenlemesinin maliyetini kontrol altında tutabilmek ve etkin, piyasa bazlı yeniden yapılanmayı teşvik etmek amacıyla tarım satış kooperatifleri birliklerine bütçe fonları ancak yeniden yapılandırma kurulu (veya kurul faaliyete geçinceye dek onun adına hareket eden Hazine Müsteşarlığı ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığı) tarafından gerçekçi piyasa fiyatlarına dayalı bir iş planının kabulü, satılması beklenen miktardan daha fazla alım yapılmaması, kendi fonları (kendi hesaplarına borçlandıkları tüm fonları içerecek biçimde) ve devlet tarafından verilen 2000 yılı bütçe tahsisatından müteşekkil rakamı aşmayacak şekilde toplam faaliyet ve yatırım bütçesi sınırları içinde kalmaları koşuluyla verilecektir.

24. 2000 yılı içinde TEKEL’i reforma tabi tutmak ve tütün destekleme fiyat mekanizmasını kaldırmak için gerekli üç yeni kanun çıkarılacaktır. İlk kanun TEKEL’in destek alımı yapan birimini diğer ticari faaliyet gösteren birimlerinden ayıracak ve tütünün satışı için müzayede mekanizmasını hayata geçirecektir. TEKEL’in destekleme alımı yapan birimi satılmayan tütünü aynı kalitedeki ürüne müzayedede verilen en düşük fiyattan en az %15 daha düşük bir fiyata satın alacaktır. İkinci kanun alkollü içki üretimindeki tekeli kaldıracak ve böylece özel sektörün piyasaya girmesini sağlayacaktır. Üçüncü kanun ile TEKEL’in içki, tuz ve

tütün ürünleri üreten tesislerinin özelleştirilmesi sağlanacaktır. TEKEL'in ticari varlıklarının satışı 2001 yılında başlayacak ve 2002 sonuna kadar tamamlanacaktır.

“10/03/2000 TARİHLİ IMF NİYET MEKTUBU

9 Aralık tarihli Niyet Mektubunda tanımlanan bütün tedbir ve politikalara bağlılığımız sürmektedir. Yakın gelecekte alınacak temel tedbirler şunları içermektedir : (i) ilk çeyrekte, üçer aylık peşin kurumlar vergisi ödenmesinin yeniden uygulamaya konulması (2000 yılının üçüncü çeyreğinde yürürlüğe girecektir); (ii) Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerini mevcut kooperatifler yasasına tabi kılarak kooperatifleri otonom hale getirecek bir kanun çıkartılması, (yapısal benchmark);....”

“09/12/1999 TARİHLİ IMF NİYET MEKTUBU

Tarım Politikaları

40. Halihazırda uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikaları fakir çiftçilere destek sağlamanın en düşük maliyetli yöntemi değildir. Yapılan uygulama, piyasadaki fiyat sinyallerini bozarak kaynak dağılımını kötü etkilemekte, fakir çiftçilerden çok zengin çiftçilere fayda sağlamakta ve tarım alanındaki karar verme mekanizmasının bir çok Bakanlık ve kamu kurumu arasında dağılmasından ötürü husule gelen parçalı yapı nedeniyle tutarlı olamamaktadır. Bütün bunların ötesinde, bu politikalar, son yıllarda ortalama olarak GSMH'nın %3'ü gibi bir maliyet ile vergi

mükellefleri üzerine ağır yük getirmektedir. Reform programımızın orta vadeli amacı var olan destekleme politikalarını safhalar halinde ortadan kaldırmak ve fakir çiftçileri hedef alan doğrudan gelir desteği sistemi ile değiştirmektir. Bu, ilk öncelikle 2000 hasat yılı için bir pilot program uygulamaya konarak yapılacaktır. Bu pilot çalışmanın sonuçlarına göre, doğrudan gelir desteği sistemini 2001 yılında ülke çapına yaygınlaştıracamız ve bu sistemi 2002 yılı sonuna kadar tamamlamayı bekliyoruz. Bu sistem, 2001 yılı Mart ayına kadar tamamlanacak olan çiftçi kayıt sistemi üzerine kurulu olacaktır.

41. Geçiş döneminde tarım politikaları rasyonalize edilecektir. Bu amaca yönelik olarak Hükümet halihazırdaki destekleme politikalarının 2000 yılındaki uygulamasında belirleyici olacak ve doğrudan destek sistemi tam uygulamaya konmadığı takdirde 2001 yılı için de geçerli olacak olan aşağıdaki prensipleri ilan edecektir:

- 2000 yılı hububat destekleme fiyatları, destekleme fiyatları ve tahmin edilen dünya piyasa fiyatı arasındaki fark, tahmin edilen dünya c.i.f. piyasa fiyatının %35'inden fazla olmayacak şekilde belirlenecek ve 2001 yılında bu fark daha da azaltılacaktır. Destekleme fiyatları ton başına 150 USD'den aşağı olmayacaktır. İthal tarifeleri, tarife dahil ithal fiyatı, yukarıda açıklanan destekleme fiyatından daha yüksek olacak şekilde ayarlanacaktır. Tahmin edilen dünya fiyatı Şikago Borsası'nda (Chicago Board of Trade) kote edilen USA2HRW'nin fiyatına bağlı olarak belirlenecektir. TMO tarafından yapılan hububat alım miktarını düşürmek ve TMO'nun yüksek miktarlı stok tutmasından kaynaklanan zararlarını ortadan kaldırmak için Hükümet, TMO iç satış fiyatlarının (i) TMO'nun alış fiyatı artı satış zamanına kadar olan maliyetinden (stoklara zımni olarak uygulanacak faiz oranı

dahil olmak üzere) veya (ii) aynı kalitedeki hububatın ithal tarifesi dahil parite fiyatından, hangisi daha az ise o fiyattan daha düşük olmayacağını açıklayacaktır.

- Halen şeker pancarı kotaları 2000 yılı için tahsis edilmiş durumdadır. Şeker pancarı destekleme fiyatı hedeflenen enflasyon oranına göre artırılacak ancak artış destekleme fiyatının açıklanacağı 2000 yılı Ağustos ayına kadar gerçekleşen 12 aylık TÜFE enflasyon oranının %75'inden az olmayacaktır. 2001-02 yıllarında TŞFAŞ şeker pancarı üretimi desteğini şirketin zararı Hükümet tarafından bütçe dengeleri gözetilerek belirlenen sabit bir miktarı geçmeyecek şekilde yürütecektir. Bu durum TŞFAŞ fabrikalarına fiyatları ve üreticiler ile yapılan anlaşmalardaki miktarı belirlemekte daha büyük serbesti sağlayarak fabrikaların daha ticari bazlı çalışmasına imkan verecektir. Eğer kotalar kullanılırsa, bunlar hedeflenen zararlar tutarlı olarak belirlenecektir.

- Hükümet adına tarım satış kooperatifleri ve bunların kurduğu birlikler tarafından yürütülen sınırlı tarımsal ürünlere ilişkin destekleme alımlarında ilişkin olarak ise Birliklere tam muhtariyet sağlayan taslak kanun 2000 yılı Mart ayına kadar Parlamento'dan geçirilecek (ilk gözden geçirmenin tamamlanması için yapısal kriter (structural benchmark)) ve geçen seneden çiftçilere ödenmesi gereken gecikmiş ürün bedellerinin ödenmesi dahil yeniden yapılanmalarına ilişkin bir kısım maliyetlerini karşılamalarına yardım etmek için birliklere 410 trilyon TL verilecektir.

- Hükümet çiftçilere verilen kredi sübvansiyonunu safhalar halinde tedricen oradan kaldıracaktır. Ziraat Bankası ve Halk Bankası tarafından verilen kredi sübvansiyonlarının toplam maliyeti 1999 yılı için tahmin edilen GSMH'nın %1.2'lik seviyesinden 2000 yılında GSMH'nın %0.6'sına düşecektir. Bu amaçla Ziraat Bankası ve Halk Bankası sübvansiyon oranının belirlenmesinde aşağıdaki

mekanizmayı ortaya koyacaktır (bir ön koşul olarak) : i) sübvansiyonlu faiz oranı referans oranına eşit hale gelinceye kadar düşürülmeyecektir (referans oranı son üç aydaki 12 aylık çarpılması ile hesaplanmaktadır); ve ii) daha sonra sübvansiyonlu oran referans oranı ile aynı kalacak; ve iii) referans oranı artmaya başlarsa referans oranının sübvansiyonlu oran üzerinde kalan yüzdeler farkı artmayacaktır. Kredi kullanıcılarına sabit faiz oranı (kredi alındığındaki sübvansiyonlu kredi faiz oranı) veya piyasada geçerli olan sübvansiyonlu orana eşit değişken faiz oranı arasında seçim hakkı verilecektir. Ziraat Bankası ve Halk Bankası tarafından verilen sübvansiyonlu kredi miktarındaki artış 2000 yılında %55'i geçmeyecektir.

- Gübre ve diğer girdi sübvansiyonları 2000 ve 2001'de nominal olarak sabit tutulacaktır.”

2.3.- DÜNYA BANKASI VE TÜRK TARIMI

Bretton Woods kuruluşlarından olan Dünya Bankası, bu konferansın ardından 1 Temmuz 1944 tarihinde kuruldu. 250 milyon ABD doları tutarındaki ilk kredisini Fransa'nın imarı için 1947 yılında veren Banka, faaliyetlerinin temel amacını “kalkınma ve yoksulluğun azaltılması” olarak tanımlamaktadır. Verilere bakıldığında Dünya Bankası, kurulduğu tarihten bu yana çeşitli ülkelerle 10,000'e yakın kredi anlaşması imzalamış, Türkiye toplam kredi anlaşmalarının 163'üne taraf olarak Banka kredileri toplamı içinde %1,7'lik pay almıştır. Genelleme yapılırsa, dünya çapında Banka kredileri arasında ilk sıra tarım sektörüne aittir. Bu durum Türkiye

için de geçerli olup, Dünya Bankası kredilerinin %20'lik bölümü hem dünya genelinde hem de Türkiye'de tarım sektörü için açılmıştır.⁷⁸

Türkiye, Dünya Bankası ile kredi ilişkisine ilk kez 1950 yılında girmiş, ilk anlaşmalar aynı yılda, Kalkınma Bankası kurulması için mali sektöre, diğeri tahıl depolama sistemi geliştirilmesi için tarım sektörüne yönelik olarak imzalanmıştır. Türkiye, Dünya Bankası'yla 1950'li yıllar boyunca toplam 6 kredi anlaşması imzalamışken, izleyen on yıllık dilimlerde anlaşma sayısı sürekli yükselmiştir. 1960'li yıllarda kredi anlaşması sayısı 11'e (2'si tarım), 1970'li yıllarda 39'a (11'i tarım), 1980'li yıllarda 60'a (10'u tarım) yükselmiş, 1990'lı yıllarda 33 anlaşma imzalanırken (5'i tarım), 2000 yılından bu yana 7 kredi anlaşması (1'i tarım) imzalanmıştır.

1950 yılından bu yana tarım sektörüne açılan toplam 31 krediden 14'ü 1950-1980 yılları arasında açılmıştır. Bu krediler genel olarak dar kapsamlı, sektörün belli noktalarda verimliliğini artırmaya dönük kalkınma kredileri olup, Sektörel Uyum Kredileri (SECAL) olarak adlandırılmaktadır. 1980 yılından sonra, kredi anlaşmalarının niteliği değişmiştir. (25 Mart 1980 tarihli 200 milyon ABD doları tutarında Yapısal Uyum Kredisinin – SAL verilmesiyle)⁷⁹ (B.A.Güler dergi)

Burada Dünya Bankasındaki değişimle ilgili bir parantez açmak gerekiyor. 1980 yılından sonra kredi anlaşmalarının niteliklerinin değişmesi, Ronald Reagan ve Margaret Thatcher'in ABD ve İngiltere'de serbest piyasa ideolojisinin üstünlüğünü

⁷⁸ www.worldbank.org

⁷⁹ Birgül Ayman Güler, "Dünya Bankası ve Tarım Sektörü Kredileri," **TES-İŞ Dergisi**, sayı 2003- 1, (Mart 2003), s.25.

savunarak küresel politikalarını bu ideoloji doğrultusunda yeniden şekillendirdikleri tarihlere denk gelmektedir. Tıpkı IMF gibi, Dünya Bankası da bu tarihten sonra çarpıcı değişime uğrayarak, vereceği borç ve bağışlara fena halde ihtiyacı olan, serbest piyasa ekonomisine geçmeye gönülsüz az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere bu fikirleri dayatmak için kullanılan yeni misyoner kuruluş haline geldi. Bu fonlara ihtiyacı olan ülkelerde, hükümet yetkililerinin çoğunluğu ve daha önemlisi bu ülkelerdeki halklar kuşkulu baksa da maliye bakanlıkları, fonları alabilmek için gerekiyorsa gönüllü olarak siyasal görüş değiştiriyorlardı. 1980'lerin başında, Dünya Bankası'nda, Bankanın düşünüşünü ve doğrultusunu yönlendiren araştırma departmanında bir temizlik yapıldı. Amerika'nın en saygın ekonomistlerinden biri olan, kalkınma ekonomisinde de diğer alanlarda da araştırmalara köklü katkılarda bulunmuş, Harvard profesörü Hollis Chenery, Robert McNamara'nın sırdaşı ve danışmanıydı. McNamara 1968'de Dünya Bankası başkanlığına atandı. Üçüncü Dünya'da gördüğü fakirlikten etkilenmiş olan McNamara, Dünya Bankası'nın, yoksulluğu ortadan kaldırma çabasına yeni bir yön vererek Chenery ile birlikte çalışmak üzere dünyanın dört bir yanından birinci sınıf ekonomistlerden oluşan bir grup topladı. Ama 1981'deki nöbet değişimi ile birlikte yeni bir başkan (William Clausen – Bank of America'nın eski Genel Müdürü) ile uluslararası ekonomi uzmanı olan ve “rant kollama” üzerine yaptığı (özel çıkar sahiplerinin başkalarının sırtından kendi gelirlerini artırmak için gümrük tarifeleri ve diğer korumacı önlemleri nasıl kullandığını anlatan) çalışmayla tanınan yeni bir Başekonomist (Ann Krueger) geldi. (Aynı şahsı 2001-2006 yıllarındaki IMF'deki görevinden Türkiye de yakından tanımaktadır) Chenery ve ekibi gelişmekte olan ülkelere piyasaların nasıl başarısızlığa uğradığı ve devletlerin piyasaları iyileştirmek ve yoksulluğu azaltmak

için ne yapabileceği üzerine yoğunlaşırken, W.Clausen sorunun devletler olduğunu düşünüyordu. Gelişmekte olan ülkelerin sorunlarının çözümü serbest piyasalardı. Chenery'nin topladığı birçok birinci sınıf ekonomist, bu yeni ideolojik coşku dalgasında sırasında işten ayrıldı.⁸⁰

IMF ve Dünya Bankası'nın görevleri ayrıken bu dönemde faaliyetleri gittikçe daha çok birbiri içine girmeye başladı. 1980'lerde, Dünya Bankası, Türkiye örneğinde de olduğu gibi sadece projelere (yol, baraj, tarım projeleri gibi) Sektörel Uyum Kredileri vermekten öteye geçerek Yapısal Uyum Kredileri adı altında daha geniş kapsamlı destek sağlamaya başladı. Ama bunu yalnızca IMF onay verince yapıyordu. Tabii bu onayla birlikte IMF'nin ülkeye dayattığı şartlar geliyordu. (stiglitz. S. 35) IMF ile olan bu ortaklık ilişkisini Türkiye örneğinde de Dünya Bankası raporundan bir pasaj vererek gösterebiliriz:⁸¹

“...2.27 Uluslararası Para Fonu 1993-97 mali döneminde, Türkiye’de Banka ile IMF arasında etkileşim sınırlı oldu. Genel bir işbölümü ile, IMF vergi konularında odaklanırken Banka da kamu harcamalarına odaklandı. 1997’de mali sektör çalışmasından itibaren, çok daha yakın bir işbirliği gelişti. 1999 krizi ile, Fon liderliği aldı ve Türk yetkililer ile döviz kuru bazlı bir istikrar programını müzakere etmeye başladı. Destek açıklamalarına ve Banka’nın uyarılma kredilerine devam etmesine rağmen, bu programın uygulanabilirliği konusunda Banka içinde görüş ayrılıkları vardı.

⁸⁰ Stiglitz, **op.cit.**, s.35.

⁸¹ www.worldbank.org/ieg/turkiye

2.28 2001 yılında yeni programın benimsenmesiyle, Banka ve Fon yakın bir işbirliği içinde çalıştı ve o tarihten beri de çalışmayı sürdürdüler. Birçok bakımdan Türkiye, Banka ve Fon'un çok etkin bir koordinasyonu için iyi bir örnektir. Fon'un mali destek ölçeği yapısal reform konusunda güvenle hareket etmesine yardımcı olmuştur. Banka, Fon programlarını öncelikli yapısal reformlara yönlendirebilmiş ve tasarımlarını desteklemek için gerekli teknik desteği sağlamıştır. Banka'nın kamu harcamaları yönetimi, enerji fiyatlandırması, tarımsal fiyatlandırma ve sübvansiyonlar ve mali sektör reformu hakkındaki çalışmaları IMF programının yapısal kriterlerine yansımıştır....”

Parantezi kapatıp tekrar Türkiye'ye ve tarım sektörüne dönecek olursak, Dünya Bankası'nı yapısındaki ve politikalarındaki değişikliklere paralel olarak 1980'li yıllardan itibaren verilen kredilerin, tarım sektörünün ürün planlamasından kredi sistemine, girdi sağlama sisteminden sektöre dönük kamu örgütlenmesine dek hem sektörü hem de sektörün yönetimini yeniden yapılandırmaya yönelmiş, kısacası tarım sektörünü küreselleşme sürecinin gerekleri doğrultusunda düzenlemeyi amaçlayan Yapısal Uyarlama Kredileri'ne (SAL) dönüştüğü görülmektedir.⁸² Genel amaçlı Yapısal Uyarlama Kredileri, ülkenin kalkınma stratejisini değiştirmeye ve ihracata dönük kalkınma stratejisi doğrultusunda öncelikle KİT'lerin tasfiye edilmesine, mali sistemin liberalizasyonuna, enerji politikalarının piyasa mekanizmasına uygun hale getirilmesine yönelmiştir. Bu çerçevede 1985 tarihli tarım sektörüne yönelik 300

⁸² Güler, *op.cit.*, s.26.

milyon dolarlık kredi, sektörün kapsamlı biçimde küresel piyasalara açılmasını sağlayan ilk büyük adım olmuştur. Bu kredi, tarım sektöründe kamusal ağırlık sergileyen girdi sistemini, kredi sistemini ve sulama altyapı sistemini kapsayan etkiler yaratmıştır. Şöyle ki, belirtilen kredi ve sonraki yıllarda alınan kredi koşulları doğrultusunda,

- tohumda 1982 yılında adım adım başlayan liberalizasyon tohum ithalatının serbest bırakılmasıyla tamamlanmış,
- gübrede fiyatı dolara göre belirleme uygulaması 1986'da genişletilerek tam serbestleştirme gerçekleştirilmiş,
- TİGEM ve TZDK'nun kapsamlı bir denetim ve yapılanmaya tabi tutulması öngörülerek, bu iki kurumun tasfiye süreci başlatılmış,
- Tarımsal kredilerde reel faiz oranlarının uygulanmasının yolu açılmış,
- Tarım Kredi Kooperatifleri sistemi etkisizleştirilmiş,
- Ziraat bankasının ve tarım kredi kooperatiflerinin sistem dışına çıkarılması süreci başlamış,
- Tarımsal girdi ve kredilerde olduğu gibi sulama sisteminde DSİ şemsiyesi altındaki kamusal örgütlenmenin çözülmesi ve tarım sektörünün doğrudan küresel piyasa dengelerine bağımlı kılınması için gerekli zemin hazırlanmıştır.

1980 yılında tarım sektörüne yönelik kredilerle yapısal değişim süreci 2000 yılında imzalanan Ekonomik Reform Kredisi Anlaşması ve bu anlaşmayla bütünlük arz eden 2001 kurumsal reform kredisi anlaşmasıyla (İki kredinin toplam tutarı 1,6 milyar dolar düzeyindedir) yeni bir evreye girdi. Şöyle ki, peş peşe bu iki kredi anlaşmasıyla

daha önce sistemli bir şekilde ama parçacıl olarak uygulanan politikalar IMF politikalarıyla koordineli bir şekilde sektörün topyekün değişimini içeriyordu.

Ekonomik Reform Kredisi, aynı IMF ile olan standby anlaşmalarında olduğu gibi Hükümetin Dünya Bankası'na bir niyet mektubu gönderilmesi üzerine onaylanmıştır. 10 Mart 2000 tarihli niyet mektubunda, bir önceki bölümde içeriğini belirttiğimiz 1999 IMF standby anlaşmasının gereklerini yerine getirmek için sahip olunan kararlılık bir kez daha ilan edilerek Dünya Bankası'ndan bu programın uygulanabilmesi için destek istendiği belirtilmiştir. Ekonomik Reform Kredisi, sadece tarım sektörüne yönelik olmayıp, mali sistem, sosyal güvenlik sistemi, telekomünikasyon ve enerji sektörlerini de kapsamaktadır.

Ekonomik Reform Kredisi için gönderilen niyet mektubunda tarımla ilgili bölümler, daha doğrusu taahhütler aşağıdaki gibidir:

...Tarım Reformu

19. *Tarım alanında, Hükümet, büyümenin desteklenmesi ve tarımsal destekleme politikalarının bütçe ve tüketiciler üzerindeki yükünün azaltılması için geçmişe kesin bir set çekmek niyetindedir. Orta vadeli hedef, hükümetin sübvansese ettiği girdi, kredi ve temel mahsullerdeki fiyat desteklerine dayanan mevcut sistemin, zaman içerisinde küçük çiftçileri giderek daha fazla hedefleyecek doğrudan gelir desteği programı ile değiştirilmesidir. Hükümet, 2000-2002 döneminde doğrudan gelir desteği programının uygulanması için stratejisini seçmiştir. Doğrudan gelir desteği programı 2000 yılında pilot olarak başlatılacak ve ulusal çiftçi kayıt sistemi*

hazırlıkları başlayacaktır. Pilota dayalı olarak program, 2001 yılında ulusal olarak uygulamaya konulacak ve 2002'de de geçiş tamamlanacaktır. Pilot, Mart 2000'de başlatılacaktır. Genel olarak, tarım reformu programı, yıllık olarak GSMH'nin yaklaşık %1'i oranında bir uzun vadeli bütçe tasarrufu yaratacak ve Türk tüketicisine en az GSMH'nin birkaç puanı oranında tasarruf sağlayacaktır. Daha önemlisi, bu program, çiftçilerin katma değeri daha yüksek ürünlere geçmesini ve özel sektörün tarım sektöründe yatırıma girmesini engelleyen bozucu teşvik yapısını kaldıracaktır. Hükümet, Dünya Bankası'ndan Ekonomik Reform Kredisi (ERL)'ni tamamlayacak bir yatırım proje finansmanı yolu ile doğrudan gelir desteği programının planlanması ve uygulanması, geniş bir tarımsal veri tabanının kurulması, alternatif ürün programının uygulanması ve tarım satış kooperatifleri birliklerinin bağımsız kurumlar (paragraf 22) haline dönüştürülmesine yardım etmesini istemiştir.

20. Hükümet, doğrudan gelir desteği sistemi hazırlıklarının yanısıra tarımsal destekleme politikalarını rasyonel hale getirme çabalarını hızlandırmaktadır. Gübre sübvansiyonu nominal olarak 1997'den beri sabit tutulmakta, bunun sonucunda 1997 sonunda toplam fiyatın yaklaşık %45'i oranında olan birim sübvansiyon, Ağustos 1998 itibariyle yaklaşık %31'e düşmüş bulunmaktadır. Gübre sübvansiyonu, 2000-01 döneminde nominal değer olarak sabit kalacaktır. Ziraat Bankası kanalıyla sağlanan kredi sübvansiyonları konusunda ise, sübvansiyonlu kredilere uygulanan faiz oranları 1998'de 5-15 yüzdelerlik puan artışıyla ortalama %60-65 civarına yükseltilmiştir. Aralık 1999'da Hükümet tarımsal kredi sübvansiyonlarını 2000 süresince aşamalı olarak ortadan kaldırmayı öngören bir program başlatmıştır. Söz konusu program, (i) tarımsal kredilere uygulanan nominal faiz oranının, bu oran 12

aylık hazine bonosu faiz oranlarının 3 aylık hareketli ortalaması artı 500 baz puana eşitleninceye kadar düşürülmemesi ve ardından bu farkın sabit tutulması; (ii) çiftçilere değişken faizli bir kredi seçeneğinin sunulması ve (iii) Ziraat Bankası'na 2000 yılında oluşan herhangi bir sübvansiyon için bütçeden nakit telafisi sağlanması unsurlarını içermektedir. Ayrıca, Ziraat ve Halk Bankaları tarafından sağlanan sübvansiyonlu kredilerdeki nominal artış, 2000 yılında % 55'i geçmeyecektir. Halk Bankası'ndan Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere (KOBİ) açılan sübvansiyonlu kredileri de kapsayan bu programın 2000 yılında GSMH'nin %0.6'sı oranında bir bütçe tasarrufu sağlaması beklenmektedir

21. Tarımsal destekleme fiyatları hususunda Hükümet, destekleme fiyatlarının ilgili dünya piyasa fiyatlarına bağlı olarak belirlenmesini getiren ve hükümet sübvansiyonlarının 2002 sonuna kadar tedricen ortadan kaldırılmasını başlatan bir dizi politika değişikliğini ilan etmiştir. 2000 için hububat destekleme fiyatları, ilgili dünya referans fiyatlarına bağlanarak, bu fiyatlarla dünya fiyatları arasındaki fark %35'i geçmeyecek şekilde belirlenecektir. Hububat ithalatındaki tarife oranları tüketicilerin yükünü hafifletme çabası çerçevesinde azaltılacaktır. Hububat alımlarından sorumlu devlet kuruluşu olan TMO'nun hububat satış fiyatları, (a) TMO'nun alış fiyatı artı stoklar üzerinden alınan faiz yükü de dahil olmak üzere satış zamanına kadar oluşan depolama maliyetlerinden veya (b) aynı nitelikteki hububatın gümrük vergisi dahil ithalat parite fiyatından hangisi daha düşük ise o fiyattan daha az olmayacaktır. Tütün için 2001 sezonunda ihale ile satış sistemi başlatılacak ve ihale yoluyla satılmayan tütün fiyatları en düşük ihale fiyatının altında iskontolu olarak belirlenecektir. İskonto fiyatı düşük kaliteli tütün üretimini caydırmak için zaman içinde arttırılacaktır. Bu önlemler ile 2000 yılında GSMH'nin %0.3'ü

oranında bir bütçe tasarrufu sağlanması beklenmektedir. 2001 yılında, bütçe açıklarını azaltmak ve tarımsal destekleme fiyatlarını daha fazla piyasaya dayalı hale getirmek için (i) dünya hububat fiyatlarının üzerine çıkan farkın ve hububat ithalindeki gümrük tarife oranlarının daha da azaltılması; (ii) zeytinyağı ve pamuk için ödenen primlerin azaltılması; (iii) çay toplama programı kapsamındaki ödemelerin alternatif ürün programının hızlandırılması ile koordineli olarak azaltılması ve (iv) şeker pancarı fiyatlama mekanizmasının reformunu içeren ilave önlemler alınacaktır. 2001 yılında, bu ilave reform tedbirlerinden doğacak mali tasarruf doğrudan gelir desteği vasıtasıyla tekrar çiftçiye kanalize edilecektir.

22. Tarımsal reform programı, devletin tarımsal üretim ile tarımsal sanayi üretiminde doğrudan bir rol almaktan çekilmesine yönelik orta vadeli hedef doğrultusunda, sektördeki devlet varlıklarının ticarileştirilmesi ve özelleştirilmesini kapsamaktadır. İlk aşamada 2000 yılında Hükümet, tarımsal Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) üzerinde, her bir kuruluş bazında, Hazine'nin vereceği kredi garantisine, yeni sermaye enjeksiyonuna ve bütçeden transferlere sınırlamaları içeren sıkı bir bütçe kısıtlaması uygulayacaktır. Hükümet, halihazırda Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın altında faaliyet gösteren tarım satış kooperatifleri birliklerine (TSKB) tam özerklik sağlayacak yasa hazırlamıştır. Hükümet, bu yasanın Mayıs 2000 sonuna kadar yürürlük kazanmasını beklemektedir. Bu yasa, tarım satış kooperatiflerinin işletmesinde bütün öncelik haklarını ve hükümetin rolünü ortadan kaldıracaktır. Bu önlem ile 2000 yılında GSMH'nin %0.2'si oranında bir bütçe tasarrufu sağlanması beklenmektedir. Buna paralel olarak, tarımsal KİT'ler için özelleştirme işlemleri başlatılacak ve faaliyetine son verilmiş olan, devletin girdi temin eden kurumu, Türkiye Zirai Donatım A.Ş. (TZDAŞ)'nin bütün varlıkları 2000

sonu itibariyle tasfiye edilecek ve kalan bütün çalışanları ayrılacak ya da başka görevlere atanacaklardır. Hükümet, Tekel'in alkollü içki, tuz, ve tütün ürünü üretim tesislerinin özelleştirilmesine imkan vermek amacıyla 2000 yılında yürürlük kazanmasını beklediği bir yasa hazırlamaktadır. Hükümet Çaykur'un çay ve TŞFAŞ'ın şeker fabrikalarının 2001 yılında özelleştirilmesini başlatmayı planlamaktadır. Söz konusu tesislerin fiili özelleştirilmeleri 2001'de başlayacaktır. Bu, Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun söz konusu varlıkları Özelleştirme İdaresi'ne devretme yönünde bir karar almasını içerecektir...

Özetlenirse, niyet mektubunda, tarım sektöründe devlet desteklemelerine tümüyle son verileceği, doğrudan gelir desteği sistemiyle hem ürün deseninin hem de sektörün yönetiminin köklü biçimde değiştirileceği, devletin her türlü desteklemeden geri çekilerek tarımsal üretim ve tarımsal sanayi alanında hiçbir etkinlik göstermeyeceği, TZDK, Çay-Kur, Tekel, Şeker Fabrikalarından geriye kalanlarının özelleştirileceği ya da tasfiyesinin tümüyle gerçekleştirileceği, tarım satış kooperatifleri yasasının Dünya Bankasının uygun bulacağı bir biçimde yeniden düzenleneceği açık bir şekilde taahhüt edilmektedir.

Ekonomik Reform Kredisi'nin amacına ulaşarak yarım kalmaması ve "daha sağlıklı uygulanabilmesi" için yukarıda belirtildiği gibi 2001 yılında 600 milyon ABD doları tutarında "Tarımsal Reform Uygulamaları Kredisi" için anlaşma imzalanarak "Tarım Reformu Uygulama Programı" (ARIP) uygulamaya konmuştur. 2001 yılından

itibaren uygulanana Program'la ilgili Dünya Bankası tarafından yayınlanan detaylı bilgiler aşağıdaki gibidir.⁸³

***ARKA PLAN:** 2001 yılında, Türk hükümeti, tarihsel boyutlarda bir yapısal uyum ve istikrar programı başlatmıştır. Bu programın kavramsal temelleri, son yıllarda Dünya Bankası ile gerçekleştirmiş olduğu eski tarımsal destek sisteminin kapsamlı bir analizi ve bu konudaki reformların nasıl yapılacağına dair önerileri de içeren politika diyalogları ile atılmıştır. Bu öneriler Hükümetin Sektörel Strateji Politikası Mektubunda benimsenmiş ve Dünya Bankası Yönetim Kurulunca onaylanarak Temmuz 2001'de yürürlüğe giren Tarımsal Reform Uygulama Projesinin temelini oluşturmuştur. Bu reformlar tamamlandığında, Türkiye'ye, daha sağlam politika ve sistemlerle, AB'ye giriş sürecine uyum sağlamasında yardımcı olacak ve Türkiye'nin diğer ülkelerin tarımsal destek politikaları konusunda bir model oluşturmasını sağlayacaktır.*

***PROJENİN AMACI:** Tarımsal Reform Uygulama Projesinin (TRUP) öncelikli amacı, suni teşvikleri ve devlet sübvansiyonlarını önemli ölçüde azaltmayı ve tarımsal üreticilerle tarım sanayisine gerçek anlamda avantaj sağlayarak verimliliği arttıracak teşvikler sunacak bir destek sistemi getirmeyi amaçlayan tarımsal reform programının uygulanmasında yardımcı olmaktır. Proje aynı zamanda sübvansiyonların kaldırılmasından kaynaklanan kısa vadeli olumsuz etkileri azaltacak ve etkin üretim modellerine geçişi kolaylaştıracaktır. Uygulanan reformlar, dağıtım etkinliğinin yanı sıra, mali istikrar için de gereklidir. Hükümetin*

⁸³ www.arip.org.tr (2003)

tarım politikası reform programı Mart 2000 'de yayımlanan "Tarımsal Destek Politikaları Reform Stratejileri" nde tanımlanmıştır.

Hükümetin bu proje tarafından desteklenecek stratejik hedefleri birkaç unsur ile özetlenebilir. İlk olarak, Hükümet şimdiye kadar – adil olmayan bir şekilde büyük çiftçilere yarar sağlayan, vergi oranlarının azalmasına yol açan ve hep birlikte yılda 6 milyar Amerikan Dolarına mal olan - sürdürülemeyen ve rekabeti bozucu bir gübre sübvansiyonu, kredi ve fiyat destek sistemi uygulamış ve fiyatların dünya piyasası fiyatlarına ulaşması için çabalamıştır. TRUP Hükümete tüm çiftçiler için, basit, şeffaf ve önceki sistemin yapmış olduğu gibi teşvik yapısını bozmayan birleşik bir ulusal doğrudan gelir desteği (DGD) programı getirmesinde yardımcı olmuştur. Buradaki amaç, tüm çiftçilerin eski sübvansiyon sisteminin kaldırılması nedeniyle kaybettikleri geliri tamamen karşılamak değil, daha çok kısa vadeli kayıpları için bir destek oluşturmak ve tarım sektörüne yeterli düzeyde desteği, teşvikten bağımsız bir şekilde sağlamaya devam etmektir. Mevcut yasal çerçeve içinde, DGD'lerinin çiftçilerin krediye daha iyi erişimlerini sağlamak üzere bir teminat olarak kullanılmaları gerekmektedir. DGD sistemi kapsamında yapılan ödemeler tekrarlanabilir olmakla birlikte, ileride hedefledikleri gruplar daha fazla belirginlik kazanacak (AB'ye giriş sırasındaki şekliyle Ortak Tarım Politikası çerçevesinde AB sistemi ile daha uyumlu bir hale gelecek) ya da genel sosyal güvenlik ağı sistemi ile birleştirilecektir.

Programın ikinci unsuru, sadece ticarileştirme ve özelleştirme yoluyla yurt içi fiyatlarda reforma gidilmesi değil aynı zamanda, daha önceleri destek fiyatlarını

vermek üzere kullanılan yarı-devlet satış kooperatiflerinin, kendilerini bir yeniden yapılanma ve özelleştirme süreci çerçevesinde çiftçi üyelerine hizmet vermeye adanmış kuruluşlara dönüştürme konusuna odaklanmaktadır. Bu uygulama tarımsal ürünlerin pazarlanması ve işlenmesinde hükümetin katılımı azaltmaktadır. Üçüncü teşvik ise, çiftçileri halihazırda gereğinden fazla üretilen ürünleri ekmekten vazgeçmelerinde destek olmaktadır. Bu da söz konusu çiftçilerin alternatif faaliyetlere geçme maliyetlerini karşılamak üzere hibeler sunmak yoluyla gerçekleştirilmektedir.

PROJE AÇIKLAMASI: Proje dört bileşenden oluşmaktadır.

Bileşen A: Doğrudan Gelir Destek Sisteminin (DGD) Tasarlanması ve Uygulanması. DGD sisteminin hükümetin destek mekanizmalarını kabul edilebilir bir şekilde durdurmasına olanak tanınması nedeniyle bu bileşen programın genel anlamda en önemli unsurunu oluşturmaktadır. Bu bileşenin hedefi, DGD ödemelerine hak kazanacak çiftçilerin belirlenmesini ve söz konusu ödemelerin bu çiftçilere ulaştırılmasını sağlayacak bir Ulusal Çiftçi Kayıt (UÇK) sistemi oluşturmaktır. Programın etkili bir şekilde uygulanması, TRUP sosyal ve mali izleme ve değerlendirme sistemleriyle takip edilmektedir. UÇK sistemi, bu ödemelerin yapılacağı çiftçilerin, 2001 yılında yarısından, 2002 yılında dörtte üçünden, 2004 yılında ise % 90'ından fazlasını kapsamıştır. Bileşen, UÇK sisteminin kurulması ve mevcut arazi kayıtlarının bilgisayar sistemine aktarılmasını hızlandırmak için gereken teknik destek, eğitim, yazılım ve donanım için finansman sağlamaktadır.

Ayrıca hükümet, bütçe destek bileşenini de kısmen DGD ödemelerinin finanse edilmesinde kullanmaktadır.

Bileşen B: *Çiftçi Geçiş bileşeni, devlet destekleri azaldıkça çiftçilerin alternatif faaliyetlere geçiş yapmalarında yardımcı olmaktadır. Önceleri devletin Tarım Satış Kooperatif Birlikleri ve KİT'ler aracılığıyla gerçekleştirdiği satın alımlar, çiftçilere ve tarım alanında çalışanlara ne üretecekleri ve bunları nasıl üretecekleri konusunda karmaşık mesajlar vermiştir. Bu durum çiftçilerin, dünya pazarlarına göre oldukça yüksek maliyetlerle üretebildikleri ürünleri gereğinden fazla üretmelerine ve daha verimli bir şekilde üretebilecekleri ürünleri ise yeterince üretmemelerine yol açmıştır. Bu bileşenin hedefi, önceleri büyük oranlarda destek sağlanan ürünlerin değiştirilmesinin getireceği maliyetleri karşılamak ve kırsal alanlarda yaşayan kişilerin gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve küçük ölçekli kamu altyapısının iyileştirilmesi amacıyla planlanan çiftlik içi ve dışı faaliyetlere yatırım desteği sağlamaktır. Ayrıca, özel sektör ve kamu sektöründe köylere dayalı katılımcı yatırımları, çiftçi birliklerinin güçlendirilmesi ya da kurulmasını, arazi konsolidasyon faaliyetlerini ve tarımsal – çevresel önlemleri destekleyecek alt bileşenler içermektedir.*

Bileşen C: *Tarımsal Satış Kooperatifleri ve Kooperatif Birliklerinin Yeniden Yapılandırılması (TSK ve TSKB) Hükümetin Tarım Sektörü Reform Programı tarım satış kooperatiflerinin yapısal reformunu da içermektedir. Önceleri Devletin kooperatif sektörüne müdahalesi nedeniyle Devlet bu sektörde hakim bir rol oynamış ancak müdahalesinin verimsiz ve mali açıdan sürdürülemez olduğu ortaya çıkmıştır.*

Bu müdahale TSK ve Birliklerini üyelerinden uzaklaştırmış, aşırı ücret maliyetleri yüklenmelerine, ağır borç yükü altına girmelerine ve kurumsal yönetim için gerekli düzenlemelerden yoksun kalmalarına neden olmuştur. Haziran 2000'de kabul edilen yeni Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu çerçevesinde TSKB'lerine artık bütçeden yıllık fon tahsisatı yapılmamaktadır. Bunun yerine bir kez daha, kendilerini çiftçi üyelerinin ürünlerini onların adına satmak ve işlemek suretiyle hizmet vermeye adanmış bağımsız, mali açıdan özerk ve kendi kendilerini yöneten kuruluşlar haline gelmeleri gerekmektedir.

TSKB'lerinin çoğunun kendi kendilerini yeniden yapılandırılmaları ve yeni iş ortamında ayakta kalabilmek için gerekli kurumsal kapasiteye sahip olmamaları nedeniyle, TSKB'leri Kanunu TSKB'leri ve üyeleri olan TSK'lerine gönüllü olarak çeşitli türlerde destek sağlayacak bir Yeniden yapılandırma Kurulunun oluşturulmasını öngörmektedir. Bu bileşen, Yeniden Yapılandırma Kurulunun oluşturulmasında sağladığı teknik desteğin yanı sıra TSK / TSKB'lerine: (i) yeniden yapılandırma önlemleri; ve (ii) iş geliştirme ve kapasite artırma programlarının tasarlanması ve uygulanması konularında da teknik destek vermektedir. Yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi, TSKB'leri Kanunu aynı zamanda işçi sayısının azaltılması ile ilgili kıdem tazminatı ödemelerinin maliyetinin bütçeden karşılanmasını öngörmektedir. TRUP projesinin bu bileşeni, Hükümete ilgili Kanun hükmünün uygulanması için gereken kaynakları sağlamaktadır.

2000/2001 hâsılat yılından bu yana TSKB'lerine hiçbir yeni DFİF kredisi verilmemiştir ve geçmiş uygulamaların aksine TSKB'lerinin çoğu almış oldukları kredileri borçlarını biriktirmeksizin Hazine'ye ödemişlerdir. TSKB'leri Haziran

2000'de çalışanlarının yarısından fazlasını ve 2004 yılı sonuna kadar da % 10'unu işten çıkarmışlardır. İki TSKB, kâr getirmeyen ürün işleme birimlerini kapatmıştır. TRUP projesi kapsamında 2005 yılında gerçekleştirilen yeniden yapılandırma sonucunda, yeniden yapılanma planlarını başarılı bir şekilde tamamlayan ve ürün senetleri düzenlenmesi ihtimali yüksek ürünlerin pazarlanması konusunda faaliyet gösteren TSKB'leri, ürün senedi faaliyetlerinin getirilmesini hedefleyen depolama, bilgi ve iletişim yatırımları için TRUP kapsamında finanse edilecek karşılık hibelere hak kazanmışlardır.

Bileşen D: Destek Hizmetleri. Bu Bileşen:

a) çiftçi topluluklarına, televizyon, radyo ve gazete ilanları aracılığıyla reformlar hakkında doğru ve zamanında bilgi sağlamak ve proje çerçevesinde mevcut olan destek mekanizmalarını tanımlamak üzere bir Kamu Bilgilendirme Kampanyasının gerçekleştirilmesini desteklemektedir. Bu alt bileşen aynı zamanda Tarım ve Köy İşleri Bakanlığının söz konusu hizmetlerle ilgili personeline, çiftçilerin programla ilgili sorularına cevap verebilmeleri ve müşterilerine ve çiftçilere reformlar ve destek programları hakkında doğru bilgiler sunabilmelerine olanak tanımak amacıyla eğitim verilmesini ve halkın konu ile ilgili düşüncelerinin elde edilmesini sağlayacak bir mekanizma içermektedir. Bu bileşen ayrıca;

b) diğer bileşenlerde ele alınmamış, proje yönetimi, tarımsal istatistikler, laboratuvar ve gıda testleri, ürün sigortası ve reform programının uygulanması ile ilgili diğer konularda danışmanlık hizmetleri sunulmasını;

c) tarımsal reform programı ve bur programı destekleyen TRUP bileşenlerinin mali ve sosyal etkilerini ölçmek amacıyla izleme ve değerlendirme faaliyetlerini; ve

d) projeyi uygulayan kurumlara proje koordinasyonu, tedarik ve mali yönetim desteği sağlanması için bir Proje Koordinasyon Birimi (PKB) ve yine projeyi uygulayan birimlere yardımcı olacak Bileşen Uygulama Birimlerinin kurulmasını içermektedir.

Uyum Bileşeni: Bu bileşen Banka'nın standart negatif listesine karşılık, (iki eşit parça halinde) hemen harcanmak üzere 200 milyon dolarlık bir kaynak sağlamaktadır. Haziran 2002'de hemen harcanmak üzere tahsis edilen bu ilk parça için gerekli koşullar:

- i) makroekonomik programda yeterli düzeyde performans gösterilmiş olması;*
- ii) genel sektörel programın uygulanmasında (Sektörel Politika Mektubunda tanımlandığı şekilde) yeterli düzeyde performans gösterilmiş olması;*
- iii) yeni sübvansiyonların getirilmemiş ya da mevcut sübvansiyonların tutarlarında artış yapılmamış olması;*
- iv) DGD ödemelerinin, "çiftçilerin %25'inin programa kaydolması ve bunların %50'sine ödeme yapılması" şeklinde başlatılmış olması; ve*
- v) projenin / kredinin ve DGD ödemelerinin mali yönetimi konusunda yeterli düzeyde performans gösterilmiş olmasıdır.*

Haziran 2004'te hemen harcanmak üzere tahsis edilen ikinci parça için gerekli koşullar ise:

- i) makroekonomik programda yeterli düzeyde performans gösterilmiş olması;*
- ii) Meclise sunulacak 2003 yılı bütçe kanununun kredi sübvansiyonları, gübre sübvansiyonları, buğday destek alımları, pamuk ve pamuk kozası için yapılacak prim*

ödemeleri ya da yeni sübvansiyonlar veya mevcut sübvansiyonların tutarlarında artış yapılması ile ilgili hiçbir hüküm içermemesi;

i ii) genel sektörel programın uygulanmasında (Sektörel Politika Mektubunda tanımlandığı şekilde) yeterli düzeyde performans gösterilmiş olması;

iv) DGD ödemelerinin, “çiftçilerin %50’sinin programa kaydolması ve bunların %50’sine ödeme yapılması” şeklinde ilerleme kaydetmiş olması; ve

v) projenin / kredinin ve DGD ödemelerinin mali yönetimi konusunda yeterli düzeyde performans gösterilmiş olmasıdır.

UYGULAMA ve TAKİP:Projenin izlenmesinde kullanılan en önemli göstergeler arasında maliyetlerin azaltılması ve tarımsal sübvansiyonların bozucu etkisinin hafifletilmesi ve politika reformlarından etkilenen çiftçilere, tarım kooperatiflerine ve işletmelerine mali ve teknik destek sağlanması sıralanabilir. Önemli ölçülebilir verim / etki performans göstergeleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Bileşen A: Doğrudan Gelir Desteği (DGD) - Projenin ilk yılının sonunda işleyen DGD sistemi, toplam tarım alanlarının % 25’ini kapsamış; 2002 yılına kadar çiftçilerin %75’i kaydolmuş ve bunlara ödeme yapılmaya başlanmış ve 2003 DGD programı çerçevesinde çiftçilerin % 80’inden fazlası arazilerini UÇK sistemine tescil ettirmiştir. Projenin sonunda çiftçilerin %95’inin kaydolmuş ve ödeme alıyor olması ve çiftçilerin piyasa koşulları karşısında ürün seçimi ve girdi kullanımı konusunda tercihlerini yapmış olmaları planlanmaktadır. Daha önceden araştırma yapılmamış ve kaydedilmemiş köylerde kabaca 3,3 milyon parsel arazinin kadastro çalışmaları tamamlanmıştır.

Bileşen B: Çiftçi Geçişi – Alternatif tarımsal üretime geçecek çiftçilerin % 25'ine projenin uygulanmaya başlamasını izleyen 24 ay içinde, geri kalan % 75'ine ise projenin üçüncü ve dördüncü yıllarında hibe yardımı yapılması; tarımsal üretici örgütlerinin gelişimi; 300 köy tabanlı katılımcı yatırım; yaklaşık 50.000 hektarlık alanda arazi konsolidasyonu.

Bileşen C: Tarım Satış Kooperatifleri ve Kooperatif Birliklerinin (TSK / TSKB) yeniden yapılandırılması - 2004 yılı itibarı ile tüm sürdürülebilir TSKB'leri, TSK'lerinin mülkiyetinde ve TSK'leri tarafından işletilen etkili kooperatifler olarak faaliyet göstermek üzere yeniden yapılandırılmış ve TSK'leri bütünüyle çiftçi üyelerinin mülkiyetine geçerek onlar için hizmet vermeye başlamış; 2005 yılı itibarıyla iyi performans göstermeyen TSKB'leri faaliyetlerini durdurmuş ve 2007 yılı itibarıyla ise, dört TSKB'nde ürün senetlerine yönelik yatırımlar tamamlanmıştır.

Bileşen D: Proje Destek Hizmetleri- Proje Koordinasyon Birimi ve Bileşen Uygulama Birimleri kurulmuş ve faaliyete geçmiştir. Başlangıçta yavaş ilerlemesine karşın, Sosyal İzleme ve Değerlendirme Alt Bileşeni yeterli düzeyde gelişme kaydetmiştir. 2002 yılında nicel bir hane araştırması yapılmıştır.

FAYDALAR: Hükümet'in reform programı uzun vadede önemli yararlar sağlamasına karşın, kısa vadede belirli grupların bazı kayıplara maruz kalmasına neden olmuştur. Bu proje, bir taraftan reform programının en etkin şekilde uygulanmasına yardımcı olurken, diğer taraftan da kısa vadede kayba uğrayanlar

için bir güvenlik ağı oluşturmaktadır. Bu güvenlik ağı, dört grubu hedeflemektedir: TSKB'lerinin, proje tarafından finanse edilen kıdem tazminatı alan ihtiyaç fazlası personeli; kapasite geliştirme programından yararlanan kooperatifler (ve bunların çiftçi üyeleri; geleneksel ürünleri için sağlanan destek fiyatları ortadan kaldırıldığında alternatif ürünlere geçiş yapmaları sırasında destek gören çiftçiler; ve DGD alan çiftçiler (hemen hemen çiftçilerin tümü). Daha dolaylı bir şekilde bu projeden asıl yararlananlar (daha düşük kamu harcamaları ve enflasyon sayesinde) vergi mükellefleri ve (tarımsal ürünlerde daha düşük fiyatlar nedeniyle) tüketicilerdir. Reform gerçekleştirilen politikaların tahmini maliyeti, 1999 yılında 6 milyar \$ civarındayken reform programı bu maliyeti 2000 yılında yaklaşık 3,2 milyar \$'a indirmiş ve 2001 yılında 2,0 milyar \$, 2004 yılında ise 1,1 milyar \$ olmak üzere bu düşüş sürmüştür. Ancak doğrudan gelir desteği ödemelerinin 2004 yılında 1,6 milyar \$'a ulaşması nedeniyle bunların tamamı net mali tasarrufları göstermemektedir. DGD sisteminin hedeflediği gruplar ileride daha fazla belirginlik kazanacak (AB'ye giriş sırasındaki şekliyle Ortak Tarım Politikası çerçevesinde AB sistemi ile daha uyumlu bir hale gelecek) ya da genel sosyal güvenlik ağı sistemi ile birleştirilecektir. Her koşulda, pazarlanabilir ürünleri daha etkin bir şekilde üretecek olmaları nedeniyle çiftçiler doğrudan nakit ödemelerden, devlet bütçesinin her bir doları başına aynı sübvansiyonlardan elde ettiklerinden (söz konusu sübvansiyonun gerçek anlamda TSKB ve KİT işletmelerinde çalışan işçilere ulaştığı sürece) daha fazla yarar göreceklerdir.

PROJENİN DURUMU: *Bütün bileşenler uygulama aşamasındadır. Bugüne kadar 3,3 milyondan fazla çiftçi DGD için kaydolmuş ve UÇK sistemine dahil edilmiştir.*

Ön denetlemeler iller bazında gerçekleştirilmiş ve çiftçilere yapılan ödemeler buna göre düzenlenmiştir. 1.436 köyde yaklaşık 1,28 milyon parselin tapulandırılması Haziran 2006'da tamamlanmak üzere programa alınmıştır. TSKB Yeniden yapılandırma Kurulu ve bu Kurulun İdari Birimi bütünüyle faaliyete geçmiş ve personel azaltma planları (kıdem tazminatlarının kredi ile finanse edilmesi suretiyle) TSKB'leri tarafından uygulanmıştır. 2005 yıl sonu itibariyle sekiz TSKB yeniden yapılandırılmış, bir tanesi faaliyetlerini durdurmuş, beşi yeniden yapılandırma planlarını uygulamakta ve ikisi ise çok az faaliyet göstermektedir.

TRUP projesi kapsamında fındık toplama masraflarını ve Çiftçi Geçiş bileşeni kapsamında fındık ve tütün yerine alternatif ürünlerin ekilmesinin maliyetlerini finanse edecek programlar çiftçilerce oldukça düşük seviyelerde benimsenmiştir. Bunun sonucunda, çiftçilere tarımsal katma değerlerini arttırmada ek yatırım desteği sağlamak amacıyla, Hükümet tarafından TRUP projesine dahil edilmek üzere 2005 yılında, Çiftçi Geçiş bileşeni çerçevesinde ek faaliyetler tasarlanmış ve onaylanmıştır. Bu faaliyetlerden bir tanesi olan Köy Tabanlı Katılımcı Yatırımlar alt bileşeni kapsamında Kasım 2005'te 16 ilden 820 teklif alınmıştır. Değerlendirme sürecinin iller bazında ve merkezi seviyede tamamlanmasının ardından mevcut altyapı yatırımlarının iyileştirilmesi ile ilgili 106, özel sektör yatırımlarına ilişkin ise 53 proje teklifi 2006 yılında desteklenmek üzere onaylanmıştır.

Görüldüğü gibi, ilgili reform programı daha önce asgariye indirilen sübvansiyonların tamamen kaldırılarak tek destekleme unsuru olarak DGD ödemelerine, o da geçici

süre olarak, geçiş, tarım satış kooperatiflerine yönelik yeniden yapılandırma sürecinin bir an önce sonuçlandırılmasına yoğunlaşmaktadır.

Özellikle 2000'den itibaren uygulamaya konan, yukarıda özetlenen kredi ve programların, Dünya Bankası Ülke Raporunda başarılı bulunarak diğer ülkelere örnek bir çalışma olarak sunulabileceği ifade edilmektedir.⁸⁴

“...Türkiye CAE Derecelendirmeleri Özeti

1. Makroekonomik istikrar

...Büyük KİT zararları mütevazı fazlalara dönüştürüldü; tarımsal sübvansiyonlar önemli ölçüde azaltıldı ve daha az olumsuz etkileyici hale getirildi; devlet bankaları tarafından bütçe dışı sübvansiyonların finansman kapsamı büyük ölçüde daraltıldı, bunların tümü sürdürülebilir mali iyileşmeye katkıda bulundu.

... Üretkenliğin Arttırılması Tarım reformları ile sübvansiyonlar ve fiyat destekleri azaltıldı ve rasyonalize edildi, devlete ait pazarlama kuruluşlarının yerini özel borsalar aldı, tarımsal KİT'ler özelleştirildi ve tüketicilerin gıda giderleri azaltıldı.

⁸⁴ www.worldbank.org/ieg/turkiye

Program Sonuçları

...3. Bretton Woods Kurumları hep birlikte, Türkiye ekonomisinin döngüsünü desteklemede kilit rol oynamıştır. Türkiye'nin ekonomiyi istikrara kavuşturma ve bazı uzun süredir devam eden yapısal sorunlarla ilgilenmedeki başarısı CAR dönemi boyunca en önemli kazanımdır. Enflasyon 2004 yılı sonuna doğru tek haneli rakamlara inmiş ve büyüme de 2002 ile 2004 arasında ortalama yaklaşık yüzde 7-8 seviyesinde gerçekleşmiştir. Reform yapma iradesi sonunda ortaya çıktığında, birçok durumda Hükümetler, programını Banka'nın daha önceki yıllarda ortaya koyduğu önerileri – KİT'ler, tarım, mali sektör, enerji ve hatta emeklilik (bu alanda sınırlı bir ilerleme gerçekleşmiş olmasına karşın) - çevresinde geliştirmiştir...

Tarımsal Sübvansiyonların Azaltılması

...3.7 Sonuç: Tarım sübvansiyonları bütçede en ciddi açık kaynakları arasındaydı. Bunların etkin olmadığını ve muhtemelen gelir eşitsizliğini arttırdığını gösteren analitik çalışmalara rağmen, sübvansiyonlar ile siyasal vesayet sistemi arasındaki yakın bağlantılar bu sistemin dönemin büyük bir bölümünde devam etmesini sağladı. 2000 yılında, girdi sübvansiyonları önemli ölçüde azaltıldı ve çiftçilere doğrudan gelir desteği (DGD) sağlayan yeni bir rejim uygulanmaya başlandı. Yakın zamanda Banka tarafından yapılan bir analize göre, bunun sonucunda 4 milyar \$ üzerinde net mali gider düşüşü sağlandı. Çiftçilere yapılan transferler öncekine göre daha iyi hedeflendi, çünkü doğrudan gelir desteği çiftçi başına 50 hektar ile sınırlandırıldı, böylece bundan büyük çiftlikler, hasat ve girdi ile ilgili sübvansiyon programlarında olduğu gibi

daha fazla sübvansiyon alamadılar. Yine aynı incelemeye göre, müdahale alımlarının azaltılması ile, Türkiye'de gıda fiyatları 2001 yılında dünya piyasası düzeylerine göre düşüş gösterdi ve 2002'deki artışlara rağmen hala 2000 yılı düzeylerinin altındaydı. Bunun yoksullar için önemli avantajları oldu.

3.8 Banka'nın Katkısı: 1996 yılında, Banka tarımsal sübvansiyonlarla ilgili olarak, başlangıçta ticaret üzerinde odaklanan ve daha sonra birçok sektörü kapsayan derinlemesine bir analitik çalışma programı başlattı. Bu husus Hükümete sunulan gizli kayıtlı incelemelerde yer almıştır. Bunlar sübvansiyon rejimini değiştirme çabalarını sürdürme yönündeki karara önemli katkıda bulunmuştur. Bu, Ekonomik Reform Kredisi, Tarım Reformu Uygulama Kredisi ve PFPSAL'lar için anlaşmaların bir parçası olmuştur. Bu değişiklik, hem mali açıdan hem de verimlilik ve öz sermaye kazançları üzerinde büyük etkide bulundu. Bu, Banka'nın Türkiye'de en önemli kazanımlarından biridir ve faydalarının sürmesi için uygulama ve etkilerinin izlenmesine devam edilmelidir...”

Sonuç olarak, DTÖ'nün şemsiyesi altında IMF ve Dünya Bankası'nın Türkiye'de tarım sektöründeki politikaları bugün itibarıyla ilgili kurumlar açısından tatmin edici sonuçlar vermekte, aynı sonuçların her türlü kamu desteğinden hızla yoksunlaşan, konumuzu oluşturan küçük ve boy orta boy tarımsal işletmeler, aile işletmeleri açısından aynı derecede tatmin edici olduğu görülememektedir.

2.4-AVRUPA BİRLİĞİ ORTAK TARIM POLİTİKASI

Avrupa Birliği üyelik süreci devam eden Türkiye’de AB Ortak Tarım Politikası’na uyum sorunu artık gündeme gelmiş ve tartışılmaya başlanmıştır. Bu nedenle konumuz açısından tarım sektörüne yönelik alternatif finansman yöntemleri üzerinde çözümlenmeye geçmeden önce son olarak AB OTP’nın güncel durumu, finansman yönü ve OTP’na uyum sürecinde Türkiye açısından ne gibi mali etkileşimler oluşturabileceği üzerinde durmak gerekir. Bu çerçevede uyum sürecinde AB’nin Türkiye’den olası taleplerini önceki bölümlerde özetlenen DTÖ, IMF ve Dünya Bankası politikalarını da göz önünde bulundurarak irdelemeye ve küçük/orta boy tarımsal işletmeler açısından ne gibi sonuçlara yol açacağı üzerinde durmaya çalışacağız.

Avrupa Ekonomik Topluluğu’nda, tarımsal üretimi arttırmak, üreticilere daha iyi bir yaşam seviyesi yaratmak ve piyasaları istikrara kavuşturarak arzın devamlılığını sağlamak hedeflerini gerçekleştirmek üzere, 1960 yılında tesis edilen Ortak Tarım Politikası üç ana prensibe dayandırılmıştır:

- Topluluk tercihi
- Ortak bir pazar kurulması
- Mali dayanışma

Avrupa Birliği’ni kuran Roma Antlaşmasınının 39. maddesinde OTP’nın amaçları aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- a. Teknik ilerlemelerin tarıma tatbiki, üretim faktörlerinin,

özellikle de işgücünün en rasyonel şekilde kullanılarak tarımda verimliliğin yükseltilmesi,

b. Özellikle tarımda çalışanların fert başına gelirlerinin artırılması ile tarımsal nüfusu uygun bir yaşam düzeyine ulaştırmak,

c. Pazarların dengeli hale getirilmesi,

d. İhtiyaçların garantili olarak karşılanabilecek duruma getirilmesi,

e. Tüketicilerin uygun fiyatlarla tarımsal ürünleri satın alabilmelerinin mümkün kılınması ve üreticilerin üretim faktörlerini temin etmesini garanti altına almak.

Roma Antlaşması'nın 39. maddesinde sıralanan bu hedeflere kısa sürede ulaşılmış fakat bu kez OTP'da aşağıda sıralanan sorunlarla karşılaşmıştır.⁸⁵

-Yüksek koruma oranları tarımsal üretimde fazlalıklara yol açmış,

-Bu fazlalıklar piyasa fiyatlarında baskılar oluşturmuş,

-İhracat sübvansiyonları dünya piyasalarında dış ticaret dengelerini bozmuş,

-Yoğun üretim çevre üzerinde olumsuz etkiler yapmış,

-Bu artışlar artan maliyetleri beraberinde getirmiş, OTP'nin bütçe üzerindeki yükünü artırmıştır.

⁸⁵ Sibel Tan, İlkay Dellal, **Avrupa Birliği'nde Ortak Tarım Politikasının İşleyişi ve Türk Tarımının Uyum Süreci**, Ankara, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, 2003, s.3.

Bu gibi içsel nedenlerin yanında, Avrupa Birliğini'nin genişleme süreci ve DTÖ'nün kurulmasıyla sonuçlanan GATT süreci 1990'lı yıllarda Birlik tarım politikasında temel reformları gündeme getirmiştir. Bu çerçevede, 1991 yılında "OTP'nin Gelişmesi ve Geleceği" ("MacSharry Planı" olarak adlandırılan) tartışma belgesi ile durum tespiti yapılarak, yeterli gıda ve ham materyal üretiminin yanı sıra doğal çevrenin korunması hedeflenmiştir. MacSharry Reformu ile müdahale fiyatları düşürülmüş ve çiftçinin fiyat indirimlerinden kaynaklanan gelir kaybı, doğrudan gelir ödemeleri ile karşılanmıştır.⁸⁶

MacSharry Reformunun sonuçlarının derinleştirilmesi amacıyla 1999 yılında "Gündem 2000" OTP reform paketi Birlik tarafından kabul edilmiştir. Gündem 2000 ile Roma Antlaşması'nda belirlenen OTP amaçları revize edilerek yeni tarım politikası amaçları belirlenmiştir. Bunlar:

- a. Birlik üreticilerinin iç ve dış alanda rekabet gücünün artırılması,
- b. Ürün güvenliğinin sağlanması,
- c. Tarım toplumunun yaşam kalitesi ve gelir düzeyinin artırılması,
- d. Çevre korumanın OTP ile bütünleştirilmesi,
- e. Tarım üreticilerine alternatif iş imkanları yaratılması,
- f. Tarım alanındaki AB mevzuatının sadeleştirilmesi'dir.

⁸⁶ Özden Cesur, **Avrupa Birliği'nde Tarıma Yönelik Mali Yardımlar ve Türkiye ile Bir Karşılaştırma**, Ankara, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi No:21, 2004, s. 9.

Bu amaçlar doğrultusunda, Gündem 2000 ile ilk üç yıl için OTP harcamalarının artırılması, ancak, yeni mali çerçevenin uygulama döneminin sonu olan 2006'da 1996 yılı düzeyine yakın bir düzeye indirilmesi öngörülerek, reform sürecinin canlı tutulması ve yeni DTÖ müzakerelerinin başarılı bir şekilde sonuçlandırılması hedeflenmiştir.⁸⁷ Bunun yanı sıra Gündem 2000 Reformu ile MacSharry Reformu'nun derinleştirilmesi, fiyat desteği yerine doğrudan ödemelerinin daha fazla uygulanması ve bu sürecin desteklenmesi için uygun kırsal politikanın geliştirilmesi konuları üzerinde de durularak doğrudan ödemelerin üretim fazlası oluşturmayacak şekilde uygulanması önerilmiştir.

2.4.1-OTP REFORMLARI DOĞRULTUSUNDA MALİ YARDIM ŞEKİLLERİ

AB OTP kapsamındaki mali yardımlar, Birliğin tarım alanındaki pazar politikası ve yapısal politika eksenli dayanakları üzerine formüle edilmiş olup, yukarıda kısaca özetlenen reform çalışmaları doğrultusunda süreç içerisinde revizyona tabi tutulmuşlar. Bugün itibariyle, pazar politikası, bir yandan, ortak tarım ekonomileri, diğer yandan, dış ekonomiler arasındaki üretim ve tüketim dengesinin kurulmasına yönelmişken, yapısal politika, üretim yapısı ve pazar yapısının iyileştirilmesine yönelik önlemleri kapsamaktadır. DTÖ Tarım Antlaşması sonucunda ağırlıklı olarak doğrudan gelir ödemeleri pazar politikası içerisinde önem kazanmaktayken, yapısal

⁸⁷ **Ibid.**,s.10.

politika uygulamaları içerisinde kırsal kalkınma politikaları ön plana çıkmaya başlamıştır.

2.4.1.1.-PAZAR POLİTİKASI KAPSAMINDA MALİ YARDIMLAR:

Birliğin tarım sektöründeki pazar politikası müdahale araçları içerisinde mali yardımlarla beraber, içsel ve dışsal gelişmelerle birlikte giderek önem kaybetse de fiyat saptamaları ve doğrudan kısıtlama/yasaklama enstrümanlarına başvurulmaktadır.

Fiyat saptamaları, Birlik içerisinde iç piyasaları desteklemek, dış piyasalardan gelecek rekabete karşı içeride üretilen ürünleri korumak ve Birlik içi arz ve talep dengesini sağlamak için başvuru müdahale aracı olup, MacSharry Reformu ile Pazar müdahalelerinde daha yalın mekanizmalar oluşturulması amacıyla, bu fiyatlandırma şekilleri önemli ölçüde sınırlandırılmıştır.

DTÖ Tarım Anlaşması ile ithalat tarifelerinin basitleştirilmesi gerektiğinden, daha önce ithalatta uygulanan garanti eşiği, prelevman, fark giderici vergi, ek prelevman, telafi edici parasal tutarlar gibi sınırlandırıcı/kısıtlayıcı uygulamalara son verilmiştir.

MacSharry ve Gündem 2000 Reformları ile pazar politikası kapsamında daha önce uygulanan üretici yardımları, imalatçı yardımları, tüketici yardımları ekim yapmama yardımı, niteliğini değiştirme primi gibi mali yardımlar büyük ölçüde revize

edilmiştir. Bugün itibariyle OTP kapsamında uygulanan mali yardımlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

-Doğrudan Destek Ödemeleri,

-Piyasa koşullarının kötüleşmesi halinde depolama kuruluşlarına ödenen Özel Depolama Yardımı,

-Bazı ürünlerde üreticilerin gelirlerini dengelemek ve düşmesini önlemek için ödenen Üretim Yardımı, (tohum, zeytin,zeytinyağı, şerbetçiotu, işlenmiş meyve ve sebze üreticilerine yönelik)

-Telafi Edici Ödeme (ağırlıklı olarak muz üreticilerine ödenmektedir),

-Miktar başına ve ekim alanı dikkate alınarak yem, süt, süttozu, ipekböceği, kurutulmuş üzüm, çırçırılanmamış pamuk üreticilerine yapılan Yardım,

-Şeker ve hububat ürünlerinde yapılan Üretim İadesi,

-Birliğe tercihli ithal edilen ham şeker kamışından beyaz şeker üretimi yapan sanayi kuruluşlarına yapılan Ayarlama Yardımı,

-İşleme Yardımı,

-Ağırlıklı olarak arıcılara yapılan Program Yardımı,

-Piyasa gereklerine uygun üretim yapan tütün üreticilerinin gelirlerini desteklemek ve üretilen ham tütünün elden çıkarılması için ödenen Prim,

-Şarap üretiminde fazla ekim yapılmaması için ödenen Yasaklama Primi,

-Hayvancılık sektörüne yönelik Primler,

-Hayvancılık sektöründe stok yoğunluğunu azaltmak için yapılan Ekstansifleştirme Ödemesi,

- Ağırlıklı olarak meyve ve sebze piyasasında Üretici Grupları ve Birliklerine Yapılan Yardım,
- İhracat Sübvansiyonu.

2.4.1.2-YAPISAL POLİTİKALAR KAPSAMINDA MALİ YARDIMLAR

Topluluğun ilk yıllarında tarım sektöründe, bugünün Türkiye'sine benzer şekilde ciddi yapısal sorunlar bulunmaktaydı. Şöyle ki, çiftçiler, ya modern makine ve üretim yöntemlerini kullanmak için yetersiz araziye sahiptiler ya da gerekli yatırımı yapmak için mali durumları elverişli değildi. Çok sayıda çiftçi, yeterince eğitilmiş değildi veya ilerlemiş yaşları nedeniyle çiftliklerini modernleştirme konusunda istekli değillerdi. Tarım sektöründeki bu yetersiz yapılanma nedeniyle üretim maliyetleri yüksek ama bununla ters orantılı olarak tarım gelirleri düşüktü. Bu nedenle pazar politikası kapsamında uygulanan mali yardımlarla eşgüdümlü olarak yapısal politikalara da ağırlık verilerek bu kapsamdaki mali yardımlar gündeme getirilmiş ve çeşitli yıllarda tarımın değişen yapısı ve içsel/dışsal baskılar göz önünde bulundurularak bu mali yardımlar revize edilmiştir. Bugün itibariyle tarım sektöründeki yapısal politika kapsamında üretim yapısının, pazar yapısının ve kırsal kalkınmanın iyileştirilmesine yönelik mali yardımlar uygulanmaktadır.

***) Üretim yapısının iyileştirilmesine yönelik yapısal önlemler kapsamında tarım işletmelerinin modernleştirilmesi, yaşlı nüfusun tarımdan çekilmesi, mesleki eğitim sağlanması, dağlık ve az elverişli bölgelerde ortaya çıkan nüfus azalması ve gelirlerin düşmesi gibi sorunların çözümlenmesi, çevreye duyarlı tarım uygulamalarının

geliştirilmesi, tarım arazilerinin ormanlaştırılması, kırsal peyzajın korunması ve kırsal ekonominin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede,

-Modernizasyon Yönergesi ile gerekli çiftçilik becerilerine sahip olan, onaylanmış bir gelişme planı uygulayan ve hesaplarını denetlettiren çiftçiler yardıma hak kazanmıştır. Modernizasyon yardımı, gelişme planının uygulanmasında gerekli yatırımlar için faiz oranı sübvansiyonu uygulanması, kredi alınması ve bunun faizi için teminat sağlanması ve Emeklilik Yönergesi kapsamında boş kalan arazileri öncelikli alma hakkı tanınması olarak belirlenmiştir.

-Emeklilik Yönergesi ile temel mesleği çiftçilik olan 55-65 yaş arası çiftçilere prim, yıllık ödeme veya toplu ödeme şeklinde emeklilik yardımı yapılarak tarımın bırakılması teşvik edilmiştir. Emekliye ayrılan çiftçilerden kalan tarım arazisinin, en az %85'inin kiraya verilmesi Modernizasyon Yönergesi kapsamında bulunan çiftçiye devredilmesi ve ormanlaştırma gibi kamusal amaçlara tahsis edilmesi esas alınmıştır.

-Sosyo-Ekonomik Öneriler Yönergesi ile çiftçilere yeni ve daha ileri beceriler kazandırmak, tarımdan ayrılarak tarım dışında istihdam etmek isteyenlere de mesleki eğitim vermek amacıyla kurslar düzenlenmesi, danışmanlar eğitilmesi için yardım verilmesi öngörülmektedir.

-Az Elverişli Bölgelerdeki Tarıma İlişkin Yönerge ile elverişsiz bölgelerde tarımsal faaliyette bulunmaları nedeniyle, üretim maliyetleri yüksek olan ve diğer bölgelerdeki çiftçilere göre daha az kazanan çiftçilere yardım sağlanarak, dağlık,

tepelik ve diğerk az elverişli bilgelerdeki çiftçilere çiftlik hayvanı birimi sayısına dayanan gelir yardımları veya telafi edici ödemeler yapılması kararlaştırılmıştır.

-Tarımsal Yapıların Etkinliğinin Artırılmasına İlişkin Tüzük (çeşitli yıllarda revize edilmiştir) ile üretim ve piyasa kapasitesi arasında dengenin sağlanması, yeniden yapılanma ve geliştirme yoluyla tarımda etkinliğin iyileştirilmesine katkıda bulunulması, az elverişli bölgeler dahil sürdürülebilir Topluluk tarımının korunması ve doğal kaynakların ve çevrenin korunmasına katkıda bulunulması hedeflenmiştir.

-Tarımsal Çevre Önlemlerine İlişkin Tüzük ile modern tarım uygulamalarının çevre üzerindeki olumsuz etkileri üzerinde durularak, gübre ve bitki koruma ürünlerinin önemli ölçüde azaltılması, azaltılmış düzeyin korunması, organik tarım yöntemlerinin başlatılması ve sürdürülmesi, daha yoğun üretim şekillerine dönüştürülmesi, çevre ve doğal kaynakların korunmasını sağlayan tarım tekniklerinin kullanılması, doğal parkların oluşturulması gibi çevre ile bağlantılı amaçlarla en az yirmi yıl tarım arazisinde tarım yapılmaması koşullarına uyulması kaydıyla mali yardım yapılması karara bağlanmıştır.

-Ormancılık Önlemlerine İlişkin Tüzük ile tarım arazilerinin alternatif kullanım olarak ormanlaştırılması ve tarımda ormancılık faaliyetlerinin geliştirilmesi için mali yardım yapılması öngörölmüştür. İlgili mali destek, ormanlaştırmadan kaynaklanan maliyet için yardım, beş yıl boyunca koruma maliyetini kapsamak üzere ormanlaştırılan hektar başına yıllık prim, tarım arazilerinin ormanlaştırılmasından

kaynaklanan gelir kayıplarını kapsamak üzere hektar başına yıllık prim ve orman yolları gibi ağaçlı alanın iyileştirilmesi için yatırım yardımı şeklinde yapılmıştır.

***)Pazar yapısının iyileştirilmesine yönelik yapısal önlemler arasında arzın sürekliliği ve pazarlık gücünün yükseltilmesi için üretici grupları ve birliklerin oluşturulması, yeterlilik düzeyine ulaşılması veya üretim fazlalığının giderilmesi için turunçgiller ve turunçgiller dışı meyve yetiştiriciliği, bağcılık ve süt inekçiliğinde düzenlemelere gidilmesi ve tarım sektörünün daha iyi işlev görmesi için tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasının iyileştirilmesi yer almaktadır. Bu doğrultuda,

-Tarım ürünlerinin üretimi ve ticaretinde belirli rekabet kurallarının uygulanmasına ilişkin Tüzük yayınlanarak, aynı malın üreticilerinin bir araya gelmeleri halinde, ortak uygulanan standartlarla ürünlerin kalitesinin artması, merkezileştirilmiş stoklama ve işleme faaliyetleriyle arzın süreklilik kazanması ve birlik pazarlık gücüyle daha yüksek fiyattan ürünlerin pazarlanması amaçlanmıştır.

-Süt, Turunçgiller ve diğer meyveler, şarap gibi sorunlu ürün gruplarına yönelik spesifik düzenlemeler yapılarak arz talep dengesini sağlamak için prim ödemeleri ve ya sektörden çıkış için teşvik primleri ödenmesi için çeşitli yıllarda sektör ihtiyaçlarına göre tüzük ve yönergeler çıkarılmıştır.

-İşleme ve Pazarlamanın İyileştirilmesine İlişkin Tüzükler ile tarımsal ürünlerin işlenmesi ve satış imkanlarının genişletilmesi açısından, süt fabrikaları, mezbaha,

meyve ve sebze için paketleme tesisleri, şarap şişeleme tesisleri, soğuk hava depoları, mezarlar ve diğer tesislerin yapımı için mali yardım sağlanmıştır.

**Kırsal kalkınmanın iyileştirilmesine yönelik yapısal önlemler ile kırsal bölgeler açısından rekabetin geliştirilmesi ve bu şekilde istihdam yaratılmasını hedefleyen entegre ve sürdürülebilir bir çerçeve oluşturulması ve DTÖ Tarım Anlaşması ile azaltılmak zorunda kalınacak desteklerin kırsal kalkınma kavramı çerçevesinde daha farklı yöntemlerle tarım kesimine yeniden yönlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, 1999 yılında konuyla ilgili tüzük kabul edilerek aşağıdaki önlemler öngörülmüştür:

-Tarımsal işletmelerde tarımsal gelirin yükseltilmesi ve yaşam, çalışma ve üretim koşullarının iyileştirilmesine katkı sağlamak için yatırım yardımı yapılması, (yardım için tarımsal işletmenin ekonomik açıdan uygun olması ve çevre, hijyen ve hayvan refahına ilişkin asgari standartlara uyması ve çiftçinin gerekli mesleki beceri ve yetkinliğine sahip olması gereklidir)

-Genç çiftçilerin çiftçiliğe başlamasını kolaylaştırmak için tarımsal işletme kurma desteği yapılması,

-Tarım ve ormancılıkta mesleki beceri ve yeteneklerin gelişimi için mesleki eğitim yardımı yapılması,

-Erken emekliliğin teşvik edilerek çiftçiliği bırakmaya karar veren yaşlı çiftçilere gelir sağlanması, tarımsal işletmelerin ekonomik açıdan uygun hale getirilmesi ve ekonomik açıdan uygun olmayan arazilerin tarım dışı kullanıma ayrılması,

-Az elverişli ve çevresel açıdan kısıtlı bölgelerde kırsallığın sürdürülmesi ve çevre koruma gerekliliklerine uygun çiftçiliğin teşvik edilmesi,

-Çevre kırsal peyzaj, doğal kaynaklar, toprak ve genetik çeşitliliğin korunması ile uyumlu tarımsal arazi kullanımı için çevreye uyumlu çiftçiliğin geliştirilmesi,

-Tarımsal ürünlerin işlenmesi ve pazarlanmasının iyileştirilmesi ve rekabet edebilir hale getirilmesi suretiyle bu ürünlerin rekabet gücünün ve katma değerinin artmasına katkı sağlamak için yatırım desteği yapılması,

-Kırsal alanlardaki ormanların ekonomik, ekolojik ve sosyal işlevlerinin korunması ve geliştirilmesine katkıda bulunmak için ormancılığın desteklenmesi,

-Kırsal alanların uyumu ve gelişimi için tarımsal arazilerin iyileştirilmesi ve yeniden parsellenmesi, çiftlik yardım ve yönetim hizmetinin oluşturulması, köylerin yenilenmesi ve gelişmesi, tarımın geliştirilmesi ile paralel olarak kırsal altyapının geliştirilmesi, alternatif gelir sağlayan tarıma yakın ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi, turizm ve el sanatları faaliyetlerinin teşvik edilmesi ve benzeri diğer faaliyetlerin desteklenmesi

Mali yardımları bu şekilde özetledikten sonra istatistiklere bakıldığında, son yıllarda piyasa desteğinden doğrudan desteğe geçiş olmuştur. Şöyle ki, 1989-1991 döneminde AB tarım bütçesinin %90,7'sini DTÖ Tarım Antlaşması ile ticareti bozucu etkileri kabul edilen, piyasa müdahalesi ve ihracat iadeleri oluştururken, 1992-1997'de tarım bütçesinin %36,9'u piyasa müdahalesi ve ihracat iadelerine harcanmış, %59'u doğrudan destek ödemeleri ve %4,1'i kırsal kalkınma harcamalarını finanse etmiştir. 2006 yılı sonunda ise, bütçenin %21,3'ünü piyasa müdahalesi ve ihracat iadeleri, %68,2'ni doğrudan destek ödemeleri ve %10,5'ini kırsal kalkınma harcamalarının oluşturulması beklenmektedir. Önemli bir husus da, doğrudan destek ödemelerinin, sürdürülebilir kalkınma için çevre dikkate alınarak, tarımsal faaliyet yapılması koşuluna bağlı kılınmış olmasıdır. Diğer taraftan, doğrudan destek ödemeleri, belirli koşullarla %20'ye kadar azaltılabilmekte, serbest kalan fonlar, kırsal kalkınma önlemleri için destekleyici finansman olarak kullanılmaktadır.⁸⁸

Genel olarak söylenirse Birlik tarım politikası içerisinde tarıma yönelik mali yardımlar şekil değiştirerek doğrudan fiyata müdahale edici yardımların yerine doğrudan gelir desteği, kırsal kalkınma yardımları ve diğer yapısal yardımlar gibi dolaylı yardımlara yönelme söz konusudur. DTÖ kapsamındaki kısıtlamalarla karşılaştırıldığında bu tip yardımların Birliğin uluslararası yükümlülükleriyle çeliştiğini hukuksal olarak söylemek zor olsa da fiilen daha uzun süre tarım sektörüne ciddi boyutlarda kaynak aktarımının yapılacağını kestirebilmek mümkündür.

⁸⁸Ibid.,s.11.

2.4.2.-OTP’NİN FİNANSMANI

OTP uygulamaları çerçevesinde yapılan harcamaların karşılanmasında kullanılan temel kaynak, finansmanı AB bütçesinden karşılanan “Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonudur (ATYGF). ATYGF, 4 Nisan 1967 tarihindeki kuruluşundan bu yana Topluluk bütçesinden en fazla pay ayrılan fondur. AB bütçesinde ATYGF’nun Garanti bölümü payının, %40 seviyesinde gerçekleşmesi, OTP’nin, gelirlerinin sadece % 1,5’i tarımsal kaynaklı olan AB bütçesi için taşıdığı önemin boyutlarını göstermektedir. Aşağıdaki tablodan AB bütçesinin 2000-2006 arasındaki gider kalemleri bulunmakta olup, tarıma ayrılan kaynakların önemli rakamlarda olduğu görülmektedir:

Tablo 9. AB Bütçesinin 2000-2006 Arasındaki Gider Kalemleri

Tarım (Garanti Bölümü)	40.920	42.800	43.900	43.770	42.760	41.930	41.660	297.740
OTP (KK hariç)	36.620	38.480	39.570	39.430	38.410	37.570	37.290	267.370
Kırsal Kalkınma	4.300	4.320	4.330	4.340	4.350	4.360	4.370	30.370
Yapısal fonlar	32.045	31.455	30.865	30.285	29.595	29.595	29.170	213.010
İç Politikalar	5.930	6.040	6.150	6.260	6.370	6.480	6.600	43.830
Dış Politikalar	4.550	4.560	4.570	4.580	4.590	4.600	4.610	32.060
Yönetim	4.560	4.600	4.700	4.800	4.900	5.000	5.100	33.660
Rezervler	900	900	650	400	400	400	400	4.050
Katılım öncesi yardım	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120	3.120	21.840
Tarım (Yeni Üyeler)	520	520	520	520	520	520	520	3.640
Yapısal enstrümanlar	1.040	1.040	1.040	1.040	1.040	1.040	1.040	7.280
Phare (Aday ülkeler)	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560	1.560	10.920
Genişleme			6.450	9.030	11.610	14.200	16.780	58.070
Tarım (Yönlendirme Böl)			1.600	2.030	2.450	2.930	3.400	12.410
Yapısal faaliyetler			3.750	5.830	7.920	10.000	12.080	39.580
İç politikalar			730	760	790	820	850	3.950
Yönetim			370	410	450	450	450	2.130
Toplam	92.025	93.475	100.405	102.245	103.345	105.325	107.440	704.260

Kaynak: AB Bütçesi

ATYGF'nun en önemli bileşenini Fonun "Garanti Bölümü" oluşturmaktadır. Garanti Bölümü, MacSharry Reformlarının yürürlüğe girdiği 1992 yılına kadar çoğunlukla müdahale alımları, bu alımlar yoluyla elde edilen ürünlerin stoklama giderleri ve ihracat geri ödemeleri gibi araçlarla ürünlere fiyat desteği sağlanmasında

kullanılmaktaydı. MacSharry Reformları ile birlikte Garanti Bölümü içerisinde, fiyat desteği sağlamaya yönelik önlemlerin payı azaltılmış, yukarıda belirtildiği gibi üreticilere verilen doğrudan ödemelerin payı ise kayda değer biçimde artmaya başlamıştır. Garanti Bölümü ile karşılaştırıldığında toplam FEOGA bütçesinin çok küçük bir bölümünü oluşturan Yönlendirme Bölümü, belli ölçütler çerçevesindeki bazı kırsal kalkınma tedbirleri ile tarım sektöründe yapısal politikalara ilişkin önlemlerin finansmanında kullanılmaktadır. Bir başka ifadeyle Yönlendirme Bölümü kapsamında geri kalmış bölgelerin gelişmesinin ve yapısal uyumun sağlanması, tarımsal yapıların uyumunun hızlandırılması ve kırsal bölgelerin gelişmesinin temini konusunda finansman sağlanmıştır. Bu bölüm için AB bütçesinden ayrılan miktar, bütçenin ortalama %3'ü civarındadır.

OTP'nin finansmanında kullanılan diğer kaynaklar;

-Bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını gidermeyi hedefleyen Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu

-AB çapındaki mesleki eğitim, istihdam ve insan kaynaklarının geliştirilmesi amacını taşıyan Avrupa Sosyal Fonu ve

-Kırsal kalkınmayı destekleyen faaliyetleri bütünleştirmeyi hedefleyen "LEADER" Programıdır.

2.4.3-TÜRKİYE’NİN OTP’NA UYUM SORUNU

Tarım sektöründe Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkileri kronolojik olarak aşağıdaki resmi metinlere dayanmaktadır:

-12 Eylül 1963 tarihli Ankara Anlaşması,

-1 Ocak 1973’te yürürlüğe giren Katma Protokol,

-30 Haziran 1980 tarihli ve 1/80 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı,

-6 Mart 1995 tarihli ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı,

-1 Ocak 1998’de yürürlüğe giren 1/98 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı,

-8 Mart 2001 tarihli Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB),

-19 Mart 2001 tarihli Avrupa Birliği Müktesebatı’nın Üstlenilmesine ilişkin Türkiye Ulusal Programı (UP),

-14 Nisan 2003 tarihli gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) ve

-25 Temmuz 2003 tarihli gözden geçirilmiş Ulusal Program

Türkiye ile AB ilişkilerinin tarımla ilgili bölümü, tarım ürünlerinin serbest dolaşımı çerçevesinde Türk tarımının OTP'ye uyumu, tarım ürünleri ticaretinde karşılıklı olarak tercihli bir rejim uygulanması ve işlenmiş tarım ürünleri olarak üç ayrı başlık altında yürütülmektedir. Tarım alanında Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinde hukuksal çerçevesi ve mali boyutu açısından en önemli konu kuşkusuz Türk tarımının OTP'ye uyumudur. Bu gerçekleştiğinde, Türkiye ile Birlik arasında tarım ürünlerinin serbest dolaşımı sağlanacak, böylece, işlenmiş tarım ürünleri ve karşılıklı tarım tavizleri ile ilgili rejim OTP kapsamına girerek sona erecektir.

Türkiye'nin OTP'ye uyum konusundaki yükümlülükleri ile ilgili son ve en önemli gelişmeler, ilki 2000, gözden geçirilmiş hali de Nisan 2003'de açıklanan Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) ile ortaya çıkmıştır. KOB, AB tam üyeliğinin gerçekleşebilmesi için Türkiye tarafından yerine getirilmesi gereken koşulların AB tarafından belirlendiği belgedir. AB tarafından 2000 yılında açıklanan ilk KOB'da Türkiye'nin yerine getirmesi istenen koşullar, Türkiye tarafından 2001 yılında hazırlanan Ulusal Program'da yansımaları bulmuş ve Türkiye tam üyelik doğrultusundaki taahhütlerini bu şekilde ortaya koymuştur. Nisan 2003'te açıklanan gözden geçirilmiş KOB'a göre de tarım alanında Türkiye'nin OTP'sine uyum konusundaki yükümlülükleri kısa ve orta vadede olmak üzere şu şekilde sıralanmıştır:

Kısa Vadede,

-Bütünleştirilmiş İdare ve Denetim Sistemi'nin önemli unsurlarından olan hayvan kayıt sistemlerinin oluşturulmasının tamamlanması,

-Arazi Parsel Tanımlama Sistemleri gibi diğer unsurlara ilişkin hazırlık çalışmalarına başlanması,

-AB kırsal kalkınma politikası ve orman stratejisine giriş için bir strateji hazırlanması,

-Bir veterinerlik çerçeve yasaının ve AB müktesebatı ile uyumlaştırılmış ikincil mevzuatın kabul edilmesi; ilgili idari, bilimsel, test ve denetime dair insani, teknik ve bilgi kaynaklarının güçlendirilmesi; mevzuatın uygulanmasının sağlanması; hayvan hastalıklarının ortadan kaldırılmasına yönelik çabaların, kontenjan planlaması ve izleme kapasitesinin hızlandırılması,

-Üçüncü ülkelerle, Birlik sistemi ile uyumlu bir Sınır Kontrol Noktaları Sistemi'nin oluşturulması ve işletilmesi için gerekli belgelerin belirlenmesi,

-Veterinerlik ve bitki sağlığına ilişkin AB müktesebatının ulusal mevzuata aktarılmasına yönelik bir programın kabul edilmesi; başta laboratuvar deneyleri olmak üzere, bitkilerin korunmasına ilişkin AB müktesebatının etkin ve etkili bir şekilde uygulanmasını sağlayacak idari, bilimsel ve teknik yapıların güçlendirilmesi; bitki ve bitkisel ürünlerin ithalatı ve gıda işleme sanayi kuruluşlarına ilişkin yerel üretimdeki denetim düzenlemelerinin güçlendirilmesi.

Orta Vadede,

-Bütünleştirilmiş İdare ve Denetim Sistemi'nin kurulmasının tamamlanması,

-AB kırsal kalkınma politikası ve orman stratejisinin uygulanması için gerekli idari yapıların kurulması,

-Ortak Pazar yapılarının kurulması ve tarım piyasalarının etkili bir biçimde izlenmesi için siyasi temeller, idari yapılar ve uygulama mekanizmalarının kabul edilmesi,

-Üçüncü Ülkeler Sınır Kontrolü Görevleri Sistemi'nin güncelleştirilmesine yönelik bir plan ve takvim sunulması,

-Gıda Güvenliği ve Kontrol Sistemi'nin yeniden düzenlenmesi ve insani, teknik ve mali kaynakların, AB gıda güvenliği standartlarına uygun şekilde iyileştirilmesi,

-AB'nin hijyen ve halk sağlığı standartlarına uyum sağlamak amacıyla, gıda işleme tesislerinin modernizasyonuna yönelik takvim ile iyileştirme planının oluşturulması ve muayene ve tanı tesislerinin kurulması.

Yukarıda ana hatları verilen KOB ile ilgili 25 Temmuz 2003 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Avrupa Birliği Müktesebatı'nın Üstlenilmesine İlişkin Gözden Geçirilmiş Ulusal Program'ın tarım alanında

öngördüğü öncelikler listesi ve bunlara ilişkin yapılacak düzenlemeler, başlıklar halinde, aşağıdaki gibidir:

Tablo 10. AB Uyum Programı Kapsamında Tarım Alanında Belirlenen Öncelikler Listesi

Yatay Konulara İlişkin Düzenlemelere Uyum
Entegre dare ve Kontrol Sistemi'nin (IACS) temel unsurlarının oluşturulması,
Çiftlik Muhasebe Veri Ağı'nın (FADN) kurulması,
Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu'na yönelik idari yapıların oluşturulması,
Organik Ürün ve Girdilerin Üretimi, Tüketimi ve Denetlenmesine Dair Kanun'un çıkarılması,
Veteriner Mevzuatına Uyum,
Veterinerlik Çerçeve Kanunu'nun çıkarılması ve bunun uygulanmasına yönelik AB ile uyumlu idari yapılanmanın oluşturulması,
Hayvan ve Hayvan Maddelerinin Uluslararası Ticaretinde Kullanılan Sağlık Sertifikası Modellerine İlişkin Tebliğin çıkarılması,
AB Üye Ülkelerinin Dışındaki Ülkelerden İthal Edilecek Canlı Hayvanların Muayene ve Kontrollerine İlişkin Tebliğin çıkarılması,
Hayvan Hastalıklarının Bildirim Sistemi Yönetmeliği'nin hazırlanması,
Hayvan hastalıklarının kontrolü ve izlenmesi ile ilgili acil eylem planlarının yapılması,
Hayvan refahına ilişkin yönetmeliklerin ve tebliğlerin çıkarılması,

Veteriner halk sağlığına ilişkin yönetmeliklerin ve tebliğlerin çıkarılması,
Yem Yönetmeliği'nin çıkarılması.
Bitki Sağlığı Mevzuatına Uyum ve Gerekli Kurumsal Kapasitenin Oluşturulması
Bitki pasaportu uygulamaları ve sınır kontrol noktaları dahil zararlı organizmalara ilişkin kanun ve yönetmeliklerin çıkarılması,
Bitki koruma ürünlerine (Pestisitler) ilişkin yönetmelik ve tebliğlerin çıkarılması,
Yeni Bitki Çeşitlerine Ait Islahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun'un çıkarılması,
Tohum Kanunu ve fide kalitesine ilişkin yönetmeliklerin çıkarılması.
Kırsal Kalkınma Stratejisi'nin Kabulüne İlişkin Başbakanlık Genelgesi ile Bakanlar Kurulu Kararı'nın yayımlanması,
Ulusal Kırsal Kalkınma ve Ormancılık Stratejisinin Oluşturulması
Ulusal Ormancılık Stratejisi'nin Kabulüne İlişkin Başbakanlık Genelgesi'nin yayımlanması.
Gıda Güvenliği ve Kontrolü,
Bitkisel kökenli gıda maddelerinde gıda güvenliğine ilişkin tebliğlerin çıkarılması,
Süt ve süt ürünlerinde gıda güvenliğine ilişkin tebliğlerin çıkarılması,
Et ve et ürünlerinde gıda güvenliğine ilişkin tebliğlerin çıkarılması,
Diğer tarımsal ürünlerde gıda güvenliğine ilişkin tebliğlerin çıkarılması,
Alkollü içkilerde gıda güvenliğine ilişkin tebliğlerin çıkarılması,
Ortak Piyasa Düzenlerinin Oluşturulması ve Uygulanmasına Yönelik Düzenlemelerin Gerçekleştirilmesi ile Tarım Piyasalarının Daha Etkin İzlenmesi

Aşağıda sıralanan ürünlere ilişkin Ortak Piyasa Düzeni Çerçeve Kanunu, ilgili Bakanlar Kurulu Kararları ve yönetmeliklerin çıkarılması;
-Hububat ve çeltik,
-Sığır ve dana eti,
-Süt ve süt ürünleri,
-Taze meyve ve sebze,
-İşlenmiş meyve ve sebze,
-Zeytinyağı,
-Şarap,
-Şeker,
-Tütün.

Görüldüğü gibi ilk etapta Türkiye'nin OTP'na uyumu için AB tarafından yol haritası çizilerek yapısal sorunların çözümü için (daha doğrusu çözümüne başlanması için) altyapı hazırlanması önerilmiş ve Türkiye Ulusal Program'la değişiklikleri taahhüt etmiştir. Listenin bu kadar kabarık olması doğal olarak, AB'nin 40 yılı aşkındır sürekli genişleyen Birliğin yapısal sorunlarını çözmek için politikalar geliştirmesi, bu doğrultuda reform sürecini sürekli canlı tutması, **Türkiye'nin ise tam tersi bir yaklaşımla başlangıçta tarım için kurumsal altyapı oluşturmaya rağmen, sektörü sürekli kısa vadeli, çoğu zaman popülist politikalarla ayakta tutmaya çalışarak uzun vadeli bir tarımsal strateji çerçevesinde ulusal tarım politikası oluşturamamasından kaynaklanmaktadır.** Bu durumdan kaynaklanan, AB ile Türkiye tarımı arasındaki farklılığın giderilmesi, müşterek kuvvetli siyasal bir irade

olsa bile kısa ve orta vadede pek olası görünmemektedir. Zaten, AB ve Türkiye arasındaki farklılıkları gidermek için hazırlanan müktesebat bu büyük farklılıktan dolayı oldukça kabarıktır. Şöyle ki, tam üyelik öncesinde Türkiye'nin uyum sağlamakla yükümlü olduğu AB mevzuatının toplamı 80 bin sayfadan, uyum sağlanması gereken toplam mevzuatın içinde tarıma ilişkin kısım 4 bin adet olup yaklaşık 40 bin sayfadan oluşmaktadır.⁸⁹ Bazı istatistiklere bakıldığında rakamların da bu kadar kabarık bir müktesebatı gerektiren ciddi yapısal farklılıkları ortaya koyduğu görülmektedir. Örneğin,

-AB ülkelerinin toplam nüfusu içerisinde toplamistihdamda tarımın payı %5'in altındadır. Türkiye'de ise bu oran yaklaşık %35 civarındadır.

-AB ülkelerinin ortalamasında GSMH içinde tarımın payı ortalama %2, Türkiye'de ise %13 civarındadır. Buna rağmen AB bütçesinin neredeyse yarısı (40 milyar EUR civarında), Türkiye'de ise bütçenin yaklaşık %4'ü tarıma yöneliyor.

-AB'de ortalama işletme büyüklüğü 170 dekarla, Türkiye'nin 3 katı kadardır.

-Tarımsal girdi kullanımını açısından, kimyasal gübre kullanımı AB'de Türkiye'nin 3 katı, hektar başına tarım ilacı kullanımı 10 katı olup, makineleşme göstergeleri açısından Türkiye'nin 2000'lerin başında ulaştığı seviyenin Yunanistan, Fransa ve İtalya gibi AB ülkelerinin 1980'li yılların başında ulaştıkları seviyenin altında olduğu görülmektedir.

⁸⁹ Abdullah Aysu, **Avrupa Birliği ve Tarım**, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2006, s. 201.

-Ürün verimliliği açısından da süt, buğday gibi bazı temel ürünlerde AB ortalaması Türkiye'nin 3 katıdır.

Doğaldır ki, bu kadar büyük farklılığın kapanması için aynı zamanda büyük maddi kaynak gerekmektedir. Oysa yukarıdaki tablodan görüldüğü üzere, bilinmektedir ki, AB, ne yeni üyelerine, ne de aday ülkelere tarımsal yapılarını orta vadede bile mevcut OTP'na uyumlaştırmaları için ciddi parasal kaynaklar ayırmamaktadır. Türkiye'nin ise, tarım sektörünün büyüklüğü açısından Birlik politikalarına uyumu için büyük parasal desteğe ihtiyacı vardır. Bu konuda AB'nin tutumunu eski tarım komiseri Franz Fischler'in şu görüşleri net bir şekilde açıklıyor kanaatindeyiz:"... Türkiye daha geniş, daha kalabalık ve daha yoksul bir ülke. Ortak Tarım Politikamızı bugün Türkiye'de aynen uygulasak, DGD için 8, pazar önlemleri için 1, kırsal kalkınma önlemleri için de 2.3 milyar euro olmak üzere, toplam 11.3 milyar euro'ya gereksinim var. Bunu yapamayız. "

Diğer taraftan AB tarım sektörünün gelişimi incelendiğinde, OTP uygulamalarının başlamasıyla, yapısal değişimin yaşandığı iki temel alan, tarımsal nüfus ve işletme ölçekleri oldu. Makineleşmenin artması, yüksek teknolojinin tarıma uygulanması ve piyasa ekonomisi ile bütünleşme bir yandan tarımda çalışan işgücünü azalttı, öte yandan yeni sosyoekonomik ve teknik yapıya uyum sağlamayan küçük ve orta ölçekli işletmelerin bir bölümünü tasfiye etti. OTP uygulamalarından büyük işletmeler daha fazla yararlanarak küçük/orta ölçekli tarımsal işletmelerle aradaki gelir farkını açtı. Doğaldır ki, Türkiye açısından bu politikaların ülke gerçekleriyle uyumlaştırılmadan uygulanması zaten mali açıdan oldukça zayıf olan küçük ve orta

ölçekli işletmeleri yüksek bir tasfiye hızıyla sistem dışına iter ki, bu kadar yüksek işgücü ordusunu ülkenin mevcut ve potansiyel, üstelik IMF/Dünya Bankası güdümündeki büyüme hızı diğer sektörler yönlemede yetersiz kalır. Şöyle ki, kalkınmanın lokomotifi olması gereken imalat sanayi 2001-2005 yılları arasında tarımdaki istihdam kaybının ancak %10'una iş yaratabilmiştir.

Sonuç olarak, sonuçlanması uzun vadede bile kestirilemeyen, üstelik uygulanması sırasında konumuzu oluşturan küçük ve orta ölçekli tarımsal işletmeler üzerinde olumsuz etki yaratması muhtemel AB OTP'na uyum politikaları, DTÖ'nün IMF ve Dünya Bankası destekli tarım sektörünün liberalleşmesi politikalarıyla kesişmekte ve bu husus mevcut konjoktürü itibariyle her türlü etkiye açık Türk tarım sektörü üzerinde "kusursuz fırtına" oluşturmaktadır ki, bu durumun konumuz olan küçük ve orta boy tarımsal işletmelerin bu süreci en az hasarla atlatabilmeleri, belki de kuvvetlenebilmeleri için alternatif finansman modellerini, ülke çıkarları için, gerekli kıldığı düşüncesindeyiz.

3 – TARIM SEKTÖRÜ'NE YÖNELİK ALTERNATİF FİNANSMAN MODELİ ÖNERİSİ

1980'den itibaren kademe kademe uygulanmaya başlayan tarımın liberalizasyonu yönündeki politikalar 2001 yılından itibaren yurtiçi ve yurtdışı dinamiklere dayanarak mevcut kurumsal altyapının çözülmesiyle son aşamasına ulaşmıştır. Önceki bölümlerde konu, tarihsel sürece dayanarak ilgili başlıklar altında detaylı bir şekilde incelenmişti. Bugün gelinen noktada her ne kadar sektör, tamamen kamu

desteğinden soyutlanmamışsa da liberalleşme sũrecinin hızla ilerleyerek nihai bir çözülmeye doğru gittiği anlaşılmaktadır. Tarım sektörũ, çözülmeye yüz tutan geleneksel kamu merkezli finansman modeli nedeniyle ortaya çıkan finansal boşluğu mevcut altyapıya dayanarak içsel dinamikleriyle tamamlamaktan uzak görünmektedir. Bu süreçte, geçmiş yıllarda olduğu gibi, kalıcı kurumsal ve finansman altyapıdan yoksun olarak etkinliği giderek düşmekle birlikte yapılan kamusal desteklerin eski alışkanlıkların devamı olarak popülist yaklaşımlardan arındırılmadığı izlenmektedir.⁹⁰ Diğer taraftan tarım alanında çok ciddi bir örgütlenme karmaşası ve örgütlenme yorgunluğu yaşanmaktadır. Türkiye’de halen kooperatif sayısı ve kooperatif üyesi sayısının yüksekliğine rağmen kooperatiflerin ekonomik yaşama müdahil olma gücü yetersizdir. Kamunun tarım sektöründe hızla boşalttığı alanların henüz doldurulmadığı gözlenmekle birlikte başta özel bankalar, yabancı şirketler ve diğer kar odaklı kuruluşlar arasında açığa çıkan sektörden pay alınabilmesi için bir yarışın başladığı görũlmektedir. Nitekim, bugün Türkiye tarımına bakıldığında üç yeni eğilim dikkati çekmektedir;

Özel sektör tarımsal üretime girmektedir,

Özel bankalar tarım sektörüne kredi açmaktadır,

Yabancı sermaye yatırımlarının beşte birinden fazlası tarım sektöründe yapılmaktadır.

⁹⁰ En son 2007 genel seçimlerden önce Merkezi Bütçe cari transferler kaleminden tarımsal destekleme harcamaları bir önceki yıla göre %93 artışla 4,8 milyar YTL’ye yükselmiştir. Bkz. BDDK, **Haziran 2007 Finansal Piyasalar Raporu**, Ankara, 2007, s.24.

Bu eğilimler ışığında bütün yapısal sorunlarına rağmen tarım sektörünün sermaye odakları tarafından karlı bir yatırım alanı olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan, bu yarışta kamunun denetim ve müdahalesinden tam olarak sıyrılmayan kooperatif ve üst birliklerin mevcut altyapı ve mali gücüyle sektörde tarım kesimlerinin çıkarlarını tam anlamıyla savunacak konumda bulunmaktan henüz uzaktır. Geline nokta, tarım sektöründeki finansman ihtiyacının azalmakla birlikte kamu kaynakları, özel bankalar, kooperatif ve üst birlikleri ve organize olmamış kaynaklar (tefeci, tüccar ve d.) tarafından karşılandığı görülmektedir. Tarıma aktarılan kaynaklar sektörün finansman ihtiyacını tamamen karşılamamakta ve sektörün yapısı itibariyle ihtiyaç duyduğu çağdaş fonlama yöntemleriyle uyuşmamaktadır.

Bu bilgiler ışığında alternatif finansman modelini oluşturmadan önce genel kredilendirme ilkeleri doğrultusunda Türkiye’de tarımsal kredilendirme sürecinin özellikleri ve mevcut tarımsal kredi organizasyonu üzerinde durmakta fayda vardır.

3-1 . – TARIMSAL KREDİLENDİRME SİSTEMİNİN ÖZELLİKLERİ

Başarılı bir tarım politikasının en önemli dayanağını oluşturan sağlıklı bir kredi sistemi sektörün gelişmesi için temel faktörlerden birisidir. Tarımsal kredi sisteminin sektörün kendine özgü yapısı nedeniyle diğer sektörlere açılan kredi hatlarından farklılık göstermesi kaçınılmazdır. Çalışmanın bu kısmında Türkiye’deki tarımsal kredi sisteminin genel kredi ilkeleri ışığında değerlendirilmesinin yapılmasına

çalışılarak sektörün özellikleriyle ne derecede örtüştüğünü tespit etmeyi hedeflemekteyiz.

Sözlük anlamı itibariyle “saygınlık ve güven” anlamına gelen “kredi”, bankalar açısından, öz varlıklarının yanı sıra, topladıkları vadeli ve vadesiz mevduat ile banka dışından temin ettikleri fonları, yasal sınırlar içinde ve banka içi mevzuatı da göz önünde tutmak suretiyle, ihtiyaç sahiplerine belirli bir süre sonra geri alınması kaydıyla borç olarak vermesi ya da borç anlamında olmamakla birlikte, birbirleriyle taraflardan birinin taahhüdünün ve/veya bu taahhütten doğacak borçlarının garanti edilmesi işlemidir. İşletmeler açısından ise kredi, rekabet şartlarında büyüebilmek ve faaliyet döngülerini finanse edebilmek açısından başvuru yabancı kaynaktır. İşletmeler ve finans kuruluşları arasında sağlıklı bir kredi ilişkisinin kurulması bu sürecin kredilendirme ilkeleri doğrultusunda başarıyla yönetilmesine bağlıdır. Başka bir ifadeyle, kredi sisteminin sağlıklı bir şekilde çalışması için reel sektöre finans kuruluşları tarafından yapılan fon transferinin kredilendirme ilkeleri ile uyumlu olması gerekmektedir. Konuyla ilgili yetkili mercilerce çıkarılan mevzuat kurallarına uygunluk temel kredilendirme ilkesi olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Bununla beraber, işletmelerin kredilendirme sürecinde aşağıda sıralayacağımız temel ilkelere göre hareket edilmelidir:

- Kredi açılacak sektörün detaylı analizinin yapılarak, işletme davranışları dışında bulunan ve oluşabilecek sektörel risklerin öngörülebilir olması. Başka bir ifadeyle belirsizlik ortamının asgariye indirilmesi;

- İşletmelerin moralite analizi. Özellikle çoğu aile işletmesi olan kurumsallaşmamış ekonomik birimlerde karar merciiindeki kişilerin ödeme alışkanlıklarının tespiti;
- Açılacak kredinin tahsis amacına uygun kullanımının sağlanması ve denetlenmesi;
- İş kolunun özelliği ve işletmenin yapısı göz önünde bulundurularak tahsis edilecek kredi ile işletme iş akışının uyumlu olması. Başka bir ifadeyle ihtiyaçların vade ve tutar analizinin doğru yapılarak kredi geri ödeme vadelerinde işletmenin rutin faaliyet döngüsü üzerinde mali baskı oluşturmaması;
- Tahsis edilen kredinin, işletmenin öz sermaye ve/veya başka bir kredi kaynağıyla kapatılmayarak, kredinin yarattığı katma değerle geri dönüşünün sağlanması.

Yukarıda sıralanan hususlar, sağlıklı bir kredilendirme sürecinin dayanması gereken temel ilkeler olarak dikkate alınmalıdır.

Türkiye’de tarım sektörünün kendine has özelliklere sahip olması sektörün kredi ihtiyacının şekillenmesini büyük ölçüde etkilemektedir. Bu etmenler, kredilendirme sürecinin dayanması gereken genel kabul görmüş kredilendirme ilkelerini zorlamakta ve sektörün finansmanı için farklı çözümlere dayalı yaklaşımları göz önünde bulundurmayı gerektirmektedir. Tarım sektörünün kendine özgü toplumsal ve ekonomik yapısı çerçevesinde kredi sürecini etkileyen başlıca etmenleri şöyle sıralayabiliriz:

- Tarımsal üretimin büyük ölçüde hava koşullarına bağlı olması, buna karşılık sigortacılığın gelişmemiş olması sektördeki risk ve belirsizlikleri artırmaktadır.
- Kuraklık, hastalık, su baskını gibi doğal yıkımlar nedeniyle gelir dalgalanmaları,

- Tarımda küçük aile işletmelerinin yaygın olması,
- Tarım ürünlerinde elverişsiz maliyet-fiyat ilişkisinin varlığı,
- Tarımda kredi taleplerinin değerlendirilmesi için gerekli bilgilerin eksik oluşu,
- Politik ve toplumsal nedenlerden dolayı tarım kesiminde üreticilerin kredi sözleşmesi şartlarını yerine getirmeye gerekli özeni göstermemeleri,
- Gelir ve giderler arasında zaman uyumunun olmaması. Şöyle ki, çoğu ürünü yılda bir satılan, buna karşılık bütün bir yıl masraf yapılan tarım sektöründe, sermayenin devir hızı yavaş ve tasarruf edilerek sermaye oluşturmak zor olduğundan kullanılabilir sermaye miktarı çoğu zaman yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizlik, üretimin artırılması için gerekli faaliyetlerin gerçekleştirilmesini, işletmelerin rasyonelleştirilme olanaklarını ve dolayısıyla çiftçinin gelir düzeyinin yükseltilmesini geniş ölçüde engellemektedir.
- Kapalı ev ekonomisinden pazar için üretime geçiş,
- Tarımda gelir seviyesinin düşük, tasarruf olanağının kısıtlı bulunması. Özellikle tarım ürünlerinin arz ve talep esnekliğine bağlı olarak ortaya çıkan fiyat dalgalanmaları, tarım işletmelerinin gelirlerine olumsuz yansımaktadır.
- Tarımda teknoloji geriliği ve yapısal sorunlar. Diğer taraftan hızlı makineleşme, girdi kullanımındaki artışlar ve tüketici tercihlerindeki değişmelere uyum için de çiftçilerin ek harcama yapmaları gerekmektedir.

Türkiye’de tarım sektörünün yapısını etkileyen etmenler arasında özellikle küçük aile işletmelerinin yaygın oluşu kredilendirme sürecinde üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan birisidir. Çünkü bu tip işletmelerin sektörün mevcut yapısı içerisinde üretim faktörlerinden (sermaye, emek, toprak ve girişimcilik) en çok

sermayeye ihtiyaç duyması sistemin ucuz ve sektörle uyumlu kredi olanakları ile desteklenmesini gerektirmektedir. Bu da kredi organizasyonu içerisinde bulunan kuruluşların kredilendirme sistemlerini, yukarıda belirtilen kredilendirme ilkeleri ile sektörün yapısı arasındaki farklılıklar nedeniyle daha geniş kapsamlı bir düzlemde değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Bir sonraki kısımda mevcut kredi organizasyonunda yer alan kuruluşların bu konuda ne kadar başarılı oldukları kredilendirme faaliyetleri çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3-1-1 – TARIMSAL KREDİ SİSTEMİNİN MEVCUT ORGANİZASYON YAPISI

Türkiye’de tarımsal kredinin organizasyon yapısına bakıldığında 2000’li yıllara kadar Ziraat Bankası ve kamu güdümündeki tarım kredi ve tarım satış kooperatiflerinin kredi portföyü içerisinde önemli ağırlıklarının bulunduğu görülmektedir. Aile bireyleri, esnaf, tüccar, aracı ve tefecilerden oluşan organize olmayan kredi kaynakları dışında bu dönemde tarım sektörüne sağlanan kredilerin tamamına yakını Ziraat Bankası ve kooperatifler aracılığıyla kamu finanse etmekteydi. Bugün gelinen noktada yapılan politika değişimi doğrultusunda Ziraat Bankasının giderek azalmakla birlikte etkinliği devam etmekte, ortaya çıkan boşluğun ise özel bankalarca doldurulmaya çalıştığı görülmektedir. Diğer taraftan kuvvetli özkaynak yapısıyla yapılan yasa değişikliğiyle kısmi mali özerkliğini kazanmış Tarım Kredi Kooperatifleri de kredi piyasasında önemli bir finans kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Bugün mevcut kredi kaynakları tarafından sektöre açılan

kredilerin çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Özellikle özel bankaların son yıllarda sektörde yaşanan yoğun rekabet sonucunda düşen kar marjları ve plasman anlamında potansiyel olarak gördükleri tarım alanına yönelmeleri bu anlamda belirgin olmaya başlamıştır. Bu çerçevede tarım sektörüne yönelik birçok kredi türü, genel anlamda kredi paketleri oluşturulmaktadır. Hatta bazı bankalarda “tarımsal bankacılık” birimleri oluşturulmaya başlanmaktadır. Bu birimler gerek genel müdürlük ve gerekse de şubeleri içeren bir örgütsel yapı içinde şekillenmektedir.

3-1-1-1 – TÜRKİYE CUMHURİYETİ ZİRAAT BANKASI A.Ş.

3202 Sayılı kanunla kurulan TCZB günümüzde 3202 sayılı kanun yanında 15.11.2000 tarih ve 4603 sayılı kanun ve 22.02.2001 tarihli Banka genel kurulunda kabul edilen ana sözleşme hükümlerine göre faaliyetlerini sürdürmektedir. 2000 yılı sonuna kadar tarım sektörünün finansmanında önemli işlevlerini kanunların verdiği görevlerle üstlenen TCZB 4603 sayılı kanunun 1. maddesine göre özelleştirilmeye hazırlanmasına olanak sağlayacak şekilde yapılandırılma ve daha sonra satışının yapılması amacıyla anonim şirket haline getirilmiştir. 22.02.2001 tarihli Banka genel kurulunda kabul edilen ana sözleşmenin geçici 2.maddesine göre “Kamu hisseleri %50’nin altına düşünceye kadar, Bankanın zirai kredileme faaliyetleri, uğraşı konuları münhasıran küçük ve orta boy tarımsal işletmelerin işletilmesinden ibaret üreticilere doğrudan ve/veya Tarım Kredi Kooperatifleri aracılığıyla açacağı kredilerle sınırlı olmak ve faiz oranları Banka kaynak maliyetinin altında olmamak kaydıyla devam eder” şeklinde tanımlanmaktadır. Görüldüğü gibi yapılan yasal

düzenlemelerle tarım politikalarının liberilasyonu doğrultusunda kamunun sektördeki etkinliğinin azaltılması için zemin hazırlanarak Ziraat Bankası'nın bu konudaki faaliyetleri sınırlandırılmaktadır. 2000 yılında tarımsal krediler içerisindeki payı %95'i aşan Bankanın seçim yılı olan 2007'de %50'yi bile bulmaması bunun açık göstergesidir. Banka aracılığıyla verilen krediler %25 - %60 aralığında değişen oranlarda indirimli krediler ve cari kaynak maliyetine göre fiyatı uyarlanmış piyasa faizli krediler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Banka, sübvansiyonlu kredileri 2006/11201 ve 2007/12012 sayılı Bakanlar Kurulu Kararları ile 2007/12 sayılı Tebliğ kapsamında kullanılmaktadır. İlgili tebliğler bu uygulamayı 1 yılla sınırlamaktadır. Tebliğlerin ilgili maddelerinde oluşacak gelir kayıplarının Hazine bünyesinden karşılanacağı belirtilmektedir. İlgili tebliğlerin sürelerinin 1 yılla sınırlı olması, kamunun güncel tarım politikasıyla uyumayan bu uygulamanın gelecek uyarılar doğrultusunda sürelerinin yenilemeyebileceği izlenimini doğurmaktadır. Tebliğler haricinde Bankanın tarım sektörüne aktarılacak kredilerin faiz oranlarının banka kaynak maliyetinin altında olamayacağı şartının anasözleşmenin ilgili maddesince güvenceye alınması henüz kamu bankası statüsünde bulunan Bankanın tarımsal kredilerde alt faiz limitlerinin altını çizerek tarımın kamu bütçesine artık yük olmayacağını garantisini sağlamaktadır.

3-1-1-2 – TARIM KREDİ KOOPERATİFLERİ

Türkiye'de tarımsal kredi organizasyonu içerisinde yer alan örgütlenme ve kredilendirme faaliyetleri açısından üzerinde önemle durulması gereken kurumlardan birisi Tarım Kredi Kooperatifleri'dir. Türkiye'de bu yöndeki ilk kooperatifleşme

hareketinin kökenleri devlet adamı Mithat Paşa'nın 1863 yılında kurduğu "Memleket Sandıkları"na kadar uzanmaktadır. Modern kooperatifçilik anlayışının kurumsallaşması ve temel hukuki normlara kavuşturulması Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle 1924 yılında çıkarılan "İtibari Zirai Birlikler Kanunu",1929 yılında yayınlanan 1470 "Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu" ve takiben 1935 yılında yürürlüğe giren 2836 sayılı "Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ile gerçekleştirilmiştir. Alman Raiffeisen Kooperatifçilik ilkeleri rehber tutularak hazırlanan 2836 sayılı yasa, Tarım Kredi Kooperatiflerine ortaklarının üretimlerini düzenlemek, artırmak ve kıymetlendirmek için ucuz üretim kredisi temin etmek ve tarımsal girdi, alet ve makine tedariki sureti ile ortaklarını zararlı kredi yollarına başvurmaktan alıkoymak ve böylece yurt içi ve yurt dışı rekabet gücünü geliştirmek gibi görevler yüklemiştir. Daha sonra bu yasa, gelişen ve değişen ihtiyaçlara göre yerini 1972 yılında çıkarılan ve çeşitli tarihlerde yapılan değişikliklerle bugün de yürürlükte olan 1581 sayılı yasaya bırakmıştır. Bu kanunla Tarım Kredi Kooperatiflerine yeni bir teşkilatlanma şekli getirilerek kooperatiflerin Bölge Birlikleri ve Merkez Birliği organizasyonu içinde teşkilatlanması gerçekleştirilmiştir. Bugün itibariyle Merkez Birliği, 16 Bölge Birliği ve 1926 adet kooperatifli bir yapıya ulaşan Tarım Kredi Kooperatifleri 1,5 milyonun üzerinde çiftçi ortağıyla tarım sektörü içerisinde önemli aktörlerden birisidir.

2000'li yıllarla başlayan tarım sektörünün liberizasyonu yönündeki çalışmalara paralel olarak TKK'in örgütlenme ve finansman kaynakları konusunda da yeni düzenlemeye gidilmiştir. 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununda 2005 tarihli 5330 sayılı yasayla getirilen değişiklikle Tarım ve Köyüşleri

Bakanlığı aracılığıyla kamunun TKK üzerindeki denetim mekanizması gevşetilerek eski oluşuma göre daha özerk ve demokratik bir yapıya kavuşması sağlanmıştır. Yeni yasayla TKK’i üzerindeki kamu denetiminin yumuşatılması finansman kaynakları konusunda da TKK’nin daha serbest hareket etmesine yolu açmıştır. 1581 sayılı yasanın düzenlemeden önceki 11.maddesinde TKK’nin finansman ihtiyacının sadece TCZB tarafından karşılanması öngörülmekteyken 5330 sayılı yasayla ilgili maddede TCZB’na bağlılık ortadan kaldırılmakta, TKK’nin finansman ihtiyacını yurtiçi banka, finans veya kredi kuruluşları ve yasanın 3.maddesine göre kurulacak banka tarafından karşılanması hükmü getirilmektedir. Fikrimizce, konumuz açısından asıl üzerinde durulması gereken husus budur. Çünkü, ilgili madde değişikliklerinden kamunun izlenen politikalara uygun olarak tarım sektörünü ve sektörün finansman yükünü taşımak istemediği anlaşılmakta ve TKK’nin finansman ihtiyacının karşılanması için sermaye piyasalarının yolu açılmaktadır. Her ne kadar 2006/11201 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle TCZB A.Ş. ile birlikte Hazine kaynaklı sübvansiyonlu kredilerin kullanılmasına TKK’nin de aracılık etmesi öngörülmekteyse de bu düzenlemenin 1 yılla sınırlı olduğu ve geçici mahiyette olduğu unutulmamalıdır. Diğer taraftan yukarıda bahsedilen yasanın 3.maddesinin TKK’nin finansman ihtiyacını karşılamak için yurtdışı finans kaynaklarına ulaşımı engelleyerek ucuz finansman temininin önünü kestiğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Dolayısıyla yapılan düzenlemeyle TKK’i yurtiçi özel bankalar için potansiyel bir kredi müşterisi konumuna getirilmiştir. Nitekim kamu tarafından yapılan kaynak tahsisinin sınırlandırılmasıyla TKK’i özkaynakların yanı sıra ortakların ihtiyacını karşılamak için yurtiçi özel bankalara da müracaat etmektedir. Şöyle ki 2000 yılında kullanılan kredilerin %12,5’i özkaynaklardan, gerisi Ziraat

Bankası plasmanından karşılanmıştı. 2006 yılında ise Merkez Birliği tarafından kullanılan 1,650 milyon YTL kredinin %65'i özkaynaklar, %35'i yabancı kaynaklardan karşılanmıştı. Yabancı kaynaklar içerisinde TCZB A.Ş.'nin payı 345 milyon YTL ile %60, özel bankaların payı 232 milyon YTL ile %35 seviyesinde olmuştur. Geline nokta özel bankacılık perspektifiyle hareket eden Ziraat Bankası'nın TKK aracılığıyla finansmanda banka kredilendirme prensipleri doğrultusunda belli limitler çerçevesinde tahsis işlemlerini yürüttüğünü, bunun sonucunda da kooperatif kredileri içerisinde TCZB kaynaklı kredi payının giderek azaldığı, boşluğu doldurmak için TKK Merkez Birliği'nin ağırlıklı olarak özkaynaklara yöneldiğini, kredi talebinin bir bölümünü ise yüksek faiz oranlarıyla yurtiçi özel bankalardan karşıladığı görülmektedir.

Tarım Kredi Kooperatiflerin ortaklarına mevcut kredi kaynaklarıyla açtığı krediler başlıca iki grup altında toplanmaktadır:

- Kısa Vadeli İşletme Kredileri: Ortakların kısa vadeli tohumluk, kimyevi gübre, bitkisel ve hayvancılıkta ilaç, hayvancılıkta işletme, akaryakıt gibi ihtiyaçları için açılan kredilerdir. Bu kredilerde vade en çok bir yıl olup, işletme sermayesi niteliğindeki krediler dışındaki krediler aynı olarak kullanılmakta, bu şekilde kredinin amacına uygun olarak tahsisi kontrol edilebilmektedir.

- Orta Vadeli Yatırım Kredileri: Tarımsal işletmenin canlı ve cansız demirbaş unsurlarını oluşturan her türlü tarımsal araç, gereç ile iş ve irat hayvanlarının

sağlanması amacıyla en çok üç yıl vadeli olarak açılan ve aynı olarak kullanılan kredilerdir.

TKK ile ilgili belirtilmesi gereken önemli husus da günümüzde ilgili kooperatiflerin değişen şartlar doğrultusunda tarımsal kredi temini amacının yanı sıra ortakların girdi ihtiyaçlarının temini için tarım alım ve bazı ürünlerinin pazarlanmasında tarım satış kooperatiflerinin fonksiyonlarını da üstlenmeye çalışarak çok amaçlı kooperatifçilik anlayışının yerleşmesi yönünde bir faaliyet içerisinde olduklarıdır. TKK, çeşitli tarihlerde kurduğu iştirakleri aracılığıyla bu hizmetleri vermeye çalışmaktadır. Bu durum kamunun özellikle tarımsal girdi temini konusunda oluşturduğu kurumsal altyapının çözülmesi ve Tarım Satış Kooperatiflerinin yapılan düzenlemelerle büyük ölçüde kamusal destekten yoksun bırakılarak giderek pazarlama güçlerinin işlevsizleşmesi ile açıklanabilir. Kuşkusuz, çok amaçlı kooperatifçiliğe doğru yönelmiş TKK'nin bu süreçte uzmanlık alanını genişleterek özkaynak yapısını kuvvetlendirmek zorunluluğu vardır.

Sonuç olarak, tarım sektörünün mevcut kaynak talebinin, özkaynak yapısının ve yasal çerçevenin getirdiği kısıtlamalar nedeniyle sadece bir bölümünü karşılayabilse bile Tarım Kredi Kooperatifleri sektörün ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle, tasarrufu özendirici yapısı, kredi maliyetlerini düşürme yönündeki çabası, kredi tahsisi ve kredi kullanımında yaygın örgütlenme ağı sayesinde etkin performans izlemeye olanak veren yapısı ve tahsis edilen kredilerin amacına uygun kullanımını sağlayabilen kredilendirme prensipleri doğrultusunda hareket eden TKK'yi mevcut tarımsal kredi organizasyonu içerisinde sağlıklı kredilendirme ilkelerine en çok yaklaşan kuruluştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde

TKK temelinde oluşturulmuş ve güçlü sermaye yapısına kavuşturulmuş bir finansman modelinin başarılı bir organizasyon olacağı düşünülebilir.

3-1-1-3 – ÖZEL BANKALAR

2000’li yıllara kadar özel bankaların tarım sektörüne olan ilgileri sınırlı düzeyde kalmıştır. 2001 krizi sonrası hem bankacılık sektöründe yaşanan yeniden yapılandırma, hem de tarım sektörünün yaşadığı dönüşümle birlikte özel bankaların sektörle daha çok ilgilendiği görülmektedir. Bu ilginin sebepleri bankacılık kesiminin resmi söylemlerinde ekonominin istikrara kavuşması, sektörün dönüşüm çabası içerisinde olması, Avrupa Birliği sürecinde OTP’na uyum açısından sektörün ilgi odağı haline gelmesi, toplumsal duyarlılık gibi gerekçelerle açıklanmaktadır. Oysa bankacılık sektöründeki gelişmelerle tarım sektöründeki gelişmeler birlikte ele alındığı zaman bir taraftan başta tarımsal KİT’ler olmak üzere tarım sektöründeki kurumsallaşmanın tasfiye edilerek kamu desteğinin çekilmesi sonucunda oluşan boşluğun yarattığı finansal talep ve bunu karşılamakta istekli davranan özel bankaların davranışlarının bu sürecin asıl dinamiklerini oluşturduğu görülmektedir. Çok yüzeysel bir analiz yapılırsa, bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması ve yabancı bankaların sektöre girmesiyle artan rekabet ortamında kurumsal, işletme ve bireysel bankacılık alanlarında yaşanan yoğun rekabet, bunun neticesinde düşen kar marjları, kar marjlarının düştüğü bir ortamda portföy ve sektör çeşitlendirmesi yapılarak riskleri minimize etme isteği ve bu sayede karlılık düzeylerinin düşmesinin engellenmesi çabaları açısından özel bankaların tarıma yönelmesinin daha gerçekçi bir yaklaşım olacağı kanaatindeyiz. Bu perspektiften hareket ederek tarım sektöründe

de rekabet ortamı yaratan özel bankalar sektörle ilgili kredi çeşitlendirmesi ve esnek vade olanakları gibi bir takım özgün çözümler çabası içerisinde olsalar da bir az sonra anlatacağımız paket çözümlerin gerçekte sektörün temel ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak olduğu söylenebilir.

Özel bankaların bugün itibariyle sektöre yönelik faaliyetlerinden seçilmiş bir takım örneklemeler üzerinde durursak Akbank, Finansbank, Denizbank, Garanti Bankası gibi bankaların uygulamaları incelenebilir.

Akbank – Çiftçi Destek Paketi

Tarım Kredisi

- Tohum, gübre, ilaç, mazot alımlarının finansmanına yöneliktir.*
- Yetiştirilen ürüne bağlı olarak 12 ay vade uygulanmaktadır.*
- Vade sonunda anapara+faiz ödemesi yapılmaktadır.*

Besicilik Kredisi

- Besicilerin yem, ilaç alımları ve bakım masraflarına yönelik kredi türüdür.*
- 12 aya kadar vade yapılabilmektedir.*
- Vade sonunda anapara+faiz ödemesi yapılmaktadır.*

Süt Besiciliği Kredisi

Düzenli olarak kooperatiflere süt satışı gerçekleştiren işletmelerin veya çiftçilerin hayvan bakım giderlerinde kullanabilecekleri kredidir.

- 18 aya kadar vade yapılabilmektedir.*
- Aylık eşit taksitlerde geri ödeme yapılmaktadır.*

Hayvan Alım Kredisi (Süt Besicilerine Özel)

- Süt besicilerinin büyükbaş hayvan alımlarında kullanabilecekleri bir kredidir.
- 12 aya kadar vade uygulanmaktadır.
- Aylık veya 3 aylık dönemlerde geri ödeme seçenekleri bulunmaktadır.

Traktör Kredisi

- 4 yıla kadar vade, aylık eşit taksit, dönem ödemeli (3-6-9-12 aylık) olarak uygulanmaktadır.

Sera Yatırım Kredisi

- Sera yapımına yöneliktir.
- 4 yıla kadar vade bulunmaktadır.
- Aylık eşit taksit veya dönem ödemeli (3-6-9-12 aylık) ödeme seçenekleri getirilmiştir.

Finansbank – Tarım Destek Paketi

Finansbank Tarım Destek Paketi aşağıdaki konu başlıkları altında kredi olanakları sunmaktadır.

Sera Modernizasyon Kredisi

Tarım Makinesi Kredisi

Mahsul Destek Kredisi

•Sera Modernizasyon Kredisi

- 100,000YTL'ye kadar yatırım kredisi taleplerinde, her yıl hasat dönemlerinde tek

ödemeli veya 12 ay geri ödemesiz dönemler içeren kredi imkanları sunmaktadır.

•48 aya varan vade ve 4 yıl sabit faiz garantisi ile eşit taksit veya esnek geri ödeme koşullarını nakit akışına göre müşteri belirleyebilecektir.

•Ayrıca 100,000YTL üzeri yatırım kredisi taleplerine her yıl hasat dönemlerinde tek ödemeli veya 12 ay geri ödemesiz dönemler ve 48 aya kadar vade seçenekleri ile maksimum 4 yıl sabit faiz garantisi içeren eşit taksitli veya esnek geri ödeme imkanı ile alternatif sunulmaktadır.

•Tarım Makinesi Kredisi

•Birinci el yatırım kredisi taleplerinde, araçlar %75 oranında kredilendirilmektedir. Ayrıca her yıl hasat dönemlerinde tek ödemeli veya 12 ay geri ödemesiz dönemler ve 36 aya kadar vade seçenekleri içeren eşit taksitli veya esnek geri ödeme imkanı sunulmaktadır.

•İkinci el araçlarda ise, araçlar %60 oranında kredilendirilmektedir. Ayrıca her yıl hasat dönemlerinde tek ödemeli veya 6 ay geri ödemesiz dönemler ve 36 aya kadar vade seçenekleri içeren eşit taksitli veya esnek geri ödeme imkanı sunulmaktadır.

Mahsul Destek Kredisi

•Yatırım kredisi taleplerinde hasat dönemlerinde tek ödeme veya 12 aya kadar vade seçenekleri ile eşit taksitli veya esnek geri ödeme imkanı sunulmaktadır.

TMO Makbuz Senedi Kredileri

•Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) depolarına bırakılacak hububatlar için düzenlenecek makbuz senetleri karşılığında üreticiler ve sanayiciler kredi kullanabilmektedir. Makbuz senedi, ürünlerin mülkiyetini temsil eden, TMO tarafından nama düzenlenmiş, teminat olarak verilebilen, ciro edilebilen kıymetli

evrak şeklinde olmalıdır.

İŞ Bankası

Küçük ve Orta Ölçekli Tarımsal İşletmeler Kredisi

Amaç

•Ziraat Odalarına bağlı çiftçilerin, ekim-hasat zamanındaki finansman ihtiyaçlarının karşılanabilmesidir.

Hedef Kitlenin Kapsamı

•Asgari 50 dekar tarımsal araziye sahip olan Ziraat Odaları üyesi çiftçiler

Kredinin Limiti

•Azami 30.000.-YTL

Kredi Türü

•Tasfiye kayıtlı borçlu cari hesap (BCH) kredisi şeklinde kullanılacaktır.

Faiz Oranı ve Vade

•Faiz oranı, spot kredi faiz oranına eşit olup vade sonuna kadar sabit kalacaktır.

•Kredi azami 10 ay vadeli olarak kullanılacaktır.

•Vade sonunda talep edilmesi durumunda, firma lehine azami 3 aylık yeni bir “Hasat Kredisi” kullandırımı toplam kredi vadesi 12 ayı geçmemek koşuluyla mümkün olabilecektir.

İş Bankası - Traktör Kredisi

Amaç

•Ziraat Odalarına bağlı çiftçilerin, 0 km ve 5 yaşına kadar ikinci el traktör alımındaki finansman ihtiyacının karşılanabilmesi

Hedef Kitlenin Kapsamı

•Ziraat Odaları üyesi çiftçiler

Kredinin Limiti

•0 Km traktörlerde, azami 60.000.- YTL olarak kullanılan kredi tutarı, aracın teslim bedelinin %75'ini geçmeyecek şekilde belirlenmektedir.

•İkinci el traktörlerde, azami 35.000.-YTL olarak kullanılan kredi tutarı, aracın kasko bedelinin %75'ini geçmeyecek şekilde belirlenmektedir.

Kredi Türü

•Aylık Taksit Ödemeli veya Esnek Geri Ödeme planlı olarak kullanılacaktır.

Garanti Bankası

Tarım Sektörüne Destek Kredileri

•Kısa Vadeli Üretimin Finansmanı Kredileri

•Temlikli Zirai Krediler

•Traktör ve Biçerdöver Kredileri

•Çiftçi Kredi Kartı

•TMO Makbuz Senedi Kredileri

•Sera Kredileri

Kısa Vadeli Üretimin Finansmanı Kredileri

•Ürün ön finansmanını sağlayan kredi modelidir. Kredinin geri ödemesi, çiftçilerin nakit akış döngülerine uygun yapılandırılmıştır. Ürün hasat dönemlerinde ödeme olanağı sunan kredi, 9 aya kadar geri ödemesiz, toplamda 12 ay vadeli olarak kullanılabilir.

•Kredi kullandırımı öncesinde ekilmiş olan ürünlerin Garanti Sigorta tarafından sigortalanması gerekmektedir.

•Kısa Vadeli Üretimin Finansmanında sahip olunan tarlanın ipoteği ya da kefalet teminat olarak alınabilmektedir.

Temlikli Zirai Krediler

•Sözleşmeli tarımın finansmanı için yapılandırılmış olan çalışma; kooperatif, birlik, tarıma dayalı sanayi işletmesi ve tüccar firmalara yönelik olarak aralarında yaptıkları sözleşme gereğince üretim gerçekleştiren üreticilerin, üretim öncesinde ve esnasında ortaya çıkan ihtiyaçlarının finansmanı sağlamak üzere geliştirilen kredi modelidir.

•Kredi vadesi, üretilen ürünün hasat dönemine paralel olarak belirlenmektedir. Kredinin asli teminatını ise ana firma ile üretici arasındaki borç-alacak ilişkisinin bankaya temlik edilmesi oluşturmaktadır.

Traktör ve Biçerdöver Kredileri

•Her marka traktör ve biçerdöver alımları için, 48 ay vadeye kadar, uygun faiz oranları ve ürün hasat tarihlerine paralel ödeme planlarını içeren uygun vade koşullarında kredi imkanları sağlanmaktadır.

•Proforma faturanın %80'inin kredilendirilebildiği kredi, yalnızca yeni traktör veya

biçerdöver alımları için geçerlidir.

Çiftçi Kredi Kartı

•Ticari faaliyetlerde kullanılmak üzere çiftçiler 1,000 YTL limite kadar ticari kredi kartı talep edebilmektedir.

TMO Makbuz Senedi Kredileri

•Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) depolarına bırakılacak hububatlar için düzenlenecek makbuz senetleri karşılığında üreticiler ve sanayiciler kredi kullanabilmektedir.

•Makbuz senedi, ürünlerin mülkiyetini temsil eden , TMO tarafından nama düzenlenmiş, teminat olarak verilebilen,ciro edilebilen kıymetli evrak şeklinde olmalıdır.

Sera Kredileri

•Tarım sektörünün finansmanını desteklemek amacıyla, sera yapımına yönelik yapılan yatırımların finansmanı desteklenmektedir.

•Yatırımcılara tahsis edilecek kredi tutarı ibraz edilecek fizibilite raporu paralelinde belirlenmektedir. Sera kredisi, 36 aya kadar vadelerde YTL ya da DEK olarak ve 12 aya kadar vadelerle geri ödemesiz olarak kullanılabilir.

**Minimum 30 dönüm tapulu veya 20 dönüm sulanabilir tarla veya örtülü tarım yapılması durumunda 3 dönüm ekim yapılan arazi sahibi olma koşulu aranmaktadır.*

Denizbank

Tarım Bankacılığı Kredileri

Süt Hayvancılığı Kredisi

Kredi Koşulları

- Sığır yetiştiricileri birliklerinin en az altı aydır üyesi olmak ve denetimi altında bulunmak,*
- Bir kooperatife süt teslim ediyor olmak,*
- En az 10 baş sağmal ineğin bulunması,*
- Sağmal inek başına en az 1 dekar arazinin bulunması,*
- Faaliyette bulunduğu hayvancılık dalında yeterli bilgi ve en az iki yıllık deneyime sahip olmak,*
- Veteriner hekim istihdam etmek veya Birliğin veterinerlik hizmetlerinden yararlanıyor olmak.*

Süt Hayvancılığı Kredisi

Süt hayvanı alımına yönelik olarak kullanılmaktadır.

Arazi Alım Kredisi

- Maksimum 48 ay vade ile ekspertiz değerinin yüzde 50'si kadar kredi kullanılabilmektedir.*

Meyve Tesis Kredisi

•Maksimum 48 ay vade ile, bankanın anlaşmalı olduğu yerlerden alınan fidanların fatura toplamının yüzde 70'i kredilendirilmektedir.

Ekipman Alım Kredisi

•Maksimum 48 ay vade ile fatura bedelinin yüzde 70'i kredilendirilmektedir.

•Ekipmanların kullanılmamış olması gerekmektedir.

•3 aylık, 6 aylık ve hasat zamanı ödeme seçenekleri bulunmaktadır.

Besi Sığır Alım Kredisi

•Süt sığırcılığı koşulları geçerli olup, maksimum vade 12 aydır.

Süt Hayvancılığı Kredisi

•3 ve 6 ay vadeli ödemelerde inek başına 650 YTL,

•Ayda bir ödemelerde inek başına 900 YTL kredi kullanılabilmektedir.

Tarımsal Yatırım Kredileri

Kredi Koşulları

•Traktörde, yeni ve 2. el (0-6 yaş) traktörler kredi kapsamındadır.

•Traktörün KDV dahil fatura bedelinin %70'i finanse edilmektedir. (2. el araçlarda kasko bedelinin).

•Diğer tarım alet ve makinalarında ise KDV dahil fatura bedelinin %70'i finanse edilmektedir.

Tarımsal Yatırım Kredileri

Ödeme Koşulları

•*Esnek Ödemeli Kredi: Kredi, esnek ödemeli olarak kullanılabilir. Taksit tutarları ve taksit tarihleri çiftçinin isteğine göre belirlenmektedir. (24 ay vadeli kredilerde ilk 12 aylık dönem içerisinde toplam kredi anapara ve faiz ödemesinin en az ½'sinin yapılması, 36 ay vadeli kredilerde ilk yıl 1/3'ünün ikinci yıl 2/3'ünün ödenmesi gerekmektedir.)*

•*Eşit Ödemeli Kredi: Kredi; oniki ayda, altı ayda, üç ayda ve ayda bir eşit ödemeli olarak kullanılabilir.*

Çiftçi Kredi Kartı

•*Ticari faaliyetlerde kullanılmak üzere çiftçiler 1,000 YTL limite kadar ticari kredi kartı talep edebilmektedir.*

Özellikle Denizbank'ın tarım sektörüyle ilgili faaliyetlerinin temelini baktığımız zaman, adı geçen bankanın tarım sektörüyle ilgili çalışmalarına TARIŞBANK'ı TMSF'den satın aldıktan sonra başladığını görmekteyiz. Bilindiği üzere Türkiye'nin kooperatifçilik ilkeleri üzerine kurulu tek kooperatif bankası olan TARIŞBANK, tarım sektörüne yönelik bankacılık faaliyetlerini bu çerçevede yürütmekte ve Türkiye'de kooperatif bankacılığın gelişmesi için zengin bilgi birikimine sahiptir.⁹¹

⁹¹ 10.07.2001 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun 9.7.2001 tarih 381 sayılı kararıyla öz kaynak yetersizliğinden dolayı Milli Aydın Bankası T.A.Ş.'in yönetim ve denetimi anılan kanununun 14. Maddesinin 3 numaralı fıkrasına istinaden Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilmiştir. Bankanın çok ortaklı olması, hedef kitlesi ve tarımsal üretime yaptığı finansman katkısı nedeniyle banka yönetimi TARIŞBANK'a yeni ortak bulunması dahil her türlü iyi niyet önerisinde bulunmuş ancak bu kuruluşlarca dikkate alınmamıştır. Aileleri ile birlikte yaklaşık 500 bin kişiye hizmet veren TARIŞBANK'ın 88 yıldır süren bankacılık faaliyetinin ülkenin yaşadığı

Denizbank, TARİŞBANK'ı satın almasıyla tarım sektörünün kredilendirilmesi ile ilgili farklılık yaratma olanağına sahip olsa da, uygulamalarında kar odaklı özel kuruluş olması nedeniyle kooperatif temelli yaklaşımlardan uzaklaşması ve kooperatiflerle organik bağı kopardığı için TARİŞBANK mirasının özellikleri korunamamıştır.

Özel bankalar tarafından geliştirilen tarımsal paketlerin tarihi çok eskiye dayanmamaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi son yıllarda bankacılık sektöründe yaşanan yoğun rekabet ve diğer ekonomik nedenlerle düşen kar marjları, özel bankaların plasman ve buna bağlı olarak karlılığı artırmak için söz konusu sektörde daha aktif rol almalarına neden olmuştur. Bazı bankalarda buna yönelik olarak “tarımsal bankacılık” birimleri oluşturulmuş ve bu birimler gerek genel müdürlük ve gerekse de şubeleri içeren bir örgütsel yapı içinde biçimlendirilmiştir. Taşra illerde ve verimli tarımsal bölgelerde şubeler açılmış ve mevcut şubelerde konuya ilişkin personel istihdam edilmeye başlanmıştır. Özel bankalar tarafından kullanılan kredilerin faiz oranları rotatif kredilerde %25-%30, kredi kartlarında aylık %2,50-3, taksitli kredilerde ise, aylık % 1.60- 2 arasında değişmektedir. Bu faiz oranları sübvansiyonlu kredi faiz oranlarının oldukça üzerinde kalmakta ve tarımsal üreticiler üzerinde büyük finansal yük oluşturmaktadır. Gelir düşüklüğü alınan kredilerin vadesinin uzamasına ve vade uzunluğuna bağlı olarak kredi geri dönüş tutarının ve

ekonomik krizlerin yarattığı olumsuzluklardan etkilenerek ortaya çıkan öz kaynak yetersizliğinin telafisi mümkünken bu yola gidilmesinin engellenmesi IMF ve Dünya Bankası güdümlü politikalar çerçevesinde maksatlı bir uygulama kanısının oluşmasına neden olmuştur. Bir başka gerçek de bugüne kadar Fon'a devredilen birçok bankanın aksine TARİŞBANK'ın sahiplerine, grup ve ortaklarına karşılıksız kredi ya da dolaylı kaynak aktarmamış olmasıdır. TARİŞBANK tarihi ile ilgili Bkz. Hüsnü Erkan, **Milli Aydın Bankası T.A.Ş. Tarışbank Tarihi** , İzmir, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1993.

ödenen faizin daha da yükselmesine neden olmaktadır. Banka faiz oranlarının temel belirleyicilerinin risk unsuru, kaynak maliyeti, piyasa rekabeti olduğunu göz önünde bulundurursak, uygulanan yüksek faiz oranlarının nedenleri daha iyi anlaşılabilir.

Tarım sektörünün iklimsel, konjunktürel ve diğer birçok nedene bağlı olarak dalgalanma gösterebilmesi, sektördeki düşük kar marjı, verimli olmayan üretim yöntemleri, sektörün ağırlıklı olarak küçük işletmecilerden oluşması vs. gibi nedenler söz konusu sektörün bankalar tarafından riskli olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. Faiz oranlarının belirlenmesinde - risk- fiyat unsurları arasındaki pozitif korelasyon da göz önünde bulundurulursa faiz oranlarının yüksek olmasında risk faktörü oldukça önemli rol oynamaktadır.

Özel bankalardan kredi almak isteyen küçük tarımsal işletmelerin banka karşısında pazarlık güçlerinin olmayışı ve eksik enformasyon da faiz oranlarının yükselmesinde önemli bir neden olduğu düşünülmektedir. Kamu bankaları ve Tarım Kredi Kooperatifi'nden kredi alamayan veya mevcut kredi limitlerini dolduran küçük tarımsal işletmeler finansal anlamda sıkışıklıklarını gidermek için özel bankalara başvurduğunda kaynak temini açısından fazla alternatifi olmadığı için banka karşısında pazarlık güçlerini kaybetmektedirler. Yüksek kar ve komisyon geliri elde etmek isteyen banka ise, bu unsurları göz önünde bulundurarak faiz oranını ve komisyon oranını daha yüksek tutabilmektedir. Enformasyon eksikliği de yüksek maliyetli kaynak kullanımına neden olabilmektedir. Piyasa bilgisi zayıf olan ve piyasa araştırması yapılmadan kaynak kullanımı zaman zaman yüksek maliyet yaratabilmektedir.

Sonuç olarak özel bankaların uyguladıkları faiz oranları yukarıda kısaca değinilen unsurlar nedeniyle yüksek kalmaktadır. Yüksek faiz oranları uzayan vadelerle beraber özellikle küçük tarımsal işletmeler üzerinde büyük finansal yükler doğurmaktadır. Hasat sonrası gelirinin önemli bir bölümünü faiz vs. ödemelere ayırmak zorunda olan çiftçi özkaynak oluşturmakta zorlanmakta ve cari yıl faaliyetlerini ya daha az kaynakla veya tekrar borçlanarak sürdürmektedir. Borçla borç ödeme sarmalına giren ve daha yüksek kaynaklı maliyetlere yönelen çiftçiler daha da zor durumda kalabilmekte ve gayrimenkul, hayvan satışı , kısacası sabit varlıkların satılması yoluna gidebilmektedirler. Bu hususlar bölümün başında belirttiğimiz sağlıklı kredilendirme ilkeleri ile de çelişmektedir. Şöyle ki, verilen kredilerin yüksek maliyetlerinin küçük ve orta boy işletmeler üzerinde baskı oluşturması, kredilerin amacına uygun olarak kullanımının yeterince takip edilememesi gibi faktörler mevcut kredilendirme sürecini sürdürülebilir kılmaktan uzaktır. Konuyla ilgili ilk olarak göze çarpan **ucuz finansman kaynaklarının yaratılması** olsa da, çalışmanın bir sonraki kısmında diğer etkenler üzerinde durularak ortaya konacak alternatif finansman modelinin saç ayaklarının tamamlanmasına çalışılacaktır.

3-2 . – TARIMSAL GİRDİ VE ÜRÜN ARZ ZİNCİRİ

Geçmiş tecrübeler ucuz finansman kaynakları geliştirerek tarım sektörünü düşük maliyetli kredi ve sübvansiyonlarla fonlamanın kredi borçlularının gelirlerini artırarak sorunlarını çözmede tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Kuşkusuz, ucuz kredi temini çiftçiler üzerindeki mali baskıyı hafifleterek nakit

döngülerini olumlu etkiler. Ama yeterli ve ucuz maliyetli kredi temini üzerine dayanan ve borçluların sadece kredi riskini esas alan geleneksel yaklaşımların başarısız olması daha kompleks bir üretim yapısı bulunan tarım sektöründe yeni yaklaşımları gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, büyük ölçüde sabit varlıkları (ipotek alınacak gayrimenkulü, rehin alınacak araç gereci ve d.) göz önünde bulundurularak yapılan kredi çalışmasını içeren geleneksel yaklaşımların yerine çiftçilerin performanslarını dikkate alan yeni yaklaşımlar geliştirilebilir. Böyle bir kredilendirme anlayışı çiftçilerin kredi riskini değil, performans riskini esas almaktadır. Bu anlayışın çıkış noktasına göre, çiftçilerin krediyi ödememe riski üretim yapmayarak, yapsa bile bunu etkin pazarlamayarak faaliyette bulunmama veya bulunamama riskinden daha fazladır⁹². Başka bir deyimle, çiftçilerin üretim ve pazarlama faaliyetleri aşamasında gösterecekleri performans kredi ödeme gücünü yükselterek kredibilitelerini artıracaktır. Doğal olarak bu yaklaşım, çiftçilerin performansının ana göstergesi olan tarımsal gelirlerinin bileşenleri üzerinde durmayı gerektirmektedir. Tarımsal gelir ve bileşenlerini bir fonksiyon içerisinde şöyle gösterebiliriz:

$$Y_{TG} = f (X_{GT}, X_{TUF}, X_{UA}, X_{BR})$$

TG – Tarımsal Gelir

GT – Girdi Temini, (Girdiler akaryakıt, gübre, tarımsal ilaç, tohum gibi dönen varlıklardan ve makine teçhizat gibi duran varlıklardan oluşmaktadır)

⁹² UNCTAD, **Financing Commodity- Based Trade and Development: Innovative agriculture Financing Mechanisms**, 2004

TÜF – Tarımsal Üretim Faktörleri, toprak, emek, sermaye ve girişim bileşenlerini içermektedir.

ÜA – Ürün Arzı

BR – Belirsizlik Riski, (Tarımsal gelirin elverişsiz doğa şartlarına karşı hassasiyetini gösterir)

Görüldüğü gibi tarım işletmelerinin performansının belirlenmesinde birçok bileşen rol almakta olup, performans izlemeye dayalı bir kredi mekanizmasının her bir bileşenle ilgili bilgi sahibi olması gerekmektedir. Kuşkusuz, bileşenlerin oluşum sürecine müdahalede bulunarak kontrol altında tutan bir finansman modelinin tarımsal geliri artırıcı yönde katkısı olacağı ve riskleri minimize ederek kredilendirme sürecini başarıyla yöneteceği kaçınılmazdır. Bir önceki kısımda mevcut kredi organizasyonuna bu açıdan bakıldığı zaman sadece tarım kredi kooperatiflerinin kredilendirme prensiplerinin bu modele yaklaştığı görülmektedir.

Yukarıdaki fonksiyonda, ilk olarak, tarımsal geliri etkileyen bileşenlerden, girdi temini, ürün arzı ve tarımsal üretim faktörleri üzerinde duralım. Çünkü bu faktörlerin pozitif bileşiminin etkisiyle tarımsal karın azamileşmesi gerçekleşebilir. Bu da ölçek ekonomisinin gereklerini yerine getirmekle mümkündür.

3-2-1.-TARIMDA ÖLÇEK EKONOMİSİ VE TARIMSAL KARIN AZAMİLEŞMESİ

Önceki bölümlerde belirtildiği gibi Türk tarımının kendine özgü karakteristik özellikleri vardır. GSMH ile orantılandığında nüfusun hala önemli bir kısmı tarım

sektöründe iştegal etmekte olup işletmelerin sayısal olarak önemli kısmı aile işletmesi niteliğinde parçacıl yapıya sahiptir. Özellikle AB üyeliği perspektifine dayanarak AB ortalaması ile kıyaslandığında işletmelerin optimum büyüklükten uzak yapıları, düşük verimlilik nedeniyle özkaynak yapılarının yetersizliği, verimlilikle ters orantılı olarak yüksek girdi maliyeti ve ürün arz zinciri içerisindeki düşük etkinlikleri söz konusu aile işletmelerinin karakteristik özellikleridir. Çoğunlukla bu özellikleri taşıyan işletmeler bir kısır döngünün içerisinde üretimlerini yüksek girdi maliyetleri ile sürdürmekte, ürünlerini ise çoğunlukla elverişsiz piyasa şartlarında pazarlamak zorunda oldukları için özkaynak yapılarını geliştirememektedirler. Son yıllarda kamunun özellikle ürün arz zinciri içerisindeki fonksiyonunu sınırlayarak bu alanda faaliyet gösteren tarım satış kooperatiflerini işlevsiz duruma getirmesi çiftçilerin ekonomik durumuna olumsuz yansımıştır.

Tarımsal üretimin genel yapısına bakıldığında diğer sektörlerle göre iki belirgin özelliğin ön plana çıktığı görülmektedir. İlki, ürünün doğal şartlardan etkilenmesiyle miktarının dışsal etkenlere bağıllığı, ikincisi ise girdi talebi ve ürün arzı arasındaki dönem farkıdır. Mevsimsel dalgalanma gösterse de girdilere yıl boyunca ihtiyaç devam ettiği halde birçok ürünün üretim süreci yıl boyunca devam etmeyip birkaç aya inhisar eder. Üretim planlanırken, üretici girdi fiyatlarını bilir, bunlardaki değişme şiddeti ürün fiyatlarından daha azdır. Fakat ürün piyasaya çıktığında belirlenecek ürün fiyatlarını bilemez. Ayrıca ürün fiyatları çok istikrarsız olup, çiftçilerin fiyat değişmelerine ani intibakı olanaksızdır. İntibaklar ancak gecikmeyle olabilir. Diğer taraftan ürün fiyatlarının ürün piyasaya geldikten sonra oluşması, fiyatın önceden bilinmesini engeller. Bu fiyata göre de karın azamileşmesi

olanaksızlaşır.⁹³ Türkiye örneğinde optimum işletme büyüklüğünden uzak olan mevcut işletmelerin böyle bir girdi ve ürün döngüsü içerisinde faaliyet göstermeleri bunları bertaraf edebilmek için tarımda ölçek ekonomisine ulaşmanın zorunluluk olduğunu ortaya koymaktadır.

Ekonomi literatüründe ölçek ekonomisi veya başka bir deyişle içsel ekonomi üretim ölçeği büyüdükçe birim maliyetlerde sağlanan düşüşü ifade etmektedir. Firma veya işletme büyüyen üretim ölçeğiyle beraber birim maliyetlerini düşürebilmekte ve sonuç olarak daha yüksek düzeyde kar elde etmektedir. Ölçek ekonomisi kavramında üretim ölçeğinin büyümesi ve ölçeğe göre artan getiri kavramları oldukça önem arz etmektedir.

Türkiye’de tarım yapılan arazi ve bu arazilerin sahipliği göz önünde bulundurulduğunda, genel olarak sektörün küçük parçalara bölünmüş arazilerden ve geçimlik düzeyde üretim yapan küçük çiftçi veya işletmelerden oluştuğu görülmektedir. Bu arazilerden genellikle hane halkının cari harcamalarını finanse edecek düzeyde gelir sağlanmakta, başka bir deyişle üretim büyük ölçüde geçimlik düzeyde kalmaktadır. Buna ilave olarak kaynak etkinliği sağlanamamakta, kaynakların verimsiz bir şekilde tüketilmesi üretimde etkinlikten sapmalara yol açmaktadır. Kısacası üretimde optimalite yakalanamamaktadır.

Tarımda ölçek ekonomisinin sağlanmasında küçük arazilerin birleştirilerek optimal işletme büyüklüğüne erişilmesi önemli bir yer oluşturmaktadır. Ekonomik açıdan inceleyecek olursak, her işletmenin her şeyden önce sabit giderleri bulunmaktadır.

⁹³ Kazgan, **op.cit.**, s.35-43.

Bu sabit giderler işletmenin sabit varlıklarına doğrudan katkıda bulunmayan, genel anlamda işletmenin varlığının sürdürülebilmesi ve üretim faaliyetine ilişkin yapılması gereken temel harcamaları içermektedir. Küçük ölçekli işletmelerde temel harcamaların payı yüksek olabilmekte ve toplam hasıla içinde önemli yer tutabilmektedirler. Bu harcamalar herhangi bir yatırım amacından ziyade mevcut üretim düzeyinin korunmasına yönelik yapılan harcamalardır⁹⁴.

Küçük işletmeler tarafından gerçekleştirilen üretimde üretim faktörlerinin homojen olarak (etkinlik anlamında) dağılmış olmasını bekleyemeyiz. Bu gibi işletmelerde üretim ağırlıklı olarak yoğun olan faktör ile yapılmakta ve üretimde kıt olan faktörün payı nispi olarak düşük kalmaktadır. Kaynak etkinliği sağlanmadığı için verimlilik ve buna bağlı olarak toplam hasıla düşmektedir.

Tarım sektöründeki durum yukarıda kısaca değinilen durumdan pek de farklı değildir. Üretim faktörlerinden biri ağırlık kazanmakta ve işletmelerin sabit giderlerinin hasıla içindeki payı yüksek kalmaktadır. Optimal üretim düzeyinin sağlanmaması ve verimlilikten büyük ölçüde sapma üretim faaliyetlerinde katlanılan maliyetin de hasıla içindeki payını artırmaktadır.

Burada tarım sektörü için önerilen çözüm yöntemlerinden biri küçük tarımsal işletmelerin birleşmesini dolaylı veya doğrudan teşvik etmektir. Birleşen işletmeler daha büyük işletmeler oluşturacaktır. Buna bağlı olarak her bir küçük işletmenin

⁹⁴ OECD, **Competition and Regulation in Agriculture: Monopsony Buying and Joint Selling**, DAF/COMP(2005)44, 01.03.2006

yaptığı sabit maliyet birleşme nedeniyle düşecektir. Yani, toplam hasıla içindeki payı düşecektir. Üretim faktörlerinin gerek niceliksel ve gerekse de niteliksel anlamda artması üretim ölçeğini büyük ölçüde büyütecektir. Üretim ölçeğinin büyümesi birim maliyetlerin düşmesini de sağlayabilir. Bu ise karlılığın artması demektir. Birleşmeden önce geçimlik düzeyde üretim yapan işletmeler, birleştikten sonra oluşturdukları büyük işletmeler ve kurumsallaşmış yapılarıyla karlılık yaratarak, özkaynak oluşturabilir, oluşturulan özkaynaklar ise verimli yatırım alanlarında kullanılarak işletmelerin daha da büyümelerini sağlayabilir.

Ayrıca, birleşme sonucu daha etkin kaynak tahsisi sağlanarak, verimlilikte aşırı kayıpların önüne de geçilebilir. Üretim faktörlerin üretim sürecinde optimal düzeyde tahsis edilmesi mikro faktör verimliliğini, makro düzeyde ise üretim verimliliğini artırarak, karlılığa ve işletmenin büyümesine olumlu etki yapacaktır. Büyüyen işletmelerin tarım sektöründeki atıl işgücünü aktif olarak üretim sürecine katma ve istihdam etme gibi pozitif sonuçları da olacaktır⁹⁵.

Büyüyen işletmelerin sözkonusu üretim alanında ihtisaslaşması da uzun dönemde birim maliyetleri düşüren etkenlerdendir.

Büyük işletmelerin sahip olacağı pazarlık gücü girdi temininde ve çıktı arzında işletmeye avantajlar kazandırabilecektir. Üretim faaliyetleri için girdi sağlayan firma pazarlık gücünü kullanarak daha düşük fiyattan girdi sağlayabilecek ve çıktı arz

⁹⁵ Erol H. Cakmak, **Structural Change and Market Opening in Agriculture: Turkey towards EU Accession**, ERC Working Papers in Economics 04/10, September 2004

aşamasında piyasa fiyatını belirleyebilme konumunda olmasa bile, aracılar tarafından aşırı fiyat kırımını önleyebilecektir. Daha spesifik bir örnekle açıklarsak ürün elde edildikten sonra, ertesi üretim dönemi sonuna kadar miktarı veri olan bir stok niteliğindedir. Yıllık ürünlerde bu süre 1 yıldır. Bu sürede fiyatlara intibak, ancak ürünü piyasaya arz etme kararı yoluyla olur. Üretimi değiştirmek olanak dışıdır. Ürünü, belirlediği fiyattan değil de, çoğu zaman yapay olarak oluşturulmuş düşük fiyattan piyasaya arz etme kararını etkileyen unsur, üreticinin alternatiflerinin bulunup bulunmamasıdır. Kuşkusuz ölçek ekonomisinin gereklerini yerine getiren işletmelerde yüksek pazarlık gücü, nakliye, depolama, ürünün stoklarda bekletilmesinin finansmanı için yeterli özkaynak ve uygun krediye ulaşma olanağı, gelişmiş bilgi ağı gibi etkenler üreticinin alternatiflerini çoğaltarak, ürün fiyatlarının üreticinin yeterli kara olanak tanıyan satışa razı edecek düzeyin altına düşmesini engelleyecektir.

Türkiye’de tarım sektörünün şartları göz önünde bulundurulduğunda fikrimizce, işletme ölçeklerini büyütmede rol oynayabilecek ve ölçek ekonomisine ulaşmayı sağlayacak en rasyonel örgütlenme biçimi üretim kooperatifçiliğini de kapsayan çok amaçlı kooperatifçiliktir. Kooperatif yazınında arazi kullanma kooperatifleri olarak da bilinen üretim kooperatiflerinin hiçbir çeşidi bugün Türkiye’de bulunmamaktadır. Genel kanının aksine genellikle otoriter rejimlerde uygulanan ve uygulanmakta olan ve kollektif mülkiyeti öngören Kolhoz, Kibutz, Halk Komünleri gibi arazi kullanma kooperatifçiliğinden farklı olarak İtalya, İngiltere, Fransa ve İspanya gibi gelişmiş ülkelerde demokratik üretim kooperatifçiliğinin başarılı uygulamaları bulunmaktadır. Özellikle koşulları Türkiye koşullarına çok benzeyen İtalya’da gerek köylerdeki

kronik ve gizli işsizliği önlemede, gerekse ortakçılık ve kiracılık koşullarının ortakçı ve kiracı lehine çevrilmesinde, gerekse kente göç nedeniyle marjinal toprakların verimli olarak işletilmelerinde ve küçük işletmelerin güçlerini birleştirerek ölçek ekonomisinin gereklerini yerine getirmede üretim kooperatiflerinin önemli rolü bulunmaktadır.⁹⁶

Sunacağımız modelde tarımda ölçek ekonomisi ve verimlilik önemli bir yer tutmaktadır. Modelimizin girdi talep ve çıktı / üretim aşamalarını içeren tarımda ölçek ekonomisi, genel anlamda üretim artışı ve buna bağlı olarak da sistem içinde yaratılacak potansiyel fon artışı anlamına gelmektedir. Bu aşamada önerilen ve amaçlanan banka kaynaklarından sağlanacak düşük maliyetli fon şeklinde nakdi kredi ve düşük maliyetli girdi şeklinde diğer üretim faktörlerinin tarım sektöründe etkin bir şekilde tahsis edilerek, optimal üretim fonksiyonun yakalanmasıdır. Etkin kaynak tahsisi ve optimal üretim ölçeğiyle yaratılacak yüksek hasıla potansiyel karlılığı artırarak, sistemin sonraki aşamalarında fon yaratılmasına ve sistemin sürekliliğinin sağlanmasına yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak, tarımsal gelir fonksiyonu göz önünde bulundurulduğunda ucuz girdi, uygun fiyat ve koşullarda ürün arzı ve optimumlaştırılmış tarımsal üretim faktörlerinin tarımsal geliri artırmak için pozitif korelasyonu ölçek ekonomisine ulaşmayı gerektirmektedir. Bu da Türkiye şartlarında çok amaçlı kooperatifçilik

⁹⁶ Genellikle ortakların çalıştığı ve yönettiği İtalya'daki üretim kooperatifleri toprağı işliyor ve sonuçta elde edilen geliri, toprak sermayesi ve emeğe bölüşüyorlar. Böyle bir kooperatifte 3 türlü ortak vardır: 1)kooperatifte çalışan toprak sahibi ortak, 2)kooperatifte çalışmayan toprak sahibi ortak, 3)kooperatifte çalışan toprak sahibi olmayan ortak. Bu tip kooperatifler, sadece 20 yıl gibi kısa bir geçmişleri olmasına rağmen hızla gelişmişler ve bugün sayıları 280'i bulmuştur. Bu kooperatifler 50 bin hektar arazi işlemektedirler. Her bir kooperatifin ortalama ortak sayısı 36 olup işlediği toprak miktarı 180 hektardır. Bkz., Mülayim, **op.cit.**, s. 349-379.

ilkeleri temelinde oluşturulacak bir finansman modelinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Önerilecek modele geçmeden önce son olarak tarımsal gelir fonksiyonunun parametrelerinden olan belirsizlik riski çerçevesinde tarım sigortacılığı üzerinde durarak modelin altyapısını tamamlamaya çalışacağız.

3-2-2 . – TARIMSAL SİGORTA

Tarım sektörünün en önemli özelliği günümüzün gelişen teknolojisine karşın üretimin üreticinin kontrolünde olmayan doğa koşullarının altında oluşudur. En gelişmiş ülkelerde bile teknoloji, tarım üretimi için doğa koşullarına karşı tam güvence sağlayabilecek düzeye erişememiştir.

Tarımda; bitkisel ve hayvansal üretimi tehdit eden riskler vardır. Bunlar da hava koşulları, fiyatlar, girdi-çıktı, hastalık ve zararlılar, verimdeki değişme olarak özetlenebilir. Bu gibi risklere bağlı olarak verim ve fiyatlardaki istikrarsızlık, üreticinin gelirinde de dalgalanmalara neden olmaktadır. Bu nedenle, gelişmiş ülkelerde tarım sektörünü koruyucu ve yaşam standardını yükseltici önlemler alınmaktadır⁹⁷. Türkiye’de de tarımsal ve hayvansal üretimi tehdit eden risk ve belirsizlikler sonucu meydana gelecek hasarların önlenmesi için en etkili sistem TARIM SİGORTASI’ dır.

⁹⁷ Ulrich Hess, Kaspar Richter, Andrea Stoppa, **Weather Risk Management for Agriculture and Agri-Business in Developing Countries**, IFC, World Bank and Procom Agr, Rome

Tarım sigortası; tarım sektörünün ve kırsal kesimin bütün sorunlarına çözüm olmamakla birlikte, sağlıklı gelişmesini sağlayabilecek bir özelliğe sahiptir. Tarım sektöründe üreticiler ne kadar önlem alırlarsa alsınlar doğal afetleri engellemeleri mümkün olamamaktadır. Bu nedenle de üreticilerin, risk ve belirsizliklere karşı kullandıkları en temel yöntemin polikültür tarım olduğu söylenebilir. Fakat, polikültür tarım, ihtisaslaşmayı engellemektedir. Oysa ki, her faaliyet alanında olduğu gibi tarımda da girdi basına verimlilik artışı, ihtisaslaşma ile mümkün olmaktadır. Tarım sigortaları uygulamalarının olmadığı bölgelerde üreticiler, üretimlerini güvence altına almak amacıyla polikültür tarıma yönelmekte, verimlilik dolayısıyla, üretim hacmi düşmektedir. Tarım Sigortalarının önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Tarım sigortalarının gelişim düzeyleri; ülkelerin tarım politikaları, tarımın ekonomideki yeri ve tarımsal kesimin toplumsal ve sosyal yapı üzerine olan etkilerine bağlı olarak değişim gösterir.

Türkiye’de tarım sigortaları uygulamasına 1957 yılında başlanmış, dolu ve hayvan sigortası uygulamaları ile günümüze kadar gelinmiştir. Türkiye’de henüz tarım sigortaları konusunda yoğunlaşan ve prim üretiminin önemli bölümünü bu branştan sağlayan bir şirket yoktur. Ayrıca tarım sigortaları, hem ürün bazında hem de alan olarak yaygınlaştırılamamıştır.

Türkiye’de ilk tarım sigortası uygulamalarını başlatan Seker Sigorta ve Başak Sigorta şirketlerinin kurucu ortaklarına bakıldığında, bu şirketlerin tarım sigortasına

başlamalarındaki en önemli amacın, kurucularının faaliyet alanlarında bulunan çiftçilerin bitkisel ve hayvansal üretimlerinin güvence altına alınması olduğunu söylemek mümkündür.

2005 yılında kabul edilen 5363 sayılı Tarım Sigortaları Kanunu ile bu alanda devlet tarafından ciddi bir adım atılmıştır. Kanunun amacı, üreticilerin kanunda belirtilen riskler nedeniyle uğrayacağı zararların tazmin edilmesini temin etmek üzere, tarım sigortaları uygulamasına ilişkin Usul ve esasların belirlenmesidir. Kanunun kapsamı havuzun kuruluşu, havuz tarafından teminat altına alınacak riskler, havuzun gelir ve giderleri, prim ve hasar fazlası desteği, sigorta sözleşmeleri, reasürans sağlanması ve sigorta şirketlerinin görev, yetki ve sorumlulukları ile katkı ve katılımlarının esas ve usullerinden oluşmaktadır. Kanun'da belirtilen Havuz, Tarım Sigortaları Havuzu anlamında kullanılmakta ve bu havuzun işletilmesi havuz'a katılan sigorta şirketlerinin eşit oranda pay sahibi olacağı anonim şirket statüsünde kurulacak şirket tarafından yürütülmesi esas alınmaktadır.

Konu bütünlüğünün bozulmaması amacıyla mevcut tarımsal sigorta uygulamaları EK-1'de ayrıntılı olarak verilmektedir. Burada mevcut durumda gözlemlenen eksiklikler, eksikliklerin giderilmesine yönelik görüşler üzerinde durularak, tarımsal sigortacılık anlayışının önereceğimiz model ile ilişkilendirilmesine çalışılacaktır.

EK-1'de 5 başlık altında incelenen sigorta türleri devlet destekli olup, prim tutarının %50'si devlet tarafından karşılanmaktadır. Sektör ve tarım sektöründe faaliyet gösteren işletmeler ve çiftçiler devlet tarafından bu şekilde teşvik edilmektedirler. Mevcut uygulama öncesi özel sigorta şirketleri tarımsal sigorta konusunda aktif

değillerdi. Gerek son yapılan düzenlemeler ve gerekse de sektörde artan rekabet nedeniyle düşen kar marjlarının itici gücüyle özel sigorta şirketleri de sözkonusu alanda daha aktif rol almaya başladılar. Bugün pek çok özel şirket tarımsal ürünlere yönelik sigortacılık yapmaktadır. Her ne kadar üretilen primler sigortacılık sektöründe üretilen primlere göre çok düşük kalsa da, tarım sektörünün gelişmesine bağlı olarak tarımsal ürünlere yönelik yapılan sigortaların hacmi ve dolayısıyla toplam prim tutarı artacaktır. Sektörün sorunları iki açıdan ele alınabilir. Alıcı- satıcı veya sigorta yapan ile sigorta yaptıran açısından konuyu incelemek ve sorunları ortaya koymak daha faydalı olacaktır. Alıcı veya sigorta ettiren makro anlamda tarım sektöründen, mikro anlamda ise tarım sektöründe yer alan kurumsallaşmış üreticiler, küçük işletmeler, çiftçiler vs. oluşmaktadır. Bu ayırım arz eden ve talep eden şeklinde de yapılabilir.

Talep eden, alıcı veya genel anlamda sigorta ettiren kesimin bu konudaki duyarlılığı ve bilgi sahibi olması oldukça önem taşımaktadır. Finansal sektörde görülen asimetrik enformasyon ve eksik enformasyon bu alanda da etkin olabilmektedir. Özellikle küçük üretici ve çiftçilerin konu hakkında eksik veya yanıltıcı bilgiye sahip olmaları konuya gerekli özen ve ciddiyetin gösterilmesini engellemektedir. Sigorta kapsamı hakkında detaylı bir bilgisi olmayan, eksik ve yanıltıcı bilgiye sahip olan, farklı ekonomik ajanlar tarafından farklı şekillerde bilgilendirilerek konunun içeriğinden uzak bir anlayışa hakim olan tarımsal üreticinin konuya göstereceği hassasiyet ve ilgi de azalmaktadır. Bu ise, üreticiyi sistem dışında tutmaktadır. Psikolojik veya maddi olmayan unsurlara ilave olarak tarım kesiminde ikamet eden ve faaliyet gösteren insanların ağırlıklı olarak muhafazakar ve kadercı bir yaklaşıma sahip olmaları da gösterilebilir. Ekimden sonra alacağı hasatı varsayımsal olarak

beklemeye başlayan üretici olası olumsuzluk durumunda oldukça zor durumda kalabilmektedir. Bu konuda bilgilendirme ve eksiksiz- şeffaf enformasyonla sağlanacak bilinç yukarıda değindiğimiz kaderci ve muhafazakar yapının kırılmasını sağlayabilir.

Talep eden kesimin, başka bir deyişle tarımsal üreticilerin sektörde yer almalarını engelleyen faktörler sadece psikolojik değildir. Üreticilerin elde ettiği gelir ve bu gelire doğru orantılı olarak artan satın alma gücü en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Hasat sonrası düşük gelir elde eden üreticinin genelde prim ödeyecek gücü olmamakta veya sigortaya ayıracak kaynağın fırsat maliyeti yüksektir. Fırsat maliyeti veya alternatif maliyet ekonomi literatüründe bir şeyi elde edebilmek için vazgeçmek zorunda olunan bedel olarak ifade edilmektedir. Sigorta yaptırarak prim ödemeyi düşünen üretici sözkonusu tutar ile ilgili ortaya çıkan alternatif kullanım alanlarını (gübre alımı, tohum alımı, vs.) göz önünde bulundurarak, sigorta yaptırmaktan vazgeçebilmektedir. Prim ödemelerinin %50'sinin devlet tarafından karşılanması bu alanda üreticiye verilen önemli bir teşvik olarak kabul edilebilir.

Sistemin arz eden tarafında ise sigorta şirketleri yer almaktadır. Önceki yıllarda ve mevcut düzenlemeden önce sigorta şirketleri sektörde aktif rol almamaktaydılar. Bunda özsermaye yetersizliği, devlet desteğinin olmaması, tarım sektörünün sigortacılık için çok karlı bir sektör olarak görülmemesi, reasürans temininindeki zorluklar vs. etkili olmuştur. Çıkarılan son yasa ile birçok özel sigorta şirketinin artık sektörde yer almaya başladığı görülmektedir. Prim ödemelerinde devlet desteği de bunda etkili olmuştur. Özel girişimci mantığıyla hareket eden özel sigorta

şirketlerinin temel amacı kuşkusuz ki, kar elde ederek kar maksimizasyonu sağlamaktır. Özel sigorta şirketlerinin sistemde yer almalarını teşvik edecek en önemli unsur karlılıktır. Sektörde sigortacılığa ilişkin karlılığının artması için sektörün büyümesinin, üretilen prim sayısı ve tutarının artması, sağlıklı reasürans ilişkilerinin kurulması, yüksek katılım düzeyi, birçok sektörün katılımı sonucu olası doğal afet, hastalık, salgın gibi durumlarda riskin sektörel bazda dağılmasının önemli yeri vardır. Tarımsal faaliyetlerin tamamına yakın bir bölümünün sigorta sistemine girmesi riskin dağıtılması anlamında oldukça önemlidir. Belli başlı sektörlerin sigorta sisteminde olması durumunda ortaya çıkacak doğal afet vs. gibi olumsuzluklarda havuzda biriken fonlar sektörün büyük bir bölümünü oluşturan tarımsal sektörlere aktarılacak ve böylece sistem üzerinde büyük finansal yük oluşacaktır. Kısacası, arz eden taraftaki sorunları bertaraf ederek, sigorta şirketlerinin konuya daha sıcak bakmalarını sağlayacak en önemli faktörler, yüksek katılımın sağlanmasıyla sistemin yüksek düzeyde prim üretmesi ve fon yaratması (buna bağlı olarak karlılığın artması) ve birçok sektörün katılımının sağlanmasıyla riskin dağıtılmasıdır. Kısacası katılımcı tabanının artırılarak yatay anlamda genişleme ve sistemin fon yaratmasını artırmasını sağlayacak dikey anlamda genişleme sağlanmalıdır.

Regülatör olarak devletin görevi sigorta şirketleri açısından yukarıda anılan 2 faktörün sağlanması olacaktır. Tabanın genişlemesi için bilinçlendirme, hatta ilkin aşamalarda zorunlu katılım koşulu uygulanabilir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, gelecekteki bir belirsizliğe karşı sigorta için üretim dönemi öncesinde çiftçilerin ödeme yapma konusundaki isteksizlikleri

bilinmektedir. Dolayısıyla isteğe bağlı sigorta sisteminde; risklerin yeterli dağılımlarını sağlayacak kadar sayıda çiftçi katılımını sağlamak oldukça zordur. Bir diğer önemli nokta ise, çiftçilerin doğal olarak sadece daha yüksek riske sahip olduğunu düşündükleri ürünlerini veya arazilerini sigorta ettirme eğilimi içinde olmalarıdır.

Bu durum çiftçilerin ödemesi gereken primin daha yüksek olmasına neden olmakta ve bir süre sonra çiftçiler sigortayı satın almaktan vazgeçmektedirler. Bu nedenle örneğin, önceden tahmin edilemeyen fakat her yıl değişik bölgelerde sınırlı alanlarda hasarlara yol açan dolu gibi tehlikelere karşı isteğe bağlı sigorta programını başarılı biçimde uygulamak çok zordur. Böyle bir durumda, tüm çiftçiler için programın zorunlu yapılması halinde, hasarlar çok sayıda çiftçi arasında bölgelerin risk dereceleri de dikkate alınarak daha dengeli paylaşılacağı için, prim düzeyi tüm çiftçiler tarafından ödenebilecek kadar makul düzeyde olacaktır.

Tarım sigortasında zorunluluk, özellikle mali güçleri zayıf olan ve sigorta bilinci yeterli olmayan bazı çiftçilerin psikolojik olarak direnç göstermesine neden olabilir. Bununla beraber, kırsal kesimin ve bütün olarak tarımsal ekonominin yararına olması halinde, sigorta programının zorunlu olması düşünülebilir. Devlet, belirli kategorideki risklerin, ürünlerin ve çiftçilerin sigortasına bir şekilde katkıda bulunuyorsa, bu kategori için programın zorunlu olmasını isteyebilir. Örneğin, Japonya'da belirli kategorideki çiftçiler için tarım sigortası zorunludur. Bu çiftçiler hastalıklara ve zararlılara karşı sigorta kurumunun ücretsiz bitki koruma

hizmetini almaktadırlar. Bu durum hem çiftçinin ürününde verimliliği artırmakta hem de sigorta şirketinin ödeyeceği tazminat miktarını azaltmaktadır. Bu konuda bir diğer bakış açısı da; madem ki tarım sigortası kırsal kesimin ve bir bütün olarak tarımsal ekonominin yararına aynı zamanda sosyal bir politikadır, o halde trafik sigortası ve deprem sigortası gibi doğal risklerin de zorunlu sigorta kapsamına alınmasının düşünülebileceği seklindedir.

Tarım ürünleri sigortasında ideal olanı isteğe bağlı sigorta sistemi olmasına karşın zorunlu sigorta sisteminin bazı avantajları şöyle sıralanabilir:

- Teknik ve mali açıdan zorunlu sigorta programının yürütülmesi daha kolaydır,
- Sigorta masrafları ve prim fiyatları daha düşük seviyeye iner,
- Daha yüksek düzeyde çiftçi katılımı sağlanır.

Sistemin ilkin aşamalarında devlet böyle bir zorunluluğu getirerek, katılımı yükseltebilir. Artan katılım sigorta şirketleri açısından daha yüksek düzeyde prim ve dolayısıyla fon yaranmasına, kaynak birikiminin ve sistemin sürekliliğinin sağlanmasına ve riskin yayılmasına olanak sağlayabilir.

Günümüz uygulamalarını yukarıda vurgulanan unsurlar çerçevesinde değerlendirdiğimizde tarım sektöründe birçok alanın sigorta kapsamına alınması ve prim ödemelerinde %50 devlet desteği tarafımızca olumlu olarak değerlendirilmektedir. Riskin dağılması ve yatay genişleme anlamında birçok tarımsal faaliyetin sigorta kapsamına alınması ve yüksek katılım anlamında devlet desteği sistemi genişletebilecek stratejilerdir.

Tezimizde önerdiğimiz modelde sigortacılık sistemi modelin ikinci ve üçüncü aşamalarını; çıktı arz ve çıktının satış ve pazarlama aşamalarını içeren fon yaratma aşamalarında daha ağırlıklı olarak yer almaktadır. İkinci, yani üretim ve çıktı arzı aşamalarında sigortacılık, üretim seviyesinin kontrol edilmeyen içsel ve dışsal faktörler tarafından düşmesi sonucu ortaya çıkan maddi kaybı kompanse edecek ve üretimin sürekliliğinin sağlanmasına yardımcı olabilecektir. Yukarıda ayrıntılı olarak değindiğimiz dikey ve yatay anlamda genişleme sistemin büyümesine ve sistemin sürekliliğinin sağlanmasında önemli rol oynayabilir. Modelde kurulacak bankanın bir iştiraki olarak önerilen sigorta şirketi veya sigorta kooperatifi girdi talebi aşamasında banka ile koordineli olarak çalışacak, fon temininde bankanın sigorta koşulunu zorunlu koşması gibi unsurlar sistemde yer alan sigorta şirketinin büyümesini sağlayacaktır. Devletin sadece regülatör olarak görev alması arzu edilen modelde, ilkin aşmalarda katılım ve maliyet düşüşü anlamında devlet teşviği ve desteği sürdürülebilir. Sonraki aşamalarda modeldeki sigortacılık sistemi belli bir ölçüğe ulaştığında ve tarımsal işletmeler daha karlı üretim yaptıklarında devlet desteği sistemden çekilebilir. Sigorta sisteminin gelişmesi yüksek düzeyde fon ve sermaye birikimini sağlayacak, yatay genişleme sayesinde riskin dağılmasıyla sistemde biriken fonların sürekliliği sağlanacak ve bu çerçevede fon maliyeti, buna bağlı olarak da prim tutarı düşecektir. Diğer yandan, tarımsal işletmelerin daha yüksek düzeyde kar elde etmesiyle prim ödemelerinin toplam maliyetler içindeki nispi payı giderek düşecek ve tarımsal işletmelerin sistemde yer almalarını dolaylı yünden teşvik edecektir.

Çıktı arz aşamasında da sigorta şirketi yer alacaktır. Üretim sonrası depolama, nakliye, yurtiçi ve yurtdışı pazarlara ürünün ulaştırılması konjunktürel dalgalanmalar neticesinde yaşanan fiyat istikrarsızlığı aşamalarında kontrol edilemeyen unsurlar nedeniyle ortaya çıkacak maddi kaybın minimize edilmesi için sigorta şirketi bu aşamada da faaliyet gösterecektir.

Sigorta şirketi ekonomik aktivitenin bu aşamasında da yer alarak yaratılacak katma değerden fon sağlayıp elde edilen karın sistem içinde kalmasına ve sistemin sürekliliğinin sağlanmasına yardımcı olacaktır.

Sigorta sisteminin görevi ve oluşum amacı sadece üretimdeki risklerin kompanse edilmesi ve karlılık yaratarak sisteme fon aktarılması olmayacaktır. Maddi unsurlar dışında özellikle fonlama sisteminin temel kriterlerini oluşturan çıktının sayısal ve ekonomik değerlerle ifade edilmesinde, performans ve moralitenin belirlenmesinde de sigorta şirketinin önemli yeri olacaktır.

Prim tutarları belirlenirken sigorta şirketinde istihdam edilen uzman kişilerce elde edilen çıktının maddi değeri ölçülebilecek ve bu veriler sisteme aktarılabilir. İşletmenin yarattığı hasıla ve katma değer sayısal verilerle belirlenebilmesi fonlayan kuruluş (modeldeki banka) açısından işletme performansının dönemler itibariyle ölçülebilmesine ve hatta üretimde ne derece verimlilik sağlandığının tespitine yardımcı olabilecektir.

Sigorta şirketi prim seviyelerini belirlerken sektör analizi yapacak ve sektördeki risk unsurlarını ve genel anlamda sektörel bazda risklilik katsayısı belirleyerek, bunları da fon arz eden kuruluşa aktaracaktır. Banka bu sayede sektörün riskliliğini ölçebilecektir. Literatürde genel kabul görmüş kredilendirme ilkelerinden biri olan risk ölçümü ve risk seviyesinin belirlenerek sektör riskliliğinin oluşturulması, kredi aşamasında bankanın modern prensip ve esaslara göre kredilendirme yapmasını sağlayabilecektir.

Bunun dışında yine kredilendirme açısından önem arzeden moralitenin belirlenmesinde sigorta şirketinin katkısı olacaktır. Prim ödemelerinin zamanında ve ne derecede tam olarak yatırıldığını takip edebilen sigorta şirketi bunu bankaya bildirecek ve banka tarafından moralite sorgulaması yapıldığında bu bildirimler dikkate alınacaktır.

Kısacası, sigorta şirketi asli görevi dışında bankanın yani, fon arzedenin kredilendirme sürecine üretimin sayısallaştırması sonucu yıllar itibariyle performans ölçümü, sektör riskliliği ve moralitenin belirlenmesi gibi destekleyici unsurlarla da yardımcı olacaktır.

3-3.-ALTERNATİF FİNANSMAN MODELİ OLARAK KOOPERATİF BANKACILIĞI

Çalışmanın önceki bölümlerinde Türkiye’de tarım sektörünün özellikleri göz önünde bulundurularak yapılmış olan analizde sadece ucuz fon transferinin sektörün finansman ihtiyacını çözmede yeterli olmayarak ölçek ekonomisine ulaşılmasıyla girdi temini ve ürün arz zincirlerine etkin müdahalede bulunacak ve özgünlüğünü de bu noktaya dayandıracak bir finansman modelinin gerekliliği sonucuna varılmıştı. Dünyadaki başarılı uygulamalardan da destek alarak böyle bir modelin Türkiye’de ancak kooperatif bankacılığı çatısı altında örgütlenen bir finans kuruluşu ve iştiraklerinin oluşumuyla hayata geçirilebileceği iddiasındayız.

3-3-1.-KOOPERATİF BANKACILIĞININ DÜNYADAKİ UYGULAMA MODELLERİ

Bugün dünyaya baktığımızda kooperatif bankalarının birçok ülkede yıllardan beri var olduğunu görebiliriz. Bu ülkeler arasında İngiltere, Almanya, Hollanda, Fransa , Danimarka, İsviçre, ABD gibi ülkeler kooperatif bankacılığı konusunda önemli deneyimler elde etmişler ve bugün kurdukları kooperatif bankacılığı sistemi başarıyla yürümekte, her türden kooperatif kuruluşlarının finansman ihtiyaçlarını önemli ölçüde çözmektedir.

Dünyada kooperatif bankacılığı modelleri iki yapı altında incelenebilir. Bunlardan ilki, kooperatiflerin ortak olduğu anonim şirket şeklinde kurulan ve şube ağı ile

hizmet sunan İngiliz modeli, diğeriye belirli bir noktaya kadar tamamen kooperatiflerin hakim olduğu, bankacılık şubeleri ve üstlerinde bir kooperatif merkez bankasının bulunduğu Alman modelidir.

İngiltere: İngiltere’de kooperatifçiliğin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. 18. yüzyılın ikinci yarısında iki önemli faaliyet dikkati çekmektedir. Bunlardan birincisi, Woolwich ve Chatham kasabalarında gemi yapımında çalışan işçilerin, ortaklaşa buğday alarak ekmek yapmaları, ikincisi ise İskoçya’nın Fenwick kasabasında el tezgahları ile dokumacılık yapan esnafın, 1761 yılında, meslekleri ile ilgili ihtiyaç duydukları alet ve makinelere sahip olmak için oluşturdukları teşkilattır. Aynı esnaf 1769 yılında temel gıda maddeleri gibi ihtiyaçlarını karşılamak için kooperatif benzeri bir ortaklık kurmuşlardır.

İngiltere’de kooperatifçiliğin fikir babalarının başında Robert Owen ve William King gelmektedir. Her ikisi de İngiltere’de tüketim kooperatiflerinin kuruluşu ve yayılmasında önemli çalışmalar yapmıştır. 19. yüzyılın birinci yarısının sonlarına doğru Owen ve King’in çalışmalarından esinlenen Rochdale kasabasında dokuma sanayinde çalışan 28 dokuma işçisi, kooperatif kurma çalışmalarını başlatmışlardır. Bu işçilerin her biri eşit miktarda sermaye koyarak kendi aralarında bit tüketim kooperatifi kurmuşlardır. Bu işçilerin amacı da, Owen ve King gibi düşük ücretlerle çalışan işçilerin hayat standartlarını iyileştirmeye yönelik olmuştur. Kooperatifçilik literatüründe modern kooperatifçiliğin başlangıcı bu deneme olarak kabul edilmektedir.

İngiltere’de ilk Kooperatifler Bankası ise, Kooperatif Toptancı Mağazası (Cooperative Wholesale Society) mevduat toplama ve borç verme şubesi olarak 1872 yılında kurulmuştur. 1920-1922 yıllarında bankanın çeşitli yerlerde şubeleri açılmaya başlamıştır. Kooperatifler Bankası 1971 yılında Kooperatif Toptancı Mağazaları’ndan ayrılmış ve Şirketler Yasası’na göre “ Kooperatif Bankası Ltd.Şti” adı altında tescilini yaptırmıştır. Bugün İngiltere’de Kooperatifler Bankası, güçlü bir banka olarak faaliyet göstermekte, yalnız ortaklara değil, normal ticari bir banka gibi herkese kredi vermektedir. İngiltere’de Kooperatifler Bankası ile sendikalar arasında kuvvetli bir ilişkinin olduğu görülmektedir. İngiltere’de sendikalar paralarının büyük bir bölümünü (özellikle biriken grev fonlarını) Kooperatifler Bankası’na yatırmakta ve grev zamanı ihtiyaç duyduklarında Kooperatifler Bankası’ndan kredi almaktadırlar.

Almanya: Almanya’da kooperatifleşmeye başlandığı ilk yıllarda küçük esnaf ve sanatkarlar ile küçük tarım işletmelerinin sorunları ele alınmış ve bu sorunlardan kurtulmanın yolları kooperatifleşmede aranmıştır. Bu düşünce kapsamında Hermann Schulze- Delitzsch esnaf ve sanatkarların, Wilhelm Raiffeisen ise çiftçilerin kooperatifler şeklinde örgütlenmesini sağlamaya çalışmışlardır. Schulze, başlangıçta alım gücü düşük esnafın kredi sorunları üzerinde durmuş ve bu sorunların çözümüne yardımcı olabilmek için 1849 yılında marangoz ve ayakkabıcıları bir araya getirerek “Hammadde Alım Kooperatifini”, 1850 yılında da “Esnaf Kredi Kooperatifini” kurmuştur. Daha sonraki yıllarda iş adamlarını örgütleyerek, “Esnaf Kredi Bankası” ve bir tüketim kooperatifinin kurulmasına öncülük etmiştir. Raiffeisen, kooperatifçilik çalışmalarına 1847 yılında başlamıştır. 1849 yılında Flammersfeld

belediye başkanı iken dar gelirliyi tefecilerin elinden kurtarmak, fakir çiftçi ve köylülere yardımcı olmak amacıyla bir yardım birliği kurmuştur. Bu yardım birliğinde ortakların sorumluluğu, sınırsız ve zincirleme kefalet şeklinde olmuştur. Raiffeisen bu yardım birliğini “İkraz Sandıklar Birliği”ne, kısa bir süre sonra da “ Tasarruf Sandığı”na dönüştürmüştür. Daha sonraki yıllarda bu kuruluş Raiffeisen Bankası’nın temelini oluşturmuştur.

Almanya’da esnaf ve sanatkar ve tarım kredi kooperatifleri daha sonraki yıllarda önce bölgesel merkez kooperatifler bankalarını oluşturmuşlardır. Bu bankaların hukuksal yapıları anonim şirket şeklindedir ve sayıları 13’ü tarım ve 5’i sanayi (esnaf ve sanatkar) alanında olmak üzere 18’dir. Bu bölgesel merkez kooperatif bankaları 1949 yılında yatay birleşme yoluyla Frankfurt kentinde ulusal düzeyde Alman Kooperatifler Bankası’nı (DG Bank) kurmuşlardır. Ana görevi Alman kooperatifçiliğini desteklemek olan Ulusal Alman Kooperatifler Bankası’nın sermayesinin %65’i bölgesel merkez kooperatifler bankalarının, %24’ü diğer kooperatif kurumlarının, %1’i Federal devletin, %5’i ise eyaletlerindir. Görüldüğü gibi Alman Kooperatifler Bankası’nın çoğunluk sermayesi kooperatiflere ve onların üst örgütlerine aittir.

Fransa: Fransa’da çeşitli kooperatif tiplerine göre kooperatif bankaları oluşturulmuştur. Fransa’da tüketim kooperatifleri bankacılık merkezi 1946 yılında Fransız Kooperatifler Merkez Bankası’nı kurmuştur. Bu banka kooperatifleri kısa ve orta vadeli kredi vermekte ve mevduat toplamaktadır. 1975 yılına kadar Kooperatifler Merkez Bankası özel statülü bir banka olarak çalışan değişir sermayeli

bir şirket iken, 1975 yılı başında statüsünü değiştirmiş ve 12 milyon Frank sabit sermayeli bir anonim şirkete dönüşmüştür.

Hollanda: Hollanda'nın ikinci büyük bankası konumunda olan "Rabobank Nederland" adını taşıyan Merkez Kooperatifler Bankası'na tüm tarım kredi kooperatifleri bağlıdır. Tarım kredi kooperatifleri buldukları yerlerde tüm bankacılık işlemlerini yapmaktadırlar. Merkez Kooperatifler Bankası tarım kredi kooperatiflerine kredi vermekte, tarım kredi kooperatifleri ise, hem çiftçilere hem de çeşitli yerel kooperatiflere kredi vermektedirler. Merkez Kooperatifler Bankası'nın banka şubesi olarak çalışan tarım kredi kooperatifleri aynı zamanda ortak ve ortak dışından mevduat toplamaktadırlar. Böylece kaynaklarının %80'i toplanılan mevduattan oluşmaktadır. Tarım kredi kooperatifleri üretici ve tarım kooperatiflerinin kredi ihtiyaçlarının %90'ını karşılamaktadır. Hollanda Merkez Kooperatifleri Bankası devletten tamamen bağımsız olup, kooperatiflerin egemen olduğu bir kuruluştur.

Danimarka: Kooperatifçiliğin çok ileri olduğu ülkelerden biri olan Danimarka Kooperatifler Bankası, kooperatiflerin finansal ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan ülkedeki beş büyük bankadan birisidir. İngiltere'de olduğu gibi Danimarka'da da kooperatifler bankası ile sendikalar arasında sıkı bir ilişki vardır. Bütün sendikalar grev fonlarını ve diğer mevduatlarını kooperatifler bankasına yatırarak kooperatiflerin finansmanına yardımcı olmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri: ABD’de tarım ve tarım dışı kooperatifler için ayrı ayrı kooperatif bankası kurulmuştur. ABD’de tarımsal kooperatifleri finanse etmek üzere ilk bölge kooperatifler bankası 1933 yılında kurulmuş ve aynı yılın sonuna kadar bunların sayısı on ikiye yükselmiştir. İleriki yıllarda bu bankaların kuruluşunu takiben merkez kooperatifler bankası kurulmuştur. Kooperatif bankaları ilk kuruluşlarında 500.000.000 USD’lik devlet fonu ile finanse edilmişlerdir. Kooperatif bankaları zamanla güçlenerek devletten aldıkları ilk kuruluş sermayesini 1968 yılına kadar devlete geri ödemişlerdir. ABD’de bölgesel kooperatifler bankaları tarım kooperatiflerine mevsimlik orta ve uzun vadeli borç vermektedirler. Her bir bölge kooperatifler bankası her hangi bir kooperatife net varlığının %50’sine kadar kredi verebilir. Büyük kooperatiflere kredi vermede ise doğrudan merkez kooperatifler bankasının katılımı istenir. Bunun dışında merkez kooperatifler bankası bölge kooperatifler bankalarına da kredi açmaktadır. Böylece ABD’de tarımsal kooperatiflerin kredi ihtiyaçlarının üçte ikisi kooperatif bankalarınınca karşılanmaktadır.

ABD’de 1978 yılında özel bir yasayla bir de Ulusal Tüketim Kooperatifleri Bankası kurulmuştur. Bu kooperatifler bankasının amacı ise tüketim kooperatiflerinin kredi ihtiyacını karşılamaktır. Bu bankanın sermaye hisse senetleri de kooperatiflerce satın alınmıştır.

Genel olarak söylenirse, dünyada 125 ülkede kooperatif bankasıyla uğraşan 350 kurum bulunmaktadır. Bunlarla ilgili uluslararası kuruluşlar ise, Uluslararası Kooperatif Bankalar Birliği, Dünya Kredi Birlikleri Konseyi, Uluslararası Raiffeisen

Birliği ve Avrupa Kooperatif Bankaları Birliğidir. Kooperatif bankaları yaklaşık olarak 6 trilyon dolarlık bir global aktifi yönetmektedir. 1996'da "De Bankers" dergisine göre içinde kooperatif bankalarının da bulunduğu dünyanın 1000 büyük bankasının yönettiği toplam varlık 32.3 trilyon dolardır. Görüldüğu üzere, bu pazarda kooperatif bankalarının payı %18 civarındadır. Bu da küçümsenmeyecek bir paydır. Bu orana Avrupa kooperatif bankalarının katkısı %46.7, Asya'daki kooperatif bankalarının katkısı ise, %44.6'dır.

Genel olarak dünya uygulamalarına bakıldığında gelişmiş ülkelerin kooperatif bankacılık sistemlerini ve sektörde faaliyet gösteren kooperatiflerin finansmanında kullandıkları ve bunda da başarılı oldukları gözlemlenmektedir.

3-3-2. – TÜRKİYE'DE KOOPERATİFLER BANKASININ KURULUŞU

Türkiye'de kurulacak kooperatifler bankasının, bankacılıkla ilgili mevcut yasal çerçeveler, örgütlenme ve mevcut sermaye altyapısı dikkate alındığında tarım kredi kooperatifleri ve tarım satış kooperatiflerinin ve üst örgütlerinin hakim ortaklığı ve yönetiminde Anonim Şirket şeklinde oluşturulması en uygun seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut kredi organizasyonu içerisinde özellikle tarım kredi kooperatiflerinin faaliyet ve kredilendirme prensipleri göz önünde bulundurulduğunda modelin temelini bu kooperatiflere dayandırılması kurulacak bankanın başarı şansını artırmaktadır. İlk olarak üzerinde durulması gereken konu kooperatif ve üst birliklerinin kurulacak bankanın sermayesini nasıl oluşturacağı ve bankanın kuruluşunda devlet yardımının olup olmayacağı hususudur. Sadece tarım

kredi kooperatifleri, bölge birlikleri ve merkez birliğinin konsolide bilanço ve gelir tablosu incelendiği zaman söz konusu kuruluşun 2006 yılı değerleriyle 4,500 milyon YTL'ye ulaşan bilanço büyüklüğü ve 2,100 milyon tutarındaki özkaynak yapısıyla azımsanmayacak bir büyüklükte olduğu ve bu yapısıyla bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankaların bir çoğundan daha büyük bir mali portföyü yönettiği görölmektedir. Bilançonun varlıklar kaleminde bulunmakla birlikte sermaye taahhüdünde yer alabilecek 400 milyon YTL değerinde gayrimenkül varlığının bulunması ve böylesi bir büyüklüğe tarım satış kooperatiflerinin de katkısı düşünöldüğu zaman kurulacak bankanın sermaye yapısının sağlıklı temellere dayanarak oluşturulabilmesinin mümkün olduğu görölmektedir. Mali veriler kooperatif ve üst birliklerinin bir bankaya sahip olmasını yeter kılmakla birlikte bu oluşumda devlet yardımının olup olmaması konusu tartışılabilir. Bu konuyu özellikle kamunun tarımsal KİT'leri elden çıkardığı bir ortamda ve sektörün liberalleşmesi yönünde izlediği politikalar çerçevesinde değerlendirirsek ilk başta çelişkili gelse de böyle bir politika yürüten devletin, söz konusu bankanın oluşumunda karşılıksız yardımdan ziyade ortak olması gerektiği kanaatindeyiz. şöyle ki, 2001 ekonomik krizinden sonra etkisi giderek düşmekle birlikte kamunun, destekleme alımları, doğrudan gelir desteği ödemesi, indirimli kredilerin sübvansiyonu gibi çeşitli kanallarla tarım sektörüne aktardığı fon tutarı 10 milyar dolar civarındadır. Uluslar arası kuruluşların yakın izlemesinde olan ve en önemlisi daha önceki bölümlerde de belirtilen DTÖ Tarım Anlaşması kurallarının kısıtlaması içerisinde olan kamunun mevcut konjöntürel yapıda bu desteklerin sürekliliğini sağlayamayacağı açıktır. Yapılan desteklerin tarımdaki yapısal sorunları çözmekten uzak geleneksel yaklaşımlara dayanması söz konusu fon transferinin etkinliğini düşüren bir faktördür.

Oysa çağdaş finansman yöntemlerini ilke edinen ve ekonomik gücüyle tedricen tarımsal yapıda dönüşümü hedefleyen kooperatif bankacılık modeline sermaye koyması suretiyle kamunun tarım sektörüne fon transferi yapması kamuya çok daha düşük bir maliyetle tarım politikalarını yönlendirme olanağı tanır. Diğer taraftan önerilen banka modelinde belli bir ölçüğe ulaştıktan sonra kamu hisselerinin satışı öngörüldüğünden söz konusu projenin orta vadede kamuya yük değil tam tersine ek kaynak yaratacağı da kaçınılmazdır. Ayrıca bankanın, önerdiğimiz modelde sektörün kaynak ihtiyacını karşılama kapasitesi geliştikçe kamunun tarım sektörüne tahsis edeceği fon tutarı da aynı ölçüde gerileyeceğinden orta ve uzun vadede tarım politikalarının kamuya yük yarattığı savları da ortadan kalkmış olacaktır.

Devletin, kooperatifler bankasına, bankanın demokratik kooperatifçilik ilkelerine ve bu doğrultudaki yönetimine zarar vermeyecek şekilde küçük hissedar olarak geçici ortak olması beraberinde bir takım avantajlar da getirecektir. Her şeyden önce makro düzeyde, devlet ve kooperatiflerin aynı çatı altında demokratik prensiplere göre işbirliği yapması nihayetinde bir tarımsal kalkınma projesi olan kooperatif bankacılığı modeli nezdinde kamunun ve kooperatifler aracılığıyla kırsal kesimin çabalarının aynı yönde olmasına yol açacaktır ki, bu çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi başarılı bir kalkınma modelinin şartlarından birisidir. Kamu ortaklığının daha spesifik avantajlarına değinirsek, kamunun kooperatifler bankasının oluşumuna önderlik etmesi çeşitli saiklerle ortak bir hedef için bir araya gelmekte zorlanan farklı kooperatif örgütlerini bu yönde daha cesur karar almaya ve istekli davranmaya itecektir. Buna ilaveten kamunun da ortak olmasıyla oluşturulacak bankanın ister yurtiçi, isterse de yurtdışı sermaye piyasalarında kısa sürede itibar

kazanacağı kesindir. Bunun bankanın hedeflediği ölçüğe ulaşmasında payı büyük olacaktır. Şöyle ki, bankanın kurucu sermayedarları olan kooperatiflerin yukarıda sayısal olarak belirtilen özkaynak büyüklüğüne kamunun ortaklığının eklenmesiyle birkaç milyar dolarlık sermayeli bankanın ortaya çıkması yurtiçi ve yurtdışı piyasalarda muhakkak ki olumlu karşılanacaktır.

Kooperatifler Bankasının kuruluşuyla ilgili belirtilmesi gereken son bir husus da ABD ve Fransa gibi ülkelerde bile kamunun kooperatif bankalarına finansman yardımında bulunduğudır. Bir önceki kısımda belirtildiği gibi ABD’de kooperatif bankaları ilk kurulduğunda 500,000,000 dolarlık devlet fonu ile finanse edilmiş, zamanla bankaların güçlenmesiyle kuruluş sermayeleri devlete iade edilmiştir. Fransa’da ise bugün bile kooperatif bankalarına kamu yardımı yapılmakta ve bu devletin görevi olarak algılanmaktadır.

3-3-3. – KOOPERATİFLER BANKASININ ÇALIŞMASI

Çalışmamızda öngörülen model klasik bankacılığın gereği olan kaynak (kredi) teminine ek olarak tarımsal girdi temininin yanı sıra, üretim ve ürün arz zincirinin tamamını kontrol eden ve tüm aşamalarında aktif rol alan bankacılık sistemi temeline dayanmaktadır. Modeldeki banka sektörü kredilendirmede ve kredi tahsisinde dünyada bankacılık sektöründe yaşanan çağdaş eğilimleri benimseyerek bu anlamda çağdaş bir bankacılık yapmaktadır.

Modelde önerilen kooperatifler bankası üretim ve ürün arz zincirinin bütün aşamalarında yer almakta ve bu şekilde ortaya çıkan güç ile hem verdiği kredi riskini minimize etmekte, hem sektördeki kuruluşların performansını denetleyip, değerlendirebilmekte ve hem de yaratılan katma değer sistem içerisinde kalmasını sağlamaktadır. Bu ise, modelin sürekliliğini ve dinamizmini sağlamaktadır. Banka sadece krediyi verip geri çekilmemekte, aynı zamanda sistemin tümünü dolaylı yoldan ve doğrudan kontrol ederek performans artışını izleyebilmektedir. Performans riski esasında kredilendirme yapan banka, dolaylı yoldan işletmelerin daha yüksek çıktı sağlayacak şekilde üretim yapmalarını ve optimal işletme büyüklüğüne ulaşacak şekilde faaliyet göstermelerini teşvik etmektedir. Bunu, bankaların bir taraftan farklı kesimlerin tasarruflarını ekonominin başka kesimlerine yönlendirirken, para hacmini etkileyerek ekonomiyi, özellikle yöneldiği sektörün ve toplumsal grupların ekonomik davranışlarını yönlendirme gücüyle açıklayabiliriz. Sistemin işleyişi açıklanırken bu hususlara daha detaylı olarak değinilecektir.

Sistemin işleyişi, ucuz fon temini (1), ölçek ekonomisine ulaşmayı teşvik ederek verimlilik artışını hedefleyen üretim sürecinin kontrolü (2) ve ürün arz zincirinin kontrol edilerek sisteme fon sağlama (3) aşamalarından oluşmaktadır. Bu üç unsur sistemin temelini teşkil etmektedir.

3-3-3-1 . – UCUZ FON TEMİNİ

İlk aşama kurulacak kooperatif bankasının üyelerine ve ortaklarına ucuz fon sağlama aşamasıdır. Çalışmamamızın önceki bölümlerinde de değindiğimiz gibi sektörde yer

alan özel bankaların uyguladıkları faiz oranları oldukça yüksek kalmakta ve tarımsal işletmeler üzerinde büyük finansal yükler oluşturmaktadır.

Bankacılık faaliyetinde bulunan her kuruluş gibi, öz sermaye büyüklüğü Kooperatifler Bankasının kredi faaliyetleri için de yeter bir kaynak değildir. Özellikle ilk başta çok sayıda üreticiyi barındıran tarım sektörünün finansmanı için sadece öz sermayeye dayalı aşırı muhafazakar kredi politikasının izlenmesi olanaksızdır, aynı zamanda gereksizdir. Basel Bankacılık Denetim Komitesinin belirlediği Basel – 1 (Sermaye Yeterlilik Uzlaşısı) ilkelerinin Türkiye tarafından da kabul edilmesi özkaynak ve risk ağırlıklı varlıklar (nakit ve gayrinakit krediler) arasındaki ilişkiyi ölçmede kullanılan sermaye yeterlilik rasyosunun (SYR) asgari %8 olmasını öngörmektedir. SYR, basit orantısal ifadeyle 1 birim özsermaye karşılığında 12,5 birim kredi kullandırımının kabul edilebilir bir düzey olduğunu vurgulamaktadır. Diğer bir ifadeyle SYR, 1 birim özsermaye ile 12,5 birimlik plasman yaratılmasına müsaade etmektedir. Modelde piyasa şartları doğrultusunda faaliyet gösterecek Kooperatifler Bankasının da aynı ölçütlere uyacağı öngörüldüğünden sistemin çalışması ve sektörü yüksek düzeyde fonlayarak krediyle temin etmesi için özsermaye dışında ciddi mali kaynağa ihtiyaç vardır. Bu mali kaynağı bankanın olabildiğince ucuz kaynaklara yönelerek sağlaması sektörün düşük maliyetli kredilerle beslenmesi için oldukça önemlidir. Kuşkusuz, bankaların temel kaynağı tasarruflardır. Modelimizde, kooperatifler ve diğer gerçek/tüzel kişilerin kooperatifler bankasına yatıracakları birikimlerle ciddi boyutta mevduat toplanabilir. Fakat, günümüz şartlarında Türkiye’de oluşmuş ekonomik yapıda iç piyasadaki cari faiz hadlerinin yüksekliği ana kaynak olarak görülen klasik mevduat birikimlerini

pahalı kılmaktadır. Bu nedenle, gerek ulusal gerekse uluslar arası türev piyasalara açılarak kooperatifler bankası uygun maliyetli kaynak temin etme yoluna gidebilir. Bu doğrultuda, banka, kontrolü ve hakim ortaklığını devretmeyecek şekilde hisselerinin bir bölümünü halka arz edebilir. Hisse senedi sermayesi hisseler bölünmüş ve karşılığında kıymetli evrak niteliğinde hisse senedi çıkarabilen kuruluşların kanuni şekillere uygun olarak düzenledikleri belgeler olup, sermayesinin belli bir oranını temsil ve sahiplerine o oranda ortaklık hakkı sağlayan senetlerdir. Orta ve uzun vadeli finansmanda akla ilk gelen finansman yöntemlerinden biri halka arz işlemleridir. Banka burada orta ve uzun vadeli finansman ihtiyacını karşılamak ve sisteme kanalize edilecek ucuz fon temininde hisse senedi çıkararak, bünyeye fon girişi sağlayabilir. Hisse senedi ihraç eden banka taze özsermaye sağlamak için bu yönteme başvurabilir.

Banka ihraç ettiği hisse senetlerini yurt dışındaki piyasalara satarak da fon sağlayabilir. Ayrıca yurtdışı piyasalara açılmak yeni hissedarların dikkatini çekebilir ve hisse senetlerine olan talebin artmasıyla hisse senetlerinin fiyatlarını yükseltebilir. Böylece daha çok fon girişi sağlanabilir. Modelde belirli bir süreliğine öngörülen kamu ortaklığının bankanın hisse senedi operasyonunun başarı oranının yükseltilmesinde kuşkusuz pozitif rolü olacaktır.

Hisse senetlerinden farklı olarak banka tahvil ihraç ederek, borçlanma yoluyla da kendisi için fon yaratabilir. Hisse senetlerinden farklı olarak tahvil borçlanma yoluyla fon sağlama yöntemidir ve uzun vadelidir. Burada ihraç edilen tahvillere ilişkin devlet garantisi verilerek, risk algılamasının borç verenler açısından

düşürülmesini ve böylece borçlanma maliyetinin ve fon temininin daha düşük seviyede gerçekleşmesi sağlanabilir. Devletin bankanın kuruluş ve sistemin işleyişinin ilk aşamalarında dolaylı yollardan teşvik vermesi sistemin işlerliği ve bankanın daha düşük maliyetli fon sağlaması açısından oldukça önem taşımaktadır. Burada devlet doğrudan maddi teşvik vererek bütçe üzerinde yük yaratmamakta, aksine dolaylı yoldan “regülatif teşvik” olarak da adlandırabileceğimiz nitelikte teşvikler vermektedir.

Ucuz fon sağlamanın yollarından biri yurtdışından doğrudan borçlanma yoluyla sağlanacak ucuz kredilerden oluşmaktadır. Bu amaçla banka, birçok kredi kuruluşunun bir araya gelerek sağladığı “sendikasyon kredileri”nden yararlanabilir. Burada banka birçok açıdan avantaj elde edebilmektedir. Her şeyden önce temel avantaj kredinin büyüklüğü, yani kredi miktarının yüksek olmasıdır. Bu tür krediler genellikle yüksek miktarlarda olmakta ve yurtiçi piyasalara nazaran faiz oranları da oldukça düşük kalabilmektedir. Kredi vadesinin de uzun olması bankanın kısa vadeli yükümlülüklerini ödeyebilme açısından banka üzerinde çok baskı yaratmamasını sağlamaktadır. Bu yöntem, konumuz açısından asıl önemli olan tarım sektörünü uzun vadeli kredilerle temin etmenin önemli bir yolu olarak düşünülebilir⁹⁸.

Modeldeki kooperatif bankası da yurtdışındaki bankalardan uzun vadeli “sendikasyon kredisi” sağlayarak sisteme ucuz fon girmesini sağlayabilir. Sağlanan uzun vadeli ve düşük maliyetli fonlar sistem içinde değerlendirilerek, dönüşümün

⁹⁸ İlker Parasız, **Para Banka ve Finansal Piyasalar**, Bursa, Ezgi Kitabevi, 7.Baskı, 2000, s.676-681

sağlanmasıyla alınan kredi zaman içerisinde ödenebilir. Yurtiçi borçlanmanın maliyetinin yüksek olması bankanın bu yola da başvurmasını gerektirmektedir.

Banka para ve sermaye piyasalarından fon sağlayabileceği gibi ilkin aşamalarda reel sektörden de dolaylı yollarla ucuz fon sağlayabilir. Yukarıda vurgulanan fon sağlama araçları genel olarak **para ve sermaye piyasası araçlarını** içermektedir.

Modelde ele alınan kooperatif bankası ve kurulan sistem katılımı dolaylı yoldan teşvik etmekte ve hatta sektörde yer alan işletmeler üzerinde dolaylı baskı yaratmaktadır. Sistemin kendilerine sağladığı düşük maliyetli fondan yararlanmak isteyen işletmeler banka müşterisi olmak zorunda kalacaklarından, bankanın müşteri portföyü, kısacası hitap ettiği kesim oldukça geniş olacaktır. Özellikle Türkiye gibi ülkelerde bu durum daha belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır. Kurulacak kooperatif bankası tüm tarım kesimine hitap edecek ve tarım kesimindeki tarımsal faaliyetleri fonlayacaktır. Bankanın müşteri portföyünün geniş olması bankanın kredi talep edenlere sağlayacağı aynı kredilerde (hammadde, makine teçhizat) maliyetin düşmesini ve düşük maliyetli fonlamayı sağlayacaktır. Banka burada sahip olduğu geniş portföyün kendisine kazandırdığı monopson gücü kullanacaktır. Monopson (tek alıcı) veya ona yakın bir güç elde etmeyi başaran banka piyasada hammadde, makine-teçhizat satan/ arz eden kuruluşlardan alım yaparken, sahip olduğu monopson gücün kendisine sağladığı yüksek pazarlık gücünü kullanabilecek ve daha

düşük maliyetli girdi sağlayabilecektir. Bu şekilde girdi arz eden firmalar banka ile anlaşmak zorunda kalacaklardır⁹⁹.

Bankanın hitap ettiği kesimin büyük olması girdi arz edenler tarafında yüksek rekabetin doğmasına ve banka dışında bir gelişme olarak, fiyatların daha da düşmesine yol açacaktır. Tarım sektöründe yer alan işletmeler bankanın kendilerine düşük maliyetli girdi sağladığını bilerek, kendileri girdi temini yoluna gitmeyecek ve ihtiyaçları olan girdileri banka aracılığıyla sağlayacaklardır. Girdi arz edenler tarafında ise, alıcıların sayısı oldukça azalacak ve en önemli alıcı olan banka (veya iştirakleri) ortaya çıkacaktır. Bu ise bankanın fiyat belirlemede daha etkin olmasını ve yüksek pazarlık gücünü ortaya koyarak daha düşük maliyetli girdi teminini sağlayacaktır. Düşük maliyetli girdi aynı kredi şeklinde tarımsal üretim sektörüne kanalize edilebilecektir. Bankanın bu şekilde kredi sağlaması kendisi için bazı açılardan daha avantajlıdır. Kullanım alanı açısından ele alındığında, sağlanacak nakdi kredinin üretim faaliyetinde ne derecede ve ne miktarda kullanıldığını denetlemek zordur. Oysa aynı kredi sağlayarak banka üretim faaliyetinin devam ettirilmesini yani, alınan kredinin doğrudan üretim faaliyetinde kullanılmasını sağlamaktadır. Aynı kredinin önemi burada ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca banka bu alanda da yer alarak, yüksek fiyat ile girdi arz eden aracılardan hasat sonrası tarımsal işletmelerin elde ettiği geliri ilk olarak borçlarına mahsuben

⁹⁹ Kyriakos Kyriakopoulos, Gert van Dijk, **Innovative Financing for Entrepreneurial and Market-Oriented Agricultural Cooperatives**, Paper to be presented on the CEPFAR/COGECA seminar on "Adapting Farmers' Cooperatives to Changes of Policies and Market Powers in the EU", held on 22–25 October 1997, Sanga-Saby, Sweden

almalarını ve işletmelerin ilk olarak bunların (girdi arz edenlerin) borçlarını ödemelerini engellemektedir. Bu şekilde sistem dışına fon çıkışı da engellenmekte ve ürün arz zincirindeki pahalı girdi arz eden araçlar ortadan kalkmaktadır. Sistemin sürekliliği açısından yaratılan fonun her anlamda sistem içerisinde kalması ve sistem içerisinde değerlendirilmesi oldukça önem taşımaktadır.

Modele özgün finansman yöntemlerinden biri de **prefinansman yöntemidir**. Prefinansman mikro düzeyde nihai tüketiciler, makro düzeyde ise gerek yurtiçi ve gerekse de yurtdışında faaliyet gösteren tarımsal sanayi işletmeleriyle yapılabilen bir finansman yöntemidir.

Tüketici prefinansmanı nihai tüketicilerin belirli bir süreç içerisinde tüketecekleri tarımsal ürünlerin bedelinin peşinen ödemelerine dayanan ve bankanın maliyetsiz fon yaratmasına olanak sağlayan bir yöntemdir. Modele özgü önerilen yöntemin işleyişi şu şekilde olmaktadır:

Toplumda yer alan her nihai tüketici zorunlu tüketim maddesi olduğundan, tarımsal ürünleri tüketirler. Gıda maddeleri temel tüketim maddeleri olduklarından fiyatlar karşısında gösterdikleri esneklik de düşüktür. Başka bir deyimle, tarımsal ürünlerin talep esnekliği diğer tüketim maddelerine göre düşüktür. Fiyat dalgalanmalarında talep miktarında dalgalanma oranında bir düşüş beklenemez.

Tüketiciler kullandıkları bu zorunlu ürünlerin bedelini önceden peşin ödemekte ve yıl içerisinde kendilerine tahsis edilen limitler çerçevesinde tüketim

yapabilmektedirler. Banka kredi kartı veya akıllı kart şeklinde piyasaya modern finansal enstrümanlar sürerek yukarıda vurgulanan yöntemi uygulanabilir kılmaktadır. Her kartın belirli bir limiti olmakta ve iskontolu fiyattan (düşük fiyattan) tüketicilere pazarlanmaktadır. Kartın limiti tüketicilerden tahsil edilecek tutardan daha yüksek olmakta ve tüketicilerin yıl içerisinde tüketecekleri tarımsal ürünlerin banka tarafından verilecek kart ile daha yüksek düzeyde olmasını sağlamaktadır. Belirli bir süreç veya bir yıl içinde ne kadar tarımsal ürün kullanacağını hesaplayan veya öngören tüketici kendi limitini belirleyecek ve bu limiti sağlayan kartı satın alarak gelecek tüketimini önceden finanse edebilecektir. Örneğin, bir yıl içerisinde 1.500 YTL'lik tarımsal ürün tüketeceğini öngören tüketici şimdiden daha düşük bedel ödeyerek (örneğin 1.000 YTL) bunu gerçekleştirecektir. Kendisine tahsis edilen limiti kullanan tüketici önceden sağladığı finansmanla daha yüksek düzeyde tüketim yapabilecektir. Ayrıca arz yönlü şokların ortaya çıkmasıyla tarımsal arz miktarının azalmasına bağlı olarak yükselen fiyatlar karşısında tüketici tüketimini aynı oranda azaltmayacak ve sahip olduğu belirli bir tüketim marjından dolayı tüketimini belirli seviyede tutabilecektir. Tarımsal ürünlerde yaşanan fiyat artışının etkisi bu şekilde yumuşatılabilecektir. Modelin bu yönü, özellikle düşük tasarruf gücüne sahip tüketicilere elinde bulundurdukları birikimlerle daha yüksek ekonomik değer elde etmelerine olanak sağlamaktadır. Özellikle bu tip küçük tasarrufların fırsat maliyeti düşük olup alternatif kullanım alanlarında değerlendirilmesi yüksek kazançlara olanak vermemektedir. Önerdiğimiz **tüketici prefinansmanı modeli** özelinde durulursa, kooperatifler bankasının sahip olduğu altyapı sayesinde bu modelle bankacılık sektöründe fark yaratacağı, küçük ama yaygın birikimlerin bankaya yönelmesini sağlayarak rekabet gücünü artıracığı açıktır.

Bu yöntemin banka açısından birçok faydası bulunmaktadır. Banka önceden finansman yöntemiyle maliyetsiz fon yaratabilmekte ve sisteme aktarılacak fon maliyetinin düşmesini sağlayabilmektedir. Her nihai tüketicinin bu ürünleri kullanmak zorunda olması ve bu ürünlerin zorunlu tüketim maddeleri şeklinde değerlendirilmesi yöntemin işleyebilirliğini arttırmaktadır. Çünkü piyasaya sürülecek finansal enstrümanın yüksek anlamda potansiyel alıcısı bulunmaktadır. Bu ürününü bu şekilde pazarlayabilen banka buradan yüksek düzeyde maliyetsiz fon elde edebilmekte ve toplamda fon maliyetini düşürebilmektedir.

Tarımsal üretim açısından da yöntemin avantajları bulunmaktadır. Ekonomide arz fazlasının olduğu dönemlerde ürünlerin satılmama riskini ve fiziksel olarak tahrip olma (çürüme, bozulma) riskini bu yöntemle azaltmak mümkündür. Tüketicilerin önceden bedelini ödedikleri ve sahip oldukları limitler çerçevesinde tüketim yapmaları ve yapacakları, bir nevi tüketim garantisi vermelerini sağlamaktadır. Limitlerini kullanmak isteyen tüketici fiyatlar düştüğünde daha fazla tüketim yaparak, sektörde ortaya çıkan arz fazlasının absorbe edilmesine yardımcı olmaktadır.

Banka açısından bu yöntemin diğer bir avantajı da ileride değineceğimiz perakandecilik alanında olacaktır. Kooperatif bankasının iştiraki şeklinde kurulacak olan ve perakende gıda alanında faaliyet gösterecek kuruluş, sektörde kurduğu market /süpermarket ve çeşitli satış ofisleriyle tarımsal ürün satışı yapabilecek ve akıllı kartların sadece bu marketlerde geçerli olmasıyla yüksek düzeyde satışa bağlı

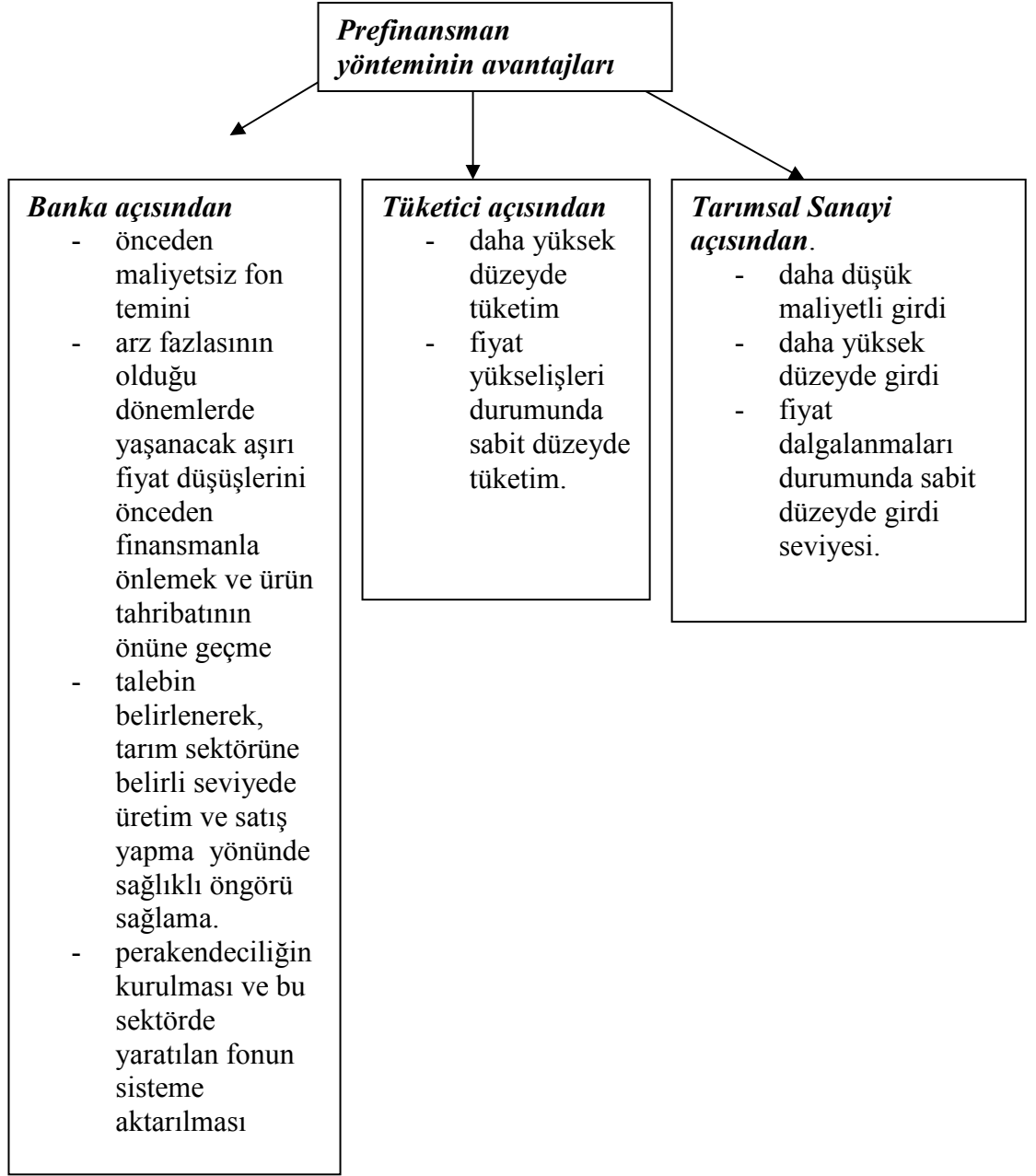
olarak, ciro ve karlılık artışı sağlanabilecektir. Perakende sektöründen yaratılan hasıla sisteme ucuz fon girişini sağlayacak ve sistemin sürekliliğine yardımcı olacaktır.

Prefinansman yöntemi sadece tüketicilere yönelik değil, tarımsal sanayi alanında faaliyet gösteren yurtiçi ve yurtdışı menşeli şirketlerle de yapılabilir. Temel işleyişi yukarıda vurgulanan şekilde olan bu yöntemde, banka yurtiçinde ve yurtdışında yer alan kuruluşlarla önceden sözleşme yapmakta, karşılıklı olarak alım ve satış garantisi verilmektedir. Banka burada da, önceden maliyetsiz kaynak yaratabilmekte ve toplamda fon maliyetini düşürebilmektedir. Ayrıca banka sözleşme yaparken aşırı arz fazlasının ortaya çıktığı durumlarda fiyatlarda yaşanabilecek aşırı düşüşlerden kaynaklanacak kar kaybını engellemek için asgari fiyat/minimum fiyat/ taban fiyat şeklinde fiyatlama da yapılabilir.

Bu yöntemle girdi sağlayan sanayi işletmeleri üretim takvimlerini ve planlarını göz önünde bulundurarak, kendileri için en uygun zamanda en düşük maliyetten girdi temin edebilmekte ve buna bağlı olarak daha yüksek karlılıkla üretim yapabilmektedirler. Üretim dönemlerinde ortaya çıkacak fiyat dalgalanmalarına bağlı olarak girdi düzeyini belirli seviyede tutabilecek işletmelerin bu yöntemle ilgili gösterecekleri aşıkardır. Banka ise bu sayede hem düşük maliyetli fon elde edebilecek ve hem de müşteri portföyünü genişleterek, yüksek düzeyde fon yaratılmasını ve sistemin sürekliliğini sağlayabilecektir.

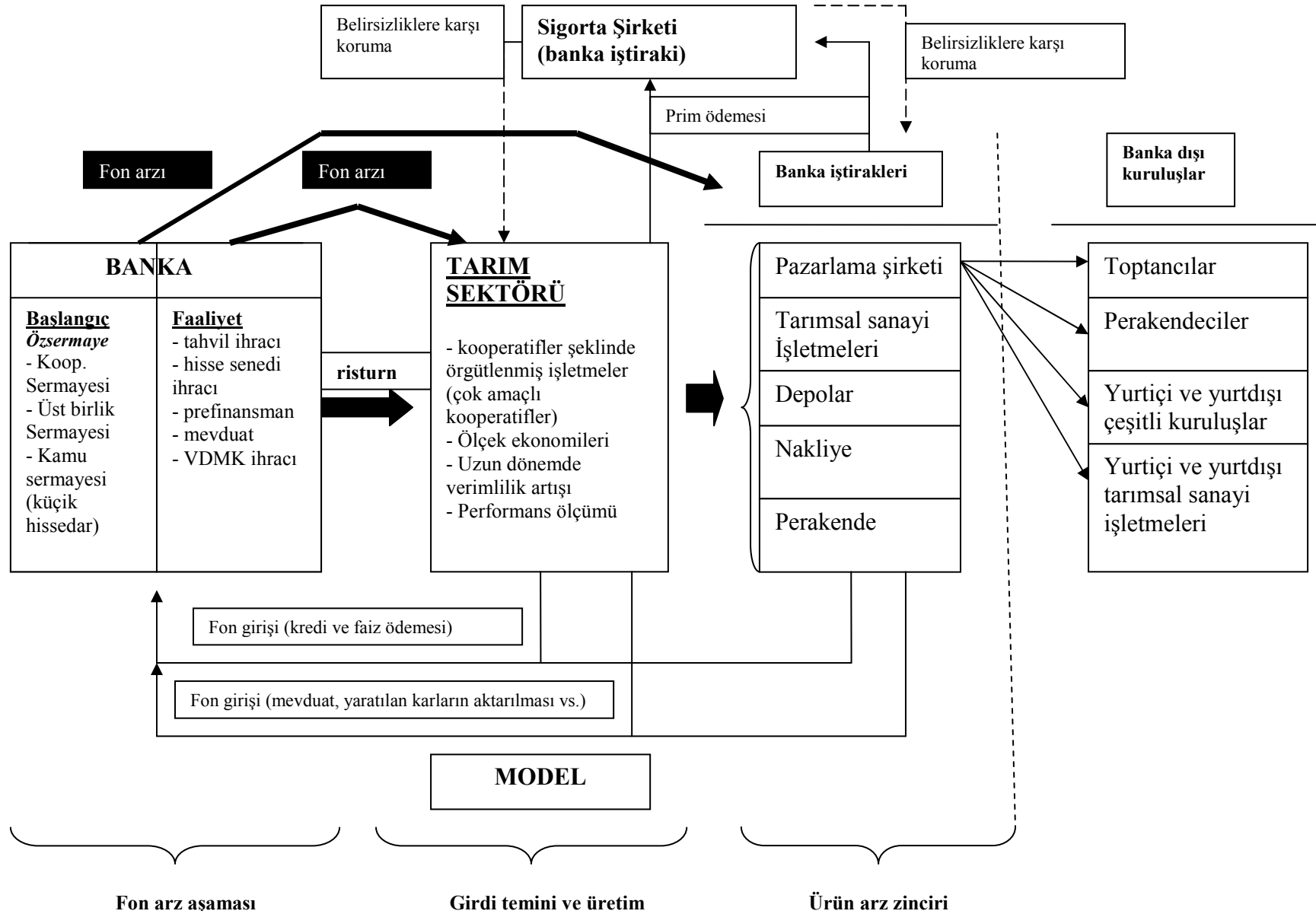
Günümüzde bankalar ve günümüz bankacılığında bu yöntemle başvurulmamaktadır. Bankaların tarımsal sektör ile iç içe olmamaları ve sistemin sadece fon arz eden tarafında bulunmaları böylesi bir uygulamanın uygulanabilirliğini ve geçerliliğini ortadan kaldırmaktadır.

Prefinansman yönteminin faydaları aşağıdaki şekilde şematize edilebilir:

Şemada da özetlendiği üzere söz konusu yöntemin başarılı bir şekilde uygulanmasıyla gerek banka ve gerekse de ekonomide yer alan diğer birimler yüksek düzeyde fayda sağlayabilir.

Sonuç olarak modelin ilk aşamasını oluşturan ucuz fon temini aşamasında banka özkaynaklarına ilave olarak çeşitli yöntemlerle ucuz fon sağlamak ve sisteme aktarmaktadır. Bu yöntemler bankanın geniş bir kesime hitap etmesinin kendisine sağlayacağı monopson güç ve güce bağlı olarak yüksek pazarlık gücünün ortaya çıkmasıyla yapılacak düşük maliyetli alımlardan (daha sonra sisteme aynı kredi şeklinde kullanılacak girdiler bu şekilde temin edilecek), tüketici ve üretici prefinansmanından, hisse senedi, tahvil ihraç etme ve sendikasyon kredileri şeklinde para ve sermaye piyasası araçlarının kullanılmasından oluşmaktadır. Modelin işlerliği süreklilik ve bütünlük esaslarına bağlı olduğu için tek başına ucuz fon sağlamak yeterli olmamaktadır. Sağlanan ucuz fonun etkin üretim sonucu yüksek çıktı ve yaratılan çıktının etkin pazarlanmasıyla sistemde fon yaratılması süreçleriyle desteklenmesi gerekmektedir. Banka bu aşamaları kontrol edemediği sürece ucuz fon temininde süreklilik sağlayamaz. Dolayısıyla sistemin ilk aşamasında ortaya çıkacak sorun sistemin işlerliğini ve geçerliliğini büyük ölçüde etkileyecektir.

Yukarıda yer alan şemada modelin işleyişi ve süreçler yer almaktadır. Model görüldüğü üzere, fon arz aşaması, girdi temini ve üretim, ürün arz zinciri olmak üzere 3 aşamadan oluşmaktadır. 1.aşamada yer alan banka, 2. ve 3.aşamalarda yer alan tarım sektörü ve ürün arz zincirinde yer alan iştiraklere fon/ kredi aktarmaktadır. Bu sektörler ise sürecin ilerleyen aşamalarında hem kredi geri ödemesi şeklinde ve hem de kar ve mevduat gibi unsurlarla bankaya fon aktarmaktadırlar. 2.aşamada yer alan tarım sektörü ölçek ekonomileri ve uzun dönemde artan verimlilik amacıyla kooperatifler (üretim kooperatifleri) şeklinde örgütlenen tarımsal işletmelerden oluşmaktadır. Sektör bankadan sağladığı kaynaklarla üretim faaliyetini devam ettirmekte ve üretim süreci sonunda elde ettiği gelirden kredi ve faiz geri ödemesini yapmakta ve birikimlerini bankaya aktarabilmektedir. Sektörde elde edilen ürün ise 3.aşamada yer alan banka iştirakleri aracılığıyla dağıtılmakta ve pazarlanmaktadır. Bu aşamada yer alan banka iştirakleri ürünün depolanmasından satışına kadar bütün aşamalarda yer almakta ve elde ettikleri karları bankaya aktarmaktadırlar. Şemada yer alan banka dışı kuruluşlar ise ekonomide yer alan ve tarımsal ürün talep eden model dışındaki diğer sektörleri ifade etmektedir.

Buna ilave olarak, kurulacak banka sadece model içinde kendisine biçilen rol çerçevesinde faaliyet göstermeyecek, normal bankacılık alanında da iştigal ederek, hem bireysel ve hem de ticari düzeyde diğer sektörlerin içinde de yer alarak, hem karlılığını ve sektördeki payını yükseltecek ve hem de farklı sektörlerle çalışarak riskin yayılmasını sağlayacaktır. Konu bütünlüğünün bozulmaması amacıyla çalışmamızda söz konusu konulara detaylı biçimde değinilmemiştir.

3-3-3-2.-ÜRETİM SÜRECİNİN KONTROLÜ VE BANKANIN ÖLÇEK EKONOMİSİNE ULAŞMADA KATKISI

Modelin ikinci bacağına üretim süreci oluşturmaktadır. Üretim kısmı bankanın sağladığı ucuz finansman olanaklarının kullanılarak tarımsal çıktının elde edildiği aşamadır. Üretim faaliyetinin optimal düzeyde gerçekleşmesi ve mevcut girdi seviyesinde maksimum düzeyde çıktı sağlanması oldukça önem taşımaktadır.

Modelde sektöre ucuz fon aktarımının tek başına yeterli olmayacağını, ucuz girdinin maksimum düzeyde hasıla ile desteklenmesi gerekliliğinin esas alındığına önceki bölümde değinmiştik. Bu gereklilik sistemin sürekliliğinin sağlanması açısından oldukça önem taşımaktadır. Burada maksimum düzeyde hasıla sadece maksimum düzeyde tarımsal çıktı anlamında değerlendirilmemelidir. Maksimum hasıladan kastedilen, düşük maliyetle maksimum çıktı sağlayarak, çıktıların satılması ve pazarlanmasıyla elde edilecek maksimum düzeyde hasıla veya yaratılacak fondur.

Tarımsal üretimin arttırılmasına yönelik burada 2 temel kavram ortaya çıkmaktadır: Verimlilik ve ölçek ekonomisi. Verimlilik minimum girdi ile maksimum düzeyde çıktı elde edilmesini sağlayan bir üretim fonksiyonu anlamına gelmektedir. Tarımdaki mevcut durum ve mevcut üretim yöntemleri incelendiğinde verimli üretimin çok hızlı bir biçimde sağlanamayacağı söylenebilir. Tarımda yapılacak AR-GE çalışmaları, geleneksel üretim yöntemlerinin kırılması vs. gibi verimlilik artışı sağlayacak unsurların kısa dönemde ortaya çıkması mümkün görülmemektedir.

Kısacası, sektörün modern üretim yöntemleriyle üretim yapması şeklinde bir dönüşüm sağlaması uzun yıllar alabilmektedir.

Verimlilik yoluyla üretim yapılmasının kısa dönemde çok mümkün olmaması geriye tek bir seçenek olarak ölçek ekonomisini bırakmaktadır.

Ölçek ekonomileri için en önemli kavramlar üretim ölçeğinin büyütülmesi ve optimal işletme büyüklüğüdür¹⁰⁰. Ölçek ekonomisinin ekonomik gerekçelerine önceki bölümlerde değinildiğinden, burada ayrıca incelenmeyecektir.

Ölçek ekonomilerine ulaşma amacıyla birleşmeler kooperatifler altında olabilir. Küçük tarımsal işletmeler bir araya gelerek kooperatifler kurarak, faaliyetlerini bu şekilde devam ettirebilirler. Özellikle üretim kooperatiflerinin gelişmesini bu anlamda destekleyen model, tarımsal gelişmeye bu şekilde yardımcı olacaktır.

Mevcut düzende geçimlik düzeyde üretim yapan tarımsal işletmeler düşen karlılık ve sektörün iklimsel ve ekonomik dalgalanmalara karşı oldukça kırılgan olduğunu göz önünde bulundurarak, böylesi bir birleşme ve örgütlenmeye gideceği ihtimali yüksektir. Özellikle çalışmamızın önceki bölümlerinde değindiğimiz mevcut kredi organizasyonunda da vurguladığımız üzere, faiz oranlarının yüksekliği ve yakın tarihte devlet desteğinin tedricen azalacak olması da küçük işletmelerin birleşme konusunda göstereceği gayreti daha artıracaktır. Modeldeki kooperatif bankası performans esasına göre kredilendirme yapacağından ve bu anlamda çağdaş

¹⁰⁰ François Delorme, Dominique van der Mensbrugge , **Assessing the Role of Scale Economies and Imperfect Competition in the Context of Agricultural Trade Liberalisation: A Canadian Case Study**, OECD, 1989

yöntemleri benimseyeceğinden, mevcut işletmelerin krediye ulaşmaları için birleşmeleri kaçınılmaz olacaktır. Burada işletmeler üzerinde doğrudan herhangi bir baskı olmamakta, ekonomik ve siyasi konjunktürün gerektirdiği koşullara ayak uydurma gerekliliği şeklinde dolaylı bir baskı olmaktadır. Bu durum işletmeleri geçimlik düzeyde üretimden kurtarıp, rasyonel işletme mantığıyla üretim yapmaları güdüsünü ortaya çıkaracağından, yukarıda vurguladığımız baskı, aslında dolaylı bir teşvik şeklinde algılanabilir.

Modelde önerilen banka ulusal ekonomide geniş bir yer kapsayacağından, etki ettiği alan da bu doğrultuda geniş olacaktır. Bankanın hem mali gücü ve hem etki alanının geniş olması ekonomide yer alan birçok birim üzerinde dönüştürücü ve yönlendirici yönde dolaylı baskı yapmasına olanak tanıyacaktır. Modeldeki kooperatif bankasının vurgulanan özelliklere sahip olması, küçük tarımsal işletmelerin modern anlamda bankacılık yapan bankanın politikaları, istekleri ve tarzı yönünde değişme göstereceklerini söyleyebiliriz. Banka ekonomiyi dönüştürebilme gücünü kullanarak, küçük tarımsal işletmelerin birleşmelerini sağlayabilir.

Çalışmamızın önceki aşamalarında da değinildiği üzere böylesi bir birleşmeyi sağlayacak en rasyonel örgütlenme biçimi üretim kooperatifçiliğini de kapsayan çok amaçlı kooperatifçiliktir.

Bankanın kooperatifleşme yönünde yapacağı dolaylı baskıya ilave olarak devlet tarafından çeşitli ekonomik vs. teşvikler verilerek de bu yönde bir kooperatifleşme teşvik edilebilir. Teşvik dışında kalmak istemeyen işletmelerin böylesi bir

uygulamadan olumlu yönde etkileneceklerini söylenebilir. Ayrıca devletin kurulacak olan bankada ilk etapta hissedar olmasından dolayı sistem içinde yer alacak olması, bankaya olan güveni artıracak ve buna bağlı olarak banka politikalarının daha etkin şekilde yürütülmesi sağlanacaktır.

Böylesi birleşmelerde Türkiye’de yerel düzeyde örgütlenen birçok kooperatiflerin deneyimlerinden yararlanılabilir. Kooperatifçiliğin Türkiye’de yeni bir kavram olmaması ve küçümsenmeyecek kadar bir geçmişinin olduğu da göz önünde bulundurulursa, kooperatifler oluşturarak birleşecek olan tarımsal işletmelerin mevcut kooperatiflerin deneyimlerinden yararlanarak, organizasyonel anlamda ortaya çıkacak etkinlik kaybının azaltılması mümkün olabilir.

Kısacası modelin üretim aşamasını içeren bu aşamanın ekonomik gerekçesi ölçek ekonomileri ve uzun dönemde verimlilik artışı olacaktır. Ölçek ekonomilerine ulaşmanın yolu, optimal işletme büyüklüğünden, başka bir deyişle birleşmelerden geçmektedir. Birleşmelerin en rasyonel yolunun kooperatifleşme olduğunu söyleyebiliriz. Kooperatifleşme şeklinde birleşmeleri kolaylaştırıcı unsurlar yukarıda da değinildiği üzere, modelde önerilen bankanın kooperatif bankası olması ve ekonomide oluşturacağı büyük etki alanı ile sektörü dönüştürebilme gücüne sahip olması, devletin sistemin içinde yer almasının sağlayacağı güven ve psikolojik motivasyon ve ülke çapında azımsanamayacak sayılarda olan mevcut kooperatiflerin deneyimlerinden yararlanma fırsatı olacaktır.

Kooperatifler oluşturarak birleşmeleri etkileyen zorlayıcı unsurlar ise, modelde kurulacak olan bankanın kooperatif bankası olması ve elde edeceği karları risturn yoluyla ortakları olan kooperatiflere aktaracağından, diğer işletmelerin bu şekilde bir kaynak girişinden mahrum kalacakları, ayrıca bankanın diğer hizmetlerinden yararlanamayacak olmaları, devletin vereceği olası teşvik araçlarını kullanamayacakları ve sektörde kendilerine rakip olan ve model içinde yer alan rakiplerinin optimal işletme büyüklüğü ve ölçek ekonomileri ile faaliyet göstererek büyümeleri karşısında sektördeki rekabet güçlerini kaybedecek olmaları şeklinde özetlenebilir.

Ölçek ekonomilerine ulaşma amacıyla kurulan kooperatiflerin performansı bölgesel düzeyde faaliyet gösteren kooperatif birlikleri tarafından denetlenecek ve kredilendirme bu kooperatiflerin gösterecekleri performanslara esasen yapılacaktır. Sağlıklı performans ölçümünün yapılarak, etkin bir kredilendirme sağlanmasında kooperatifler birliği bankaya yardımcı olacaktır. Kooperatif birlikleri kendi üyesi olan kooperatiflerin faaliyetleri hakkında bankaya raporlama şeklinde bilgi verebilecek ve banka buna ilave olarak kendisine ibraz edilen mali tablolar aracılığıyla sağlıklı performans ölçümü yapabilecektir. Ayrıca bu kooperatif birlikleri aracılığıyla moralite sorgulaması yapılabilecek ve performans belirlemede kalitatif ölçütler de baz alınabilecektir.

Kooperatifler şeklinde birleşerek ölçek ekonomilerine ulaşmayı hedefleyen ve daha yüksek çıktı ve karlılık düzeyi çerçevesinde bir araya gelen işletmeler performanslarını bu düzeyde artıracaklardır. Ayrıca adil yönetimin sağlanması

üretim faaliyetlerinde etkinliği sağlayabilecek ve ortaya çıkabilecek artınyet ve kötü kullanımın da önüne geçebilecektir. Yani, banka tarafından sağlanan kaynakların hangi alanda değerlendirildiği kooperatiflerin çoklu ortaklık yapıları ve bu yapının getirdiği demokratik yönetimle denetlenebilecek ve bu anlamda her şeyden önce otokontrol mekanizması geliştirilebilecektir.

Sonuç olarak kooperatifler çatısı altında birleşen küçük işletmeler, birleşme sonucu geçimlik düzeyde üretimden sıyrılıp, ölçek ekonomileri seviyesinde üretim yapabilecek ve buna bağlı olarak faaliyetlerinden karlılık yaratarak, özsermaye oluşturup, mevcut yapılarını daha da büyütecek yatırımlar yapabileceklerdir. Kooperatif bankası ise, bölgesel düzeyde örgütlenen kooperatif birlikleri aracılığıyla ve kendi modern yöntemleriyle bu kooperatiflerin performansını sağlıklı bir biçimde ölçebilecek ve daha sağlıklı kredilendirme yapabilecektir. Tarımda ölçek ekonomisinin sağlanması ve bu amaçla faaliyet gösteren işletmeler ve banka, sektörde dönüşümün sağlanması da yardımcı olacaktır.

3-3-3-3.-ÜRÜN ARZ ZİNCİRİNİN KONTROLÜ

Çalışmanın önceki safhalarında belirtildiği gibi, üretim faaliyeti sonrası hasat döneminde üreticiler ciddi sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Elde edilen tarımsal ıktıdan yeterli düzeyde gelir elde edilememekte ve buna bağlı olarak tarımsal işletmelerin faaliyetlerinden elde ettikleri kazanç düşmektedir. Elde edilen düşük gelir sonuç olarak, işletmelerin gelişmesini ve üretim kapasitelerini arttırıcı yatırımlar yapmasını da engellemektedir.

Ürünün tarladan kalkmasıyla nihai tüketiciye ulaşması arasında birçok aşama yer almakta ve bu aşamalarda çiftçi ve tarımsal işletmeler dışında yer alan birçok ekonomik ajan ve birim bulunmaktadır. Örgütlenme yetersizliği ve yetersiz derecede ekonomik güç küçük tarımsal işletmelerin hasat sonrası aşamalarda aktif yer almasını engellemektedir.

Hasat sonrası ürün nihai tüketiciye ulaşana kadar nakliye, depolama, pazarlama, perakende sektöre ulaşım gibi ara aşamalardan geçmektedir. Küçük tarımsal işletmelerin bu aşamalarda yer alması ve elde ettiği ürünün pazarlamasının kendisi tarafından yapılması pek mümkün olmamaktadır. Çünkü mevcut düzendeki örgütlenme eksikliğinin yanı sıra, bu aşamalarda faaliyet göstermek için gerekli olan maddi güç küçük işletmelerin hasat sonrası aşamalarda yer almasını engellemektedir.

Tarımsal üretimin ve ürün arz zincirinin sadece üretim kısmında yer alan tarımsal işletmeler (özellikle küçük işletmeler) hasat sonrası aşamalarda yer almadığından, üretilen ürünün nihai tüketiciye ulaştırılarak elde edilen ve sağlanan ekonomik kazançtan da pay alamamaktadır. Bu ise gelirini büyük ölçüde düşürmekte ve işletmesinin gelişmesi için gerekli olan yatırımların yapılmasını engellemektedir.

Hasat sonrası aşamalarda yer alan büyük yerel tüccarlar, çeşitli aracılar, ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren tarıma dayalı büyük sanayi işletmeleri, büyük toptancı ve perakendeciler sektörde yaratılan hasıladan en önemli payı alan ekonomik birimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu birimlerin sağlam ve

örgütlenmiş organizasyonel yapıları daha düşük maliyetli işlem yapmalarına olanak sağlamaktadır. Böylesi bir yapılanma içinde olan birimlerle küçük tarımsal işletmelerin rekabet etmesi beklenemez.

Ürünün tarladan kalkmasıyla tarımsal üretici üretim faaliyetini finanse ettiği yabancı kaynakları geri ödemek zorunda olduğunda ve bu açıdan zaman kısıtı yaşadığında, ürünü genel olarak, ilk talep edene nispeten daha düşük fiyattan satabilmektedir. Tarımsal işletmeler açısından ilk kayıp burada ortaya çıkmaktadır. Zaman kısıtı ve üretim faaliyeti sonrası aşamalarda ucuz fon desteğinin olmaması, tarımsal işletmelerin sahip oldukları ürünleri tezlikle ve düşük fiyattan elden çıkarmalarına neden olmaktadır. Buna ilave olarak, fiziksel nedenler de mevcuttur. Piyasada ürünün fiyatının düşük olduğunu fark edebilen tarımsal işletmeler, ürünün çabuk bozulacak nitelikte olmasından dolayı da ürününü düşük fiyattan satabilmektedir. Ürününü bozulmayacak şekilde muhafaza edemeyen ve dolayısıyla depolayamayan işletmeler ürünün ekonomik değeri kaybolmadan, elde ettikleri ürünü satmaya mecbur kalmaktadırlar. Bu zorunluluk pazarlık güçlerini ortadan kaldırmakta ve daha düşük gelir elde edilmesine neden olmaktadır.

Özetleyecek olursak, üreticiler açısından temel sorunlar yetersiz örgütlenme ve düşük ekonomik güç nedeniyle hasat sonrası nakliye, depolama, nihai tüketiciye ulaştırma aşamalarında ortaya çıkmaktadır. Bu alanlarda faaliyet gösteren büyük tüccar, aracı ve büyük tarımsal sanayi kuruluşları tarımda yaratılan ekonomik değerden en önemli payı almaktadırlar.

Bu tür işletmeler, aracilar sahip olduklari ekonomik güç ile desteklenen optimal organizasyon yapıları, işletme büyüklükleri ve nihai tüketicilere düşük maliyetle ulaşım şeklindeki avantajları sayesinde hasat sonrası dönemde daha etkin olmaktadır. Pazarlık güçleri ve büyüklüklerinin getirdiği avantajlarla beraber, tarımsal işletmenin hasat sonrası yaşadığı zaman ve para kısıtı bu gibi işletmelerin ürün arz zincirinden daha yüksek düzeyde pay almalarına olanak sağlamaktadır. Pazarlık güçlerini kullanarak ürünleri düşük fiyattan alabilen bu tür işletmeler, arz fazlasının olduğu dönemlerde piyasada oluşan düşük fiyattan satış yapmayarak, ürünleri depolayabilmekte ve talep fazlasının yarandığı dönemde sahip oldukları ürünleri daha yüksek fiyattan satabilmektedirler. Ekonomik açıdan incelendiğinde monopsona yakın güçlerini kullanan bu tür işletmeler daha düşük fiyattan satın alarak, olanakları çerçevesinde ürünü depolayıp, talep fazlasının olduğu dönemlerde daha yüksek fiyattan satarak, aradaki fark kadar oluşan büyük ekonomik rantlar elde etmektedirler. Sonuç itibariyle nihai tüketici de daha yüksek fiyattan tüketmek zorunda kalmaktadır. Ayrıca nihai tüketiciye gelene kadar tarımsal ürünün arz zincirinde birçok ekonomik birim tarafından işlem görmesi fiyatları yükselten diğer faktörlerin başında yer almaktadır.

Genelleyecek olursak, tarım sektöründe yaratılan hasılanın düşük bir bölümü sektör içinde kalmakta, büyük bir bölümü ise, sistem dışına çıkmaktadır. Sektöre geri dönüşün düşük seviyede gerçekleşmesi doğal olarak, sektörün gelişmesinin önündeki en büyük engellerden birini oluşturmaktadır.

Modelde önerdiğimiz kooperatifler bankası hasat sonrası pazarlama, pazara ulaşım, nihai tüketiciye ulaşım, yurtdışı pazarlama ulaşım ve perakendecilik alanlarında faaliyet göstererek sistemde ve sektörde yaratılan fonun tekrar sistem içine aktararak, yukarıda belirtilen ekonomik kaybın önlenmesini, sektörün gelişmesinin önünde yer alan ciddi bir engelin kalkmasını ve modelin işlerliği için en önemli unsurlardan olan ucuz finansmanın sürekliliğinin sağlanmasına olanak sağlayabilir¹⁰¹.

Banka hasat sonrası aşamalarda faaliyet gösterecek iştirakleri aracılığıyla bunu yapabilir. Pazara ulaştırma ve nakliye alanında faaliyet gösterecek olan iştirak tarımsal üreticilerden malların alınıp, talep edilen bölgelere ulaştırılmasını daha düşük maliyetle yapabilecektir.

Ekonomide oluşan arz fazlası dönemlerde ürün fiyatlarında yaşanan aşırı düşüşü önlemek için banka iştirakleri aracılığıyla depolar kurulabilir. Ürünler bu depolarda muhafaza edilerek, arz fazlası dönemlerde tarımsal ürün fiyatlarında yaşanan aşırı düşüşlerin yaratacağı ekonomik kaybın önüne geçilebilir. Ekonomide yaranacak arz talep dengesine göre hareket edecek olan depolar, arz fazlasının olduğu dönemlerde ürünleri depolayabilecek ve talep fazlası olduğu dönemlerde ise ürünleri piyasaya sürerek fiyat düşüşünden kaynaklanacak ekonomik kaybın önüne geçebilecektir. Tarımsal işletmeler önündeki zaman kısıtı depolama yöntemiyle ortadan kaldırılabilecektir. Özellikle çabuk bozulabilir tarımsal ürünleri hasattan sonra depolayamayan ve muhafaza edemeyen çiftçi karşı karşıya kaldığı zaman kısıtının üzerinde yarattığı baskı ile ürününü düşük fiyattan piyasaya arz edebilmektedir.

¹⁰¹ UNCTAD, **Market Entry For Commodities: The Role of Trade and Investment Finance**, 22.12.2004

Tarımsal üreticilerin önündeki diğer bir engel de parasal kısıttan oluşmaktaydı. Hasat sonrası üretimde kullandığı girdilerin bedellerini ve çeşitli borçlarını ödemek zorunda kalan işletmeler, parasal kısıtın üzerlerinde yarattığı baskıdan dolayı ürünlerini elverişsiz koşullarda ve düşük fiyattan arz edebilmektedirler. Burada modelin parasal kısıtı ortadan kaldıracak mekanizmalar geliştirilmesi de oldukça önem arz etmektedir.

Banka parasal kısıtı ortadan kaldırmak için hasat sonrası dönemde de işletmeleri ucuz fon ile finanse edebilir. Cari döngülerini bankadan temin ettikleri ucuz fon ile finanse eden işletmeler, piyasada yaranan düşük fiyatın olumsuz etkilerinden kurtulmak için, depolanan ürünlerinin uygun dönemde satılmasıyla elde ettikleri gelire bankadan sağlanacak fonları geri ödeyebilirler. Depolar makbuz senedi karşılığı teslim aldıkları ürünlere oluşturulacak öngörülerle belirli bir fiyattan satma garantisi verebilir, işletmeler ise kendilerine verilen makbuz senetlerini bankaya ibraz ederek karşılığında ucuz kredi temin edebilirler. Depolar yine sistem içinde yer alan iştiraklerin kontrolünde olacağından, tarımsal işletme aleyhine ve tamamıyla kendi çıkarına olacak şekilde bir fiyatlamaya yapmayacak, yapılan fiyatlamada büyük ölçüde tarımsal işletmenin menfaatleri göz önünde bulundurulacaktır. Ayrıca kendi faaliyetlerinden yarattıkları karlar da yine sistem içine aktarılacaktır¹⁰².

Hasat sonrası dönemde yaratılan hasılanın sistem dışına çıkmasının engellenmesinin diğer bir yöntemi de perakendeciliktir. Banka kurduğu iştirakler aracılığıyla ürünlerin nakliyesini ve depolanmasını sağlayacak, bu ara aşamalardan sonra nihai

¹⁰² UNCTAD, **Agricultural Finance by Microfinance Institutions; Problems and the Way Forward**, November, 2004

aşama olan tüketicilere ulaştırma bölümünde de perakendeci olarak yer alacaktır. Yine, banka iştiraki şeklinde kurulacak olan iştirakler aracılığıyla perakendecilik alanında faaliyet gösterilebilir. Perakendecilik hem ucuz fon yaratmada ve hem de modelde yer alan “tüketici prefinansmanı” yönteminin işlerliği açısından oldukça önem taşımaktadır.

Perakendecilik alanında faaliyet gösteren iştirak daha önceden yapılan “tüketici prefinansmanı”yla sağlanan ucuz fon yönteminin işlerliğini sağlamakta ve sistemin işlemesine yardımcı olmaktadır. Bunun dışında “tüketici prefinansmanı” yöntemini uygulamayan nihai tüketicilerin de sözkonusu market / satış ofisinden yapacakları alışverişler de sisteme nakit şeklinde fon girişi sağlayacaktır. Hasat sonrası aşamalarda yer alan aracılara ortadan kaldıran ve dolayısıyla suni fiyat artışlarını büyük ölçüde engelleyebilen model, perakende sektörde nihai tüketicilere daha düşük fiyattan ürün arz edebilecektir (birçok aracının yer alması, işlem aşamasında her bir aracının kendi karını fiyata eklemesine ve dolayısıyla ürünün nihai fiyatının yükselmesine neden olmaktadır). Modelde önerilen sistem çerçevesinde daha düşük fiyattan ürün satın alabilen tüketiciler, fiyat düşüşüne bağlı olarak taleplerini de yükseltebileceklerdir. Talep yüksekliği hem daha çok ciro ve dolayısıyla karlılık sağlanmasına ve tarımsal ürün arzının absorbe edilmesine yardımcı olacaktır.

Modelin birinci bölümünde anlatılan prefinansman yöntemi bu aşamada da uygulanabilmektedir. Büyük tarımsal üretici ve yurtdışı menşeli firmalarla hasat öncesi yapılan prefinansman anlaşmaları çerçevesinde sisteme fon girişi sağlanabilir.

Depolarda depolanan ürünler yapılan prefinansman anlaşmalarıyla belirli tarihte daha önceden belirlenen fiyatlarla söz konusu işletmelere satılabilir.

Burada options, forward (vadeli işlemler) gibi çağdaş finansal enstrümanlar da kullanılabilir.

Banka iştiraki elinde sahip olduğu ürünlere ilişkin alıcılara bugünden belirlenen bir fiyatla, gelecek tarihte teslim yönünde bir forward işlemi yapabilir. Bu yöntemde fiyat tarafların anlaştıkları seviyede bugünden belirlenmektedir. Ürün ise alıcının belirttiği tarihte alıcıya satılmakta veya teslim edilmektedir. Forward yapan kuruluş ürünün satışını garanti altına almakta ve belirli bir dönemde bünyeye ne kadarlık bir fon gireceğini hesaplayabilmektedir.

Başka bir yöntem olarak da opsiyon uygulanabilir. Opsiyon sözleşmesi belirli bir vade tarihine kadar belli bir miktar aktifi belli bir fiyattan satın almaya ya da satmaya izin veren anlaşmadır. Opsiyonlar alış ve satış opsiyonları şeklinde yapılabilir. Alış opsiyonu sahibine önceden belirlenmiş bir fiyat üzerinden vade tarihinden önce belli bir aktifi satın almasına izin verir. Satış opsiyonu ise, önceden kabul edilmiş bir fiyat üzerinden satış yapma hakkı vermektedir¹⁰³. Tarımsal ürün arzında yer alan banka iştiraki gerek yurtiçi ve gerekse yurtdışında yer alan firmalarla opsiyon sözleşmeleri yapabilir. Belirlenen fiyattan satma veya satınalma olanağı tanıyan bu tür sözleşmeler tarımsal ürünlerin satılmasında etkin bir şekilde kullanılabilir. İştirak, yaptığı satış opsiyonuna göre, eğer satış kendisi için uygun ise elindeki ürünleri

¹⁰³ İbid, s. 539-541

alıcısına satabilir. Opsiyon sözleşmelerinin uygulanmasının zorunlu olmaması tarımsal ürünlerin karlı olmayan bir biçimde satılmasını önleyebilmektedir. Öte yandan alış opsiyonuna sahip olan alıcınının da ürünü satınalmaktan vazgeçme olasılığı da vardır. Satılmayan ürünlerinin yaratacağı olumsuzluk model çerçevesinde yer alan perakende sektöre aktarılarak ve diğer alıcılara satılarak bertaraf edilebilir. Modelde önerilen sistemin oldukça geniş kapsamlı olması ve buna bağlı olarak oluşan geniş müşteri portföyü bu tür olumsuzlukların etkilerini hafifleten unsurların başında gelmektedir.

Bunun dışında kooperatif bankası imalat sektöründe de kuracağı iştirak aracılığıyla faaliyet gösterebilir. Tarımsal sanayi alanında kurulacak işletmelerde üretim yapılarak, üretilen ürünlerin perakende sektöründe yer alan iştirakler aracılığıyla satılması ve bünyeye fon girişinin sağlanması mümkün olabilir. Kooperatif bankasının kuracağı iştirak girdi temini açısından, üretimde kullanılacak tarımsal girdi ve fon yönünden fiyat avantajı olacağından, daha düşük maliyetli üretim yapabilecek ve buna bağlı olarak daha yüksek düzeyde karlılık sağlayabilecektir. Markalaşarak gerek yurtiçinde ve gerekse de, yurtdışı piyasalarda ürünlerin satılması kurulan iştirakin karlı çalışmasına olanak sağlayabilir. Yaratılan karlılığın risturn yoluyla tekrara sisteme aktarılması sistemin işlerliğine ve geçerliliğine olumlu katkıda bulunacaktır.

Sonuç olarak çalışmamızda önerilen model, kooperatif bankasının tarımsal üretim zincirinin ve ürün arz zincirinin bütün aşamalarında bankanın aktif rol alarak, bu aşamaları kontrol etmesine dayanmaktadır. Modelde önerilen kooperatif bankası

günümüzde gerek kamu ve gerekse de, özel bankaların yaptığı gibi sadece fon arz aşamasında yer almayacak, üretim ve hasat sonrası aşamalarda da yer alarak, gerek sistem ve sektör içinde yaratılan katma değerini yine sektör içinde kalmasını ve sisteme kanallara edilmesini sağlayacak ve hem de tarımsal işletmeler önündeki zaman-parasal kısıt gibi kısıtları ortadan kaldırarak, daha modern üretim teknikleri ve ölçek ekonomileriyle faaliyette bulunmalarını ve dolayısıyla sektörün daha karlı olarak faaliyet göstermesini sağlayacaktır. Sektörün üretim biçiminin ölçek ekonomisine doğru kayması ve sektörde yaratılan yüksek düzeyde karlılık sektörün dönüşmesi şeklinde kırsal kalkınmaya da katkıda bulunacaktır.

3-3-4.-KOOPERATİF BANKACILIĞI MODELİNİN BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ GÜNCEL EĞİMLER DOĞRULTUSUNDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Gelişmiş ülkelerin merkez bankaları ve bankacılık denetim otoritelerinden yetkililerin katılımıyla oluşturulan Basel Bankacılık Denetim Komitesi, 1988 yılında farklı ülkelerde uygulanan sermaye yeterliliği hesaplama yöntemlerini birbirleriyle uyumlu hale getirmek ve bu konuda uluslararası platformda geçerli olacak asgari bir sektör standardı oluşturmak amacıyla Basel-I olarak adlandırılan Sermaye Yeterliliği Uzlaşısını yayımlamıştır. Söz konusu Uzlaşım, başta G-10 ülkeleri olmak üzere birçok ülke denetim otoritesince kabul görmüş olup, şu an itibarıyla 100'den fazla ülke, sermaye yeterliliği hesaplama yöntemlerini Basel-I'i temel alarak oluşturmuş durumdadır.

Bir takım dezavantajlar taşımasına rağmen şu an için uluslararası bir sektör standardı haline gelmiş olan Basel-I’i temel alan bir sermaye yeterliliği ölçüm yöntemi, 1989’da yayımlanan ve üç yıllık bir geçiş sürecini de içeren düzenleme ile ülkemizde de uygulanmaya başlanmıştır. Sadece kredi risklerini dikkate alan Basel-I’in yayımlanmasının ardından, bankaların finansal yapılarında piyasa risklerinin de oldukça önemli bir rol üstlendiği hususunun daha iyi anlaşılması ve sektörde ortaya çıkan gelişmeler paralelinde, Basel Bankacılık Denetim Komitesi tarafından piyasa risklerinin sermaye yeterliliğine dahil edilmesini içeren bir doküman üç yıllık bir çalışma neticesinde son hali verilerek 1996 yılında yayımlanmıştır.

Basel Komitesi, finansal piyasalarda meydana gelen gelişmeleri ve Basel-I’in sermaye yeterliliği ölçümüne ilişkin eksikliklerini dikkate alarak Haziran 1999’da Yeni Basel Sermaye Yeterliliği Uzlaşısına (*Basel-II*) ilişkin ilk istişari metni (*Consultative Paper-1*) yayımlamıştır. Ardından 2001 yılı başında ikinci istişari metin (*Consultative Paper -2*), Nisan 2003’te ise üçüncü istişari metin (*Consultative Paper -3*) yayımlanmıştır. Söz konusu istişari metinler, gerek ülke denetim otoritelerinden gerekse bankalar ve diğer ilgili taraflardan alınan yorumlar çerçevesinde revize edilerek yenilenmiş ve Basel-II’ye ilişkin nihai metin Haziran 2004’te yayımlanmıştır.

Yeni Basel Sermaye Uzlaşısı (Basel-II), bankaların sermaye yeterliliklerinin ölçülmesine ve değerlendirilmesine ilişkin olarak Basel Bankacılık Denetim Komitesi(*Basel Committee on Banking Supervision – BCBS*) tarafından yayımlanan ve yakın tarihte birçok ülkede yürürlüğe girmesi beklenen standartlar bütünüdür.

- Basel-II bankalarda etkin risk yönetimini ve piyasa disiplini geliştirmek, sermaye yeterliliği ölçümlerinin etkinliğini artırmak ve bu sayede sağlam ve etkin bir bankacılık sistemi oluşturmak ve finansal istikrara katkıda bulunmak için sunulmuş önemli bir fırsattır.

- Basel-II içerisinde sermaye yükümlülüğünün nasıl hesaplanacağı, maruz kalınan risklerin nasıl yönetileceği, sermaye yeterliliğinin nasıl değerlendirileceği ve nasıl kamuya açıklanacağına ilişkin hükümler mevcuttur.

- Basel-II içerisinde risk ölçümüne ilişkin olarak basit aritmetiğe dayalı standart yöntemler ile kredi, piyasa ve operasyonel riske ilişkin istatistiki/matematikselsel risk ölçüm metotlarını içeren yöntemle bulunmaktadır.

- Basel-II süreci aslında risk yönetimine ilişkin son yıllarda gözlemlenen gelişmelerin bir devamı niteliğindedir ve gelişmiş ülkelerde sektör standardı olarak yürütölen uygulamalar Basel-II ile birlikte mevzuat şekline dönüşmüştür.

-Basel-I'de yer alan, kredi riski açısından sermaye yükümlülüğünün OECD ülkesi olup olmama kriterine göre belirlenmesi prensibine dayanan "kölöp kuralı (club rule)" Basel-II ile birlikte kaldırılmaktadır.

- Basel-II'de kredi riski, krediyi alan tarafların derecelendirme notlarına göre belirlenmektedir. Basel-II'de yer alan bazı yöntemler bağımsız derecelendirme şirketleri (ör. Standard&Poors, Fitch, Moodys, vb) tarafından verilen derecelendirme

notlarını kullanırken, bazı ileri yöntemlerde bankacılık denetim otoritesi iznine tabi olmak üzere- bankaların kendi değerlendirmelerine dayanarak verdikleri derecelendirme notları dikkate alınmaktadır.

- Basel-I'de sadece kredi ve piyasa riskleri için sermaye zorunluluğu bulunmaktadır. Basel-II'de ise bu risklere ilaveten operasyonel risk sermaye yükümlülüğü de eklenmiştir. Basel-II'de operasyonel risk, yetersiz veya aksayan iç süreçler, insanlar ya da sistemler ya da harici olaylar sonucu ortaya çıkan zarar riski olarak tanımlanmakta (örneğin zimmet, deprem, bilgi işlem arızası sonucu ortaya çıkan zararlar) ve bankalardan bu riskleri için de sermaye bulundurmaları istenmektedir.

- Basel-II içerisinde bankaların sermaye yeterliliklerini kendilerinin değerlendirmesi istenmekte ve hem sermaye yeterliliği hem de bankanın kendisini değerlendirme sürecinin bankacılık denetim otoritesi tarafından denetlenmesi ve değerlendirilmesi istenmektedir.

- Basel-II kapsamında sermaye yeterliliğine ilişkin olarak Basel-II'ye özgü detaylı bilgilerin kamuya açıklanması zorunluluğu getirilmektedir. Bu husus Basel-I'de yer almamaktadır.

Bankalarda risk yönetimi kültürünün daha da gelişmesinin, dolaylı olarak, bankaların müşterisi konumunda olan reel sektör firmalarını da etkileyecek olması aşikardır. Basel-II risk yönetiminde ortaya çıkan gelişmelerin devamı olarak bu süreci daha da pekiştirecektir. Esasen bilançoları şeffaf olmayan ve yeterince kurumsallaşmamış reel sektör firmalarının bankalarla yaşayabilecekleri sorunlar, Basel-II

uygulamasından bağımsız olarak, uluslararası standartlara yükseltilmesi zarureti bulunan risk yönetimi uygulamalarının da doğal ve zaruri bir sonucu olarak görülmelidir. Basel-II, derecelendirme notu bulunmayan şirketler için mevcut duruma herhangi bir değişiklik getirmemektedir. Ancak, Basel-II ile birlikte yüksek derecelendirme notuna sahip şirketler diğerlerine göre daha avantajlı konuma geçecektir. Bu hususun, şirketlerde kurumsal yönetişimin artması ve kayıtdışılığın azalması yönünde doğal bir teşvik mekanizması oluşturması beklenmektedir.

Yukarıda belirtildiği üzere Basel –I sistemi sadece kredi risklerini esas almakta, kredilendirme çalışması yapılırken sadece bu çerçeve temel alınmaktadır. Basel – I sistemindeki eksikliklerin bertarafa edilmesi için geliştirilen Basel – II sisteminde kredi riski kredi alan tarafların derecelendirme (scoring) notuna göre belirlenmektedir. Scoring çalışması yapılırken kredi talep eden ile ilgili kalitatif ve kantitatif olmak üzere birçok veri baz alınmaktadır.

Mevcut düzenlemeler öncesi geleneksel yaklaşımların tamamı kredi alanın kredi riskinin üstlenmesine dayanıyordu. Kredilendirme çalışmasında firma veya işletmenin sahip olduğu sabit kıymetler önemli bir veri olarak kabul ediliyor (özellikle tarımsal işletmelere açılan kredilerde bu durum halen geçerliliğini korumaktadır) ve kredi limitleri bu kriterlere dayanılarak açılıyordu. Çağdaş kredilendirme yöntemleri bankacılık sektörünü performansa göre kredilendirmeye yönlendirmektedir. Bankanın kredi riskini değil de, performans riskini üstlenmesi ve kredilendirme çalışması yaparken işletmelerin cari yıl ve geçmiş yıl performanslarının göz önünde bulundurularak kredi limiti tahsis etmesi

gerekmektedir. Performans riskini kredi riskinden daha cazip kılan unsur, kredi riskinde sabit kıymetlere yönelik kredilendirme yapıldığında kredi alanın krediyi ödememe riski yükselmektedir. Performans riskinde ise kredi alan taraf kredibilitesini devam ettirebilmesi veya yeni kredi alabilmesi için performansını sürekli yükseltmek veya en azından makul bir seviyede tutmak zorundadır. Burada kredi alanın faaliyetine daha verimli bir şekilde devam etmesi ve aldığı krediyi faaliyetlerinden yarattığı katma değer ile geri ödemesi yönünde doğrudan baskı oluşturulmaktadır. Kısacası kredinin ödenmeme riski (kredi riski) üretim ve faaliyetlere devam edilmemesi riskinden (performans riski) daha fazladır.

Kredilendirmede benimsenen çağdaş yöntemler işletmelerin performansını esas almakta ve birçok kalitatif ve kantitatif göstergelerden oluşan scoring / derecelendirme sistemiyle kredi tahsis edilmesini prensibini benimsemektedir.

Subjektif risk ölçümü yerine objektif risk ölçümüne dayanan scoring çalışması temel olarak kapasite, kapital, teminatlar, koşullar ve hatta kontrol mekanizmalarından oluşmaktadır. Kapasite kapsamında müşteri kimliği, garanti verenlerin imajı, sosyal güvenlik kartları, kişinin ya da firmanın diğer kişiler üzerindeki imajı, ortaklık anlaşmaları, geçmiş kazançları, dağıttığı kar payları ve satışlarındaki durum gözlemlenmektedir. Kapital için işletmenin toplam varlıkları, koşullar için sektör durumu ve kontrol aşamasında işletmenin bankaya verdiği bilgilerin doğruluğu araştırılmaktadır¹⁰⁴.

¹⁰⁴A.Sait Yüksel, Aşlı Yüksel, Ülkü Yüksel, **Bankacılık Hukuku ve İşletmesi**, İstanbul, Beta Yayınevi, 10.baskı, 2004, s.132

Literatürde 5 C olarak tanımlanan bu unsurlar genel olarak aşağıdaki gibi tanımlanabilir.

1. Karakter (Character) : kredi alıcısının ödeme alışkanlıklarını ve dürüstlüğünü gösterir.
2. Kapasite (Capacity) : belirlenen vadelerde firmanın ödeme gücünü temsil eder. İşletme sahip ve yöneticilerinin işe hakim olmaları, yetenekli ve öngörülü olmaları, belirsizliklere ve gelir dalgalanmalarına karşı duyarlı olmaları, planlı çalışma alışkanlıklarının olup, olmadığını ifade eder.
3. Kapital (capital or cash) : işletme aktiflerinin borçları çıkarttıktan sonra kalan net varlığı göstermektedir.
4. Koşullar (conditions): müşterinin sektördeki durumu, pazar payı ve rakiplerle karşılaştırıldığındaki durumu göz önüne alınır.
5. Teminatlar (collateral) : toplam varlık sayısı ve sigorta, garantiler, ipotekler ve mali yükümlülükler incelenir.
6. Literatürde bunlara ek olarak 6.C yani, Kontrol (control) de eklenmiştir. Bu ise başvuru dökümanlarının doğru düzenlenip düzenlenmediğinin araştırılmasını içermektedir¹⁰⁵.

bu kriterler çerçevesinde örnek verecek olursak;

+ karakter + kapasite + kapital – düşük risk

+ karakter + kapital - kapasite – orta risk

+ kapasite – karakter – kapital - yüksek risk

anlamına gelmektedir.

¹⁰⁵ İbid , s.129

Değerlendirme sadece kantitatif değil, kalitatif olarak da yapılmaktadır. Kantitatif değerlendirmede bilanço verileri, hesap bilgi derlemeleri, icra takibi türü banka dışı veriler değerlemeye alınırlar. Her veri scoring değerlendirmesindeki yerine konur. Bilanço rakamları her bransa özgü olarak hem de dinamik olarak analiz edilirler. Aynı zamanda yıllar itibariyle rasyoların değişimi incelenir. Son olarak kalitatif ve kantitatif öğelerin birbirleriyle bağlantısı kurularak, scoring notuna ulaşılır ve kredilendirme bu nota göre yapılır.

Sistem aynı zamanda erken uyarı sistemi de sağlayarak (limit aşımı, hesap hareketleri, yılsonu kapanış bilançolarındaki rasyoların değerlendirilmesi, öz sermaye, likidite oranı, cari oran, satış ve ciro rakamları vs.) açılan kredinin riskliliği belirlenmesine yardımcı olur.

Tarım sektörü açısından ele alındığında, özellikle gelişmekte olan ülkelerin tarımsal yapılarının daha çok aile işletmeleri ve küçük ölçekli işletmelerden göz önünde de bulundurulursa bu sistemin tarım sektöründe uygulanabilirliğini tartışmaya oldukça açık bir konunun olduğu görülmektedir. Genel olarak tarımsal işletmelerin yukarıdaki kalitatif ve kantitatif analize, kısacası scoring sistemine şu an itibariyle uygun olmadığı yani, bu analizin sağlıklı yapılabilmesi için gerekli verileri sağlamayacağı aşikardır. Bunda tarım sektöründe veri ve istatistik eksikliği, sağlıklı mali tabloların olmayışı, yaratılan değerın tamamen sayısallaştırılamaması, tarımsal faaliyetin genel olarak geçimlik düzeyde kalması ve gelecek ile projeksiyonların olmaması veya irrasyonel olması, sermaye yetersizliği vs. gibi nedenler etkili olmaktadır. Bu koşulları sağlayamayan sektörün ve sektör içinde yer alan firmaların gittikçe bütün

ülkelerde benimsenmeye başlayan yeni sistemde kredi bulma olanakları giderek düşecektir. Bazı işletmelerin ise tamamen ortadan kalkacaktır. Yukarıdaki veri eksiklikleri dolayısıyla sağlıklı bir derecelendirme yapılması olanağı bulunmayan ve aynı zamanda performans riski bankacılığı anlayışına dayanan yeni sistemde genel olarak geçimlik düzeyde üretim yapan, dışsal ve içsel ekonomik şoklara karşı önleyici mekanizmaları bulunmayan işletmelerin krediye ulaşma olanağı neredeyse tamamen ortadan kalkacaktır. Bu ise, makro düzeyde sektörün gelişmesini önleyecektir.

Önerdiğimiz model tarımsal işletmelerin ölçek ekonomilerine ulaşmalarını teşvik eden ve performans sistemine dayanan bir yapı içerdiğinden, bu yapı içerisinde yer alan işletmelerin kredibililerinin de artmasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca tarım sektörünün her aşamasında banka ve iştiraklerinin doğrudan ve dolaylı olarak yer alması da yapılacak analizde önemli verilerin temin edilmesine olanak sağlayacaktır. Tarımsal derecelendirmeyi mümkün kılacak olan model modern anlamda tarıma yönelik bankacılık sisteminin oluşmasını da beraberinde getirecektir.

Tarımsal scoring'in temel ilkelerini ve sistemin nasıl işlediğine ilişkin süreci ortaya koyduktan sonra modelimizi bu çerçevede değerlendirmek daha faydalı olacaktır.

Teknik olarak tarım sektörü diğer sektörlerden farklılaştığı için farklı bir scoring çalışması yapılmasını gerektirmektedir. Scoring çalışması çerçevesinde belirlenen ortak kriterler dışında sektörün kendine özgü unsurlarının belirlenip,

derecelendirmeye dahil edilmesi daha sağlıklı kredilendirme çalışmasına olanak sağlayacaktır¹⁰⁶.

Basel II sistemi ayrı olarak tarımsal krediye ilişkin farklı bir değerlendirme kriterleri getirmemektedir. Mevcut model çerçevesinde büyük tarımsal işletmelere tahsis edilen kredilerin analizinde sistem uygulanabilir ama Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki tarımsal işletmeler göz önünde bulundurulduğunda, mevcut sistem çerçevesinde yapılacak değerlendirmenin sağlıklı sonuç vermesi çok da mümkün olmayacaktır. Bunun için tarım sektörünün kendine özgü özelliklerini belirleyip, sistem içine dahil etmek daha yararlı olacaktır. Değerlendirme Basel II sisteminin esasını oluşturan 5C ilkeleri çerçevesinde yapılacaktır.

Böylesi bir analiz yönteminde;

- tarımsal üretimi belirlemek,
- tarımsal kredileri bölgesel düzeyde belirlemek,
- objektif ve performans kriterlerini belirlemek,
- yeterli derecede ve rassal veri toplama aşamaları oldukça önemlidir. Bu kriterlerden elde edilecek veriler makro düzeyde derecelendirme çalışması içine katılarak scoring çalışması yapılmalıdır¹⁰⁷.

Modelimizde yer alan banka, ağırlıklı olarak tarım sektörünü fonladığından, model çerçevesinde ele alınan bankanın yukarıda ele alınan kriterler çerçevesinde

¹⁰⁶ Juan Buchenau, **Theme: Innovations in Rural Finance: Innovative Products and Adaptations for Rural Finance**, Lead Theme Paper

¹⁰⁷ Arindam Bandyopadhyay, **Credit Risk Models for Managing Bank's Agricultural Loan Portfolio**, National Institute of Bank Management, Pune, India, 12.10.2007

değerlendirilmesi gerekmektedir. Sağlıklı kredilendirme çalışması ve modern anlamda bankacılık yapmak için yukarıda vurgulanan kriterler oldukça önem arz etmektedir. Modelde kurulan banka derecelendirme esasına göre kredilendirme çalışması yapacaktır. Bu şekilde bir yaklaşım tarım sektörünün modern bankacılık düzenine göre dönüşüm sağlamasına yardımcı olacak veya başka bir deyişle dolaylı yoldan zorlayacaktır.

Modeldeki banka Basel II düzenlemesiyle beraber getirilen kriterleri tarım sektörünün kendine özgü koşullarını dikkate alarak kredilendirme yapmaktadır. Kalitatif ve kantitatif kriterlerin modeldeki banka açısından uygunluğunu belirtmek modelimizi savunacak nitelikte olacaktır.

İşletme ve ortaklarının moralitesi gerek banka ve gerekse de sektörde yer alan banka iştirakleri aracılığıyla yapılacaktır. Örneğin kurulan sigorta şirketi işletme ve ortaklarının prim ödemede gösterdikleri hassasiyet ve özeni, aynı zamanda tutarların eksik yatıp yatmadığını belirleyerek moralite anlamında bankaya geri bildirim yapabilecektir. Bunun dışında gerek üretim ve gerekse de çıktı arz aşamasında devreye giren çeşitli iştirakler veya kooperatif şeklindeki örgütlenmeler işletmenin yükümlülüklerini yerine getirmede ne derece hassas davrandığı konusunda bankaya bildirimde bulunabilirler. Banka gerek kendisine iştirakleri aracılığıyla gelen bilgileri ve gerekse de işletmenin kendisiyle olan çalışma sürecinde davranışlarını, ödeme performansı, doğru ve eksiksiz bilgi verme gibi kriterler çerçevesinde değerlendirme yaparak, işletmenin moralitesini belirlemektedir. 5C kriterleri esasında incelendiğinde burada müşterinin “karakter”i belirlenmektedir.

Kapasite (Capacity) kriteri; belirlenen vadelerde firmanın ödeme gücünü temsil eder. İşletme sahip ve yöneticilerinin işe hakim olmaları, yetenekli ve öngörülü olmaları, belirsizliklere ve gelir dalgalanmalarına karşı duyarlı olmaları, planlı çalışma alışkanlıklarının olup, olmadığını ifade eden bu kriterin belirlenmesinde banka her şeyden önce işletmenin kendisiyle ola çalışmalarını değerlendirir. Daha sonra üretim ve çıktı arz aşamalarında yer alan ve işletmelerle iç içe iştirakleri aracılığıyla geniş anlamda piyasa istihbaratı yapabilir. Piyasa istihbaratı ortakların kişisel özellikleri, iş yapma becerileri, sektördeki deneyimleri, olası konjunktürel dalgalanmalarda oluşabilecek zararları bertaraf edecek malvarlığının ve deneyimin bulunup bulunmadığı, yöresel sektördeki büyüklüğünü belirleyecek bilgileri içerecek ve bankaya sağlıklı değerlendirme yapılabilmesi için olanak sağlayacaktır. Burada müşterinin bankaya beyan ettiği bilgilerin doğruluğu tespit edilecek ve piyasada işletme ile ilgili ve banka aleyhine ortaya çıkan olumsuz durumlar tespit edilerek sağlıklı moralite çalışmasına zemin hazırlanacaktır.

İşletme performansının belirlenmesinde kooperatifler ve bölgesel kooperatif birlikleri bankaya işletmenin performansının ölçülmesinde kullanılacak verileri aktarmaktadırlar. Banka bu verileri temin ederek işletmenin performansını belirlemede kullanmaktadır. Bu kooperatifler banka kaynaklarının ne kadarlık bölümünün üretim faaliyetlerinin finansmanında kullanıldığı konusunda da bankaya geri bildirimler sağlayabilir. Banka ise, bunları değerlendirerek tarıma aktardığı kaynakların ne derece etkin olarak kullanıldığını, başka bir deyişle kaynak tahsisinde ne derece etkinlik sağlanıp sağlanmadığını kontrol ve analiz etmektedir. Diğer bir prensip olan

“Koşullar” prensibi yani, işletmenin pazar payı, sektördeki durumu, rakiplerinin sektördeki yeri ve durumunu içeren kriterlerin belirlenmesinde kooperatifler ve kooperatif birlikleri bankaya gerekli raporlamayı sağlamaktadır. Bu raporlar çerçevesinde banka işletmeye yönelik daha sağlıklı kredilendirme çalışması yapmaktadır.

“Teminatlar” ve “Kapital” kriterleri çerçevesinde işletmenin toplam varlık sayısı ve sigorta, garantiler, ipotekler, mali yükümlülükler ve işletme aktiflerinin borçları çıkarttıktan sonra kalan net varlığı incelenmektedir. Bu kriterlerin tespiti bankaya başvuran işletmenin banka tarafından istenen ve bankaya ibraz ettiği belgelerle tespit edilmektedir. Tespit edilemeyen unsurlar ile ilgili banka kooperatif ve kooperatif birliklerine başvurabilir, kendisine ibraz edilen belgenin geçerliliğini ve doğruluğunu kendi birimleri aracılığıyla kontrol edip, araştırabilir.

Derecelendirme çalışmasının diğer bir bölümü de kuşkusuz sayısal analizden oluşmaktadır. Sayısal analiz yaparak işletmeye ait büyüme, cari ve likidite oranı, karlılık, faaliyet karı, ciro artışı, üretim maliyetlerinin seyri gibi birçok veri elde edilmektedir. Mevcut banka sistemleri bu şekilde bir analiz yapabilmektedirler. Buna kısaca “mali tablolar” analizi denebilir.

Burada ortaya çıkan en büyük sorun tarım sektörünün kurumsallaşmamış yapısı nedeniyle sağlıklı mali tablolarının olmayışıdır. Şirketleşmemiş üreticilerin zaten böyle bir mali tablolarının olması beklenemez. Sağlıklı mali tabloların olmayışı banka tarafından mali tablo analizin yapılmaması veya yapılsa dahi sağlıksız sonuç

vermesi anlamına gelmektedir. Mevcut yapıda mali tabloların sağlıklı bir biçimde tutulması beklenemez. Zaten 193 sayılı GVK'nuna (Gelir Vergisi Kanunu) göre gerçek usulde vergilendirilen çiftçiler göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'de diğer tarımsal işletmelerin mali tablolar analizinin yapılması gerçektışı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. GVK'na göre 500 dönümün üzerinde arazisi bulunan veya 1 biçerdövere veya 10 yaşından küçük 2 traktöre sahip olanlar gerçek usulde vergilendirilirler. Yani, 1. veya 2. sınıf tüccar kategorisine göre bilanço veya işletme hesap özeti esaslarına göre defter tutarlar. Bu tür işletmeler için mali tablolar analizi yapılabilir¹⁰⁸. Türkiye'deki tarım sektörü incelendiğinde birçok işletmenin sözkonusu kriterlerin altında kaldığı gözlemlenmektedir. Bu durumda mevcut küçük tarımsal işletmelerin yakın gelecekte uygulanacak olan ve modelde kurulan bankanın da kredilendirme prensiplerini oluşturan yeni düzende krediye ulaşma ve fon sağlama olanakları olmayacak mı?

Bu aşamada tarım sektörünün bankacılık sektörüne uyum sağlaması gerekliliği daha belirgin bir biçimde orta çıkmaktadır. Modelin içeriğinde yer alan ve önerilen önermelerden biri de tarım sektörünün kurumsallaşmasına, ölçek ekonomilerini yakalamasına yöneliktir. Modelde küçük tarımsal işletmelerin kooperatifler kurarak, bu şekilde bir birleşme modeli benimsemeleri önerilmektedir. Kurumsallaşan tarımsal işletmeler veya başka bir deyişle kooperatiflerin üretimi daha iktisadi esaslara göre (ölçek ekonomisi, sonraki aşamalarda verimlilik vs.) yapacağı ve yapabileceği model içerisinde belirtilmektedir. Tarımsal ekonominin sayısallaşması

¹⁰⁸ Bilanço ve işletme hesap özetlerinin ne kadar sağlıklı tutulduğu tartışmaya oldukça açık bir konudur. Sadece tarımda değil, diğer sektörlerdeki kayıtdışılık göz önünde bulundurulursa sözkonusu kayıtların gerçeği yansıtmadığı açıkça söylenebilir. Ele alınan konu ideal durumda, yani sağlıklı mali tabloların olması durumundan hareket etmektedir. Konu bütünlüğünün bozulmaması açısından vergilendirmedeki sorunlar ve kayıtdışılık üzerinde durulmamaktadır.

ve ekonomik değerlerle ifade edilebilmesi sonucu bu tür işletmelerin büyüklüklerine göre tutacakları mali tablolar bankanın sağlıklı bir mali tablo analizi yapmasına olanak sağlayacaktır. Banka kredilendirme yaparken yukarıda vurguladığımız unsurlarla beraber sayısal rasyoları da göz önünde bulundurarak sağlıklı ve etkin kredilendirme çalışması yapabilecektir.

Yakın gelecekte uygulamaya girecek olan yeni düzenlemeye ayak uyduramayan mevcut birçok tarımsal işletme bankadan kredi alamayacaktır. Tabi ki, modelde savunulan tarımsal dönüşümün gerekliliğini sadece bu nedene dayandırmak oldukça sığ bir gerekçe olur.

Tarım sektörü kurulan modelde fiili üretim ve potansiyel anlamda gelir yaratma aşamasında yer almaktadır. Sistemin sürekliliğinin sağlanması ve fon yaratılarak sistem bütünlüğünün korunmasında sektörün önemi oldukça büyüktür. Tarımsal işletmelerin kooperatifler şeklinde birleşerek, geçimlik düzeyde üretimden kurtulup tasarruf ve fon yaratma seviyesinde, ölçek ekonomisi düzeyinde düşen birim maliyetlerle yüksek çıktı ve yüksek karlılık düzeyinde ve daha ileriki aşamalarda minimum girdi ile maksimum çıktı sağlayacak biçimde verimlilik ve etkinlik ilkeleri çerçevesinde faaliyet göstermeleri esastır. Modelde benimsenen tarım sektörünün dönüşümü ana hatlarıyla bu şekildedir.

Modelde benimsenen yaklaşım her sektörün birbiri ile uyumlaştırılmasıdır. Kurulan sistemin sürekliliği ve işlerliği açısından bu yaklaşım kaçınılmazdır. Sadece bir sektörün diğerine uyum göstermesi, diğer sektörün ise yapısal dönüşüm sağlamaması

sistemin etkin bir şekilde işlemlerini ve sonuç itibariyle sürekliliğini engelleyecektir. Modelin geçerliliğini de ortadan kaldıracaktır. Bankacılık sektörünün tarımsal özellikleri de göz önünde bulundurularak çağdaş derecelendirme sistemi uygulaması ve tarım sektörünün yapısal dönüşümünü sağlayarak bankacılık sektörüne uygun hale gelmesi gerekmektedir. Çağdaş düzene ayak uyduramayan tarımsal işletmelerin kredi şeklinde banka kaynaklarına ulaşması oldukça zor hale gelecektir.

Modelde kurulan banka çağdaş düzenlemeleri benimseyerek modern anlamda derecelendirme çalışması yapacaktır. Derecelendirme sonucu tahsis edilen kredilerin kredilendirme süreçlerinde göz önünde bulundurulmuş ilkeler de modern kredilendirme ilkeleriyle de çalışmayacaktır.

Mevcut tarımsal kredi organizasyonunda tarıma yönelik tahsis edilen kredilerin değerlendirme aşamalarında genel kabul görmüş çağdaş kredilendirme ilkeleri çerçevesinde değerlendirme yapılmamaktadır. Kredilendirme ilkeleri genel olarak; sektör analizinin iyi yapılarak, sektörde oluşabilecek risklerin öngörülebilir olması, moralite analizi, kredinin tahsis amacına uygun olarak kullanılması, ihtiyaçların vade ve tutar analizinin doğru yapılarak kredi geri ödeme vadelerinde işletmenin rutin faaliyet döngüsü üzerinde mali baskı oluşturmaması; Tahsis edilen kredinin, işletmenin öz sermaye ve/veya başka bir kredi kaynağıyla kapatılmayarak, kredinin yarattığı katma değerle geri dönüşünün sağlanması şeklindedir.

Özellikle özel bankalar tarafından tahsis edilen tarımsal krediler bankaların şube yetkilerinde tahsis edilmektedir. Tutara ilişkin olarak bölge müdürlükleri düzeyinde

de kredi tahsisi mümkün olabilmektedir. Kredi değerlendirme genel olarak şube yetkili personel tarafından değerlendirilmekte ve sonrasında ise kredi tahsis edilmektedir. Şube kredi komitesinde değerlendirme yapılırken ağırlıklı olarak subjektif değerlendirme ilkeleri baz alınmaktadır. Değerlendirme yapan kişilerin sektör hakkında bilgileri genellikle kısıtlı veya çok sınırlı düzeyde kalabilmektedir. Sektörün özellikleri genel olarak bilinmemekte ve sektörde oluşabilecek risklere karşı herhangi bir öngörü geliştirilmemekte veya bilgi yetersizliğinden dolayı geliştirilememektedir. Moralite analizi sınırlı düzeyde yapılabilmekte ve kredinin tahsis amacına uygun olarak kullanıp kullanılmadığı tespit edilememektedir. Genel olarak hedef baskısı ve kar güdüsü ile kredi tahsis eden özel bankalar kredinin hangi amaçla alınıp, nasıl kullanıldığını ve kredinin üretim faaliyetinden sağlanan katma değerle mi ödenip ödenmediği araştırmaz. Banka açısından burada aslolan kredinin vadesinde sorunsuz bir biçimde tahsis edilmesidir. Kısacası, süreç; subjektif değerlendirme ilkeleri çerçevesinde kredilendirme, kredinin kullanılarak, takibinin yapılmaması ve vadesinde tahsil edilmesi şeklinde işlemektedir.

Modeldeki bankanın kredilendirme aşaması ise, çağdaş kredilendirme ilkeleri ile uyumaktadır. Banka iştirakleri ve bünyesindeki kooperatifler aracılığıyla doğrudan ve dolaylı olarak sektör içinde yer aldığından, sağlıklı bir sektör analizi yapabilmekte ve sektör ile ilgili projeksiyonlar geliştirebilmektedir. Yine moralite çalışması bu çerçevede detaylı olarak yapılabilmektedir. Banka bünyesindeki kooperatifler alına kredinin hangi alanlarda kullanıldığı tespit edebilmekte ve alınan kredinin performans artışı sonucu yaratılan katma değer ile mi yoksa yeniden borçlanma veya sabit kıymet satışı yoluyla mı ödendiğini tespit edebilmektedir. Görüldüğü üzere

modeldeki banka çağdaş kredilendirme ilkeleri çerçevesinde kredilendirme yapabilmektedir. Bankanın sektörün bütününe hakim olması, fon arzı, üretim ve çıktı arzı aşamalarında yer alması buna olanak sağlamaktadır. Diğer bankalar sadece sürecin fon arzı kısmında yer alıp, kredinin sorunsuz tahsil edilmesi ile ilgilenirken, modeldeki banka kredinin tahsisi ile başlayan üretim ve sonrası aşamalarda da yer alarak, kredinin sadece sorunsuz bir şekilde tahsilatıyla değil, kredinin üretimdeki performans artışıyla sağlanan ekonomik değerle ödenmesi gibi birçok unsurla ilgilenmektedir. Bu ise hem sağlıklı bir kredilendirmeyi ve hem de üretim ve sonrası aşamalarda yer alan sektörlerin banka ile uyumlu çalışmasını sağlamakta, bu sektörler üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak baskı oluşturmaktadır. Bu baskı olumsuz bir durum değerlendirilmemelidir. Buradaki baskı kurulan modelin sürekliliğinin sağlanması için her bir sektörün bir biri ile uyumlu bir şekilde çalışması gerektiği yönündeki gereklilik ve teşvik şeklinde anlaşılmalıdır.

Model çerçevesinde önerilen kooperatif bankasının finansal istikrar üzerinde olumlu etkileri olabilir. Modeldeki banka ve kurulan sistem küçük tarımsal işletmelerin birleşerek ölçek ekonomisine yakın bir şekilde üretim yapmalarını, verimliliklerini artırmalarını ve dolayısıyla karlılıkları yükselterek daha güçlü işletmelerin ortaya çıkmasını teşvik etmektedir. Uzun dönemde bu şekilde başarılı olmuş işletmeler ölçek ekonomileri nedeniyle artırdıkları karlardan yarattıkları özsermaye ile ortaya çıkabilecek ekonomik sorunlara karşı özkaynaklarıyla ayakta durabileceklerdir. Veya en azından ekonomik dalgalanmanın belli bir boyutunu ve şiddetini kendi özkaynaklarıyla bünyelerinde absorbe edebileceklerdir.

Modelde kurulan banka sektörün bütününe kapsayacak ve ürün arz zincirinin tüm aşamalarını kapsayacağından riskin alt sektörler bazında tabana yayılmasını sağlayacaktır. Sisteme dahil olan alt sektörlerin çokluğu olası ekonomik dalgalanma durumunda sistemin kırılma riskini azaltacaktır. Herhangi bir alt sektörde çıkan sorun sistem içinde diğer alt sektörlerin yarattığı katma değer ile kompanse edilebilecek ve sorunun ekonomi genelinde büyümesi engellenebilecektir. Ekonomik dalgalanma sonucu maddi anlamda zarar gören alt sektörler diğer sektörlerin yarattığı ve banka bünyesinde toplanan kaynaklar daha imtiyazlı bir şekilde kullanılarak, sözkonusu sektörün sorununu aşması sağlanabilecektir.

Sistemin sürekliliğinin sağlanmasıyla banka bünyesinde birikecek olan düşük maliyetli fon olası finansal kriz veya dalgalanma durumunda bankanın yerine getirmek zorunda olduğu mali yükümlülüklerin nispi olarak daha düşük kalmasına ve olası zararları yine kendi /sistem bünyesinden sağlamasına yardımcı olacaktır. Banka bilançosunun kaynak tarafının (sistemin sürekliliğinin sağlanmasıyla) ağırlıklı olarak sistem içerisinde yaratılan fonlardan oluşması ve kaynak açısından sistem dışındaki kuruluşlara daha az bağımlı olunması ortaya çıkacak finansal dalgalanmanın sistem içerisinde çözülmesini sağlayabilecek ve sorunun tümüyle finansal piyasalara yayılmasını engelleyebilecektir¹⁰⁹.

Kısacası sistem içinde yer alan reel sektör ve finansal sektörün birbiri ile karşılıklı bağlantılı ve ilişkili olması ekonomik anlamda daha güçlü bir yapı ortaya

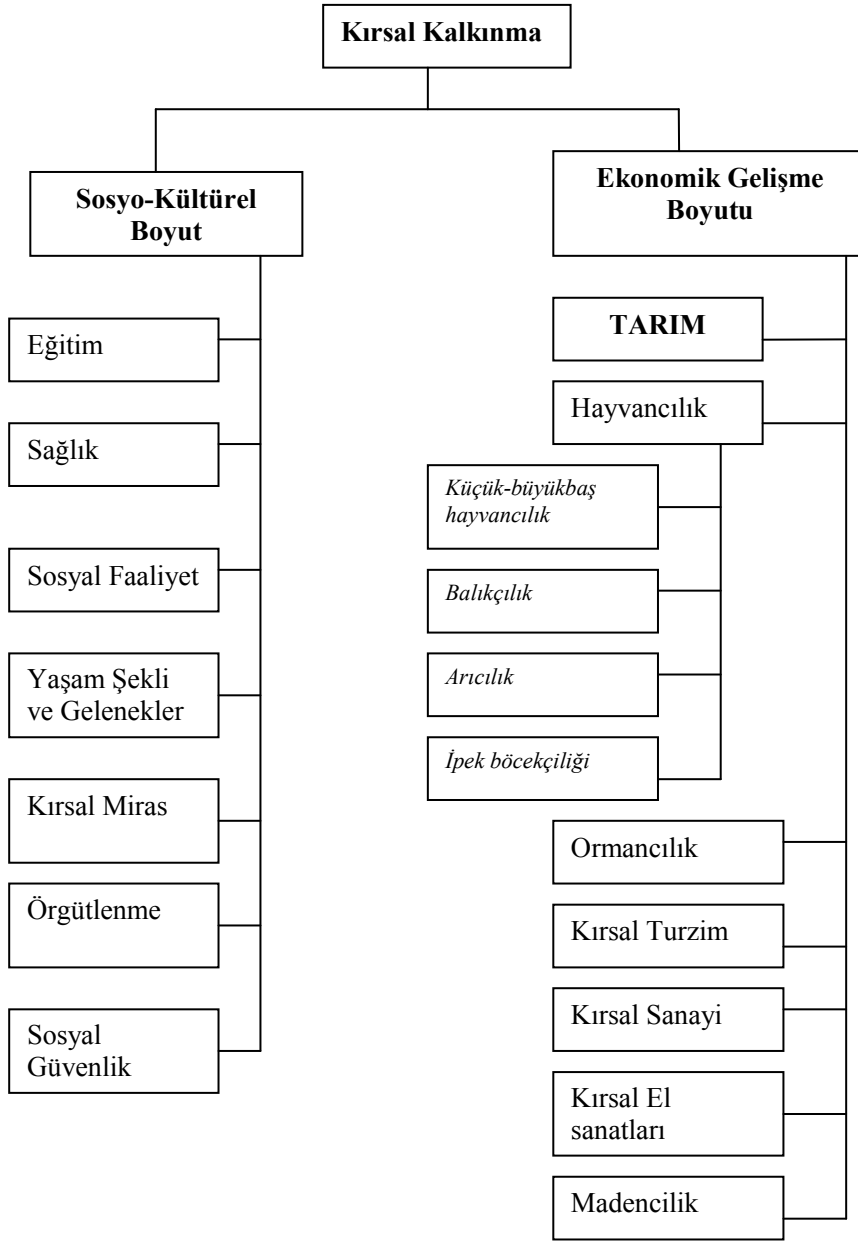
¹⁰⁹ Heiko Hesse, Martin Čihák, **Cooperative Banks and Financial Stability**, IMF Working Papers, WP/07/2

ıkaracağından, ekonomide yaranan Şokların etkilerinin sistem içinde yumuşatılması daha kolay olacaktır. Bütünüyle sektörün parçalı bir durum arz etmesi durumunda ekonomi genelinde yaranan Çok, tek başına bu Őoka karşı durmaya çalışan parçalı küçük yapıları ciddi bir biçimde etkileyecek, ekonomik düzen genelinde düşünüldüğünde ise, bütünüyle ekonominin istikrarını bozacaktır.

SONUÇ

Bugün, Türkiye’de yaşanan siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunların temelini bakıldığında ülkenin uzun vadeli ulusal çıkarlarını ön planda tutan bir kalkınma politikası üretmekte zorluk yaşamasının önemli rolü olduğu görülmektedir. Kırsal alandaki yapısal sorunları görmezden gelen bir anlayışla ulusal kalkınmanın sürdürülebilir kılınmayacağı kaçınılmazdır. Çeşitli dönemlerde girişilen kalkınma hamlelerinde bu olgunun tam olarak göz ardı edilmese bile pozitif dönüşümü içeren kırsal kalkınma politikalarıyla desteklenmemesi gelinen noktada belirleyici olmuştur.

Kırsal kalkınmanın birden çok bileşenli çok boyutlu bir süreç olduğu kabul edilmekle birlikte konu, zaman zaman tarımsal kalkınmayla eşdeğer sayılmış, zaman zaman da tarımsal kalkınmanın kırsal kalkınmayı ve bu düzlemde ulusal kalkınmayı dönüştürme gücü ihmal edilmiştir. Sonuncu husus, tarım politikalarında dönemler itibariyle kopukluğu beraberinde getirerek sektörün başta, geçimini buradan sağlayan kesimler ve nihai olarak ülke çıkarları doğrultusunda dönüşümünü engellemiştir. Tarımsal kalkınmanın çok boyutlu kırsal kalkınma sürecinin içerisindeki konumunu şematik olarak aşağıdaki gibi düşünebiliriz:

Görüldüğü gibi, kırsal kalkınma, toplumsal, kültürel ve ekonomik yönleri ve bunların alt bileşenlerinin karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu çok boyutlu bir süreçtir. Bu süreçte tarım sektörü, taşıdığı gizilgüç bakımından, kırsal kalkınmada dönüşümü sağlayabilecek ve dolayısıyla ulusal kalkınma hamlelerinin başarısını etkileyebilecek büyüklüğüyle diğer alt bileşenlere göre özel önem atfedilmesi gereken bir alandır. Bu

yönüyle, diğer alanlardan yapısal farklılığıyla ayrılan tarım sektörü, ekonomiyi, toplumsal ve kültürel gelişmeleri doğrudan ve dolaylı olarak etkileme gücü dikkate alındığında bir takım özgün yaklaşımlar gerektirmektedir.

Türkiye özelinde konuya eğildiğimiz zaman Cumhuriyetin kurulmasıyla tarım sektörünün dönüştürücü gücünün bilinciyle tarımsal altyapının oluşturulması için bir seferberlik başlatılmıştır. Bu doğrultuda köylülerin refah düzeylerinin yükseltilmesi amaçlanarak kalkınma hamlelerinin başlangıç noktası tarıma dayandırılmıştır. Bu amaçla, Osmanlı'dan süregelen ve sermaye birikimini engelleyerek tarımın bir sektör olarak biçimlenmesini engelleyen yapılaşmalar tasfiye edilerek tarım sektöründe yapısal reformlara girişilmiştir. Bu çerçevede, çağdışı uygulamalar kaldırılmış, tarımda makineleşme ve girdi temini için gerekli yasal düzenlemeler yapılmış, tarımsal kredilere ağırlık verilerek Ziraat Bankası'nın anonim şirket haline getirilmesiyle bu alanda yeniden yapılanmaya gidilmiştir. 1929 küresel bunalımı tarım sektöründeki reformların hızını düşürse de benimsenen “devletçilik” politikası doğrultusunda, 1929 ekonomik bunalımı ve bu bunalımın özellikle tarımsal ürün fiyatlarında çöküşe yol açması nedeniyle korumacı politikaların önem kazanmasıyla, örgütlenmiş kurumsal bir yapı oluşturmak için Cumhuriyet yönetimi, sistemli bir çalışma içine girmiştir. Bu doğrultuda, tarımsal gelişmeyi sağlayacak, tarım kredileri, tarımsal ürün işleme ve pazarlama, ürün destekleme yönünde politikalar üretilerek kurumsal yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet yönetimi ister ilk kuruluş yıllarında olsun, isterse de devletçilik politikasının uygulandığı yıllarda olsun, tarım sektöründe sermaye birikim sürecini sadece yapısal reformlarla değil, aynı zamanda sistemli eğitim programıyla da sağlamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda, köylülere tarım

makinelerinin ve çağdaş tarım yöntemlerinin öğretilmesi için yapısal çalışmalara girişilmiş, ilgili kamu kurum ve kuruluşları bu amaçla görevlendirilmişler. Mevcut yöntemlerin eğitimi dışında ileri tarım tekniklerinin gelişiminin sağlanması için de gerekli örgütlenmeye gidilerek sektörün topyekün dönüşümü hedeflenmiştir.

Çok partili yaşama geçilmesiyle ve çoğu zaman siyasal kaygıların yönlendirmesiyle sektörde Cumhuriyetle başlatılan uzun soluklu dönüşüm zihniyetinden yer yer uzaklaşıldığı ve kalıcı politikaların üretilmediği izlenmiştir. Çok partili yaşama birlikte uluslararası siyaseti ve ekonomiyi yönlendirme gücünü elinde bulunduran yurtdışı odakların ülke içi politikalara yön verme kanallarının açılmış olması da günümüzdeki uygulamalar göz önüne alındığında burada vurgu yapılması gereken önemli bir husus olarak belirlemektedir. Her ne kadar planlı ekonomiye geçildikten sonra kamu kesimi açısından emredici, özel kesim açısından yol gösterici nitelikte hazırlanan beş yıllık kalkınma planları ve bunların uygulanmasına yönelik yatırım programları doğrultusunda tarım sektörü ele alınmaya çalışılmışsa da 1980 öncesi planlı dönemde uygulanan tarım politikaları çalkantılı bir siyasal ortamda uzun soluklu bir kırsal kalkınma ve tarımsal kalkınma vizyonundan yoksun olarak, değişken bir düzlemde hayata geçirilmiştir. Bu dönemde, başlangıçta “köy kalkınması” ile eşdeğer tutulan “toplum kalkınması” yöntemiyle tarımda çalışan geniş kitlelere ulaşılarak hayat standartlarının iyileştirilmesi yönünde çalışma yapılacağı karara bağlanmış olmasına rağmen geliştirilen plan ve projelerin uygulanmasında özekçiliğin ağır basması, halkın büyük ölçüde karar mekanizmasının dışında kalması, önceliklerin belirlenmesinde siyasal yeğlemelerin ağır basması, eşgüdüm sorunlarının aşılamamış olması gibi etkenler sektörün başta mali olmak üzere yapısal sorunlarını aşamaması sonucunu doğurmuştur. Tüm bu

gelişmelere rağmen Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan 1980'lere kadar olan dönem içerisinde tarım sektöründe uygulanan politikalar özetlendiğinde, sektörün gelişim seyri içerisinde azımsanmayacak etkinlikte bir kurumsal altyapının oluşumunun sağlanabildiği, sektörün, gelişmekte olan ülkenin yapısına uygun olarak desteklendiğini ama zaman zaman uygulanan popülist ve yanlış politikalar sonucunda sağlıklı ve uzun vadeli tarımsal politikaların üretilmediği söylenebilir. Fikrimizce uzun vadeli sağlıklı politikaların oluşturulamamış olması ülke tarımını başta IMF ve Dünya Bankası olmak üzere dış etkenlerin müdahalelerine davetiye çıkararak, ülke menfaatleriyle çelişen dayatmalara karşı savunmasız bırakmıştır.

1980'li yıllarla birlikte küresel sermayenin zaman-mekan sıkışıklığını giderme yönündeki çabalarının neo liberal politikalarla gelişmekte olan ülkelere transfer edildiği döneme girilmiştir. Finansal ve ticari liberalleşme politikalarıyla Türkiye'ye transfer edilen bu süreç tüm sektörleri olduğu gibi tarım sektörünü de kısıp altına almıştır. Bugün gelinen noktada 1980'den itibaren kademe kademe uygulanmaya başlayan tarımın liberalizasyonu yönündeki politikaların 2001 yılından itibaren yurtiçi ve yurtdışı dinamiklere dayanarak mevcut kurumsal altyapının çözülmesiyle son aşamasına ulaştığı izlenmektedir. Başta finansal sorunlar olmak üzere yapısal sorunlarını çözememiş Türk tarımının liberalleşme politikaları karşısında bir savunma duvarı oluşturamamış olması bu değişim rüzgarının sektörde daha şiddetli hissedilmesine neden olmaktadır. Tarım sektörü, çözülmeye yüz tutan geleneksel kamu merkezli finansman modeli nedeniyle ortaya çıkan finansal boşluğu mevcut yapısıyla tamamlamaktan uzak görünmektedir. Finansal sorunların yanı sıra örgütlenme, verimlilik, ölçek ve eğitim alanındaki yetersizlikler sektördeki mali

darboğazın aşılmasında diğer engelleyici etkenlerdir. Bu sorunların varlığı kabul edilmekle birlikte çözüm yolları üzerinde durulurken güncel eğilimlerden bir kısmı küresel değişimin etkilerini görmezden gelerek geleneksel kamusal odaklı çözümlerde ısrar etmekte, diğer kısmı ise sektörün, küreselleşmenin gerekleri doğrultusunda yeniden yapılandırılması üzerinde durmaktadır. İkinci yaklaşımı savunanlar, düşüncelerini uluslararası yükümlülükler ve perspektifler temelinde şekillendirerek meşrulaştırmaktalar. Bu kapsamda DTÖ nezdinde üstlenilen yükümlülükler ve AB üyelik sürecinin sektörün yapısal sorunlarının çözümünde başat rol oynayacağı lanse edilmektedir.

AB'nin İrlanda, İspanya, Yunanistan, Portekiz gibi geçmiş deneyimlerinden yola çıkarak, Türkiye'nin Birliğe katılımı halinde yüksek kaynaklardan yararlanacağı ve böylece tarımsal-kırsal altyapı sorunlarını çözeceğine ilişkin düşünceler resmi otorite tarafından ileri sürülerek yeni dönem tarım politikasını şekillendirmektedir. Oysa Birliğin kendi içerisinde tarım sektörüne yönelik kısıtlandırmalara yönelmesi, bu doğrultuda Topluluğun 2004 eklemlenmesi deneyimi ve Türkiye için önerilen ve giderek netlik kazanan AB çerçevesi değerlendirildiğinde bu beklentinin somutlanmasının mümkün olmadığı görülmektedir.¹¹⁰ Diğer taraftan yapısal sorunları devam eden tarım sektörünün DTÖ kuralları doğrultusunda dönüşümünü içeren tarım politikasının sektörün mevcut finansal ve örgütsel yapısı göz önünde bulundurulduğunda çözülmeyi beraberinde getireceği kaçınılmazdır. Çünkü DTÖ şemsiyesi altında Türkiye'nin de taraf olduğu Tarım Antlaşması belirlenen takvim çerçevesinde tarımsal üretim ve ticareti kapsayan her alanda devlet korumacılığının

¹¹⁰ Gökhan Günaydın, **Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde Türkiye Kırsal ve Tarımsal Politikalar**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Bilimleri Doktora Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006,s.301

her çeşidinin kaldırılmasını veya asgariye indirilmesini hedeflemektedir. Bu çerçevede, ihracatçılara yurtiçi tarım pazarına ulaşma garantisi verilerek ithalattaki koruma önlemlerinin kaldırılması veya yumuşatılması, ihracat desteklerinin azaltılması ve destekleme alımları, girdi desteği gibi fiyata doğrudan etki yapan iç desteklerin, üretimi kısıtlayan programlar hariç tedricen azaltılarak ortadan kaldırılmasıyla tarım sektörünün tümüyle piyasanın ellerine terk edilmesi öngörülmektedir.

Sektörün yapısal sorunlarına, bu sorunların tarımsal-kırsal kesimin ve bütününde ülkenin çıkarlarıyla tam olarak örtüşmeyen IMF ve Dünya Bankası eksenli politikalarla çözüm bulma arayışı alternatif çözüm yollarını kaçınılmaz kılmaktadır. Özellikle, liberal eğilimlerin baskın olduğu ve kamu politikalarının küresel aktörlerin politika transfer süreçlerinin etkisinde şekillendiği bir düzlemde alternatif çözüm yollarının sektörün gizilgücünde aranması fikrimizce, sağlıklı bir modelin ön şartıdır. Çözüm yolları üzerinde durulurken güncel eğilimlerin gerekleri göz önünde bulundurularak mevcut siyasi ve ekonomik konjonktürün göz ardı edilmemesi modelin başarı şansını artırır. Bu düşüncelerden hareketle Türkiye’de tarımsal kooperatif ve üst örgütlerinin hakim ortaklığında oluşturulacak bir kooperatifler bankasının alternatif finansman modeli olarak sektörün finansman sorunlarının çözümünde büyük katkısı olacağı kanaatindeyiz.

Çalışmada öngörülen kooperatif bankacılığı modeli klasik bankacılığın gereği olan kaynak (kredi) teminine ek olarak tarımsal girdi temininin yanı sıra, üretim ve ürün arz zincirinin tamamını kontrol eden ve tüm aşamalarında aktif rol alan bankacılık

sistemi temeline dayanmaktadır. Modeldeki banka sektörü kredilendirmede ve kredi tahsisinde dünyada bankacılık sektöründe yaşanan çağdaş eğilimleri benimseyerek bu anlamda çağdaş bir bankacılık yapacaktır. Modelde önerilen kooperatifler bankası üretim ve ürün arz zincirinin bütün aşamalarında yer almakta ve bu şekilde ortaya çıkan güç ile hem verdiği kredi riskini minimize etmekte, hem sektördeki kuruluşların performansını denetleyip, değerlendirebilmekte ve hem de yaratılan katma değerini sistem içerisinde kalmasını sağlamaktadır. Bu ise, modelin sürekliliğini ve dinamizmini sağlamaktadır. Banka sadece krediyi verip geri çekilmemekte, aynı zamanda sistemin tümünü dolaylı yoldan ve doğrudan kontrol ederek performans artışını izleyebilmektedir. Performans riski esasında kredilendirme yapan banka, dolaylı yoldan işletmelerin daha yüksek çıktı sağlayacak şekilde üretim yapmalarını ve optimal işletme büyüklüğüne ulaşacak şekilde faaliyet göstermelerini teşvik etmektedir. Bunu, bankaların bir taraftan farklı kesimlerin tasarruflarını ekonominin başka kesimlerine yönlendirirken, para hacmini etkileyerek ekonomiyi, özellikle yöneldiği sektörün ve toplumsal grupların ekonomik davranışlarını yönlendirme gücüyle açıklayabiliriz.

Mevcut kredi organizasyonu ile karşılaştırıldığında zaman zaman önerilen banka modelinin önemli üstünlükleri bulunmaktadır. Her şeyden önce etkinliği giderek azalmakta birlikte kamu kesimi, diğer taraftan tarım sektörünü şimdilik fonlamakta istahlı davranan özel finans kuruluşlarının tarıma aktardığı kaynaklar sektörün finansman ihtiyacını tamamen karşılamamakta ve sektörün yapısı itibarıyla ihtiyaç duyduğu çağdaş fonlama yöntemleriyle uyum sağlamamaktadır. Kredi alanın borç ödeme

kapasitesini borçlunun performans ölçütüne dayandıran çağdaş bankacılık anlayışının gereklerinin mevcut kredi organizasyonu tarafından dikkate alınmaması sektöre yönelik kredi faaliyetlerini sürdürülebilir kılmaktan uzaktır. Yapılan analizler sonucunda tarım sektörüne fon arz eden kuruluşun, fon arzıyla yetinmeyerek tarımsal faaliyetin bütün aşamalarında aktif rol almasıyla başarılı bir kredilendirme sürecinin oluşturulabileceği sonucuna varılmıştır. Modelde önerilen bankacılık anlayışı bu hususun göz önünde bulundurulmasıyla tasarlanmış olup, sektörün ihtiyaç duyduğu ucuz kredileri üretim ve ürün arz zincirlerinin etkin denetimi ile desteklemektedir. Bankaların, kaynaklarını yönelttiği sektörleri ve toplumsal kesimleri dönüştürebilme gücünün bilinciyle kooperatiflerin etkinliğinde faaliyet gösterecek bir bankanın tarım sektörünü dönüşüme zorlayarak yapısal sorunlarının çözümü için yeni fırsatlar yaratacağı da dikkate alınması gereken bir husustur. Orta ve uzun vadede Türk tarımının kronikleşmiş sorunları olan ölçek yetersizliği, düşük verimlilik, özsermaye yetersizliği gibi yapısal sorunlarının çözümü model çerçevesinde olanaklı görünmektedir. Fikrimizce bu sonuncu husus, önerilen modelin sadece bir finans örgütü olarak algılanmayarak toplumsal sorumluluk bilinciyle “para”nın harmanlandığı bir oluşum olma özelliğiyle özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Son olarak üzerinde durulması gereken nokta kooperatiflerin etkin ortaklığında ve kamu katılımına da yer veren söz konusu bankacılık modelinin, çalışmanın giriş kısmında belirttiğimiz farkındalık, katılım, örgütlenme ve işbirliği ilkelerine dayanan başarılı bir tarımsal kalkınma yaklaşımının altyapısını oluşturacağı öngörüsüdür. Bu da kırsal kalkınmanın sağlanarak kırsal kesimde geçimini küçük ve orta boy

işletmelerle sağlamaya çalışan kırsal nüfusun sorunlarına kalıcı çözümler getirecektir.

EK-1:

Havuzun işletilmesine ilişkin iş ve işlemler, Havuza katılan sigorta şirketlerinin eşit payla ortak oldukları Tarım Sigortaları Havuz İşletmesi A.Ş. tarafından yürütülmektedir.

Oluşturulan havuzun ortakları; Ak Sigorta, Anadolu sigorta, Ankara sigorta,Aviva sigorta, Axa Oyak Sigorta, başak Gruopama sigorta, finans sigorta, Birlik sigorta, Euroeko Sigorta, Güneş Sigorta, güven sigorta, Işıksigorta, HDI Sigorta, Hür Sigorta, İsviçre Sigorta, Koç Allianz, Ray Sigortai, şeker Sigorta, genel sigorta, ticaret Sigorta ve TEB Sigorta olmak üzere 21 sigorta şirketinden oluşmaktadır.

Oluşturulan havuz'un görev alanı risklerin teminat altına alınması, standart sigorta poliçelerinin belirlenmesi, hasar organizasyonları, aktüerya çalışmaları, tazminat ödemelerinin yapılması, reasürans teminatının sağlanması, tarım sigortalarının geliştirilmesi, yaygınlaştırılması ve izlenmesi ile diğer teknik hizmetlerin yürütülmesidir.

Havuz tarafından teminat altına alınacak riskler kapsama alınacak bitkiler, bitkisel ürünler ve seralar, tarımsal yapılar, tarım alet ve makineleri ile çiftlik hayvanları için kuraklık, dolu, don, sel, taban suyu baskını, fırtına, hortum, deprem, heyelan, yangın, kaza ve zararlılar ile hayvan hastalıklarının neden olacağı zararlardan oluşmaktadır. Tarım sektörü bakımından önemli görülecek başka risklere ilişki teminatlar bakanlar Kurulu tarafından belirlenir.

Havuz; kapsama alınan riskler için sigorta, reasürans ve retrosezyon yapmaya yetkilidir. Sigorta şirketleri, bu Kanun kapsamında tarım sigortaları alanında elde ettikleri primin tamamını Havuza devretmekle yükümlüdür. Sigorta şirketlerine Havuza devrettikleri primler için Havuz tarafından tahsil edilen kısmı üzerinden komisyon ödenir. Sigorta şirketleri tarafından Havuza zamanında devredilmeyen primler 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümlerine göre tahsil edilir.

Kanun kapsamında belirtilen tarım sigortaları 6762 sayılı Türk ticaret Kanunu'nun 1316 ile 1319.maddelerinde belirtilen sigortalar ile bu kanun kapsamına alınan sigortaları kapsamaktadır.

Kanun'da Havuz'un kaynakları;

- a) Sigorta şirketlerinin devrettiği primler.
- b) Devlet tarafından sağlanan prim desteği.
- c) Toplanan kaynakların yatırım gelirleri.
- d) Alınan krediler.
- e) Genel bütçeden alınacak katkılar.
- f) Diğer gelirler.

Havuzun gelirleri her türlü vergi, resim ve harçtan muaftır.

Havuz giderleri ise;

- a) Tarım sigortalarına ilişkin tazminat ödemeleri.
- b) Havuzun yönetimi ve işleyişi için gerekli olan masraflar.
- c) Reasürans, sermaye ve benzeri piyasalardan sağlanacak korumaya ilişkin ödemeler.
- d) Sigorta şirketlerine ödenecek komisyonlar.
- e) Bilgilendirme ve tanıtım kampanyalarına ilişkin ödemeler.
- f) Hasar tespit işlemlerine ilişkin ödemeler.
- g) Alınan kredilerin anapara ve faiz geri ödemeleri.
- h) Bu Kanunun amacı doğrultusunda yapılacak diğer ödemeler.
- ı) Havuz işleticisi şirkete ödenecek işletme bedeli'nden oluşmaktadır.

Havuzun gelirleri içinde yer alan devlet tarafından sağlanan prim desteği her yıl bakanlığın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir. Prim desteğine ilişkin ödenek, her yıl bütçe kanunu ile Bakanlık bütçesinde yer alır. Bakanlık, sigorta şirketleri tarafından Havuza aktarılabacak prim miktarlarını çiftçi kayıtları ile karşılaştırarak prim desteğini hesaplar ve gecikmeksizin Havuza aktarır.

Sistemin işleyişi kısaca şu şekilde olmaktadır; Sigorta şirketleri, tarım üreticileri ile tarım sigortaları sözleşmelerini kendi adlarına akdeder, prim ile riskin tamamını Havuza devrederler. Sigorta sözleşmeleri, Havuz tarafından belirlenen standart

poliçeler üzerinden yapılır. Havuz ise sigorta şirketlerine devrettikleri prim karşısında komisyon ödemektedir.

Sigorta hizmetleri genel olarak 5 faaliyet alanına verilmektedir.

1.BİTKİSEL ÜRÜN SİGORTASI:

Bu sigorta ile 5363 sayılı Tarım Sigortaları Kanununun 12 nci maddesine istinaden Bakanlar Kurulunca belirlenen risklerin açık alanda yetiştirilen sigortalanmış bitkisel ürünlerde doğrudan neden olacağı zararlar sigorta bedeline kadar teminat altına alınmıştır.

Teminatın Kapsamı

Sigorta bedeli, ürünün ekili/dikili bulunduğu arazi, ürünün verimi ve birim fiyatı dikkate alınarak hesaplanan bedeldir.

Sigorta bedeli ve kapsamının hesaplanmasında dikkate alınacak ana ürün, bitkinin aşağıdaki kısımlarından oluşur:

- a) Tahıllarda, baklagillerde ve yağlı tohumlu bitkilerde, dane.
- b) Lifli bitkilerde, lif.
- c) Pamukta, kütlü pamuk.
- d) Ana ürünü gövde olan bitkilerde, gövde.
- e) Ana ürünü kök ve yumru olan bitkilerde, kök ve yumru.

f) Ana ürünü yaprak olan bitkilerde, yaprak.

g) Tohum için üretilen bitkilerde, tohum.

h) Meyvesi yenen ürünlerde, meyve.

i) Çiçeklerde, bitkinin kendisi.

j) Çayır - mera ve yem bitkilerinde, tüm yeşil aksam.

k) Fideler ve henüz meyve vermeye başlamamış fidanlarda, bitkinin kendisinden oluşmaktadır.

2. SERA SİGORTASI

Bu sigorta ile, 5363 sayılı Tarım Sigortaları Kanununun 12 nci maddesine istinaden Bakanlar Kurulunca belirlenen risklerin, Çiftçi Kayıt Sistemine entegre edilmiş Kontrollü Örtü Altı Üretimin Uygulanmasına ilişkin mevzuata uygun olarak kayıt altına alınan ve risk değerlendirmesi sonucunda sigortaya kabulü uygun görülen seralara ve içindeki ürünlere poliçede belirtilen risklerin doğrudan neden olacağı maddi zararlar, sigorta bedeline kadar teminat altına alınmıştır.

Sigorta bedeli, aşağıdaki unsurlardan oluşmaktadır;

a) Sera içindeki ürünün üretim devresi sonunda ulaşması beklenen değeri veya sigorta süresi içinde birden fazla devrede ürün alınmıyorsa, bu ürünlere ait üretim planına göre söz konusu ürünlerin üretim sonlarında ulaşması beklenen değerlerinin toplamı.

- b) Seranın örtü malzemesi ve işçilik ücretleri de dâhil yeniden yapım bedeli.
- c) Seranın iskelet ve diğer yapı malzemesiyle işçilik ücretleri de dâhil yeniden yapım bedeli.
- d) Isıtma, havalandırma, gübreleme, ilaçlama ve sulama tesisatı gibi seranın esaslı unsuru sayılabilecek cihaz ve tesisatın yeniden tesis bedeli

3. HAYVAN HAYAT SİGORTASI

Bu sigorta ile 5363 sayılı Tarım Sigortaları Kanununun 12 nci maddesine istinaden Bakanlar Kurulunca belirlenecek büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarda, A.2 maddesinde belirtilen haller nedeniyle meydana gelen zararlar aşağıda yazılı esas ve şartlara göre karşılanır. Bu genel şartların uygulanmasında, ekli tanımlamalar ile teknik şartlar dikkate alınır.

Teminat Kapsamındaki Riskler

Bu sigorta, sigortalı büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarda;

- a) A.3 maddesinin (a) fıkrasında belirtilen hastalıklar hariç olmak üzere, her türlü hayvan hastalıkları ve gebelik, doğum veya cerrahi müdahale, yavru atma ve yavru ölümü,
- b) Her türlü kazalar, yılan ve böcek sokması,
- c) Zehirli çayır otları ve yeme bağlı zehirlenmeler,

d) Her türlü doğal afetler ve güneş çarpması,

e) Yangın veya infilâk

sebebiyle meydana gelen ölümler ve mecburi kesimler nedeniyle sigortalının doğrudan doğruya uğradığı maddi zararı temin eder.

4. KÜMES HAYVANLARI HAYAT SİGORTASI

Bu sigorta, 5363 sayılı Tarım Sigortaları Kanununun 12 nci maddesine istinaden Bakanlar Kurulunca belirlenecek, bio-güvenlik ve hijyen tedbirleri alınmış kapalı tesislerde yetiştirilen kümes hayvanlarında A.2 maddesinde belirtilen haller nedeniyle meydana gelen zararlar aşağıda yazılı esas ve şartlara göre karşılanır.

Teminat Kapsamındaki Riskler

Bu sigorta ile teminat verilen kümes hayvanlarında;

a) 3285 Sayılı Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanununa göre ihbarı zorunlu bulaşıcı hastalıklar hariç olmak üzere, her türlü kanatlı hayvan hastalıkları,

b) Her türlü kazalar ve zehirlenmeler,

c) Her türlü doğal afetler,

d) Yangın veya infilâk

sebebiyle meydana gelen ölümler, zorunlu öldürmeler ve mecburi kesimler nedeniyle sigortalının doğrudan doğruya uğradığı zararlar teminat altına alınır.

5. SU ÜRÜNLERİ SİGORTASI

5363 sayılı Tarım Sigortaları Kanununun 12'nci maddesine istinaden Bakanlar Kurulunca belirlenen kapsam dâhilinde, Çiftçi Kayıt Sistemine entegre edilmiş Su Ürünleri Kayıt Sistemine kayıtlı tesislerde yetiştiriciliği yapılan su ürünleri türlerinde A.2 maddesinde belirtilen haller nedeniyle meydana gelen zararlar aşağıda yazılı esas ve şartlara göre karşılanır.

Teminatın Kapsamı Sigorta bedeli, sigorta ettiren/sigortalı tarafından su ürünleri yetiştirme planında beyan edilmiş olan en yüksek aylık stok değer olup; teminat, su ürünlerinin teknik şartlarda belirtilen birim ağırlıklara ulaşmasından sonra başlar.

Bu sigorta, sigortaya kabul edilen su ürünlerinde;

- a) A.3 maddesinin (a ve b) fıkrasında belirtilen hastalıklar hariç olmak üzere, her türlü hastalık,
- b) Yetiştiricinin kontrolü dışındaki kirlenme ve zehirlenmeler,
- c) Her türlü doğal afet,
- d) Kazalar,
- e) Predatörler,
- f) Alg patlaması

nedeniyle meydana gelen ölümler ve fiziksel kayıplar sonucu sigortalının doğrudan doğruya uğradığı maddi zararı temin eder.

Yukarıda 5 başlık altında incelenen sigorta türleri devlet destekli olup, prim tutarının %50'si devlet tarafından karşılanmaktadır. Sektör ve tarım sektöründe faaliyet

gösteren işletmeler ve çiftçiler devlet tarafından bu şekilde teşvik edilmektedirler. Mevcut uygulama öncesi özel sigorta şirketleri tarımsal sigorta konusunda aktif değillerdi. Gerek son yapılan düzenlemeler ve gerekse de sektörde artan rekabet nedeniyle düşen kar marjlarının itici gücüyle özel sigorta şirketleri de sözkonusu alanda daha aktif rol almaya başladılar. Bugün pek çok özel şirket tarımsal ürünlere yönelik sigortacılık yapmaktadır. Her ne kadar üretilen primler sigortacılık sektöründe üretilen primlere göre çok düşük kalsa da, tarım sektörünün gelişmesine bağlı olarak tarımsal ürünlere yönelik yapılan sigortaların hacmi ve dolayısıyla toplam prim tutarı artacaktır. Sektörün sorunları iki açıdan ele alınabilir. Alıcı- satıcı veya sigorta yapan ile sigorta yaptıran açısından konuyu incelemek ve sorunları ortaya koymak daha faydalı olacaktır. Alıcı veya sigorta ettiren makro anlamda tarım sektöründen, mikro anlamda ise tarım sektöründe yer alan kurumsallaşmış üreticiler, küçük işletmeler, çiftçiler vs. oluşmaktadır. Bu ayırım arz eden ve talep eden şeklinde de yapılabilir.

Talep eden, alıcı veya genel anlamda sigorta ettiren kesimin bu konudaki duyarlılığı ve bilgi sahibi olması oldukça önem taşımaktadır. Finansal sektörde görülen asimetrik enformasyon ve eksik enformasyon bu alanda da etkin olabilmektedir. Özellikle küçük üretici ve çiftçilerin konu hakkında eksik veya yanıltıcı bilgiye sahip olmaları konuya gerekli özen ve ciddiyetin gösterilmesini engellemektedir. Sigorta kapsamı hakkında detaylı bir bilgisi olmayan, eksik ve yanıltıcı bilgiye sahip olan, farklı ekonomik ajanlar tarafından farklı şekillerde bilgilendirilerek konunun içeriğinden uzak bir anlayışa hakim olan tarımsal üreticinin konuya göstereceği hassasiyet ve ilgi de azalmaktadır. Bu ise, üreticiyi sistem dışında tutmaktadır. Psikolojik veya maddi olmayan unsurlara ilave olarak tarım kesiminde ikamet eden

ve faaliyet gösteren insanların ağırlıklı olarak muhafazakar ve kaderci bir yaklaşıma sahip olmaları da gösterilebilir. Ekimden sonra alacağı hasatı varsayımsal olarak beklemeye başlayan üretici olası olumsuzluk durumunda oldukça zor durumda kalabilmektedir. Bu konuda bilgilendirme ve eksiksiz- şeffaf enformasyonla sağlanacak bilinç yukarıda değindiğimiz kaderci ve muhafazakar yapının kırılmasını sağlayabilir.

Talep eden kesimin, başka bir deyişle tarımsal üreticilerin sektörde yer almalarını engelleyen faktörler sadece psikolojik değildir. Üreticilerin elde ettiği gelir ve bu gelirle doğru orantılı olarak artan satın alma gücü en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Hasat sonrası düşük gelir elde eden üreticinin genelde prim ödeyecek gücü olmamakta veya sigortaya ayıracak kaynağın fırsat maliyeti yüksektir. Fırsat maliyeti veya alternatif maliyet ekonomi literatüründe bir şeyi elde edebilmek için vazgeçmek zorunda olunan bedel olarak ifade edilmektedir. Sigorta yaptırarak prim ödemeyi düşünen üretici sözkonusu tutar ile ilgili ortaya çıkan alternatif kullanım alanlarını (gübre alımı, tohum alımı, vs.) göz önünde bulundurarak, sigorta yaptırmaktan vazgeçebilmektedir. Prim ödemelerinin %50'sinin devlet tarafından karşılanması bu alanda üreticiye verilen önemli bir teşvik olarak kabul edilebilir.

Sistemin arz eden tarafında ise sigorta şirketleri yer almaktadır. Önceki yıllarda ve mevcut düzenlemeden önce sigorta şirketleri sektörde aktif rol almamaktaydılar. Bunda özsermaye yetersizliği, devlet desteğinin olmaması, tarım sektörünün sigortacılık için çok karlı bir sektör olarak görülmemesi, reasürans teminindeki zorluklar vs. etkili olmuştur. Çıkarılan son yasa ile birçok özel sigorta şirketinin artık

sektörde yer almaya başladığı görülmektedir. Prim ödemelerinde devlet desteği de bunda etkili olmuştur. Özel girişimci mantığıyla hareket eden özel sigorta şirketlerinin temel amacı kuşkusuz ki, kar elde ederek kar maksimizasyonu sağlamaktır. Özel sigorta şirketlerinin sistemde yer almalarını teşvik edecek en önemli unsur karlılıktır. Sektörde sigortacılığa ilişkin karlılığının artması için sektörün büyümesinin, üretilen prim sayısı ve tutarının artması, sağlıklı reasürans ilişkilerinin kurulması, yüksek katılım düzeyi, birçok sektörün katılımı sonucu olası doğal afet, hastalık, salgın gibi durumlarda riskin sektörel bazda dağılmasının önemli yeri vardır. Tarımsal faaliyetlerin tamamına yakın bir bölümünün sigorta sistemine girmesi riskin dağıtılması anlamında oldukça önemlidir. Belli başlı sektörlerin sigorta sisteminde olması durumunda ortaya çıkacak doğal afet vs. gibi olumsuzluklarda havuzda biriken fonlar sektörün büyük bir bölümünü oluşturan tarımsal sektörlerle aktarılacak ve böylece sistem üzerinde büyük finansal yük oluşacaktır. Kısacası, arz eden taraftaki sorunları bertaraf ederek, sigorta şirketlerinin konuya daha sıcak bakmalarını sağlayacak en önemli faktörler, yüksek katılımın sağlanmasıyla sistemin yüksek düzeyde prim üretmesi ve fon yaratması (buna bağlı olarak karlılığın artması) ve birçok sektörün katılımının sağlanmasıyla riskin dağıtılmasıdır. Kısacası katılımcı tabanının artırılarak yatay anlamda genişleme ve sistemin fon yaratmasını artırmasını sağlayacak dikey anlamda genişleme sağlanmalıdır.

Regülatör olarak devletin görevi sigorta şirketleri açısından yukarıda anılan 2 faktörün sağlanması olacaktır. Tabanın genişlemesi için bilinçlendirme, hatta ilkin aşamalarda zorunlu katılım koşulu uygulanabilir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, gelecekteki bir belirsizliğe karşı sigorta için üretim dönemi öncesinde çiftçilerin ödeme yapma konusundaki isteksizlikleri bilinmektedir. Dolayısıyla isteğe bağlı sigorta sisteminde; risklerin yeterli dağılımını sağlayacak kadar sayıda çiftçi katılımını sağlamak oldukça zordur. Bir diğer önemli nokta ise, çiftçilerin doğal olarak sadece daha yüksek riske sahip olduğunu düşündükleri ürünlerini veya arazilerini sigorta ettirme eğilimi içinde olmalarıdır.

Bu durum çiftçilerin ödemesi gereken primin daha yüksek olmasına neden olmakta ve bir süre sonra çiftçiler sigortayı satın almaktan vazgeçmektedirler. Bu nedenle örneğin, önceden tahmin edilemeyen fakat her yıl değişik bölgelerde sınırlı alanlarda hasarlara yol açan dolu gibi tehlikelere karşı isteğe bağlı sigorta programını başarılı biçimde uygulamak çok zordur. Böyle bir durumda, tüm çiftçiler için programın zorunlu yapılması halinde, hasarlar çok sayıda çiftçi arasında bölgelerin risk dereceleri de dikkate alınarak daha dengeli paylaşılacağı için, prim düzeyi tüm çiftçiler tarafından ödenebilecek kadar makul düzeyde olacaktır.

Tarım sigortasında zorunluluk, özellikle mali güçleri zayıf olan ve sigorta bilinci yeterli olmayan bazı çiftçilerin psikolojik olarak direnç göstermesine neden olabilir. Bununla beraber, kırsal kesimin ve bütün olarak tarımsal ekonominin yararına olması halinde, sigorta programının zorunlu olması düşünülebilir. Devlet, belirli kategorideki risklerin, ürünlerin ve çiftçilerin sigortasına bir şekilde katkıda bulunuyorsa, bu kategori için programın zorunlu olmasını isteyebilir. Örneğin,

Japonya'da belirli kategorideki çiftçiler için tarım sigortası zorunludur. Bu çiftçiler hastalıklara ve zararlılara karşı sigorta kurumunun ücretsiz bitki koruma hizmetini almaktadırlar. Bu durum hem çiftçinin ürününde verimliliği artırmakta hem de sigorta şirketinin ödeyeceği tazminat miktarını azaltmaktadır. Bu konuda bir diğer bakış açısı da; madem ki tarım sigortası kırsal kesimin ve bir bütün olarak tarımsal ekonominin yararına aynı zamanda sosyal bir politikadır, o halde trafik sigortası ve deprem sigortası gibi doğal risklerin de zorunlu sigorta kapsamına alınmasının düşünülebileceği seklindedir.

Tarım ürünleri sigortasında ideal olanı isteğe bağlı sigorta sistemi olmasına karşın zorunlu sigorta sisteminin bazı avantajları şöyle sıralanabilir:

- Teknik ve mali açıdan zorunlu sigorta programının yürütülmesi daha kolaydır,
- Sigorta masrafları ve prim fiyatları daha düşük seviyeye iner,
- Daha yüksek düzeyde çiftçi katılımı sağlanır.

Sistemin ilkin aşamalarında devlet böyle bir zorunluluğu getirerek, katılımı yükseltebilir. Artan katılım sigorta şirketleri açısından daha yüksek düzeyde prim ve dolayısıyla fon yaranmasına, kaynak birikiminin ve sistemin sürekliliğinin sağlanmasına ve riskin yayılmasına olanak sağlayabilir.

Günümüz uygulamalarını yukarıda vurgulanan unsurlar çerçevesinde değerlendirdiğimizde tarım sektöründe birçok alanın sigorta kapsamına alınması ve prim ödemelerinde %50 devlet desteği tarafımızca olumlu olarak

değerlendirilmektedir. Riskin dağılması ve yatay genişleme anlamında birçok tarımsal faaliyetin sigorta kapsamına alınması ve yüksek katılım anlamında devlet desteği sistemi genişletebilecek stratejilerdir.

Tezimizde önerdiğimiz modelde sigortacılık sistemi modelin ikinci ve üçüncü aşamalarını; çıktı arz ve çıktının satış ve pazarlama aşamalarını içeren fon yaratma aşamalarında daha ağırlıklı olarak yer almaktadır. İkinci, yani üretim ve çıktı arzı aşamalarında sigortacılık, üretim seviyesinin kontrol edilmeyen içsel ve dışsal faktörler tarafından düşmesi sonucu ortaya çıkan maddi kaybı kompanse edecek ve üretimin sürekliliğinin sağlanmasına yardımcı olabilecektir. Yukarıda ayrıntılı olarak değindiğimiz dikey ve yatay anlamda genişleme sistemin büyümesine ve sistemin sürekliliğinin sağlanmasında önemli rol oynayabilir. Modelde kurulacak bankanın bir iştiraki olarak önerilen sigorta şirketi veya sigorta kooperatifi girdi talebi aşamasında banka ile koordineli olarak çalışacak, fon temininde bankanın sigorta koşulunu zorunlu koşması gibi unsurlar sistemde yer alan sigorta şirketinin büyümesini sağlayacaktır. Devletin sadece regülatör olarak görev alması arzu edilen modelde, ilkin aşmalarda katılım ve maliyet düşüşü anlamında devlet teşviği ve desteği sürdürülebilir. Sonraki aşamalarda modeldeki sigortacılık sistemi belli bir ölçüğe ulaştığında ve tarımsal işletmeler daha karlı üretim yaptıklarında devlet desteği sistemden çekilebilir. Sigorta sisteminin gelişmesi yüksek düzeyde fon ve sermaye birikimini sağlayacak, yatay genişleme sayesinde riskin dağılmasıyla sistemde biriken fonların sürekliliği sağlanacak ve bu çerçevede fon maliyeti, buna bağlı olarak da prim tutarı düşecektir. Diğer yandan, tarımsal işletmelerin daha yüksek düzeyde kar elde

etmesiyle prim ödemelerinin toplam maliyetler içindeki nispi payı giderek düşecek ve tarımsal işletmelerin sistemde yer almalarını dolaylı yönden teşvik edecektir.

Çıktı arz aşamasında da sigorta şirketi yer alacaktır. Üretim sonrası depolama, nakliye, yurtiçi ve yurtdışı pazarlara ürünün ulaştırılması konjunktürel dalgalanmalar neticesinde yaşanan fiyat istikrarsızlığı aşamalarında kontrol edilemeyen unsurlar nedeniyle ortaya çıkacak maddi kaybın minimize edilmesi için sigorta şirketi bu aşamada da faaliyet gösterecektir.

Sigorta şirketi ekonomik aktivitenin bu aşamasında da yer alarak yaratılacak katma değerden fon sağlayıp elde edilen karın sistem içinde kalmasına ve sistemin sürekliliğinin sağlanmasına yardımcı olacaktır.

Sigorta sistemimin görevi ve oluşum amacı sadece üretimdeki risklerin kompanse edilmesi ve karlılık yaratarak sisteme fon aktarılması olmayacaktır. Maddi unsurlar dışında özellikle fonlama sisteminin temel kriterlerini oluşturan çıktının sayısal ve ekonomik değerlerle ifade edilmesinde, performans ve moralitenin belirlenmesinde de sigorta şirketinin önemli yeri olacaktır.

Prim tutarları belirlenirken sigorta şirketinde istihdam edilen uzman kişilerce elde edilen çıktının maddi değeri ölçülebilecek ve bu veriler sisteme aktarılacaktır. İşletmenin yarattığı hasıla ve katma değerın sayısal verilerle belirlenebilmesi fonlayan kuruluş (modeldeki banka) açısından işletme performansının dönemler

itibariyle ölçülebilmesine ve hatta üretimde ne derece verimlilik sağlandığının tespitine yardımcı olabilecektir.

Sigorta şirketi prim seviyelerini belirlerken sektör analizi yapacak ve sektördeki risk unsurlarını ve genel anlamda sektörel bazda risklilik katsayısı belirleyerek, bunları da fon arz eden kuruluşa aktaracaktır. Banka bu sayede sektörün riskliliğini ölçebilecektir. Literatürde genel kabul görmüş kredilendirme ilkelerinden biri olan risk ölçümü ve risk seviyesinin belirlenerek sektör riskliliğinin oluşturulması, kredi aşamasında bankanın modern prensip ve esaslara göre kredilendirme yapmasını sağlayabilecektir.

Bunun dışında yine kredilendirme açısından önem arzeden moralitenin belirlenmesinde sigorta şirketinin katkısı olacaktır. Prim ödemelerinin zamanında ve ne derecede tam olarak yatırıldığını takip edebilen sigorta şirketi bunu bankaya bildirecek ve banka tarafından moralite sorgulaması yapıldığında bu bildirimler dikkate alınacaktır.

Kısacası, sigorta şirketi asli görevi dışında bankanın yani, fon arzedenin kredilendirme sürecine üretimin sayısallaştırılması sonucu yıllar itibariyle performans ölçümü, sektör riskliliği ve moralitenin belirlenmesi gibi destekleyici unsurlarla da yardımcı olacaktır.

EK-2

MERKEZ BİRLİĞİ
30/06/2007 DÖNEMİ KONSOLİDE AYRINTILI BİLANÇOSU

RAPOR KAPSAMI : MERKEZ BİRLİĞİ, TÜM BÖLGELER VE TÜM KOOPERATİFLER

AKTİF (VARLIKLAR)	ÖNCEKİ DÖNEM 31/12/2006	CARİ DÖNEM 30/06/2007
I- DÖNEN VARLIKLAR	3.363.586.370,30	4.066.902.343,68
A- HAZIR DEĞERLER	72.656.083,10	25.836.958,75
1- KASA	16.646.644,77	2.411.246,87
2- ALINAN ÇEKLER	39.750,00	64.400,00
3- BANKALAR	53.717.326,04	20.992.532,26
4- VERİLEN ÇEK VE ÖDEME EMİRLERİ(-)		
5- DİĞER HAZIR DEĞERLER	2.252.362,29	2.368.779,62
B- MENKUL KIYMETLER	2.874.305,39	1.541.114,46
1- HİSSE SENETLERİ		
2- ÖZEL KESİM, TAHVİL, SENET VE BONOLARI		69.958,64
3- KAMU KESİM, TAHVİL, SENET VE BONOLARI	2.752.084,39	1.348.934,82
4- DİĞER MENKUL KIYMETLER	122.221,00	122.221,00
5- MENKUL KIYMETLER DEĞER DÜŞÜK. KARŞ.(-)		
C- TİCARİ ALACAKLAR	2.265.567.254,85	2.857.324.922,20
1- ALICILAR	895.537.891,13	1.036.117.459,54
2- ALACAK SENETLERİ	4.832.248,63	4.819.237,36
3- ALACAK SENETLERİ REESKONTU (-)		
4- İŞLETME KREDİLERİ VE YATIRIM KREDİ TAK.	1.035.424.586,10	1.410.873.800,73
5- ERTELENEN VE TAKSİTLENDİRİLEN KREDİLER	48.748,99	7.566.296,70
6- TAKİPTEKİ KREDİLER	306.999.774,82	377.616.147,04
7- VERİLEN DEPOZİTO VE TEMİNATLAR	176.932,79	186.443,93
8- DİĞER TİCARİ ALACAKLAR	22.516.907,91	20.115.357,96
9- ŞÜPHELİ TİCARİ ALACAKLAR	32.927,50	32.967,50
10- ŞÜPHELİ TİCARİ ALACAKLAR KARŞI (-)	2.763,02	2.788,56
D- DİĞER ALACAKLAR	812.888.927,43	962.569.213,89
1- ORTAKLARDAN ALACAKLAR	20.073.002,94	18.228.533,30
2- İŞTİRAKLERDEN ALACAKLAR	102.019,42	94.458,44
3- BAĞLI ORTAKLIKLARDAN ALACAKLAR	152.026,77	104.293,36
4- TEŞKİLAT İÇİ DİĞER ALACAKLAR	787.969.894,74	939.802.859,96
5- PERSONELDEN ALACAKLAR	3.200.169,23	3.198.600,63
6- DİĞER ÇEŞİTLİ ALACAKLAR	1.387.410,20	1.136.064,07
7- DİĞER ALACAK SENETLERİ REESKONTU (-)		
8- ŞÜPHELİ DİĞER ALACAKLAR	4.404,13	4.404,13
9- ŞÜPHELİ DİĞER ALACAKLAR KARŞILIĞI (-)		
E- STOKLAR	133.323.435,32	65.281.967,33
1- İLK MADDE VE MALZEME	1.185.036,20	81.157,01
2- YARI MAMÜLLER-ÜRETİM		
3- MAMÜLLER		
4- TİCARİ MALLAR	132.090.851,14	65.087.874,60
5- DİĞER STOKLAR		
6- STOK DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞILIĞI (-)		
7- VERİLEN SİPARİŞ AVANSLARI	47.547,98	112.935,72
F- GELECEK AYLARA AİT GİDERLER VE GELİR TAHAK.	56.566.202,93	147.266.480,94
1- GELECEK AYLARA AİT GİDERLER	33.341,82	64.504,87
2- GELİR TAHAKKUKLARI	56.532.861,11	147.201.976,07

MERKEZ BİRLİĞİ
30/06/2007 DÖNEMİ KONSOLİDE AYRINTILI BİLANÇOSU

RAPOR KAPSAMI : MERKEZ BİRLİĞİ, TÜM BÖLGELER VE TÜM KOOPERATİFLER

AKTİF (VARLIKLAR)	ÖNCEKİ DÖNEM 31/12/2006	CARİ DÖNEM 30/06/2007
3- ERTELENMİŞ GİDERLER		
G- DİĞER DÖNEN VARLIKLAR	19.712.161,28	7.081.686,11
1- DEVREDEN KDV	18.727.379,03	5.424.798,21
2- İNDİRİLECEK KDV	212.019,38	640.258,58
3- DİĞER KATMA DEĞER VERGİSİ		
4- PEŞİN ÖDENEN VERGİLER VE FONLAR	29.165,45	15.871,07
5- İŞ AVANSLARI	188.001,15	213.859,98
6- PERSONEL AVANSLARI	232.324,67	183.416,54
7- SAYIM VE TESELLÜM NOKSANLARI	323.271,60	603.481,73
8- DİĞER ÇEŞİTLİ DÖNEN VARLIKLAR		
9- DİĞER DÖNEN VARLIKLAR KARŞILIĞI (-)		
DÖNEN VARLIKLAR TOPLAMI	3.363.588.370,30	4.066.902.343,68
II-DURAN VARLIKLAR	1.170.345.826,90	1.192.468.603,89
A- TİCARİ ALACAKLAR	112.003.234,47	92.644.134,94
1- ALICILAR	404.952,88	404.952,89
2- ALACAK SENETLERİ		
3- ALACAK SENETLERİ REESKONTU (-)		
4- YATIRIM KREDİLERİ	111.517.035,68	92.155.823,40
5- ERTELENEN VE TAKSİTLENDİRİLEN KREDİLER	1.293,82	1.296,93
6- VERİLEN DEPOZİTO VE TEMİNATLAR	79.952,09	82.061,72
7- ŞÜPHELİ TİC. ALACAKLAR KARŞILIĞI (-)		
B- DİĞER ALACAKLAR	158.349.704,33	191.916.830,08
1- KARŞILIKLAR KASASI	6.400.257,82	15.850.643,87
2- ORTAKLARDAN ALACAKLAR	1.151.884,56	1.268.426,31
3- İŞTİRAKLERDEN ALACAKLAR	65.008,89	70.868,82
4- BAĞLI ORTAKLIKLARDAN ALACAKLAR	375.694,46	370.694,46
5- TEŞKİLAT İÇİ DİĞER ALACAKLAR	150.349.201,86	174.354.535,85
6- PERSONELDEN ALACAKLAR	7.133,79	989,32
7- DİĞER ÇEŞİTLİ ALACAKLAR	522,95	671,45
8- DİĞER ALACAK SENETLERİ REESKONTU (-)		
9- ŞÜPHELİ DİĞER ALACAKLAR		
10- ŞÜPHELİ DİĞER ALACAKLAR KARŞILIĞI (-)		
C- MALİ DURAN VARLIKLAR	620.751.602,01	622.911.187,97
1- BAĞLI MENKUL KIYMETLER	13.796.301,71	13.778.349,99
2- BAĞLI MENKUL KIYMETLER DEĞER DÜŞ. KARŞ. (-)		
3- İŞTİRAKLER	329.349.984,90	329.544.408,63
4- İŞTİRAKLÉR SERMAYE TAAHÜTLERİ (-)	17.784.625,22	15.798.274,62
5- İŞTİRAKLER SERM.PAYL. DEĞER DÜŞ.KARŞ.(-)		
6- BAĞLI ORTAKLIKLAR	295.393.612,62	295.384.703,97
7- BAĞLI ORTAKLIKLARA SERMAYE TAAHÜTLERİ (-)	3.750,00	
8- BAĞLI ORT. SERM.PAY.DEĞ.DÜŞ.KARŞ. (-)		
9- DİĞER MALİ DURAN VARLIKLAR	78,00	
10- DİĞER MALİ DURAN VARLIKLAR KARŞILIĞI (-)		
D- MADDİ DURAN VARLIKLAR	267.459.570,88	268.787.576,65
1- ARAZİ VE ARSALAR	19.693.343,63	19.567.453,47

MERKEZ BİRLİĞİ
30/06/2007 DÖNEMİ KONSOLİDE AYRINTILI BİLANÇOSU

RAPOR KAPSAMI : MERKEZ BİRLİĞİ, TÜM BÖLGELER VE TÜM KOOPERATİFLER

AKTİF (VARLIKLAR)	ÖNCEKİ DÖNEM	CARİ DÖNEM
	31/12/2006	30/06/2007
2- YERALTI VE YERÜSTÜ DÜZENLERİ	368.339,85	398.594,04
3- BİNALAR	366.144.159,84	370.386.718,71
4- TESİS, MAKİNA VE CİHAZLAR	6.386.293,33	6.545.960,72
5- TAŞITLAR	18.124.934,40	18.781.487,29
6- DEMİRBAŞLAR	134.217.781,72	134.455.106,83
7- DİĞER MADDİ DURAN VARLIKLAR	16.018,47	16.018,47
8- BİRİKMiŞ AMORTİSMANLAR (-)	288.412.545,29	286.684.481,46
9- YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR	10.916.403,01	5.314.847,53
10- VERİLEN AVANSLAR	4.841,92	5.871,05
E- MADDİ OLMAYAN DURAN VARLIKLAR	1.115,42	995,02
1- HAKLAR	49.620,18	49.620,18
2- ŞEREFİYE		
3- KURULUŞ VE ÖRGÜTLENME GİDERLERİ		
4- ARAŞTIRMA VE GELİŞTİRME GİDERLERİ		
5- ÖZEL MALİYETLER		
6- DİĞER MADDİ OLMAYAN DURAN VARLIKLAR	3.326,95	3.326,95
7- BİRİKMiŞ AMORTİSMANLAR (-)	54.564,78	52.947,11
8- VERİLEN AVANSLAR	502,23	995,00
F- GELECEK YIL AİT GİDER VE GELİR TAHAKKUK.	11.774.423,03	16.201.115,55
1- GELECEK YILLARA AİT GİDERLER	193.378,37	61.976,43
2- GELİR TAHAKKUKLARI	11.581.044,66	16.139.139,12
3- ERTELENMiŞ GİDERLER		
G- DİĞER DURAN VARLIKLAR	8.407,60	6.763,68
1- GELECEK YILLARDA İND.KDV	8.407,60	6.104,96
2- DİĞER KDV		
3- GELECEK YILLAR İHTİYACI STOKLAR		
4- ELDEN ÇIKARILACAK STOK VE MADDİ DURAN VAR.		
5- REŞİN ODENEN VERGİLER VE FONL		658,72
6- ALACAK NEDENİYLE MÜLK EDİNİLEN GAYRİM.		
7- DİĞER ÇEŞİTLİ DURAN VARLIKLAR		
8- STOK DEĞER DÜŞÜKLÜĞÜ KARŞILIĞI (-)		
9- BİRİKMiŞ AMORTİSMANLAR (-)		
DURAN VARLIKLAR TOPLAMI	1.170.345.826,90	1.192.468.603,89
AKTİF VARLIKLAR TOPLAMI	4.533.934.197,20	5.259.370.947,57

MERKEZ BİRLİĞİ
30/06/2007 DÖNEMİ KONSOLİDE AYRINTILI BİLANÇOSU

RAPOR KAPSAMI : MERKEZ BİRLİĞİ, TÜM BÖLGELER VE TÜM KOOPERATİFLER

PASİF (KAYNAKLAR)	ÖNCEKİ DÖNEM	CARİ DÖNEM
	31/12/2006	30/06/2007
I- KISA VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	2.292.506.447,78	2.900.599.530,77
A- MALİ BORÇLAR	384.419.420,14	714.600.566,29
1- BANKA KREDİLERİ	299.150.353,85	623.177.192,14
2- MERKEZ BİRLİĞİ KREDİLERİ	62.794.323,99	71.024.262,09
3- BÖLGE BİRLİĞİ KREDİLERİ	141.422,26	43.764,06
4- UZUN VADELİ KREDİ ANAPARA TAKSİT VE FAİZ		
5- TAHVİL ANAPARA, BORÇ TAKSİT VE FAİZLERİ		
6- ÇIKARILMIŞ BONOLAR VE SENETLER		
7- ÇIKARILMIŞ DİĞER MENKUL KIYMETLER		
8- MEVDUAT		
9- MENKUL KIYMETLER İHRAÇ FARKLARI (-)		
10- DİĞER MALİ BORÇLAR	22.333.320,04	20.355.348,00
B- TİCARİ BORÇLAR	919.694.134,23	1.106.347.075,46
1- SATICILARA BORÇLAR	877.852.811,85	1.063.232.449,19
2- BORÇ SENETLERİ		
3- BORÇ SENETLERİ REESKONTU (-)		
4- ALINAN DEPOZİTO VE TEMİNATLAR	499.732,48	733.858,01
5- DİĞER TİCARİ BORÇLAR	41.341.589,90	42.380.768,26
C- DİĞER BORÇLAR	879.815.503,93	978.863.605,03
1- ÖDENECEK RİSTURNLAR	34.258.179,33	31.265.685,47
2- ORTAKLARA BORÇLAR	22.171.264,17	16.035.728,22
3- İSTİRAKLERE BORÇLAR	7.389,52	14.593,33
4- BAĞLI ORTAKLIKLARA BORÇLAR		
5- TEŞKİLAT İÇİ DİĞER BORÇLAR	793.784.281,92	882.091.577,89
6- PERSONELE BORÇLAR	2.515.077,20	2.186.948,92
7- DİĞER ÇEŞİTLİ BORÇLAR	27.079.311,79	47.269.071,20
8- DİĞER BORÇ SENETLERİ REESKONTU (-)		
D- ALINAN AVANSLAR	1.917.778,88	1.349.257,85
1- KİMYEVİ GÜBRE DESTEKLEME AVANSLARI	250.809,89	465.112,79
2- ALINAN DESTEKLEME AVANSLARI	915.120,48	65.106,66
3- ALINAN DİĞER AVANSLAR	751.848,51	819.038,40
E- ÖDE.VERGİ VE DİĞER YÜKÜM.	96.676.501,52	80.879.948,90
1- ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR	13.673.541,94	8.282.337,45
2- ÖDENECEK SOSYAL GÜVENLİK KESİNTİLERİ	7.089.048,78	7.925.248,47
3- ÖDENECEK KAR YÜKÜMLÜLÜKLERİ	66.670.468,42	52.953.132,09
4- VAD. GEÇMİŞ ERT.VEYA TAK.VER.VE DİĞ.YAS YÜK	11.790,86	6.430,56
5- ÖDENECEK DİĞER YÜKÜMLÜLÜKLER	9.231.651,52	11.712.800,33
F- BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI	1.454.149,60	1.749.926,05
1- DÖNEM KARI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜK. KARŞ.	2.616,50	374,06
2- DÖNEM KARININ PEŞİN ÖDE.VERGİ VE DİĞER (-)	374,06	374,06
3- KIDEM TAZMİNATI KARŞILIĞI	1.451.537,16	1.749.556,05
4- MALİYET GİDERLERİ KARŞILIĞI		
5- DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI	370,00	370,00
G- GELECEK AYL. AİT GELİRLER VE GİDERLER TAHAK.	6.599.455,31	13.926.571,44
1- GELECEK AYLARA AİT GELİRLER	1.334.254,57	3.045.248,38

MERKEZ BİRLİĞİ
30/06/2007 DÖNEMİ KONSOLİDE AYRINTILI BİLANÇOSU

RAPOR KAPSAMI : MERKEZ BİRLİĞİ, TÜM BÖLGELER VE TÜM KOOPERATİFLER

PASİF (KAYNAKLAR)	ÖNCEKİ DÖNEM	CARİ DÖNEM
	31/12/2006	30/06/2007
2- GİDER TAHAKKUKLARI	5.265.200,74	10.881.323,06
3- ERTELENMİŞ GELİRLER		
H- DİĞER KISA VAD. YABANCI KAYNAKLAR	1.929.504,17	2.882.579,75
1- HESAPLANAN KATMA DEĞER VERGİSİ	232.106,64	733.581,20
2- DİĞER KATMA DEĞER VERGİSİ		
3- DAĞITILACAK DEĞERLER	941.812,83	529.560,96
4- SAYIM VE TESELLUM FAZLALARI	494.121,53	1.442.513,84
5- DİĞER KISA VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	261.463,17	176.923,75
KISA VADELİ YABANCI KAYNAKLAR TOPLAMI	2.292.506.447,78	2.900.599.530,77
II- UZUN VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	138.472.407,81	160.775.671,97
A- MALİ BORÇLAR	11.808.517,15	11.215.533,54
1- BANKA KREDİLERİ	10.372.091,10	9.664.378,35
2- MERKEZ BİRLİĞİ KREDİLERİ	1.142.997,29	1.259.539,04
3- BÖLGE BİRLİĞİ KREDİLERİ	176.268,60	176.268,60
4- ÇIKARILMIŞ TAHVİLLER		
5- MEYDUAT		
6- ÇIKARILMIŞ DİĞER MENKUL KIYMETLER		
7- MENKUL KIYMETLER İHRAÇ FARKI (-)		
8- DİĞER MALİ BORÇLAR	117.160,16	115.347,55
B- TİCARİ BORÇLAR	287.393,75	273.908,95
1- SATICILAR		
2- BORÇ SENETLERİ		
3- BORÇ SENETLERİ REESKONTU		
4- ALINAN DEPOZİTO VE TEMİNATLAR	287.393,75	273.908,95
5- DİĞER TİCARİ BORÇLAR		
C- DİĞER BORÇLAR	101.932.047,46	113.741.861,96
1- İŞTİRAKLERE BORÇLAR		
2- BAĞLI ORTAKLIKLARA BORÇLAR		
3- TEŞKİLAT İÇİ DİĞER BORÇLAR	98.637.751,75	110.442.037,65
4- KANUNİ KARŞILIKLARDAN BORÇLAR	3.293.588,58	3.299.434,02
5- DİĞER ÇEŞİTLİ BORÇLAR	390,29	390,29
6- DİĞER BORÇ SENETLERİ REESKONTU (-)		
7- KAMUYA OLAN ERT. VEYA TAKSİTL. BORÇLAR	316,84	
D- ALINAN AVANSLAR	7.010,11	7.010,11
1- ALINAN SİPARİŞ AVANSLARI		
2- ALINAN DİĞER AVANSLAR	7.010,11	7.010,11
E- BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI	23.950.971,84	35.258.126,23
1- KIDEM TAZMİNATI KARŞILIĞI	22.974.954,07	34.269.954,07
2- ALACAK NEDEN. MÜLK.EDİN.GAYRİMENKUL KARŞI	5.900,00	
3- DİĞER BORÇ VE GİDER KARŞILIKLARI	970.117,77	988.172,16
F- GELECEK YILLARA AİT GELİRLER VE GİD. TAHAK.	486.429,82	279.231,18
1- GELECEK YILLARA AİT GELİRLER	341.361,03	174.861,90
2- GİDER TAHAKKUKLARI	145.068,79	104.369,28
3- ERTELENMİŞ GELİRLER		
G- DİĞER UZUN VADELİ YABANCI KAYNAKLAR	37,68	

MERKEZ BİRLİĞİ
30/06/2007 DÖNEMİ KONSOLİDE AYRINTILI BİLANÇOSU

RAPOR KAPSAMI : MERKEZ BİRLİĞİ, TÜM BÖLGELER VE TÜM KOOPERATİFLER

PASİF (KAYNAKLAR)	ÖNCEKİ DÖNEM 31/12/2006	CARİ DÖNEM 30/06/2007
1- GEL.YIL.ERTELENEN VEYA TERKİN EDİ. KDV		
2- TESİSE KATILMA PAYLARI		
3- DİĞER ÇEŞİTLİ UZUN VADELİ YABANCI KAYNAK	37,68	
UZUN VADELİ YABANCI KAYNAKLAR TOPLAMI	138.472.407,81	160.775.671,97
III- ÖZKAYNAKLAR	2.102.955.341,61	2.197.995.744,83
A- ÖDENMİŞ SERMAYE	459.042.792,01	468.107.694,17
1- SERMAYE	251.490.278,20	283.966.917,32
2- ÖDENMEMİŞ SERMAYE (-)	70.577.101,78	93.761.948,77
3- SERMAYE DÜZELTMESİ OLUMLU FARKLARI	278.133.262,74	277.902.729,32
4- SERMAYE DÜZELTMESİ OLUMSUZ FARKLARI (-)	3.647,15	3,70
B- SERMAYE YEDEKLERİ	120.486.778,40	133.239.014,26
1- M.D.V. YENİDEN DEĞERLEME ARTIŞLARI	618.812,13	600.426,58
2- İŞTİRAKLERDE YENİDEN DEĞERLEME	12.538.680,37	12.538.680,42
3- ORTAKLARDAN ALINAN DESTEKLEME FONU	48.938.523,47	54.732.025,06
4- ORTAKLARDAN ALINAN BİNA BAĞIŞ FONU	56.595.403,57	63.572.523,34
5- DİĞER SERMAYE YEDEKLERİ	1.795.358,86	1.795.358,86
C- KAR YEDEKLERİ	1.614.022.739,00	1.681.310.220,90
1- YASAL YEDEKLER	1.023.090.700,25	1.033.755.561,48
2- STATÜ YEDEKLERİ	933,97	
3- OLAĞANÜSTÜ YEDEKLER	3.741.417,03	5.002.088,70
4- DİĞER KAR YEDEKLERİ	1.428,81	
5- ÖZEL FONLAR	587.188.258,94	642.552.570,72
D- GEÇMİŞ YILLAR KARI	116.600.062,90	190.183.126,33
E- GEÇMİŞ YILLAR ZARARLARI	304.775.829,71	355.021.333,14
DÖNEM NET KARI	97.579.799,01	80.177.022,31
ÖZKAYNAKLAR TOPLAMI	2.102.955.341,61	2.197.995.744,83
PASİF KAYNAKLAR TOPLAMI	4.533.934.197,20	5.259.370.947,57

MERKEZ BİRLİĞİ
30/06/2007 DÖNEMİ KONSOLİDE GELİR TABLOSU

RAPOR KAPSAMI : MERKEZ BİRLİĞİ, TÜM BÖLGELER VE TÜM KOOPERATİFLER

	ÖNCEKİ DÖNEM 31/12/2006	CARİ DÖNEM 30/06/2007
A)BRÜT SATIŞLAR	2.822.754.134,88	1.353.300.209,02
1-YURT İÇİ SATIŞLAR	2.459.126.517,55	1.180.224.032,48
2-YURT DIŞI SATIŞLAR		
3-DİĞER GELİRLER	17.351.617,80	4.312.184,01
4-KREDİ GELİRLERİ	346.275.999,53	168.763.992,53
B)SATIŞ İNDİRİMLERİ(-)	273.493.850,71	111.111.817,26
1-SATIŞTAN İADELER(-)	263.919.789,43	108.836.052,98
2-SATIŞ İSKONTOLARI(-)	7.289.534,79	1.531.809,45
3-DİĞER İNDİRİMLER(-)	2.284.526,49	743.954,83
C)NÉT SATIŞLAR	2.549.260.284,17	1.242.188.391,76
D)SATIŞLARIN MALİYETİ(-)	2.141.448.511,31	1.018.466.595,31
1-SATILAN MAMÜLLER MALİYETİ(-)	21.561,65	
2-SATILAN TIC.MAL.MALİYETİ(-)	2.088.425.950,23	999.922.187,20
3-SATILAN HİZMET MALİYETİ(-)	23.320,82	
4-KREDİ GELİRLERİ MALİYETİ(-)	52.977.678,61	18.544.408,11
5-MEVDUAT MALİYETİ(-)		
BRÜT SATIŞ KARI/ZARARI (-)	407.811.772,86	223.721.796,45
E)FAALİYET GİDERLERİ(-)	284.465.946,83	152.543.859,41
1-ARAŞTIRMA VE GELİŞTİRME GİDERLERİ (-)		
2-PAZARLAMA SATIŞ VE DAĞITIM GİDERLERİ (-)	8.416.900,46	4.496.632,16
3-GENEL YÖNETİM GİDERLERİ(-)	276.049.046,37	148.047.227,25
FAALİYET KARI/ZARARI (-)	123.345.826,03	71.177.937,04
F)DİĞER FAAL.OLAĞ.GEL.VE KARLAR	177.276.248,71	26.591.641,46
1-İŞTİRAKLERDEN TEMETTÜ GELİRLERİ	243.531,94	443.508,73
2-BAĞLI ORTAKLIKLARDAN TEMETTÜ GELİRLERİ	685.039,09	4.357.963,88
3-FAİZ GELİRLERİ	141.798.774,15	10.244.216,86
4-KOMİSYON GELİRLERİ	11.457.608,40	2.196.614,71
5-KONUŞU KALMAYAN KARŞILIKLAR	31,48	
6-MENKUL KIYMET SATIŞ KARLARI	203.314,45	95.977,71
7-KAMBIYO KARLARI		
8-RÉESKONT FAİZ GELİRLERİ		
9-ENFLASYON DÜZELTMESİ KARLARI	70.905,91	22.320,99
10-DİĞER OLAĞAN GELİR VE KARLAR	22.817.043,29	9.231.038,58
G)DİĞER FAAL.OLAĞ.GİD.VE ZARAR.(-)	16.362.781,16	1.851.835,01
1-KOMİSYON GİDERLERİ(-)	1.641.643,31	88.263,01
2-KARŞILIK GİDERLERİ(-)	56.840,56	6,09
3-MENKUL KIYMET SATIŞ ZARARLARI(-)		
4-KAMBIYO ZARARLARI(-)		
5-RÉESKONT FAİZ GİDERLERİ(-)		
6-ENFLASYON DÜZELTMESİ ZARARLARI(-)	1.932,01	441,74

MERKEZ BİRLİĞİ
30/06/2007 DÖNEMİ KONSOLİDE GELİR TABLOSU

RAPOR KAPSAMI : MERKEZ BİRLİĞİ, TÜM BÖLGELER VE TÜM KOOPERATİFLER

	ÖNCEKİ DÖNEM 31/12/2006	CARİ DÖNEM 30/06/2007
7-DİĞER OLAĞAN GİDER VE ZARARLAR(-)	14.662.365,28	1.763.124,17
H)FİNANSMAN GİDERLERİ(-)	173.352.915,83	14.574.046,86
1-KİŞİ VADELİ BORÇLANMA GİDERLERİ (-)	164.216.625,69	14.462.245,62
2-UZUN VADELİ BORÇLANMA GİDERLERİ (-)	9.136.290,14	111.801,24
OLAĞAN KAR/ZARAR (-)	110.906.377,75	81.343.696,63
I)OLAĞANDIŞI GELİR VE KARLAR	3.122.987,69	1.110.967,22
1-ÖNCEKİ DÖNEM GELİR VE KARLARI	1.779.364,89	879.382,70
2-DİĞER OLAĞANDIŞI GELİR VE KARLARI	1.343.622,80	231.584,52
J)OLAĞANDIŞI GİDER VE ZARARLAR(-)	16.449.566,43	2.277.641,54
1-ÇALIŞMAYAN KISIM GİDER VE ZARARLARI(-)	3.586,44	
2-ÖNCEKİ DÖNEM GİDER VE ZARARLARI(-)	15.800.075,06	2.183.210,67
3-DİĞER OLAĞANDIŞI GİDER VE ZARARLARI(-)	645.904,93	94.430,87
DÖNEM NET KARI/ZARARI (-)	97.579.799,01	80.177.022,31
DÖNEM KARI/ZARARI (-)	97.579.799,01	80.177.022,31
DÖNEM KARİ VERGİ VE DİĞER YAS. YÜK.KARŞ.(-)		
DÖNEM NET KARI/ZARARI (-)	97.579.799,01	80.177.022,31

KAYNAKÇA

ABAY, Canan, **Türkiye’de Tarımsal Destek Harcamalarının Enflasyonist Etkilerinin Ekonometrik Analizi**, Ankara, TEAE, 2001.

ABDULLAH, Aysu, **Türkiye’de Tarım Politikaları**, İstanbul, Özgün Yayınları, 2001.

AKDEMİR, Şinasi, BİNİCİ, Turan, **Bölge Bazlı Tarım Sigortasının Türkiye’de Seçilmiş Bölgeler için Potansiyel Sigorta Talebinin ve Talebin Karşılabilirliğinin Belirlenmesi**, Ankara, TEAE, 2001.

AKGÜÇ, Öztin, **Dünya’da ve Türkiye’de Kalkınma Bankacılığının Rolü ve Geleceği**, İstanbul, Türkiye Kalkınma Bankacılığı Yayınları, 1993.

AMERICAN SOCIETY OF AGRONOMY, **Transferring Technology For Small Scale Farming**, ASA Special Publication No:41.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ ZİRAAT FAKÜLTESİ, **Tarım Ekonomisi**, Ankara,2005.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ ZİRAAT FAKÜLTESİ, **Atatürk ve Tarım**, Ankara, 1981.

ARIKBAY, Canan, **Avrupa Topluluğuna Tam Üyeliğin Türkiye'nin Tarımsal Ürünler Üretimi, Fiyatları ve Dış Ticaretinde Yaratacağı Olası Değişmeler**, Ankara, Milli Prodüktivite Merkezi, 1992.

ARUOBA, Çelik, **Uluslararası Tarım Ürünleri Ticareti**, ATAUM Araştırma Dizisi No:4, 1989.

ARUOBA, Çelik, Türkiye'de Tarım Kredileri ve Tarımsal Yatırım İlişkileri, Ankara, SBF Dergisi, cilt 24, no:3, 1969.

BABUŐCU, Őenol, HAZAR, Adalet, **Kredi Derecelendirmesi (Rating) ve Finans**, Ankara, Akademi Consulting & Training, 2006.

BANDYOPADHYAY, Arindam, **Credit Risk Models for Managing Bank's Agricultural Loan Portfolio**, National Institute of Bank Management, Pune, India, 2007.

BARAN, Paul,A., **Büyümenin Ekonomi Politikđi**, çev. Ergin Günçe, İstanbul, May Yayınları, 1974.

BAYANER, Ahmet, **Doğrudan Gelir Desteği Pilot Uygulamasının İzleme ve Değerlendirilmesi**, Ankara, TEAE, 2001.

BDDK, **Finansal Piyasalar Raporu**, Sayı 6, Haziran 2007.

BOEHLJE, Michael, **Farm Management**, Iowa, John Wiley & Sons, 1990.

BORATAV, Korkut, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara, İmge Kitabevi, 2004.

BUCHENAU, Juan, **Theme: Innovations in Rural Finance: Innovative Products and Adaptations for Rural Finance**, Lead Team Paper.

CESUR, Özden, **Avrupa Birliği'nde Tarıma Yönelik Mali Yardımlar ve Türkiye ile Bir Karşılaştırma**, ATAUM Araştırma Dizisi No:21, 2004.

CHANG, Ha – Joon, GRABEL, Ilena, **Kalkınma Yeniden – Alternatif İktisat Politikaları Elkitabı**, Ankara, İmge Kitapevi, Çeviren Emre Özçelik, 2005.

CHOMSKY, Noam, **Halkın Sırtından Kazanç**, (Profit Over People), İstanbul, Om Yayınevi 1999.

CHRISTOPHER, Pierson, **Modern Devlet**, İstanbul, Çivi yazıları, 2000.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ, **Türkiye İçin Tarım**, Ankara, CHP, 2001.

ÇAKMAK, Erol, **DTÖ- Tarım Anlaşmasının Yeni Görüşme Dönemi ve Türkiye: Olanaklar, Kısıtlar ve Stratejiler**, Ankara, TEAE, 1999.

ÇAKMAK, Erol, **Structural Change and Market Opening in Agriculture: Turkey towards EU Accession**, ERC Working Papers in Economics, September 2004.

ÇAKMAK, Erol, KASNAKOĞLU, Haluk, **Tarım Sektöründe Türkiye ve Avrupa Birliği Etkileşimi**, Ankara, TEAE, 2001.

ÇETİN, Bahattin, **Tarım Sigortaları**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Ocak 2007.

DELLAL, İlkay, **Avrupa Birliği'nde Ortak Tarım Politikasının İşleyişi ve Türk Tarımının Uyum Süreci**, Ankara, TEAE, 2003.

DELORME, François, MENSBRUGGHE, Van Der Dominique, **Assessing the Role of Scale Economies and Imperfect Competition in the Context of Agricultural Trade Liberalisation: A Canadian Case Study**, OECD, 1989.

DEMİR, Erol, **Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Kooperatif İşletmeciliği yönünden Analizi**, Ankara, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No: 96, 2004.

ER, Şükrü, **Anılarla Endüstrimiz:Politika Kurbanı Adana Traktör Fabrikası**, Ankara, TİSK-İşveren Dergisi, Mart 2007.

ERAKTAN, Gülcan, **Tarım Politikası Temelleri ve Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikası**, İstanbul, Uzel Yayıncılık, 2001.

ERAKTAN, Gülcan, Türk Tarımı İçin Alternatif Politika Arayışları, 3.İzmir İktisat Kongresi Sektörel Gelişme Stratejileri, Ankara, DPT Yayınları, 1992.

ERAKTAN, Gülcan, GUDOWSKI, Janusz, **Transforming Rural Sector to the Requirements of Market Economy Examples from Turkey, Poland and Ukraine**, Warszawa, Dialog, 1997.

ERKAN, Hüsnü, YETKİN, Sabri, YILDIRIR, Özlem, GÖKDEMİR Oktay, ALTAY, N. Oğuzhan, **Milli Aydın Bankası T.A.Ş Tarişbank Tarihi**, İzmir, Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı, 1993.

ERTUĞRUL, Cemil, **Türkiye Avrupa Topluluğu İşlenmiş Tarım Ürünleri Ticaretinde 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı Sonrası Gelişmeler**, Ankara, DPT, 1999.

GERAY, Cevat, **Kırsal Türkiye’de Toplum Kalkınması ve Kooperatifçilik**, Ankara, Tuna Yayıncılık, 1981.

GERAY, Cevat, **İşlendirme Açısından Kırsal Gelişme Yöneltilerimiz**, Ankara, SBF Dergisi, 54-2

GERAY, Cevat, **Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar (Sorunlar, Yaklaşımlar, Örgütlenmeler)**, Ankara, TODAİE Yayınları, 1974.

GERAY, Cevat, **Toplum Kalkınması ve Ulusal Kalkınma**, Ankara, SBF Dergisi, cilt 19,sayı 2, 1964.

GÜLÇUBUK, Bülent, **Kırsal Alanda Kredi Kullanımının Sosyo Ekonomik Temelleri**, Ankara TZOB, 2000.

GÜNAYDIN, Gökhan, **Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde Türkiye - Kırsal ve Tarımsal Politikalar**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Bilimleri Doktora Programı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

GÜLER, Birgül Ayman, **Dünya Bankası ve Tarım Sektörü Kredileri**, Ankara, TES-İŞ Dergisi, 2003-1.

HESS, Ulrich, RİCHTER, Kapsar, STOPPA, Andrea, **Weather Risk Management for Agriculture and Agri – Business in Developing Countries**, IFC, World Bank and Prokom Agr, Rome.

HESSE, Heiko, CİHAK, Martin, **Cooperative Banks and Financial Stability**, IMF Working Papers, 2007.

KARA, Mustafa, **Kooperatifçilik**, Bolu, Eduser Yayınları, 2003.

KAZGAN, Gülten, **Tarım ve Gelişme**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

KYRIAKOS, Kyriakopoulos, DIJK Van Gert, **Innovative Financing for Entrepreneurial and Market-Oriented Agricultural Cooperatives**, Cefar/Cogeca Seminar, Sanga-Saby, Sweden, 1997.

MÜLAYİM, Ziya Gökalp, **Kooperatifçilik**, Ankara, Yetkin Yayıncılık, 1999.

NICHOLLS, H., William, **Investment in Agriculture in Undeveloped Countries**, The American Economic Review, Vol.45, No.2, 1955.

PARASIZ, İlker, **Para Banka ve Finansal Piyasalar**, Bursa, Ezgi Kitabevi, 7. Baskı, Ocak 2000.

OECD, **Competition and Regulation in Agriculture: Monopsony Buying and Joint Selling**, 2006 (www.oecd.org).

OKSAY, Serhan, **Kalkınmanın Finansmanı**, İstanbul, Okumuş Adam Yayınları, 2005.

OKTAY, Erdoğan, **Türk Tarım Politikasının Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına Uyumu**, Ankara, TEAE, 2005.

ORAL, Necdet, **Türkiye’de Toprak Dağılımındaki Eşitsizliğe Tarihsel Bir Bakış**, Ankara, TES-İŞ Dergisi, 2003-1.

ÖZÇELİK, Ahmet, TURAN, Ahmet, **Türkiye’de Tarımın Pazar Entegrasyonunda Sözleşmeli Tarım ve Bu Modelin Sürdürülebilir Kaynak Kullanımı ile Üretici Geliri Üzerine Etkileri**, Ankara, TEAE, 1999.

ÖZTÜRK, Serdar, **Washington Uzlaşmasından Beijing Uzlaşmasına**, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, cilt 7, sayı 1, 2006.

ŞAHİN, Ragip, **Avrupa Birliği Bütçesi – Fonları ve Türkiye’nin Tam Üyeliği**, Ankara, DPT, 1998.

ŞAHİNÖZ, Ahmet, **Avrupa Topluluğu’nda Ortak Tarım ve Dış Ticaret Politikası**, Ankara, ATAUM, Araştırma Dizisi, Yayın No:12, 1993.

TANRIVERMİŞ, Harun, **Türkiye’de Özelleştirme Uygulamalarının Tarım Kesimine Etkilerinin Değerlendirilmesi**, Ankara, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2000.

TAN, Sibel, **FEOGA ve Türkiye’de Uygulanabilirliği**, Ankara, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, 1999.

TEKELİ, İlhan, **Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları (Modernleşme Çabaları) Türkiye’de Tarımsal Yapılar, 1923-2000**, Ankara, Yurt Yayınları no:18, 1988.

TİMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara, İmge Kitapevi, Mart 1993.

TUNÇ, Havva, **Uluslararası Ticaret, Para ve Finans**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ MERKEZ BANKASI, **Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri**, Ankara, 2002.

TÜRKİYE ULUSLARARAI İLİŐKİLER VE STRATEJİK ARAŐTIRMALAR VAKFI, **GATT “Uruguay Raund” Müzakerelerinin Sonuçları ve Etkileri**, Ankara, 1994.

TÜSİAD, **Tarım Politikasında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye**, İstanbul, Lebib Yalkın Yayınları, 1999.

UNCTAD, **Agricultural Finance by Microfinance Institutions; Problems and the Way Forward**, November 2004, (www.unctad.org)

UNCTAD, Financing Commodity – Based Trade and Development : Innovative Agriculture Financing Mechanisms, Geneva, 2004, (www.unctad.org)

UNCTAD, **Market Entry For Commodities: The Role of Trade and Investment Finance**, December 2004, (www.unctad.org)

YAVUZ, Fehmi, **Memleketimizde Toplum Kalkınması (Köy Kalkınması)**, Ankara, TODAİE Yayını, 1969.

YAVUZ, Fehmi, **Toprak ya da Tarım Reformu**, Ankara, SBF Dergisi, cilt 22, sayı 2, 1967

YENİ, Rahim, **Tarımsal Destekleme Politikasında Süreçler ve Üretici Transferleri**, Ankara, TEAE, 2002.

YILMAZ, Gaye, **Çok Taraflı Ticaret Sistemi Yoğun Bakım Ünitesine mi Bağlandı?**, Ankara, Mülkiye Dergisi, 250.sayı, 2006.

YÜKSEL, A.Sait, YÜKSEL, Aşlı, YÜKSEL, Ülkü, **Bankacılık Hukuku ve İşletmesi**, İstanbul, Beta Yayınevi, 10.Baskı, 2004.

VERHOEVEN, Lauran Berende, **Avrupa Birliği'nin Ortak Tarım Politikası ve Türkiye'nin Uyumu**, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı, 2001.

YARARLANILAN WEB ADRESLERİ

www.oecd.org

www.unctad.org

www.imf.org

www.hazine.gov.tr

www.tcmb.gov.tr

www.bis.org

www.dtm.gov.tr

ÖZET

Abasov, Fuad, Kırsal Kalkınmanın Finansmanı: Tarımsal İşletmelerin Finansman Sorunları ve Çözüm Önerileri, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Can Hamamcı, 335 s.

Küreselleşmenin etkilerinin hemen her alanda hissedildiği çağımızda özellikle gelişmekte olan ülkelerde çalışıp üreten kesimlerin refah düzeylerinin korunup yükseltilmesinde önemli yapısal reformlara, bir takım önlemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye açısından da durum farklı değildir. Özellikle nüfusun önemli bir kısmını oluşturan toplumun çalışan kesimleri; küçük esnaf ve sanatkarlar, kırsal kesimde yaşayanlar ve geçimini tarım sektöründen sağlayanların refah düzeyi gerileme içerisindedir. Konumuzu oluşturan tarım sektörü açısından Cumhuriyet'in ilk kuruluş yılları hariç çok partili yaşama geçildiğinden günümüze kadar uzun soluklu politikaların oluşturulamaması 1980'li yıllardan itibaren adım adım uygulanan liberalleşme politikaları sonucunda sektördeki çözümleri hızlandırmıştır. Özellikle 2000'li yıllarla birlikte mevcut kurumsal altyapının çözülerek sektörün kamu desteğinden yoksun bırakılması tarım kesimini piyasa ekonomisi oyuncularının ilgi odağına yerleştirmiştir. Yüksek kar marjı beklentileriyle tarım kesimiyle ilgilenen özel sermaye karşısında sektörün iç dinamiklerine dayanan güçlü finansman örgütünün bulunmayışı zaten düşük verimlilikle çalışan çoğu aile işletmesi niteliğindeki tarım işletmelerinin kaynaklarını hızla eritmektedir. Bu noktadan hareketle ilgili tez çalışmasında tarım sektörünün çıkarlarını korumak ve mevcut piyasa ekonomisinde kuvvetli bir finans örgütüyle rekabet ortamının ihtiyaçlarına

cevap verilebilmesi için kooperatif örgütleri temelinde oluşturulacak bir kooperatifler bankası modeli üzerinde durulmuştur. Benzer çalışmalardan farklı olarak oluşturulan modelin güncel finansal gelişmeler ve çağdaş fonlama yöntemleri ışığında geniş bir analizi yapılarak tarım sektöründe faaliyet gösteren özel sermaye odaklarına göre tarım sektörü bazında bankacılık faaliyetleri açısından avantajlı konumda bulunduğu üzerinde durulmuştur.

SUMMARY

Abasov, Fuad, Rural Development Financing:Funding Problems of Agricultural Enterprises and Solving Suggestions, Doctor's Thesis, Advisor:Prof.Dr.Can Hamamci, 335 p.

As the effect of globalization is more distinct in our age, structural reforms and protective measures are also becoming a necessity for improving the welfare of the developing countries' production sectors. This is not much different for Turkey. The welfare of producers; including artisans and small traders, rural population and agricultural sector is in a period of regression although this is the majority of the population. On the terms of agricultural sector, as it is the main point of this paper, excluding the early years of the Turkish Republic, the lack of concrete agricultural policies ended up the rapid deterioration of the sector with the contribution of the liberal policies of 1980's. Especially during 2000's, the sector became the primary interest of the market economy as the existing infrastructure disintegrated and public support was halted. The private sector has its interest on the agricultural sector because of the high profit margin expectations. The agricultural enterprises, which are already organized as inefficient family firms, are rapidly losing their resources as they do not have any kind of financial organization which has its fundamentals on the dynamics of the sector. Hereby, this paper analyses a model of cooperative banks which has its fundamentals on cooperative organizations. This bank is supposed to provide necessary requirements of the free market economy as well as to protect the best interests of the agricultural sector. Differently from existing works, it is suggested that the

proposed model has superior advantages compared to private agricultural companies, on terms of banking activities. This suggestion is supported by diversified analysis, including the recent financial developments and modern funding methods.